

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger

om kunsten på 15 minutter at vende en supertanker med brændstofrestriktioner og kurskonflikter

Henriksen, Kirsten

Publication date:
2013

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Henriksen, K. (2013). *Kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger: om kunsten på 15 minutter at vende en supertanker med brændstofrestriktioner og kurskonflikter.*

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger

- om kunsten på 15 minutter at vende en
supertanker med brændstofrestriktioner
og kurskonflikter

Ph.d. afhandling
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde
Aalborg Universitet

Udarbejdet af Kirsten Henriksen
2012

Bind I

Kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger

**- om kunsten på 15 minutter at vende en
supertanker med brændstofrestriktioner og
kurskonflikter**

Bind I

**Ph.d. afhandling
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde
Aalborg Universitet**

**Udarbejdet af Kirsten Henriksen
Indleveret: Oktober 2012**

**Hovedvejleder: Lars Uggerhøj
Bivejleder: Svend Aage Andersen**

Resumé

Denne afhandling rummer fortællingen om og analysen af et samarbejde med rådgivere og ledere i to kommunale socialforvaltninger, der arbejder med udsatte børn – og unge. Sammen gennemførte vi et eksperiment, hvor deltagerne arbejdede med et fagligt refleksionsredskab: ”Social analyse og handling”(Alminde m.fl., 2008) med henblik på at vidensbasere deres socialfaglige forståelse og vurdering.

Problemformulering:

Hvordan kan refleksion ved hjælp af social analyse og handling fremme kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger - herunder understøtte deres ageren som socialpolitiske aktører? Og hvordan kan aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv understøtte kvalificeringsprocessen?

Forskningsformen var aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv. Analysestrategi I, kritisk diskursanalyse, undersøgte, hvordan socialfaglighed italesættes i aktionsforskningsprocessen. Analysestrategi II undersøgte, hvordan arbejdet med refleksionsredskabet social analyse og handling bidrager til faglig kvalificering, og hvordan aktionsforsknings samarbejdet understøtter kvalificeringsprocessen, samt hvilke (ansatser) til øget socialpolitisk ageren, der kan iagttages. Desuden blev betydningsfulde generative mekanismer og kontekstuelle betingelser, der har influeret på aktionsforskningsprocessen og dens resultater, afdækket.

Konklusionen er, at der skete en kvalificering af deltagernes socialfaglige vurderinger gennem arbejdet med vidensbaseret. Dog kan de kvalificeres yderligere ved at mindske den primære individfokusering og inddrage også samfundsmæssige forståelser. Kvalificeringen skete på trods af alle odds for succesfuld implementering, og blev båret af dedikationen til det gode socialfaglige arbejde. Kritisk refleksion og socialfaglig fantasi kan lede socialrådgiveren på vej mod at udøve det gode socialfaglige arbejde baseret på håndværksmæssighed. Heri rummes en drivkraft til at agere som socialpolitisk aktør, såfremt der er eller kan udvikles kanaler hertil. Gennem aktionsforskningens fundering i et kritisk realistisk perspektiv, er processens gennemført i bevidstheden om betydningen af samspillet mellem strukturelle forhold og aktørernes handlinger samt forståelsen af, at der kan interagere generative mekanismer på alle niveauer, der forårsager processens forløb og resultater på præcist den måde, det skete. Det er her centralt at forstå kraften i den instrumentelle fornufts/den tekniske rationalitets virksomhed og dominerende tendens, når man forsøger at søsætte forandringer. Heraf projektets undertitel: Om kunsten på 15 minutter at vende en supertanker med brændstofs restriktioner og kurskonflikter. Supertankeren blev ikke vendt, men dens kurs måske justeret, samtidig blev der søsat en række små skibe, der nu sejler rundt med social analyse flag. Supertankeren har fået ledsageskibe, der fortsat ønsker at påvirke dens kurs fremover.

Abstract

This dissertation tells the story about and analyzes a project, which was conducted in collaboration with two Municipalities and their offices of social work with vulnerable families, youth and children in need. I have worked together with primarily the social workers on the office floor. In the action research process we have experimented with reflection by using the tool: "Social analyses and action" (Alminde et. al. 2008) to qualify their professional assessments by building on professional knowledge.

Problem description:

"How can reflections by the tool: "Social analysis and action" promote the qualification of the assessments of the social workers – and at the same time improve their acting as social political actors? And how can action research in a critical realistic perspective assists this qualifying process?"

The research strategy employed is critical realism as the paradigmatically frame with action research as mode of research. The analyzing strategy I, is based on critical discourse analyze, and examined, how qualifying of social work assessments are expressed in the action research process. The analyzing strategy II, examined how work with the tool: "Social analyses and action" can help the practitioners to qualify their assessments, and how the action research collaboration can be fruitful in this qualifying process and to which degrade there has been an improvement in their acting as social political actors. The analysis has also uncovered some of the generative mechanisms, which have been at work in the research process.

The conclusion is that the participant social workers, during this collaboration project, have qualified their professional skills through this experiment. This has happened in spite of all the simultaneously changes in the context, as the action research process proceeded. A very important explanation is that a central generative mechanism is the aim of the social workers to conduct good social work fore the sake of the work in its own respect. They are driven, by a desire to develop their social work competences in order to conduct their practice in a professional manner to the benefit of the user groups and Social work it self. By adding social professional imagination the social workers can be on their way to conducting Good Social Work based on craftsmanship. This contains a driver to act as a social political actor if channels are available or can be developed. The foundation in a critical realistic perspective secured an awareness of the interaction between the action of the actors and the structural conditions. It is central to understand the powers of the technical rationality when you try to make changes. And this has led to the subtitle of the project: The skill to turn a super tanker in 15 minutes with fuel restrictions and conflicts on the course. The course of the tanker was not turned but maybe adjusted, and small ships are now sailing together with the tanker and trying, in the long run, to adjust its course.

Bind I

Resumé og abstract.....s.2

Indholdsfortegnelse.....s.4

Indledning - Præsentation, problemfelt, formål og problemformulering.....s.6

Kap. 1 Aktionsforsknings samarbejdet med de to forvaltningerss.13
børne- familieafdelinger samt betydningsfulde forandringer i afdelingerne
Familiekontor Syd (Socialcenter Syd) i Århus Kommune
Familieafdelingen i Horsens Kommune

Del I Metodologi:.....s.19

Kap.2 Projektets tilslutning til kritisk normativ forsknings.20

Kap. 3 Projektets valgte videnskabsteoretisk ramme: Kritisk realisme.....s.32

- Kritisk realisme som videnskabsteoretisk position
- Kritisk realisme: Overordnede kendetegn set i relation til positivisme og konstruktivisme
- Kritisk realisme og spørgsmålet om normativitet
- Kritisk realisme: Centrale kendetegn
- Diskussionen: Social struktur vs. aktør i samfundsvidenskaberne og kritisk realismes bud på ”håndtering” af problematikken
- Opsamling omkring kritisk realisme og ansats til senere kobling til aktionsforskning

Kap. 4 Projektets valgte forskningsform: Aktionsforsknings.66

- Aktionsforskning som forskningsform – hvorfor og hvad?
- Aktionsforskning historisk
- Præsentation af udvalgte aktionsforskningstilgange
 - Skandinaviske tilgange
 - AF tilgange udenfor Skandinavien som inspirerer skandinavisk aktionsforskning
- Mulige forskellige hovedstrømninger i aktionsforskning
- Indplacering af de præsenterede aktionsforskningstilgange i 4 overordnede aktionsforskningsspektiver/ strømninger
- Udvalgte centrale aspekter ved aktionsforskning:
 - Forsker/deltager - roller/positioner i aktionsforskningsspektiverne
 - Læring i aktionsforskning i relation til aktionsforskningsspektiverne
- Indvendinger mod aktionsforskning og indplacering i det videnskabelige landskab
- Opstilling af den aktionsforskningstilgang, der kendetegner dette projekt

Kap. 5 Projektets kritiske realistiske tilgang til aktionsforskning samt model for kritisk realistisk aktionsforskning.....s.132

Kap. 6 Metodiske tilgange til kritisk realistisk aktionsforskning, datafastholdelse og analysestrategier.....s. 153

Kritisk realisme – krav til det videnskabelige håndværk

Kritisk realistisk aktionsforskningssdesign

Analysestrategier:

I: Kritisk diskursanalyse - en tofaset – tredimensionel analysemodel

II: Kritisk realisme - empiriske undersøgelser og analyser

Datagenerering, datafastholdelse og bearbejdning

Kvalitetsbedømmelse af forskning: Tilforlidelighed

Aktionsforskning og forskningsetiske overvejelser

Del II Italesættelse af socialfaglige kvalificering i Afsæt og Resultat – kritisk diskursanalyse – analysestrategi I	s.204
---	-------

Kap. 7 Italesættelse af socialfaglighed og socialfaglig kvalificering i Afsæt	s.205
--	-------

Kap. 8 Italesættelse af socialfaglighed og socialfaglig kvalificering i Resultat	s.234
---	-------

Bind II:

Del III Eksperimentet – Analysestrategi II	s. 260
---	--------

Kap. 9 Aktionsforskningsprocessens moment Afsæt - Forudsætningerne	s.261
---	-------

- I konteksten (socialpolitikken og socialt arbejde)
- I organisationerne
- Hos rådgiverne
- Hos aktionsforskeren

Kap. 10 Aktionsforskningsprocessens moment: Forløbet:	s.291
--	-------

- Praksis problem og utopi - Artikulation af mål
- Eksperimentet: Organisation (fora) og deltagelse. Benyttede fora for samhandlinger og dialog: faglige refleksionsmøder, ambassadørgruppe, værksteder
- Eksperimentet: Handlinger i aktionerne
- Samarbejdsrelation i aktionsforskningsprocessen - arbejdsdeling mellem forsker og deltagere
- Kontekstens rolle og betydning – kontekstuelle hændelser

Kap. 11 Aktionsforskningsprocessens moment Resultater:	s.365
▪ Forandringer og/ eller status quo?	

Kap. 12 Kapitel: Betydningsfulde generative mekanismer,	s.407
der har skabt eksperimentets forløb og resultater	

Del IV Konklusion:

Kap. 13: Aktionsforskningsprojektets kvalitet og tilforlidelighed	s.437
---	-------

Kap. 14: Konklusion	s.445
----------------------------------	-------

Del V: Perspektiver:

Kap. 15: ”Herfra hvor vi står”	s.451
---	-------

Hvilke perspektiver kan vi se i forhold til:

- Praksis i socialt arbejde?
- Undervisning i socialt arbejde?
- Forskning i socialt arbejde?

Litteraturliste	s.460
------------------------------	-------

Bilagsliste	s.470
--------------------------	-------

Indledning, formål og problemformulering

Denne afhandling rummer fortællingen om og analysen af et aktionsforsknings samarbejde med rådgivere og ledere i to kommunale socialforvaltninger, der arbejder med udsatte børn – og unge. Fokus i afhandlingen er på analysen af forløbet og resultaterne af et eksperiment, som aktionsforskningsprojektet gennemførte med at kvalificere socialfaglige vurderinger. I det følgende vil jeg opridse baggrunden for projektet samt dets formål og problemformulering efterfulgt af relative korte indledende redegørelser for centrale begreber og perspektiver.

Baggrunden for og formålet med aktionsforskningsprojektet

På baggrund af min egen praksis som tidligere udøvende socialrådgiver samt som underviser i socialt arbejde har jeg interesseret mig for og arbejdet med kvalificering af socialt arbejdes praksis. Særligt har jeg som underviser fokuseret på, hvordan socialrådgivere i højere grad i deres praksis kan inddrage den teoretiske og forskningsbaserede viden i socialt arbejde, som de møder under grund- og videreuddannelse.

I mødet med forskning i socialt arbejdes praksis på børne-/familieområdet har jeg undret mig over, at forskningen kan peger på en manglende sammenhæng mellem teori og praksis samt på, at anvendelse af teoretisk og forskningsbaseret viden i socialarbejdernes faglige vurderinger ser ud til at være fraværende. I undersøgelser fremhæves, at socialrådgivere sjældent anvender begreber eller teorier i arbejdet, men referer til deres erfaringer, og at den erfaringsbaserede argumentation hverken ekspliciteres eller diskuteres¹. Et væsentligt element i denne problemstilling vedrører spørgsmålet om analyse. At socialrådgiveren formår at analysere den problemstilling, som praksis stiller hende overfor, og i denne analyse gøre brug af såvel ekspliciteret erfaringsbaseret viden som teoretisk og forskningsbaseret viden. Dette sammenholdt med min oplevelse som underviser i socialt arbejde af, at socialrådgiverstuderende (og praktikere) ikke vidste, til hvad og hvordan de skulle anvende den teoretiske undervisning i psykologiske og sociologiske teoridannelser i relation til socialt arbejdes praksis førte til, at jeg sammen med tre tidligere studerende udviklede og beskrev et fagligt refleksionsredskab: ”Social analyse og handling – et refleksionsredskab i socialt arbejde” (Alminde m.fl., 2008). Dette redskab fokuserer netop på at vidensbasere en socialfaglig forståelse og vurdering med det formål at bidrage til at kvalificere det sociale arbejde på nogle af de områder, som forskningen kritiserer. Hvorvidt arbejdet med dette refleksionsredskab kan bidrage til at kvalificere socialt arbejdes praksis i form af en øget vidensbaseret af socialfaglige

¹ Eksempelvis: Egelund og Thomsen, 2002, Munro, 1999 og 1998, Rosen et al., 1995, Stål, 1994. Jeg vil siden vende tilbage til denne kritik i relation til italesættelse af socialfaglighed i kapitel 7.

vurderinger, ønskede jeg derpå at arbejde videre med, idet jeg er drevet af et ønske om at fremme en større sammenhæng mellem teori og praksis i socialt arbejde. Det sker da her i dette aktionsforskningsprojekt, som dermed kan ses at udgøre et led i en kæde af kvalificeringsbestrebelse, der har mødt interesse blandt praktikere, og hvor praktikere fra de to afdelinger i dette tilfælde foreslog, at deres afdeling skulle deltage i aktionsforskningsprojektet.

Baggrunden for dette projekt skal samtidig også ses i en anden undren. Socialrådgivere tilkendegiver ønsker om at udvikle og kvalificere socialt arbejde og har gennem årene arbejdet med for eksempel metodeudvikling og kvalificering af faget (socialministeriet, 2004); men de har ikke i særligt vidt omfang indtaget den socialpolitiske scene og benyttet deres faglige viden til at påvirke socialt arbejdes rammebetingelser. Dette til trods for at socialarbejderen også – i et dialektisk forhold med de strukturelle rammer – har en påvirkningsmulighed gennem sin daglige praksis og sine øvrige faglige handlemuligheder samt har et samfundsmandat, som hun kan udfordre rækkevidden af (Hutchinson, 2007).

Formålet med dette projekt er hermed dobbelt og består dels i et ønske om at bidrage til at fremme en større sammenhæng mellem teori og praksis i socialt arbejde og kvalificere de socialfaglige vurderinger, der afføder sociale indsatser, som borgere, her udsatte børn og deres familier, møder, dels i et ønske om at fremme, at socialarbejdere i højere grad offensivt og kreativt forholder sig til og forsøger at påvirke rammebetingelserne blandt andet på grundlag af socialfaglig fantasi²

Projektets spørgsmål er derfor, om og hvordan socialrådgivere i højere grad kan anvende en formuleret faglig viden til at underbygge deres socialfaglige vurderinger. Hvad der kan fremme eller hæmme en sådan kvalificeringsproces. Om og hvordan arbejdet med redskabet social analyse og handling kan understøtte processen. Samt om og hvordan en sådan faglig kvalificeringsproces samtidig kan styrke socialrådgivere til i højere grad også at turde kaste sig ud i at påvirke socialt arbejdes rammebetingelser og indtage den socialpolitiske scene på baggrund af en socialfaglig fantasi.

Da der med projektet er tale om en bestræbelse på at kvalificere praksis vælger jeg aktionsforsknings som forskningsform, idet aktionsforskning netop har fokus på at iværksætte forandringer og samtidig hermed udvikle viden herom. Samtidig er min interesse med projektet at udvikle viden om, hvilke mekanismer, der kan være virksomme i at skabe forandringer, hvorfor jeg som videnskabsteoretisk ramme vælger et kritisk

² Begrebet Socialfaglig fantasi udvikles i afhandlingen på baggrund af sociologisk fantasi (Wright Mills) og forpligtigende fantasi (Løchen)

realistisk perspektiv, der netop interesserer sig for at afdække virksomme mekanismer på virkelighedens domæne bag de empiriske fremtrædelser.

Disse spørgsmål og valg leder frem til følgende **problemformulering**:

Hvordan kan refleksion ved hjælp af social analyse og handling fremme kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger - herunder understøtte deres ageren som socialpolitiske aktører?

Og hvordan kan aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv understøtte kvalificeringsprocessen?

I problemformuleringen forekommer der nogle centrale begreber og perspektiver, som jeg vil introducere relativt kort her i indledningen, først begrebet social analyse og handling, derpå kritisk realisme og endelig aktionsforskning. Kritisk realisme og aktionsforskning vil siden blive grundigt introduceret i selvstændige kapitler i Del I metodologi.

Om redskabet³ social analyse og handling

I ønsket om et opgør med common sense karakteristikken af socialt arbejde og for fremme af et (også) analytisk funderet socialt arbejde fremsatte jeg begrebet social analyse. Med anvendelsen af ordet analyse pointerede jeg ønsket om udviklingsretningen for det sociale arbejde⁴. Den samfundsvidenskabelige analyses krav om teorianvendelse i tolkningen af de fænomener, som man iagttager og erfarer, ønskede jeg at overføre til socialt arbejdes praksis. Socialarbejderen skal handle i relation til de sociale situationer/sociale problemer, som hun i kraft af sin professionelle position møder. Når disse situationer som oftest kan karakteriseres som komplekse, unikke og uden en på forhånd fast defineret bedste løsning (Schön, 2001), kan faste procedurer for handlinger ikke dække behovet for afgørelse om en given social indsats, ligesom der ikke kan gives garanti for, at socialarbejderen *"har fundet den rette vej fra problem til løsning"* (Thorsager, 2007:25). I stedet må forudsætningen udgøres af en eksplicit analyse af den unikke sociale situation/det sociale problem i sin kontekst. Analysen og handlingsvalget må udføres med kreativitet og fantasi i relation til problemernes dynamiske karakter (Thorsager, 2007), og må være faglig funderet. Frem for baseret på common sense, normative betragtninger og gætterier (Egelund, 1997) må

³ Redskabet er medtaget i Bilag 0

⁴ Som underviser oplevede jeg både studerende og praktikers forundring over, hvad de skulle stille op med den teoretiske viden fra psykologi, men især samfundsfag. "Vi troede, at det skulle lægge sig på rygraden og ligesom skulle blive en del af vores habitus". Dette må have med manglende tradition for analyse at gøre. Jeg samarbejdede derpå i en studiekreds med en gruppe studerende om at udvikle og indholdsfylde begrebet socialanalyse. Vi samarbejdede videre herom gennem deres uddannelse. I bachelorprojektet samarbejdede gruppen med praktikerne om at videreudvikle dette til et egentligt redskab med mig som vejleder. I fællesskab præsenterede vi redskabet på Socialrådgiverdage 2005 samt trænede praktikerne i arbejdet med det i flere runder af en møderække "Tænksomme arbejdspladser", der var et tilbud til socialrådgivere i region Nord fra Dansk Socialrådgiverforening, Region Nord og Socialrådgiveruddannelsen i Århus. Siden reviderede vi redskabet og udgav: Alminde, Rikke, Henriksen, Kirsten, Nørmark, Louise Cathrine og Stevnsgaard Andersen, Mona (2008) Social analyse og handling. Kbh. Hans Reitzels Forlag. Denne er inddraget i pensum på socialrådgiveruddannelsen, ligesom undervisning i refleksionsredskabet indgår i diplomuddannelsen og senest er inddraget som en fast undervisningsdag på modul 3 i Børn og Unge diplomuddannelsen.

analysen inddrage socialt arbejdes faglige vidensgrundlag og basere sig på relevant teoretisk og forskningsbaseret viden samt eksplicit formulerede og systematiserede faglige erfaringer. Den kan ikke alene begrundes i naive hverdagsteorier(Olsson, 1993) eller udelukkende på egne erfaringer(Egelund og Thomsen, 2002). Efterfølgende må rammer og betingelser for mulige løsninger undersøges, og endelig må disse analyser samles i en vurdering af den mest formålstjenlige⁵ metodiske tilgang og indsats til løsningen af problemet på baggrund af en etisk afvejning. Formålet med redskabet er at modvirke en tendens til, at socialt arbejde kan fremstå med løsninger, der kan virke tilfældige og ubegrundede på grund af en manglende eksplicit formulering af begrundelserne for de trufne valg. Bag redskabet ligger en forståelse af socialarbejderen som en reflekterende praktiker, der arbejder bevidst med at eksplicite sit anvendte vidensgrundlag. Der er vægt på, at der i refleksionen arbejdes med et fagligt sprog og med vægt på vidensbasering:

”Vi ser derfor faglig refleksion som overvejelser ved hjælp af faglig viden over de faglige forståelser, der er i fokus, og over, hvilken betydning den valgte faglige viden har for den udviklede forståelse” (Alminde m.fl., 2008:14).

Social analyse er dermed ikke en metode i socialt arbejde, men et redskab til at forstå og tolke en given problemstilling på baggrund af en vidensbaseret analyse samt efterfølgende at udforme en faglig vurdering og ud fra denne og etiske overvejelser vælge en velegnet metode (Alminde m.fl., 2008). Værdimæssige overvejelser spiller hermed også en ganske afgørende rolle i form af socialarbejderens socialfaglige dømmekraft(Høilund og Juul, 2005). Høilund fremhæver dømmekraftbegrebet hos Aristoteles som bestående af

” en intellektuel og en holdningsmæssig side, nemlig tænkning og karakter. Tænkning er den udregnende eller logiske side, der er beslægtet med viden og kundskaber, mens karakter er evnen til at handle rigtigt ud fra en sammenhængende stabil moralsk holdning ” (Høilund, 2000:83).

Dømmekraften forudsætter hermed en enhed af viden og moralsk indsigt. Socialarbejderen må kunne forsvare sine socialfaglige vurderinger i relation til sin egen sociale dømmekraft og socialt arbejdes etiske værdier og overveje hvilke forhold, der har påvirket analysen, og hvordan den kunne have været anderledes. Der er behov for særlig opmærksomhed på, hvorledes den institutionelle dømmekraft⁶ kan spille ind og påvirke hendes socialfaglige dømmekraft (Høilund og Juul, 2005), dette kan fælles faglig refleksion hjælpe socialarbejderen med at klargøre. Med denne vægt på vidensbasering af socialfaglige vurderinger bliver det afgørende, at socialrådgiveren aktivt arbejder på at ajourføre sit vidensgrundlag. Dette er også i overensstemmelse med Dansk Socialrådgiverforenings professionsetik, hvor professionel integritet udgør en af de centrale værdier. Af denne

⁵ Afgørelsen af hvad der er den mest formålstjenlige tilgang kan ikke alene afgøres teknisk rationelt, men er også et spørgsmål om dømmekraft.

⁶ ”De fremherskende institutionsfortællinger. Det er sådanne fortællinger, der kan sammenfattes i begrebet *den institutionelle dømmekraft*. Denne udgør en slags faglig-moralsk kode for, hvorledes socialarbejderen bør handle overfor borgeren” (Høilund og Juul, 2005:69)

værdi afledes blandt andet praksisstandarden: at socialrådgiveren *”løbende tilegner sig ny viden på det sociale område”*⁷. Satsning på efter – og videreuddannelse samt lokale strategier for ajourføring af viden bliver hermed ganske afgørende

Om kritisk realisme og generative mekanismer

I dette aktionsforskningsprojekt er interessen at nå ned under overfladen på det umiddelbart registrerbare. Frem for alene viden om bestemte fænomener søges der (også) *”viden om de strukturer og mekanismer, der genererer disse fænomener”* (Buch-Hansen og Nielsen, 2005:32). Hensigten hermed er at opnå en forståelse af, om, hvordan og under hvilke betingelser, faglige kvalificeringsprocesser blandt grupper af fagprofessionelle kan fremmes, således at den producerede viden om deltagernes faglige udvikling kan overføres til andre kontekster i bevidstheden om de kontekstuelle betingelsers indflydelse på den producerede viden. Derfor er valget faldet på en kritisk realistisk tilgang til projektet. I kritisk realisme er intentionen

”at trænge bag om virkelighedens fremtrædelsesformer (...) man søger at identificere og udforske de potentielle årsagsmekanismer bag de fænomener, man studerer” (Andersen, 2007:152).

I kritisk realisme er et centralt begreb: Generative mekanismer. Generative mekanismer er: *”Den mekanisme, der får en ændring til at indfinde sig”* (Dahler-Larsen 2003a: 61). Den generative mekanisme er ikke observerbar, men kan med en vis sandsynlighed udledes på baggrund af en analyse af kausalforhold (Buch Hansen og Nielsen 2005). Det er kendetegnende, at den generative mekanisme er kontingent, hvilket dækker over, at der er en mulighed for begivenheden, men at en begivenhed aldrig er determineret på forhånd (Buch-Hansen og Nielsen 2005), og samtidig er der et krav om kausalitet. Det vil sige, at der skal være noget bestemt tilstede for, at forholdet udløses (Dahler-Larsen 2003). Centralt er det at afklare de mulighedsbetingelser hvorunder de generative mekanismer kan virke samtidig med at de generative mekanismer selv må identificeres (Andersen, 2007) under indtryk af, at.

”de faktiske begivenheder (...) altid [er] et meget komplekst resultat af forskellige mekanismers sammensatte virkning” (Buch-Hansen og Nielsen, 2005: 26).

Om aktionsforskning og kritisk realistisk aktionsforskning

Aktionsforskning er ikke *”en velafgrænset ting”*. Der eksisterer forskellige aktionsforskningstraditioner, der begrundes i forskellige videnskabsteoretiske positioner. (Nielsen, 2004). Centralt i de fleste aktionsforsknings tilgange er dog samspillet mellem handling og forskning samt, at det drejer sig om en forandringsproces (Holmer og Starrin,

⁷ <http://www.socialrdg.dk/Files/Filer/Publikationer/Pjecer/2011-Professionsetik.pdf> s. 9, lokaliseret 06 08 2012

1993). Aktionsforskning adskiller sig hermed fra mere traditionelle tilgange til at forstå forskning og videnskab, der skelner mellem forskning og udviklingsarbejde. Nygren skelner for eksempel således mellem forskning og udviklingsarbejde:

Forskning: "Generelt kan man definere forskning som en virksomhed, der producerer nye kundskaber med videnskabelige metoder" (Nygren 1999:147).

Hvorimod udviklingsarbejde forstås således:

"Med støtte fra allerede eksisterende kundskaber og praktisk erfaring inden for et bestemt område systematisk at prøve at ændre eller udvikle en virksomhed og dens strategi eller teknikker i forhold til et eller flere bestemte mål (Nygren 1999:147).

Aktionsforskning kan man se som en bro mellem udviklingsarbejde og forskning, og aktionsforskning går på begge ben. I Aktionsforskning er både det handlende/forandrende element og det vidensproducerende element centralt.

Kritisk realisme kan ses som en primært videnskabsteoretisk diskurs (Andersen, 2007, Buch-Hansen og Nielsen, 2005), som først i de senere år er ved at blive udmøntet på det teoretiske og det metodiske niveau. Perspektivet er ifølge Andersen (2007) forenelig med en række forskellige forskningsmetoder, herunder også aktionsforskning (Houston, 2010, Olsen, 2010). Dog beskrives kritisk realisme af nogle skribenter som en videnskabelig aktivitet, der nok påvirker den virkelighed, som studeres, men med

"et betydeligt tidsrum imellem udførelsen af en samfundsvidenskabelig analyse (...) og dens (...)eventuelle efterfølgende indflydelse på det omgivende samfund. Sagt på en anden måde, eksisterer de sociale objekter, som studeres af samfundsvidenskaberne, altid intransitivt⁸ på det tidspunkt, hvor de studeres, uanset om studierne senere måtte resultere i en omskabelse af disse objekter" (Buch-Hansen og Nielsen, 2005:41).

Heroverfor vil jeg fremhæve, at aktionsforskning har vægt på samtidigheden i aktion og forskning (Jacobsen og Jørgensen, 2007), og dermed kan ses som en bestræbelse på at gå ind i de intransitive processer, medens de endnu ikke er afsluttede og påvirke udfaldet af dem, idet aktionsforskningen ontologi ifølge Jacobsen og Jørgensen, hviler på "det ufærdige"⁹. En forståelse af, at virkeligheden ikke er optimal, men kan forbedres.

"Betoningen af det ufærdige bevirker, at der skal interveneres og advokeres med henblik på at udvikle nye og forbedrede måder (...), som Mathiesen konstaterer" Alternativet ligger i det ufærdige, i skitsen, i det som endnu ikke er blevet til"(...) [og] Aktionsforskningen fokuserer netop på de alternativer, som endnu ikke er realiseret" (Jacobsen og Jørgensen, 2007:194).

Denne forskel bevirker dog ikke, at der er nogen modsætning mellem at tænke aktionsforskning som forskningsform ind i en kritisk realistisk tankeramme, idet der, som

⁸ Intransitivt. Kritisk realisme arbejder med begreberne: Intransitiv og transitiv. Den intransitive dimension er "betegnelsen for den virkelighed, der på et givet tidspunkt eksisterer uafhængigt af viden om den...og som videnskaberne har til formål at generere viden om" (Buch-Hansen og Nielsen, 2005:107)

⁹ Den transitive dimension er betegnelse for den menneskeskabte (og dermed fejlbarlige og foranderlige) side af viden og vidensproduktion" (Buch-Hansen og Nielsen, 2005:109)

⁹ Det ufærdige – et begreb fra den norske retssociolog Thomas Mathiesen (1992) Det uferdige. Tekster om opprør og undertrykkelse. Oslo. Pax.

jeg vil påvise i kapitlet om projektets kritiske realistiske tilgang til aktionsforskning, er en række fællestræk, som for mig at se overskygger denne forskel i tidsdimensionen. En forskel som netop er blevet fremhævet af forskere og skribenter, der ikke udøver aktionsforskning. Betragtningen er da heller ikke skrevet i opposition til aktionsforskning; men som noget generelt ved samfundsvidenskabelig forskning i modsætning til naturvidenskabelig forskning, idet samfundsvidenskabelig forskning udgør en del af sit eget genstandsfelt (Buch-Hansen og Nielsen, 2005). Dette projekt arbejder med en sammentænkning af aktionsforskning og kritisk realisme. En sådan udfoldet sammentænkning er det hidtil ikke lykkedes mig at lokalisere. Aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv er valgt som forskningsform i bestræbelserne på at bidrage til kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger samt udvikle viden om processen.

Kapitel 1

Præsentation af aktionsforskningsprojektets samarbejdsrelationer

Dette kapitel vil kort beskrive aktionsforskningsprojektets samarbejdsrelationer med to kommuners socialforvaltninger på myndighedsområdet i relation til udsatte børn og unge samt deres familier.¹⁰ Denne beskrivelse og en kort skitse over dets handlinger og organisationsformer samt historik skal tjene som baggrund for analysen af aktionsforskningsforløbet i kapitel 9-12, jeg vil derfor her ikke komme ind på betydningerne af disse hændelser. Indledningsvis præsenteres mine samarbejdsrelationer, dernæst beskrives optakten til projektsamarbejdet og derpå det overordnede samarbejdsforløb med de to afdelinger. Derpå følger et kort afsnit om hver afdeling, hvor særlige samarbejdsaktiviteter nævnes og betydningsfulde hændelser fremhæves. Afslutningsvis fokuseres i en kort opsamling på fællestræk og forskelle. Den førte logbog udgør den primære kilde til dette kapitel.

Samarbejdsrelationerne

To børne- familieafdelinger fra to kommunale socialforvaltninger¹¹:

- Horsens kommunes børne-/familieafdeling inkl. børnehandicapområdet. Oprindeligt med 5 familieteam og en handicapgruppe, 3 gruppeledere og en afdelingsleder. Fysisk placeret på to forskellige adresser i kommunen.
- Et socialcenter - Socialcenter Syd - på én fysisk adresse i Århus kommune. Oprindeligt med 4 børne-/familieteam, hvor af to teams reelt var blevet slået sammen til et og hermed bestående af 3 teams, og oprindeligt et handicapteam, der siden blev delt i to (et børneteam og et ungeteam), en centerchef og 3 afdelingsledere.

Som udgangspunkt har der således været 10 (11) rådgiverteams i de to afdelinger tilsammen, bestående af sammenlagt ca. 70 rådgivere. Arbejdsopgaverne for de deltagende rådgivere er rådgivning og udøvelse af de myndighedsopgaver, der i den kommunale socialforvaltning affødes af Lov om Social Service og samarbejdet med henholdsvis udsatte børn og unge og deres familier for familierådgivernes vedkommende, og børn og unge med handicap¹² og deres familier for specialrådgivernes/handicaprådgivernes vedkommende. Rådgiverne har stort set alle en socialfaglig uddannelse som enten socialrådgivere eller socialformidlere. Blandt rådgiverne i Horsens er der mange erfarne

¹⁰ Der er udarbejdet en uddybet beskrivelse af samarbejdsrelationerne samt de to afdelinger, som medtages som bilag 4 A.

¹¹ Begge afdelinger har givet tilsagn til, at deres deltagelse ikke er anonymiseret. De enkelte rådgivere skulle selvfølgelig være anonyme, ligesom der ifølge aftalen ikke ville blive registreret personhenførbare oplysninger om brugere/ borgere. Jeg har dog valgt i analysen af forløbet at omtale dem som afdeling 1 og 2 i tilfældig skiftende orden. Ligesom de enkelte personer er anonymiseret og omtales som A, B, C osv.

¹² barn under 18 år med betydelig og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller indgribende kronisk eller langvarig lidelse jf. Servicelovens § 41 og 42.

rådgivere, der er gået i gang med diplomuddannelsen på børn og ungeområdet¹³, der hermed har en stor erfaringsmæssig ballast og er ved at (gen)erhverve sig også et teoretisk beredskab. Blandt rådgiverne på Socialcenter Syd er der relativt mange nyuddannede, der har et teoretisk grundlag præsent, men til gengæld først skal til at erhverve sig erfaringer med praksis¹⁴. Blandt de erfarne rådgivere er der stor interesse for at tilegne sig faglig viden (Feltnoter,+ 290812). På lederniveauerne er der en socialfaglig eller en pædagogisk faglig baggrund. På Socialcenter Syd er centerchef og afdelingsledere alle socialrådgivere/socialformidlere af uddannelse, medens lederen og to gruppeledere i Horsens er socialrådgivere og en enkelt gruppeleder er uddannet pædagog (Feltnoter).

Optakt

I indledningen beskrev jeg, at jeg sammen med tre tidligere studerende udviklede et refleksionsredskab, der skulle kvalificere socialt arbejdes praksis i relation til vidensbasering (Alminde m.fl., 2008). Dette redskab præsenterede vi i forskellige faglige sammenhænge og inddrog i undervisningen på socialrådgiveruddannelsen samt på diplomuddannelsen. På baggrund af min interesse i et ph.d. forløb fulgte en længerevarende proces over næsten 2 år, hvor jeg arbejdede med projektbeskrivelse og ansøgning, hvilket indebar, at en del socialrådgivere undervejs havde hørt om mine projektplaner.

Kontakten til og samarbejdet med de to afdelinger blev etableret mere eller mindre på afdelingernes foranledning gennem kontakter med tidligere studerende fra grunduddannelse og diplomuddannelse, der havde hørt om mine projektplaner og foreslog deres ledelser at indgå i et samarbejde med mig. Ledelserne for begge afdelinger indgik derpå efter drøftelser med mig en aftale om samarbejde om projektet, der blev etableret december 2008/januar 2009. Spørgsmålet om afdelingernes tidsforbrug blev berørt i drøftelserne. Det var vanskeligt på forhånd at afgøre, hvor meget tid, deltagelsen ville kræve. Udgangspunktet blev, at jeg blev inviteret indenfor i afdelingerne normale arbejde; men at der var en forståelse af, at der ville indgå aktiviteter for rådgiverne derudover, hvoraf nogle fra starten var skitseret i et bilag til udkast til samarbejdsaftale.

Forløbet overordnet:

Aktionsforskningsprojektets aktive samarbejde begyndte i februar 2009. Indledningsvis blev samarbejdsprojektet i begge afdelinger præsenteret for deltagerne på personalemøder. Der blev dernæst gennemført en vignetundersøgelse med efterfølgende fokusgruppe. Derpå blev der afholdt en temadag/ workshop i hver afdeling, hvortil alle rådgivere var

¹³ Diplomuddannelse med fokus på myndighed og leverandør på børne- og ungeområdet, der bl.a. udbydes af VOK i VIA University College.

¹⁴ Ambassadørgruppemøde med ledelsen d. 22.04.09.

inviteret¹⁵. Formålet var at præsentere projektet og redskabet Social analyse og handling og gennemføre træning i at arbejde med refleksionsredskabet. I april 2009 udarbejder rådgiverne faglige dagbøger på baggrund af udsendte spørgsmål. En form for spørgeskemaundersøgelse, der fokuserede på deres tanker om og forventninger til eksperimentet. Efter temadagen var det forudsat, at rådgiverne inddrog arbejde med redskabet i deres praksis.

Handlingerne i aktionsforskningsprojektet – dets eksperiment/ aktioner – bestod i, at rådgiverne inddrog arbejdet med refleksionsredskabet og hermed arbejdede anderledes end de var vant til i bestræbelserne på, at deres socialfaglige vurderinger hermed kunne blive tydeligere og i højere grad vidensbaseret. For ledelsernes vedkommende var det forudsat, at de ledelsesmæssige handlinger skulle bakke op om arbejdet med refleksionsredskabet. Medens mine handlinger som aktionsforsker bestod i – udover den indledende præsentation¹⁶ - at deltage i en række refleksionsmøder og her indgå i rådgivernes arbejde med redskabet samt facilitere dette arbejde gennem for eksempel at komme med forslag til redskabets anvendelse eller at bistå i relation til at fremdrage viden.

Refleksionsmøderne udgjorde i udgangspunktet de ordinære sagsmøder i de enkelte teams, hvor refleksion ved hjælp af redskabet blev sat på dagsorden. De enkelte teams tilrettelagde selv, hvordan dette kunne indpasses i deres sædvanlige møderutiner. Jeg begyndte derpå i foråret 2009 at deltage i nogle af refleksionsmøderne i hvert team (ca. to møder i hvert team hvert halve år), hvilket fandt sted frem til og med de afsluttende statusværksteder i juni 2011.

I hver afdeling blev der nedsat en ambassadørgruppe med en repræsentant for hvert team. Formålet var at fungere som fælles inspirations og erfaringsopsamlings forum¹⁷. Dens ene funktion var at understøtte implementeringen af "Social Analyse" som redskab, og samtidig udgjorde ambassadørgruppen en følgegruppe for aktionsforskningsprojektet og indgik som medforskere sammen med mig. Arbejdet i ambassadørgrupperne fortsatte frem til juni 2012. Det sidste punktum i aktionsforskningsprojektet blev en afslutningskonference d. 29.08.12¹⁸.

Udover refleksionsmøder og møder i Ambassadørgrupperne har der været afholdt to former for værksteder. En form for fremtidsværksted – Idéværksted - med henblik på udvikling af begrebet det gode socialfaglige arbejde og socialpolitisk aktørskab med den ene afdeling. Med begge afdelinger blev der afholdt et statusværksted som

¹⁵ Program for det ene som bilag 1 (programmerne var ens).

¹⁶ Og selvfølgelig var opgaven også at varetage registreringen og analyse af de mange data i forløbet.

¹⁷ Bilag 4 B.

¹⁸ Invitation som Bilag 20.

afslutning på min deltagelse i afdelingernes refleksionsmøder. Formålet med dette værksted var dobbelt: Dels en status på afdelingens arbejde med social analyse samt aftaler om det fremtidige arbejde hermed. Dels en fremlæggelse af foreløbige resultater med henblik på en drøftelse af disse og arbejde med deltager - medanalyse og fortolkninger af de foreløbige resultater som et led i den samlede forskningsproces.

Efter denne overordnede fælles præsentation af aktionsforskningsprojektets samarbejde med de to afdelinger vil jeg i det følgende fremhæve særlige aktiviteter med hver af afdelingerne samt betydningsfulde hændelser i hver af de to afdelinger.

Særtræk ved aktionsforskningssamarbejdet med Familiekontor Syd (Socialcenter Syd) samt betydningsfulde forandringer der

I foråret 2010 blev der afholdt et Idéværksted med rådgiverne fra Syd på Socialrådgiveruddannelsen. Dette var på grund af varslede organisationsforandringer, der skulle forberedes i arbejdsgrupper, blevet udsat til dette tidspunkt. Formålet var at videreudvikle samarbejdet mellem Socialcenter Syd og projektet og nå videre end den foregående periodes fokus på træning og implementering af Social analyse og handling. Idéværkstedet tematiserede: Det gode socialfaglige arbejde. Hvordan kan det forstås, hvilke kvaliteter besidder det, og hvordan kan vi fremme det? Desuden rettede værkstedet opmærksomhed på spørgsmålet om socialrådgiveren som socialpolitisk aktør¹⁹.

I løbet af samarbejdsperioden skete der væsentlige forandringer i den overordnede organisering i socialforvaltningen og i den lokale organisering, ligesom der har været en relativ stor personaleudskiftning. Samtidig blev der indført nye edb-systemer. Alle samarbejdsrutiner blev ændret, og der skete en opgavespecialisering som følge af organisationsforandringerne. Før ændringerne arbejdede myndigheds- og handicaprådgiverne i sideordnede teams med alle aspekter af myndighedsarbejdet i relation til Servicelovens børn og ungebestemmelser/ handicapbestemmelser, ledet af en afdelingsleder (Socialcenter Syd, 2007). Efter organisationsforandringerne i Socialforvaltningen i Århus²⁰ får de nye familiekontorer med myndighedsopgaver for udsatte børn og unge en ny struktur, hvor de hidtidige sideordnede teams brydes op og erstattes af en fælles modtagelse med en særlig enhed for udarbejdelse af § 50 undersøgelser, en daggruppe (dagforanstaltninger) og en døgngruppe (døgnforanstaltninger). Disse nye grupperinger indebærer nye samarbejdskonstellationer mellem rådgiverne indbyrdes og med ledelsen samt forandrede arbejdsopgaver og etablering af snitflader mellem de forskellige nye funktioner. Endvidere samles alle

¹⁹ Invitationen Bilag 2 .

²⁰ 5.10.09 (Logbog): Deltaget i personalemøde på Socialcenter Syd, hvor der blev orienteret om kommende organisationsforandringer.

handicaprådgivere i et nyt fælles handicapcenter (Århus Kommune, 2010), og handicaprådgiverne er således ikke længere på Syd.

Samtidig blev organisationsforandringerne også ledsaget af ændringer af lederniveauet personmæssigt. Ingen af de tidligere ledere er tilbage efter organisationsforandringerne. Der var ikke længere nogen ”lokal chef” på Syd²¹. De tre oprindelige afdelingsledere ophørte og blev erstattet af først to siden tre nye afdelingsledere, der skulle varetage den daglige ledelse af familiekontoret. Der er således også på lederniveau sket væsentlige forandringer i projektperioden.

Alle disse forandringer organisatorisk som ledelses- og personalemæssigt har i perioder medført aflysninger af samarbejds møder og været vanskelige for både rådgivere og ledere (Feltdagbog og Feltnoter); men er udtryk for virkeligheden, som den tager sig ud i en dansk socialforvaltning.

Særtræk ved aktionsforskningssamarbejdet med Familieafdelingen i Horsens Kommune samt betydningsfulde forandringer der

I mine indledende drøftelser med ledergruppen blev det diskuteret at nedsætte en følgegruppe til projektet. Ledelsen fremhævede, at der ikke skulle lægges mere ekstraarbejde på rådgiverne end nødvendigt, hvorfor en følgegruppe kunne bestå af ledergruppen og mig (Feltnoter, 10.11.08). Men set i lyset af gode erfaringer med Ambassadørgruppen på Socialcenter Syd samt vanskeligheder med at få aftaler i stand om møder med ledergruppen genfremsatte jeg et forslag om etablering af en ambassadørgruppe med repræsentanter fra hvert team også i Horsens, hvorefter den efter en periode kommer i gang fra september 2010 og herefter arbejder meget engageret.

Også samarbejdet med Horsens kommunes familieafdeling blev genstand for forandringer i samarbejdsrelationerne. De tre oprindelige gruppeledere erstattes af to andre, og skifter samtidig betegnelse til afdelingsledere, medens afdelingslederen ophører og en ny kommer til, nu med betegnelsen sektionschef. Den samlede ledergruppe er hermed skiftet ud i løbet af projektperioden og blevet reduceret med en person.

I Horsens kommune sker der også organisationsforandringer. I sommeren 2011 bliver familieafdelingen i Horsens omstruktureret. Fra at være en forvaltning med sideordnede teams, der dækkede hvert et geografisk afgrænset område, ændres organiseringen til en fælles modtagelse for hele familieområdet, samt to teams, der dækker børn op til 12 år, samt to teams, der dækker unge over 12 år. Modtagelsen skal afklare, hvorvidt der er tale om en problemstilling, der kan løses udenfor forvaltningen eller afklares med råd og vejledning. Hvis der vurderes, at der skal iværksættes § 50

²¹ der blev omdøbt til Familiekontor Syd

undersøgelse og eventuel foranstaltning overgives sagen til baglandets grupper efter barnets alder. I Horsens har forandringerne ligeledes medført aflysninger af aftaler, og har i perioder medført turbulens og været vanskelige for både rådgivere og gruppeledere (Feltdagbog). Igen ser jeg dette som et udtryk for socialforvaltningsvirkeligheden aktuelt.

Kort opsamling af forskelle og fællestræk

Umiddelbart forekommer de to afdelinger forskellige. Familieafdelingen i Horsens udgør en selvstændig afdeling i kommunens socialforvaltning, medens Syd udgør en af flere underafdelinger af en overordnet afdeling i en meget større kommune. Samtidig kan der også ses en personalemæssig forskellighed, idet personalet i Horsens består af erfarne rådgivere, medens der på Syd er relativt mange nyuddannede eller mindre erfarne rådgivere. Alligevel kan der også iagttages en række fællestræk, selvom en deltager fra ledergruppen²², der har indgående kendskab til begge afdelinger, afviste, at der er lighedspunkter mellem de to afdelinger, og tværtimod anså dem for meget forskellige især med hensyn til muligheder for at organisere og tilrettelægge arbejdet.

For begge afdelinger er det sigende, at den faglige hverdag for de deltagende rådgivere har været meget omskiftelig. Der er i perioden sket lovændringer (Barnets reform pr. 1.1.2011). Der er sket omstruktureringer både på den overordnede og daglige organisering. Rådgiverne har fået nye arbejdsopgaver i og med skiftet fra de sideordnede teams til de funktionsopdelte teams: De har fået nye samarbejdsrelationer med børn / unge og familier, med kollegaer, med daglige ledere og med samarbejdspartnere. Samtidig er ledergrupperne begge steder helt udskiftet personmæssigt. Endvidere er der i den ene afdeling ligeledes en del personaleudskiftning, medens der i den anden er en del rådgivere på diplomuddannelse. I begge afdelinger har der været vanskelige perioder, hvor både ledere og rådgivere har oplevet det som turbulent og har haft svært ved at navigere i denne turbulens. Samtidig har der i lyset af disse forhold været perioder, hvor rådgiverne har haft vanskeligt ved at prioritere deltagelsen i aktionsforskningsprojektet. Dette er sket skiftevis i de to afdelinger. I perioder har jeg tænkt, nu springer den ene afdeling fra, og derpå den anden (Feltdagbog). Imidlertid har begge afdelingers rådgivere holdt fast. ”Vi har lovet at deltage” – og vægtet at stå ved dette løfte (ibid.). Betydningen af denne indstilling samt af de omskiftelige forhold, der har omgivet og præget aktionsforskningsforløbet, og som kan anses for et vilkår for aktionsforskningsprojekter, vender jeg tilbage til i analysen af aktionsforskningsprocessen, særligt i analysen af forløbet i kapitel 10 samt i identificeringen af betydningsfulde generative mekanismer i kapitel 12.

²² Ambassadørgruppemøde med ledelsen 22.04.09.

Del I: Metodologi

Del I fokuserer på aktionsforskningsprojektets metodologi. Metodologi anvendes her i den betydning, at metodologien sammenfatter:

”de øvrige videnskabsteoretiske begreber. Metodologi forstår vi således som de videnskabsteoretiske elementer i en videnskabelig tilgang bestående af dens ontologi, epistemologi, sandhed, slutningsformer, metoder og forskningsteknikker (Fuglsang og Olsen, 2004:29).

I del I vil jeg derfor først redegøre for projektets afsæt i et kritisk perspektiv i kapitel 2 kritisk normativ forskning. Dernæst vil jeg i kapitel 3 præsentere kritisk realisme som den overordnede videnskabsteoretiske ramme, hvorpå jeg i kapitel 4 vil behandle projektets forskningsform, aktionsforskning. Kapitlet om aktionsforskning efterfølges af kapitel 5 med diskussion af aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv, det vil sige kobling af kritisk realisme og aktionsforskning samt tilvirkning af en model for kritisk realistisk aktionsforskning. Derpå følger i kapitel 6 overvejelser over metodiske tilgange til kritisk realistisk aktionsforskning, datafastholdelse og analysestrategier samt overvejelser af forskningsmæssige kvaliteter, herunder spørgsmålet om praksiskredse samt forskningsetiske overvejelser.

Det skal her bemærkes, at jeg har valgt at redegøre grundigt for både kritisk realisme samt aktionsforskning. Valget har flere begrundelser. For det første et ønske om at blive klar på de forskningstraditioner, som jeg har begivet mig ud i. Kritisk realisme er ikke noget entydigt perspektiv, der er flere fortolkninger heraf²³, hvorfor det er væsentligt at tydeliggøre de kritisk realistiske traditioner, som jeg knytter an til. Aktionsforskning er heller ikke nogen entydig tilgang. Ved læsning af aktionsforsknings litteratur rummer næsten hver udlægning af aktionsforskning forskellige perspektiver på aktionsforskning, dens historie og tilgange. Jeg har derfor valgt at ”skrive mig igennem” aktionsforskningslandskabet for at kunne pege på mine forståelser heraf og tilgange hertil og håber, at læseren vil drage med på denne odysse. Samtidig skal begge odysseer tjene som baggrund for mine overvejelser om kobling af aktionsforskning og kritisk realisme. En sådan kobling har jeg ikke kunnet finde i nogen grundig eller udfoldet udgave, selvom enkelte kritiske realister nævner, at aktionsforskning kan være en måde konkret at bedrive kritisk realistisk forskning på (Olsen, 2010). De arbejder, der fremhæver aktionsforskning som en kritisk realistisk mulighed, indeholder primært redegørelser for kritisk realisme, og derpå ganske korte aktionsforskningsovervejelser i forlængelse heraf uden at redegøre nærmere for koblingen heraf (Houston, 2010). Dette uddybes i kapitel 5.

²³ For eksempel er der væsentlig forskel på ”den tidlige” Bhaskar og ”den senere”, der har taget en spirituel drejning, og andre med ham, medens andre kritiske realister afviser denne spirituelle drejning (Craven, 2010).

Kapitel 2

Projektets tilslutning til kritisk normativ forskning

Med valget af kritisk realisme som videnskabsteoretisk perspektiv har jeg placeret dette aktionsforskningsprojekt i en kritisk normativ forskningstradition²⁴. I dette kapitel vil jeg derfor starte med overordnet at fokusere på en kritisk forskningstradition og forbinde dette med kritisk aktionsforskning samt overveje, hvorledes dette overordnede kritiske normative grundlag kan konkretiseres gennem at udstrække socialt arbejdes etiske værdier også til (aktions)forskning i socialt arbejde.

I nyere dansk forskning i relation til socialt arbejde og dets praksis tegner sig forskellige tilgange. Nogle forskningsarbejder retter et kritisk fokus på udøvelsen af det sociale arbejde på baggrund af et borger -/ bruger-perspektiv²⁵ og med et kritisk blik på magtrelationen i socialt arbejde. En reaktion mod denne type af forskning har fået andre forskere i socialt arbejde til at vende sig mod mindre kritisk afsæt, men i stedet rette et konstruktivt blik mod praksis og til at interessere sig for potentialerne i socialt arbejde²⁶. Samtidig kan der i denne type af forskning i socialt arbejde også mødes arbejder, som ønsker at rette et mindre kritisk blik på magtrelationen i socialt arbejde og i stedet rette opmærksomheden mod,

”hvordan magtrelationer kan anvendes produktivt og reflektivt og skabe muligheder for forandring i og af socialt arbejde (...) hvordan det sociale arbejde som hjælp er eller bliver muligt – trods de vanskeligheder, der er påvist” (Nissen, Pringle og Uggerhøj (red.) 2007:10).

Begge typer af forskning i socialt arbejde er nødvendige. Det er nødvendigt med et borger- / bruger- perspektiv i forskningen, der kan give indblik i, hvordan borgere/brugere befinder sig i det sociale arbejde og dets magtudøvelse, ligesom det er nødvendigt med et mere konstruktivt fokus og interesse for praksis og praktikernes rationaler og ræsonneren. Spørgsmålet er, hvordan den valgte forskningstilgang influerer på den form for kritik, der bliver fremanalyseret og derpå formidlet. Om det er muligt at fremanalysere en kritik af det sociale arbejdes måde at fungere på som samtidig kan understøtte en anerkendelse af socialarbejdernes faglighed og deres drivkraft i form af ønsket om at udøve det gode socialfaglige arbejde. En sådan forskning vil ikke blot konstatere, hvordan borgerne/ brugerne oplever det sociale arbejde og de magtforhold, der eksisterer; men vil også interessere sig for at forklare de mekanismer, der bevirker, at det på trods af

²⁴ At kritisk realisme i flere af sine strømninger deler et kritisk normativt grundlag vil jeg belyse i det efterfølgende kapitel 3 om projektets valgte videnskabsteoretiske ramme: Kritisk realisme.

²⁵ Eksempler herpå er Mik-Meyer, Nana (2004) Dømt til personlig udvikling. Kbh. Hans Reitzels Forlag og Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nana (2003) At skabe en klient. Kbh. Hans Reitzels Forlag.

²⁶ Se eksempelvis: Eskelinen, Leena, Olesen, Søren Peter og Caswell, Dorte (2008) potentialer i socialt arbejde. Et konstruktivt blik på faglig praksis.

praktikernes ønske om at udøve det gode socialfaglige arbejde i en række tilfælde falder uheldigt ud og forstærker krænkelser og undertrykkelse.

En sådan forskning kunne være en kritisk forskning på et normativt grundlag, hvor det normative grundlag funderes i det socialt arbejdes etiske forpligtigelser i forhold til udsatte mennesker, således at det etiske grundlag for praksis udstrækkes til også at gælde forskning i socialt arbejde²⁷. En sådan forskning kunne udgøre en modkraft til forskning i socialt arbejde baseret på et teknisk rationelt fundament eller et rent forstående perspektiv. Med dette ønske om en normativ fundering tilslutter dette projekt sig, at videnskaberne opgave kan bestå i også at beskæftige sig med bør, og stiller sig op overfor de forståelser af videnskab, der ønsker en skarp skelnen mellem ”er” og ”bør”.

Om skelnen mellem ”er” og ”bør”

I indvendinger mod kritisk normativ forskning fremhæves, at videnskaben skal skelne mellem ”er” og ”bør”. Og en underlæggende tankegang kunne hermed være, at det er kritisabelt, at den kritiske normative forskning ikke anerkender denne skelnen og ikke lever op til et krav om videnskabelig værdifrihed. Dette krav om værdifrihed fremsættes som videnskabeligt grundlag i den ikke kritiske normativt orienterede forskning.

”Skellet mellem deskriptive og normative udsagn er blevet yderligere understreget i filosofien efter Hume. Der har været almindelig enighed om at hævde, at der er en logisk kløft mellem værdisfæren og den videnskabelige fakta sfære. Den, der slutter fra ”er” til ”bør”, begår en logisk fejl” (Gilje og Grimen, 2002:257).

Gilje og Grimen diskuterer denne skelnen mellem ”er” og ”bør” med afsæt i Weber. Forfatterne peger på, at en skarp skelnen mellem ”er” og ”bør” ikke er uproblematisk, og at mange videnskabelige beskrivelser rummer mere end rene ”er” udsagn og omvendt mange normative ikke udgøres af rene ”bør” udsagn. Gilje og Grimen fremhæver, at Weber går mod at sammenblende videnskabelige diskussioner og vurderende ræsonnementer, og peger på, at *”dette synspunkt (...) ofte [er] blevet udlagt som en tese om videnskabens værdifrihed”* (Gilje og Grimen, 2002:258). Dette krav er ifølge Gilje og Grimen blevet tolket meget forskelligt, og forfatterne peger på, at Weber ville tage afstand fra flere af disse fortolkninger. Weber ville ifølge Gilje og Grimen være uenig i et udsagn om, at værdier ikke har nogen plads i videnskabelig forskning, ligesom han ville gå mod, at forskeren ikke har noget ansvar for anvendelsen af sin forskning og kræve, at forskeren har et ansvar for en moralsk forsvarlig forskning. Desuden ville Weber være uenig i, at videnskaben ikke kritisk kan analysere værdier og idealer. Og endelig ville Weber være uenig i, at videnskabelige arbejder ikke må indeholde politiske vurderinger og moralske værdidomme. Ifølge Gilje og Grimen ville Weber kræve, at det tydeligt må fremgå for

²⁷ Spørgsmålet om, hvad der skal kendetegne en sådan forskning, dvs. dets etiske fordring vender jeg tilbage til senere i kapitlet.

både læser (og forskeren selv), hvad der er et led i en videnskabelig argumentation, og hvor der er tale om en værdimæssig. Gilje og Grimen fremhæver, at to mulige tolkninger af

”Webers værdifrihedstese kan (...) være følgende:

(...) I forelæsninger og videnskabelige publikationer skal man ikke sammenblende videnskabelig diskussion og vurderende ræsonnementer, empirisk viden og værdidomme.

(...) I videnskabelige ræsonnementer kan man ikke slutte fra ”er” til ”bør” eller fra deskriptive præmisser til normative konklusioner” (Gilje og Grimen, 2002:260).

Gilje og Grimen fremhæver, at heller ikke disse forståelser er uproblematiske. Alle forskere vil ikke dele de samme kulturelle værdier, og derfor vil der opstå uenighed om, hvilke beskrivelser, begreber og teoretiske perspektiver, der er gode og dækkende i forhold til de undersøgte fænomener.

”Samtidig må det være sådan, at beskrivelsen af sociale fænomener i en vis forstand følger af værdiopfattelserne, dvs. at kulturværdierne er operative i selve beskrivelsen (...) Det betyder, at når vi beskriver noget som [f.eks.] ”voldtægt” kan beskrivelsen være sand i empirisk forstand og samtidig udtrykke en normativ vurdering. Dette følger af Webers syn på værdirelaterede beskrivelser, men kommer i konflikt med hans syn på det skarpe skel mellem deskriptive og normative udsagn” (Gilje og Grimen, 2002:264²⁸).

Forfatterne peger på, at det ikke er muligt først at beskrive fænomenet rent og derpå at tilkoble en moralsk beskrivelse. Hvordan forskeren forholder sig moralsk vil farve beskrivelsen – og beskrivelse og vurdering er derfor

”uløseligt sammenvævede. På denne baggrund bliver teserne om videnskabens værdifrihed mere problematiske, end Weber giver indtryk af” fremhæver Gilje og Grimen (Gilje og Grimen, 2002:265).

Der rejses hermed det spørgsmål, hvorvidt det reelt er muligt skarpt at sondre mellem ”er og bør”, Vil forskerens opfattelse af ”bør” ikke påvirke, hvordan forskeren opfatter ”er”? I forlængelse af denne diskussion kan det diskuteres, hvorvidt denne normative sondring mellem ”er og bør” bør tjene som et ideal, som forskningen forsøger at tilnærme sig, eller om det ikke også er muligt at forfægte det modsatte synspunkt, nemlig at forskningen må stå ved, at opfattelsen af ”bør” vil farve, hvordan forskeren ser ”er” – og gøre en forskningsmæssig dyd af dette vilkår samt i forlængelse heraf eksplicite det normative grundlag for det ”bør”, som tjener som parameter for den normative farvning af opfattelsen af ”er”, således at brugerne af de forskningsmæssige resultater gives lejlighed til selv kritisk at vurdere den aktuelle farvning af beskrivelsen af ”er”. Dette sidste synspunkt vil være dækkende for forståelsen i kritisk normative forskning. To af de tilgange, der klart baserer sig indenfor en kritisk normativ forskningstradition er kritisk teori og kritisk realisme.

²⁸ Understregningerne i citatet er mine, ide de understregede ord i originalen var fremhævede ved kursivskrift. Samme fremgangsmåde vil jeg anvende fremover ved citater, hvor der i originalen er anvendt kursiv som fremhævelse.

I det følgende vil jeg vende mig mod kritisk teori for at fokusere mere på, hvad en kritisk normativ forskningstradition indebærer af krav og valg i mere konkretiserede forskningstilgange. Indenfor kritisk teori er det netop et særligt kendetegn, at ”er” forstås i lyset af ”bør”.

”Critical Theory turns the meaning of theory upside down: theory as critical thinking should express an understanding of what is in light of what it ”should be” (Adorno, 1984:206 efter Nielsen og Nielsen, 2006:77).

Ydermere er det kendetegnende for kritisk teori, at denne er kritisk i relation til videnskaberne og deres mulige ideologiske aspekter.

”Kritisk teori: En teori, der samtidig med at den er kritisk over for samfundet, også er kritisk overfor teorier om dette samfund og de videnskabelige metoder til at nærme sig det. I den udstrækning teorierne og metoderne bidrager til at skjule de undertrykkende og udbytende forhold, kritiseres de som ideologiske.” (Andersen og Kaspersen, 2001: 177).

En sådan vurdering har ligeledes et normativt afsæt. Kritisk teori forbindes ofte med den (de) teoretiske traditioner, der blev udviklet ved ”Frankfurterskolen” ²⁹(Nielsen, 2010, Willig, 2007, Elling, 2004). En af Frankfurterskolens teoretikere er Habermas, der i sit værk: Videnskab som ideologi (1974) fremhæver, at videnskaben ikke er værdifri, men har forskellige erkendelsesledelede interesser:

- **Naturvidenskaberne:** En teknisk erkendelsesinteresse, der søger lovmæssige sammenhænge
- **Humanvidenskaberne:** En praktisk/ hermeneutisk, tolkende erkendelsesinteresse.
- **Samfundsvidenskaberne:** En frigørende / emancipatorisk erkendelsesinteresse (Habermas, 1974: 19, Kjølrup, 1985: 156-158)

Nu kan det indvendes, at megen samfundsvidenskab deler en teknisk eller en hermeneutisk erkendelsesinteresse med henholdsvis naturvidenskaberne og humanvidenskaberne. Denne frigørende erkendelsesinteresse kunne hermed siges at være en normativ fordring til samfundsvidenskaberne og gælde dens kritiske teoretiske/kritiske realistiske varianter, der deler det kritiske normative grundlag og kræver, at den kritiske samfundsvidenskab

”skal skabe et grundlag for det enkelte menneskes selvstændige myndighed, gennem en særlig form for ”viden”, nemlig kritik. (...) Gennem kritikken af de falske lovmæssigheder kan mennesket frigøre sig fra dem og arbejde for at ændre samfundet i overensstemmelse med menneskelige mål” (Kjølrup, 1985: 158).

Dette indebærer, at kritisk teori vedkender sig et emancipatorisk sigte med sin virksomhed. Den kritiske teori står her i skarp modsætning til positivismens videnskabsforståelse og krav om værdifrihed. Fra en kritisk teoretisk position fremhæves, at

”effekten af denne videnskabelige praksis³⁰, som i sin selvforståelse er ”værdifri”, bliver ifølge den kritiske teori en ideologisk ”naturalisering” af de bestående forhold, som usynliggør disses egenskaber af historisk tilblivne – og derfor foranderlige – magt, undertrykkelses- og udbyttningsrelationer”(Nielsen, 2010:340).

Den kritiske teori har hermed en normativ base. Dog udgøres denne ikke af

²⁹ En benævnelse for ”Institut für Sozialforschung” i Frankfurt am Main (Nielsen, 2010).

³⁰ Positivismens (min bemærkning kh).

"en spekulativ, abstrakt- utopisk forestilling om en positiv defineret andethed, "et helt anderledes samfund", som rettelig burde erstatte det som er. Sidstnævnte er en abstrakt – normativ argumentationsfigur, som er velkendt fra politisk-ideologisk eller religiøs samfundskritik. Den kritiske teoris kritikbase er derimod immanent³¹, dvs. dens normative principper er indskrevet som historisk skabte, identitetsstiftende idealer og erfaringsdannelser i det bestående samfund (...) Positiveringen af kultur- og samfundskritikken består her altså ikke i at konfrontere det bestående samfund med en luftig, moralistisk vision om "det gode samfund", men derimod i at udfolde og skærpe dialogen med et allerede eksisterende normativt grundlag og et dertilhørende latent udviklingspotentialer i det bestående samfund. Den kritiske refleksion forstås således som den videnskabelige diskurs' særlige bidrag til videreudviklingen af det klassiske oplysningsprojekt" (Nielsen, 2010:341).

Det "bør", som skal holdes op som et spejl for vurderingen af "er", udgøres dermed ikke af et "fantasifoster" – den moralske luftige vision om et andet samfund – men affødes af de endnu ikke realiserede mulighedsbetingelser i det nuværende, det vil sige gennem kritikken af det nuværende for ikke at leve op til sine egne mulighedsbetingelser. Der peges her på en immanent kritik, hvorfor det her bliver relevant med en skelnen mellem forskellige former for kritik.

Om empirisk kritik, immanent kritik og normativ kritik

Nielsen fremhæver, at der grundlæggende kan skelnes mellem tre former for kritik:

- Empirisk kritik
- Immanent kritik
- Normativ kritik (Nielsen, 2006).

Den empiriske kritik udgøres af den form for kritik, der peger på faktisk fejlagtige redegørelser for virkeligheden (ibid.). At "er" ikke beskrives i overensstemmelse med et retvisende billede af "er". En illustration af denne form for kritik er for eksempel journalisten Jesper Tynells arbejde³².

Den immanente kritik "forsøger at godtgøre, at den beskrevne virkelighedsstruktur er inkonsistent eller har følger, som undergraver dens egne principper, (som (...) når liberalismens garant for friheden, "den frie markedsøkonomi", i sin praktiske udfoldelse udstøder store befolkningsgrupper til en ufri randeksistens)" (Nielsen, 2006:15). En kritik som er iboende i det aktuelle "er" ud fra, hvordan "er" tilkendes at være.

Den normative kritik forholder den aktuelle virkelighed til en mulighed for, at denne kunne være anderledes. Kritikken henter sit normative grundlag fra denne mulige andethed (ibid.). Denne form for kritik fokuserer dermed på forholdet mellem "er" og "bør".

³¹ "Kritikperspektivet er "immanent" i den forstand, at den moderne samfundsudvikling anskues som kompleks og som rummende latente, endnu ikke udfoldede muligheder, som den kritiske analyse kan blotlægge, knytte an til og give mæle i samfundsdebatten"(Nielsen, 2010:354).

³² Jesper Tynell modtog i januar 2010 Cavlingprisen 2009 "Årets Cavling får han blandt andet for at dokumentere, hvordan tidligere beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen og hans ministerium brød loven, bestilte misvisende tal, slettede belastende dokumenter og vildledte Folketinget i "kontanthjælpssagen". http://www.dr.dk/OmDR/Nyt_fra_DR/Nyt_fra_DR/2010/01/07094445.htm lokaliseret 08 05 2012.

Nielsen fremhæver, at der ofte er glidende overgange mellem de forskellige former for kritik, da der er tale om idealtyper. Frankfurterskolen ses for eksempel at arbejde med en blanding af immanent og normativ kritik.

”Det var således en basal tese i den kritiske teori, at det borgerlige samfund systematisk og – i kraft af den kapitalistiske økonomis instrumentaliserende egen logik – med nødvendighed spændte ben for sit eget friheds-, ligheds- og retfærdighedsprojekt, men at mulighedsbetingelserne for at realisere den positive andethed, det klasseløse samfund som rammen om den humane fornufts autonome udfoldelse, samtidig var latent til stede som immanente kvaliteter i selvsamme kultur – og samfundsudvikling.” (Nielsen, 2006:16). Det vil sige, at grundlaget for ”bør” kan udvikles gennem en kritik af ”er” set i lyset af de modsigelser og ikke indfrie løfter, som ”er” aktuelt rummer, hvor grundlaget for et mere konkret ”bør” – for formuleringen af utopien – sker på baggrund af en kritik af ”er” ud fra et overordnet kritisk perspektiv. Nielsen, Nielsen og Olsén fremhæver, at

”i den kritiske teoris tradition får det kritiske status af negativitet (...), d.v.s. som negation af ufriheden og – kunne man sige – af realitetsmagten³³, der synes at umuliggøre en praktisk positivitet (...). At den ikke kan og vil definere et positivt grundlag for kritikken, betyder ikke, at kritikken er grundløs (...). Det positive er således en entydig orienteringsretning, der imidlertid ikke kan fikseres, fastlægges (...). Kritikken får derfor karakter af en særlig praksisform, der arbejder indefra og i de samfundsmæssige modsigelser som en immanent kritik” (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006:223). [Og det er netop] ”i det kritiserede, at det mulige, men endnu ikke virkeliggjorte ligger” (ibid:225). På trods af – eller måske snarere i forlængelse af – disse forfatteres pointe om, at kritikken må arbejde i modsigelserne, og at ”bør” har karakter af en orienteringsretning snarere end af noget, der kan fastlægges har for eksempel Juul (2010) arbejdet med at udvikle et normativt ideal om solidaritet som udgangspunkt for at kunne udøve en aktuel samfundsmæssig kritik og herudfra fokuseret på socialt arbejde. I følge Juul har samfundsvidenskaberne funderet i et normativt grundlag en opgave i at kunne fungere som et spejl, som den aktuelle praksis kan spejles i og dermed deltage i kampen om overbevisningerne og den aktuelle dømmekraft i samfundet og i dets institutioner med det formål, at ændre praksis og samfundet (Juul, 2010). Med Juuls tilgang til kritik af praksis er der tale om at forbinde den kritiserede praksis i socialt arbejde med de kontekstuelle forhold, der afføder denne praksis og levere en samfundsmæssig kritik, medens der ved den tidligere fremhævede kritiske forskning i socialt arbejde³⁴ er tale om en kritisk forskning på et mere praksis nært niveau med et mikro -sociologisk udgangspunkt, der ikke udstrækker sin kritik til en samfundsmæssig kritik. I relation til socialt arbejde vil et mål om tilknytning til en grundlæggende samfundsmæssig kritik langt fra blive delt af alle

³³ ”Begrebet realitetsmagt betegner en kerne i kritisk teoretisk tænkning. Positive alternative begyndelser kan ikke blot etableres(...); de vil altid på forhånd være indskrevet i en magtfuld, fremmedgjort helhed, som umuliggør en stabil, udviklingsorienteret balancegang mellem på den ene side at blive ekskluderet eller marginaliseret som urealistisk og på den anden side at blive integreret eller opslugt i en overordnet instrumentel fornuft” (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006:223).

³⁴ Eksempler herpå er Mik-Meyer, Nana (2004) Dømt til personlig udvikling. Kbh. Hans Reitzels Forlag og Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nana (2003) At skabe en klient. Kbh. Hans Reitzels Forlag.

socialarbejdere, men alene af de, der deler det kritiske perspektiv- eller udvikler sig til at dele det som følge af kampen om meningene/overbevisningerne. I dagens videnskabelige, teoretiske og professionelle samfund har kritikken dog aktuelt trænge kår.

Kritikkens aktuelle muligheder

Nielsen, Nielsen og Olsén rejser i 2006 spørgsmålet, hvorvidt kritik i dag udgør et tabu eller en forpligtigelse. Forfatterne fremhæver, at kritik i dag ikke anses for en legitim erkendelses- og praksisform, såvel videnskabeligt, som i teoretiske diskussioner og i videnskaberne mere instrumentelle anvendelse i for eksempel organisationsudvikling. De beskriver en tendens til, at negativitet og kritik nedtones, den anses for ”kontraproduktiv” og blokerende for forandring, og man oplever:

”en sand efterspørgselsbølge af positive (kritikfornægtende) dialogteknikker (...) en nyere tendens til afsnøring af kritik og negative orienteringer i forhold til forandringsprocesser i såvel organisationer og institutioner som hverdagsliv og samfund” (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006:221).

Et eksempel herpå angives til Appreciative Inquiry (Cooperrider) (ibid.). At kritik i den her opridsede forstand anses for ”ikke pænt” og snarere uønsket er dog ikke dækkende for samtlige samfundsforskere/teoretikere. Danske eksempler på det modsatte er for eksempel Juul (2010) og Willig (2007) (2009). Hvor netop Willig har forholdt sig til den fremhævede tendens om kritikens ”uønsket” i sine arbejder og senest anvendt et begreb om ”positivitetsfacisme” om den fremherskende tvang til at undsige negativitet og kritik og være positiv³⁵. Ifølge Nielsen, Nielsen og Olsén udgør kernen i afvisningen af kritikken

”en grundlæggende affirmation af den dominerende samfundsmæssige udviklingsretning: den postfordistiske nyordning af kapitalismen (...). I dette institutionelle fravær af en egentlig samfundskritik overlades menneskers subjektive ubehag til populismens moraliserende former for holdningsfundamentalisme” (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006.221-222).

Med Willig kan man sige, at kritikken hverken har rum eller adgang til kanaler, hvorigennem kritikken kan fremsættes (2009), og netop derfor kan man måske se, at megen kritik transformeres til det, som opfattes som unødigt brok. Nielsen, Nielsen og Olsén anser de manglende muligheder for kritik for farlige også i et større (politisk) perspektiv, idet de åbner for autoritære modkulturer og protestformer. Forfatterne fremhæver, at det er afgørende for samfundskritikken at gøre op med kritikken tabuisering og samtidig kunne forbinde kritikken med menneskers hverdagsliv (2006) Disse forfattere anviser aktionsforskning på baggrund af et kritisk perspektiv, som en mulig vej til at

³⁵ Begrebet om positivitetsfacisme blev fremsat i en kronik i Information: ” Når den anerkendende tilgang bliver positivitetsfacisme”. Af: Rasmus Willig, Lektor ved Institut for samfund og globalisering, RUC 22. januar 2012. <http://www.information.dk/291244> lokaliseret 08 05 12.

forbinde den immanente kritik med ”den store kritik”, det vil sige med en kritik af realitetsmagten (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006).

Om Kritikken og aktionsforskning

Der er mange tilgange til aktionsforskning, som et efterfølgende kapitel om aktionsforskning vil vise. Her skal der alene fokuseres på aktionsforskning i et kritisk perspektiv for at lede frem til dette projekts normative fundering. To centrale aspekter ved aktionsforskning er dels forskerens aktive deltagelse, dels et samtidigt fokus på forandring og videns udvikling. Aktionsforskerens deltagelse bevirker et opgør med en traditionel opfattelse af rollen som kritiker, der har

”været forstået som et privilegeret ståsted, en position, som var lokaliseret uden for – og hævet over – den sociale og kulturelle praksis, som kritikken forholdt sig til. Denne distance til objektet gjaldt som nødvendig for at yde en kritik, der ikke forfaldt til at være instrument for særinteresser” (Nielsen, 2006:16).

Denne privilegerede position anses dog af forfatteren for at være ude af trit med den aktuelle udvikling, både fordi viden ikke længere er forbeholdt intellektuelle, og fordi en intellektuel position ikke længere nødvendigvis er forbundet med et kritisk perspektiv (ibid.). I modsætning til den klassiske udenfor kritiker position arbejder Nielsen, Nielsen og Olsén med at udvikle og forstå fænomenet *”deltagelse som (samfunds-) kritik”* og rejser spørgsmålet, hvorvidt man kun kan *”være kritisk på afstand, eller kan man overhovedet være kritisk på afstand?”* (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006:220). Ved at forstå aktionsforskning i forlængelse af Thomas Mathiesens begreb om *”det ufærdige”*, (Mathiesen, 1992) vil aktionsforskning intervenere i det ufærdige og herigennem udvikle viden om den virkelighed, der er i fokus. Og dette sker gennem forskerens aktive engagement, hvor aktionsforskningens indsigter bygger på Skjervheims pointe om, at mennesket altid deltager.

” Vi kan ikke vælge at være engagerede – i og med at vi er i verden er vi alt engageret i et eller andet – Engagementet er grundstruktur i den menneskelige tilværelse”³⁶.

Gundelach har fremsat en kritik af, at forskning kommer for tæt på. Ifølge Gundelach forudsætter god forskning både nærhed og distance til genstandsfeltet, nærhed fordi forskeren må kunne forstå feltet, distance fordi forskningen ikke må acceptere socialarbejdernes selvopfattelse, men skal være kritisk. Gundelach tilkendegiver, at aktionsforskning kan være en mulighed; men udtrykker, at aktionsforskere skulle mene, at viden kan antage andre former end skriftlig formidlet viden. Gundelach fremhæver heroverfor, at forskningsresultater altid må formidles skriftligt og kunne kontrolleres af forskersamfundet. Dette vil en lang række aktionsforskere være meget enige med

³⁶ Skjervheim 1957: Deltager og Tilskuer s11 – efter oplæg fra Kurt Aagaard Nielsen, FORSA ’s årsmøde 2010: : http://forsa.dk/uploads/files/papers/Aarsmoede2010-Kurt_Aagaard_Nielsen.pdf lokaliseret 09 05 12.

Gundelach i³⁷. Gundelach peger på, at *"i forskningsfeltet drejer det sig om videnskabelig anerkendelse"* (Gundelach, 1999:14), medens det i praksisfeltet drejer sig om viden/magt i relation til klienter og af definitioner af det gode sociale arbejde og om at forbedre praksis(ibid.), det vil sige skabe forandring. Gundelach fremhæver her en klassisk sondring mellem forskning og udvikling, som jeg i indledningen citerede Nygren for. Som det der blev påpeget, slår aktionsforskning bro mellem disse to sider og ønsker både at udvikle begreber og teorier om praksis, som Gundelach fremhæver som forskningens opgave, og at skabe forandring og udvikling i praksis (ibid.). At Gundelach fremhæver som noget særligt, at forskning søger anerkendelse i forskningsverdenen, som skulle være i modsætning til nærhed, vil jeg med et aktionsforskerblik forholde mig lidt anderledes til. Aktionsforskning søger ikke anerkendelse som sådan, men søger erkendelse i form af vidensudvikling. Denne viden må derpå gerne anerkendes i forskningsverdenen, hvilket kan ske gennem formidling af forskningsresultaterne og den producerede viden på en sådan måde, at andre forskere kan tage stilling til kvaliteten heraf. Dette forudsætter ikke en distance til feltet. Gundelach argumentere endeligt med, at *"jo tættere man kommer på praksisfeltet, desto ringere er anerkendelsen i forskningsverdenen"* (Gundelach, 1999:14). Muligvis er denne betragtning præget af tidspunktet for dens fremsætning, muligvis hænger den sammen med, hvilken del af forskningsverdenen, dette standpunkt ses ud fra, og siger hermed måske mere om denne del af forskningsverdenen end om aktionsforskning. Fra aktionsforskeres forskningsverden vil nærhed til feltet blive anset for en nødvendig forudsætning, ligesom det også gøres i andre dele af den samfundsvidenskabelige forskning. For eksempel anbefaler Lincoln og Guba, at forskeren har et langvarigt kendskab til deltagerne og den kultur, hvor der forskes, og opbygger et tillidsforhold hertil (Lincoln og Guba, 1985). Spørgsmålet kan derfor være, hvilken grad af nærhed, der er tale om. Dette vender jeg tilbage til i kapitel 4 om aktionsforskning samt i relation til analyse af min forskerrolle i forløbet. Her vil jeg nøjes med at konstatere, at den kritiske aktionsforsker er en deltager, og gennem deltagelsen bidrager denne til at udvikle den immanente kritik samt forbinde denne til kritikken af samfundsrealiteten.

"Kritikken kan aldrig stå udenfor. Der findes ikke et "udenfor". Den må hele tiden holde sig i bevægelse, derfor bliver negativitet dens livsgrundlag. Men negativitet er i denne forstand kun mulig, hvis den forbliver i intens berøring med det, den kritiserer. Ellers mister den sin orienteringsretning, for det er i det kritiserede, at det mulige men endnu ikke virkeliggjorte ligger" (Nielsen, Nielsen og Olsén, 2006:225).

Sigtet er at medvirke til at finde og uddybe sprækker i realitetsmagten og bidrage til at understøtte en begyndende myndiggørelse, der kan udfordre denne realitetsmagt (ibid.). Fordringen til den kritisk orienterede (aktions-) forsker udgør derfor med en fordring fra

³⁷ Jf. kapitel 4 om aktionsforskning.

kritisk teori af en forpligtigelse til en normativ fundering med et emancipatorisk sigte i relation til samfundets fordrejninger og tingsliggørelse.

"Intellectuals must become critical not only concerning the principles of scientific research, but also of the material structures of society. A critical theorist considers, as the starting point of his or hers reflection, reality as wrong or inhuman. Science and research as positively institutionalised practice is part of that wrong reality. Therefore, to relate democracy to science or research you have to find methods to include a critique of undemocratic society in your research and reflection" (Nielsen og Nielsen, 2006:64).

Denne fordring kan kritisk aktionsforskning imødekomme. En sådan fordring om et emancipatorisk perspektiv kan lyde meget stor. Skal et hvert projekt iværksætte handlinger og udvikle viden, der "kan omstyrte" det eksisterende. Den emancipatoriske interesse bag den kritiske samfundsvidenskab, som Habermas fremhæver, (Kjørup, 1985) kan også være på et mere "hverdagsplan" i form af øgede muligheder for at udøve myndighed, og i overensstemmelse med det tidligere brugte billede bestå i at bidrage til at finde og gerne udvide sprækkerne af modsætninger i den herskende realitetsmagt. Her er det muligt at trække på nogle af aktionsforskningstraditionerne, som kapitel 4 om aktionsforskning vil vise. Som det fremhæves heri går tendensen i den nye fagligt ressourceopbyggende aktionsforskning mod en forskning, hvor forskeren "tager parti for" for "begrebsligheden" for eksempel utopien om "det udviklende arbejde" (Clausen og Lorentzen, 1992). Dette giver god mening i relation til dette projekt. Målsætningen er at fremme det gode socialfaglige arbejde, der i sidste instans skal være til gavn for udsatte børn og unge og deres familier.

Det kan her klart diskuteres, hvor emancipatorisk sigtet med denne normative fundering i ønsket om at fremme det kvalificerede sociale arbejde er. På "hverdagslivsplanet" vil enhver øget mulighed for myndiggørelse af udsatte børn og unge og deres familier kunne anses for at have et – om end begrænset og indenfor systemet – myndiggørende potentiale (Henriksen og Johansen, 1996) og derved kunne bidrage til at påvirke sprækkerne i realitetsmagten. Bag denne diskussion "skjuler sig" imidlertid en diskussion om det sociale arbejdes funktion og muligheder i lyset af forskellige perspektiver på sociale problemer. Kan sociale problemer og i forlængelse heraf det sociale arbejde forstås som en aktivitet, der sætter ind for at sikre arbejdskraftens reproduktion i relation til kapitalens behov for arbejdskraft som det primære sociale problem, som det ville være blevet beskrevet i kritiske værker i 1970'erne. Eller udgør det primære sociale problem indkomstbortfald, hvormed opgaven består i at sikre en relevant levestandard. Eller har det sociale arbejde til opgave at sikre mod, at afvigende grupper forstyrrer den offentlige orden. Eller forstås sociale problemer som enkeltindviders manglende incitament til at klare sig selv, hvorfor det sociale arbejde må bruge pisk og gulerod for at genopdrage personerne. Eller har det sociale arbejde reelle muligheder for at bidrage til, at

mennesker myndiggør sig og opnår større kontrol over eget liv. Eller er det lidt af det hele? Forskellige forståelser af disse spørgsmål vil være på spil i relation til at bedømme, hvad der kan betragtes som et emancipatorisk sigte både i relation til socialt arbejde og til forskning i socialt arbejde. Dette projekt forstår i forlængelse af Alminde m.fl. 's position socialt arbejde som et resultat af flere samvirkende kræfter.

"Med vores værdimæssige afsæt vil vi tilslutte os en analyse, der forstår socialt arbejde som så komplekst, at det både varetager nogle strukturelle samfundsmæssige behov og samtidig tilgodeser befolkningens behov for velfærd som et resultat af sociale bevægelsers kampe for opfyldelse af disse behov gennem velfærdsstaten" (Alminde m.fl., 2008:36).

En yderligere diskussion af det sociale arbejdes funktion og opgaver vil her føre for vidt omkring, og jeg vil nøjes med at konstatere, at aktionsforskning, der arbejder på kvalificering af socialfaglige vurderinger, kan yde et – om end nok så beskedent – bidrag til et frigørende sigte, hvilket må indebære at den valgte aktionsforskningstilgang må arbejde på at producere viden, der kan understøtte de deltagende praktikers forståelse af, hvordan de mekanismer, der konstituerer deres praksis, er virksomme.

En konkretisering af - en knapt så overordnet - normativ fundering af aktionsforskning i socialt arbejde kan ske ved at inddrage det sociale arbejdes etiske værdier som en del af dette normative fundament. Hugman argumenter i et nyere større værk om forskning i socialt arbejde netop for at udstrække socialt arbejdes etiske værdier til forskning i socialt arbejde. På linje med, at socialt arbejde i vid forstand må arbejde på at fremme menneskers velfærd og menneskerettighederne, må forskning i socialt arbejde bestræbe sig på at understøtte dette, hvorfor forskning i socialt arbejde i sidste instans må rette sig mod at gavne brugerne og udføres i overensstemmelse med socialt arbejdes etiske principper i form af at være grundet på værdier om respekt, integritet og retfærdighed (Hugman, 2010).

Dansk Socialrådgiverforening vedtog i 2011 en professionsetik. Heri fremhæves fire professionelle grundværdier: Individets værdighed, social retfærdighed, professionel integritet og medmenneskeligt ansvar (DS, 2011). Grundværdier som alle kan rummes indenfor et overordnet emancipatorisk sigte. Hvor måske især et par af de principper, der afledes af den første værdi om individets værdighed ses at være meget tydelig i tråd med en humanistisk arv, men samtidig også en del af et emancipatorisk sigte i en kritisk tradition:

"3. (...)fremme social forandring og styrke enkeltpersoners og grupper selvværd og udvikling, så de bliver i stand til at løse problemer og få magt over deres tilværelse. 4 Socialrådgiveren respekterer det enkelte menneskes og grupper basale rettigheder, integritet og værdighed(...)" (DS, 2011:7).

Ligesom det især gælder tre af de afledte principper af værdien om social retfærdighed:

"1. (...) modvirker forskelsbehandling af mennesker (...) 5 (...)opnår eller genvinder magten over sin egen tilværelse for at kunne deltage i samfundet på lige fod med andre

borgere. 6 (...)arbejder for at ændre sociale forhold, som er med til at udstøde, stemple eller undertrykke borgere” (DS, 2011:8)³⁸.

Disse her fremhævede principper er fordringer til praktikerens udøvelse af det sociale arbejde, men kunne også inddrages som en del af det normative fundament for en kritisk (aktions) forskning i socialt arbejde i form af fordringer til aktionsforskeren og de øvrige deltagere. Socialt arbejde har en primær opgave i forhold til udsatte mennesker (sociale problemer), men samtidig med, at det løser dette (forsøger at gøre det) kan socialt arbejde pege på, hvorledes de aktuelle samfundsforhold ikke muliggør et liv uden sociale problemer for grupper af mennesker – og hermed pege frem mod andre muligheder, og det samme kan forskning i socialt arbejde ud fra et tilsvarende kritisk normativt forandrende perspektiv.

I hvor høj grad de enkelte værdier og principper vil blive sat konkret i spil i konkrete forskningsprojekter vil afhænge af karakteren af det konkrete (aktions)forskningsprojekt, dets fokus, mål og deltagergruppe. I relation til dette aktionsforskningsprojekt, der fokuserer på forandringer i den professionelle praksis, vil det bestå i en fordring om, at denne forandring vil fremme, at det sociale arbejde i fokus kan efterstræbe disse værdier. Dette må kunne siges at være tilfældet, såfremt det gennem eksperimentet lykkes at skabe forandringer, der fremmer kvalificering af socialfaglige vurderinger, således at vidensgrundlaget bag disse bliver tydeligere, og hermed bedre både kan kommunikeres i dialog med udsatte børn og familier og grundlægge en skærpet argumentation i relation til lederniveauer i situationer med ressourceknaphed i forhold til bevilling af nødvendige foranstaltninger samt til politikerniveauer med henblik på ændringer af socialpolitik samt retsgrundlag.

Afrunding

I dette kapitel er der blevet opridset overvejelser og diskussioner i relation til en kritisk normativ fundering af forskning og af forskning i socialt arbejde. En sådan forskning afviser et skarpt skel mellem ”er” og ”bør”, men baserer sig på kritik af det nuværende for at udvikle, de iboende muligheder, der endnu ikke er realiserede. Forskningens opgave er at bidrage med et emancipatorisk sigte til menneskelig frigørelse.

*”The aim (...) is to underlabour (...) for the sciences, and especially the human sciences, in so far as they might illuminate and empower the project of human emancipation
“(Bhaskar, 2011: viii).*

Dette aktionsforskningsprojekt lægger sig op ad et sådant overordnet kritisk normativt fundament og lader dette føre med over i det valgte kritiske realistiske perspektiv, der præsenteres i det følgende kapitel 3 samt i valget af aktionsforskningstilgang, der præsenteres i det næstfølgende kapitel 4.

³⁸ Jf. Bilag 21, der bringer uddrag fra professionsetikken for Dansk Socialrådgiverforening..

Kapitel 3

Projektets valgte videnskabsteoretiske ramme:

Kritisk realisme

I det følgende vil jeg præsentere kritisk realisme som den overordnede tilgang i projektet. Denne præsentation vil være relativt dybtgående og omfattende, idet den skal tjene som grundlag for en efterfølgende argumentation i kapitel 5 for, at det er plausibelt at koble aktionsforskning som forskningsform med et kritisk realistisk perspektiv.

Præsentationen her af kritisk realisme baserer sig ikke på en forestilling om, at kritisk realisme rummer én homogen tankegang med enighed om samtlige aspekter og karakteristika. Der er forskellige perspektiver og udviklingslinjer, der alle betegner sig eller betegnes som kritisk realisme (Danermark m.fl., 2003) eller realisme (Pawson and Tilley, 1997)³⁹. Min fremstilling bygger især på Danermark m.fl. (2003), Archer m.fl. (1998), Sayer (2000), Andersen (2007), Archer (2000) samt Buch Hansen og Nielsen (2007), hvis fremstillinger af kritisk realisme rummer en normativ dedikation og sammenkæder samfundsvidenskaberne i en kritisk realistisk variant med en emancipatorisk interesse, jf. kapitel 2 om kritisk normativ forskning. Dette harmonerer med mit valgte afsæt af aktionsforskningsform. Denne overensstemmelse vil jeg siden vende tilbage til efter præsentationen i kapitel 4 af aktionsforskning som forskningsform i en diskussion af min valgte kobling af et kritisk realistisk perspektiv og aktionsforskning i kapitel 5. Først vil jeg redegøre for kritisk realisme som videnskabsteoretisk position, dernæst belyse nogle overordnede kendetegn og forskelle i relation til positivisme og konstruktivisme, for derpå at pege på kritisk realismes forhold til spørgsmålet om normativitet i videnskaberne, for afslutningsvis at redegøre for centrale kendetegn ved kritisk realisme.

Kritisk realismes udspring

Kritisk realisme udgør ifølge Andersen et metateoretisk alternativ til de to dominerende udgangspunkter for samfundsvidenskaberne, nemlig positivismen og hermeneutikken. (Andersen, 2007), og bliver af Sayer betegnet som den tredje vej (Sayer, 2000). Ud fra et kritisk realistisk perspektiv er det centralt, at formålet med videnskab er at forstå og forklare virkeligheden. Videnskabens metodiske praksis må derfor udspringe af genstandsfeltets ontologi. Oprindeligt er tankegangene i kritisk realisme udviklet i forsøgene på at ændre dominansen fra den logiske positivisme indenfor naturvidenskaberne (Archer et al, 1998). Især Bhaskars værk fra 1975: *A Realist Theory of Science*, som præsenterer transcendental realisme som forskningsprogram indenfor

³⁹ Pawson and Tilley (1997) *Realistic Evaluation*. Denne tilgang deler kritisk realismes metodiske tilgange, men ikke den normativitet, som en række – men ikke alle - kritiske realistiske tilgange rummer (Warner, 1993)..

biologien, angives som et grundlæggende værk inden for kritisk realisme (Archer et al, 1998)(Jespersen, 2004). Her nævnes begrebet transcendental realisme, i andre værker behandles kritisk naturalisme. Disse begreber udgør afsættet for kritisk realisme.

"The term "critical realism" arose by elision of the phrases "transcendental realism" and "critical naturalism", but Bhaskar and others in this movement have accepted it" (Archer et al, 1998: ix).

Siden udgivelsen af Bhaskars første værker er der arbejdet på videreudviklinger af kritisk realisme også indenfor andre videnskabelige felter, herunder af en række engelske forfattere indenfor det samfundsvidenskabelige område, blandt andet af Archer, Collier, Lawson, Outhwaite og Sayer (Danermark m.fl. 2003). Disse forfattere er bidragsydere til flere centrale værker om kritisk realisme, herunder sammen med Bhaskar i Archer et al(1998) samt udgør de grundlæggende forfatterskaber bag Danermark m.fl. (1997/2003) 's fremstilling af kritisk realisme.

Kritisk realisme som videnskabsteoretisk position

Kritisk realisme kan forstås som metateori,

"som et "metateoretisk perspektiv" (eller en videnskabsteoretisk position), som er i opposition til såvel empiristiske og positivistiske positioner på den ene side som forskellige idealistiske og relativistiske positioner på den anden side" (Andersen, 2007:11).

I den videnskabsteoretiske debat mellem på den ene side empirismen/objektivismen og på den anden relativismen/idealismen udgør kritisk realisme ifølge Sayer et muligt alternativ til både positivismen og til postmodernismen/relativismen, der begge af Sayer betragtes som uacceptable positioner i sig selv (Sayer, 2000). Dog indgår det kritiske realistiske perspektiv samtidig i dialog med begge disse to poler og med andre perspektiver, samt er involveret i syntese tænkninger (Andersen, 2007, Buch-Hansen og Nielsen, 2007, Danermark m.fl., 2003, Sayer, 2000), og forsøger at integrere det bedste fra henholdsvis positivismen og hermeneutikken (Wad, 2000, jf. Andersen 2007). Kernen i kritisk realisme er et filosofisk fokusskifte:

- fra et fokus på erkendelse til et fokus på, hvad der eksisterer i verden.
- og i forhold til, hvad der eksisterer i verden – et fokusskifte fra fokus på det, der kan iagttages (hændelser) til et fokus på de mekanismer, der skaber de hændelser, der kan iagttages (Bhaskar efter Danermark m.fl., 2003)

"Den kritiska realismen innebär.....ett byte från epistemologi till ontologi, och inom ontologin ett byte från händelser till mekanismer" (Danermark. M.fl., 1997:14).

Kritisk realisme interesserer sig hermed som udgangspunkt for, hvordan verden er skruet sammen, og for, hvordan noget i verden sker. Det vil sige, den efterspørger forklaringer på, hvad der forårsager hændelser, de grundlæggende kausale mekanismer. Opfattelsen er, at virkeligheden eksisterer uafhængigt af erkendelsen af den, men samtidig er virkeligheden ikke umiddelbart tilgængelig, men rummer nogle dybere årsagsforklaringer (Andersen, 2007).

Ifølge kritisk realisme er videnskabens opgave:

”the production of the knowledge of those enduring and continually active mechanisms of nature⁴⁰ that produce the phenomena of our world” (Bhaskar, 1998: 35).

I kritisk realisme udgøres fokus i forskningsprocessen af relationen mellem den virkelige verden og de begreber man har/udvikler om den. Man må indse, at

”verkligheten har en objektiv existens, men att vår kunskap om den alltid är begreppsligt förmedlad: fakta är teoriberoende, men de är inte teorideterminerade. Detta innebär i sin tur att all kunskap faktiskt är felbar(...). Men - all kunskap är långt ifrån lika felbar” (Danermark m.fl., 2003: 39-40).

Der er afgørende forskel på naturvidenskaberne og samfundsvidenskabernes objekter:

I naturvidenskabernes områder er objekterne naturligt producerede, men socialt definerede.

I samfundsvidenskaberne er objekterne både socialt producerede og socialt definerede.

Det betyder, at samfundsvidenskabelig begrebsudvikling sker under andre vilkår end naturvidenskabernes (Danermark m.fl., 2003) centralt her er:

- At naturvidenskabernes hændelser kan foregå under lukkede vilkår, medens
- Samfundsvidenskabernes vilkår er åbne – og hændelserne kan dermed blive forskellige på baggrund af den samme påvirkning.
- Naturvidenskaberne søger kausale love
- Samfundsvidenskaberne kan ifølge kritisk realisme ikke søge lovmæssigheder, men i stedet: tendenser (Danermark m.fl., 2003).

Ifølge kritisk realisme anses positivismen for at bevæge sig på virkelighedens overflade og beskæftige sig med en naiv realisme, *”som hævder, at alt, hvad der er virkeligt, er empirisk iagttageligt”* (Andersen, 2007:16), og anser samtidig konstruktivistiske tilgange til videnskab for at tildele videnskaben en alt for beskedne rolle, idet videnskaben reduceres til det diskursive –

”eller med den kritiske realismes terminologi, den transitiva dimensionen. Vetenskapens intransitiva dimension – den reellt existerande verkligheten – försvinner ur sikte (...) Det går, hävdar den kritiska realismen, att få kunskap om reellt existerande strukturer och generativa mekanismer. Dock inte i termer av en spegelbild (...), men väl i termer av teorier som är mer eller mindre sanningslika” (Danermark m.fl., 2003:27).

Kortfattet kan kritisk realisme karakteriseres ved, at kritisk realisme

”claims to be able to combine and reconcile ontological realism, epistemological relativism and judgmental rationality”⁴¹ (Bhaskar i Archer et al, 1998:xi).

Kritisk realisme - Overordnede kendetegn – set i relation til positivisme og konstruktivisme

I det følgende vil centrale forskelle mellem kritisk realisme, konstruktivisme og positivisme samt særlige kendetegn ved kritisk realisme blive præsenteret. Det herunder opstillede skema rummer et forsøg på at fremstille en kortfattet oversigt over centrale skillelinjer mellem positivisme, konstruktivisme og kritisk realisme. Skemaet er klart for

⁴⁰ Gælder også mekanismer på det sociale område – mekanismer samt strata behandles senere i kapitlet.

⁴¹ *” det går att på ett rationellt sätt avgöra vilka kunskapsanspråk som vid en viss tidpunkt är mer giltiga än andra kunskapsanspråk” (Danermark m.fl., 2003:31).*

forenklet og rummer ikke de nuancer, som kendere af de enkelte videnskabsteoretiske positioner vil mene, at de må forsynes med for at udgøre et retvisende billede. Tanken er dog, at denne oversigt alligevel kan udgøre en hjælp til et første skridt på vejen i erkendelsen af centrale forskelle mellem de tre nævnte videnskabsteoretiske positioner. Samtidig må det påpeges, at dette skema er opstillet på baggrund af et kritisk realistisk blik på kendetegnene ved disse positioner⁴².

Skema nr. 1⁴³

	Positivism	Konstruktivisme	Kritisk Realisme
Ontologi	Realistisk Virkeligheden eksisterer uafhængig af betragteren	Idealistisk Virkeligheden er en social konstruktion	Realistisk Virkeligheden eksisterer uafhængig af betragteren og rummer lag og kræfter, som betragteren ikke kan se
Epistemologi	Objektivistisk Kundskab er kontekst uafhængig	Relativistisk og subjektivistisk. Kundskab er kontekstbestemt	Relativistisk og begrebsliggørende/ fortolkende. Kundskab er kontekst påvirket
Sandhedskriterier	Verifikationskrav ⁴⁴ . En sandhed – et udtryk for fænomenet – hvordan fænomenet ER	Relativisme ⁴⁵ Mange sandheder – afhængig af perspektivet - fænomenet KAN FORSTÅS på disse måder	Bedømmelsesrationalitet. Nogle sandheder dækker bedre end andre ⁴⁶ – fænomenet KAN BEDST FORSTÅS og, FORKLARES SÅDAN HER under disse betingelser

Det ontologiske aspekt ved positivismen og den kritiske realisme er her i dette skema gengivet som værende ens, nemlig realistisk. Dog er ontologien ikke ens ved et dybere kritisk realistisk blik. De to perspektiver rummer forskellige syn på, hvad der er det virkelige og værende. Ifølge Bhaskar har:

”The Western philosophical tradition (...) mistakenly and anthropocentrically reduced the question of what is to the question of what we can know. This is the “epistemic fallacy”” (Archer et al 1998:xii).

Det videnskabsteoretiske kernespørgsmål i kritisk realisme er: Hvordan må virkeligheden være beskaffen for at videnskab skal kunne findes? (Bhaskar, efter Danermark m.fl., 2003)

⁴² Tilhængere af konstruktivisme afviser f.eks. denne fremstilling af konstruktivisme, og det er også klart, at konstruktivisme – lige så lidt som kritisk realisme – rummer en bestemt homogen tankegang; der er for eksempel klart forskelle mellem forskellige konstruktivistiske retningers ontologiske syn fra den strikte konstruktivismes antagelse af at alt er en social konstruktion til en ”blødere” konstruktivismes antagelser om, at visse ting eksisterer og ikke er socialt konstruerede (Meuwisse m.fl., red, 2004).

⁴³ Kilde: Udarbejdet på baggrund af: Danermark m.fl., 2003, Danermark, 1997, Archer et al, 1998, Andersen, 2007.

⁴⁴ Verifikationskrav: ” Det siger, at videnskaben altid skal formulere sig i sætninger, der kan verificeres – altså afgøres som sande i absolut forstand” (Fuglsang og Olsen, 2004:17).

⁴⁵ ”I mange, men ikke alle, socialkonstruktivismes afvises forestillingen om objektiv sandhed, ”sandheden” er blot et perspektiv” (Fuglsang og Olsen, 2004:46).

⁴⁶ ”Når teorien er brugbar. Den skal kunne falsificeres under relevante betingelser” (Fuglsang og Olsen, 2004:44).

I følge den kritiske realisme består virkeligheden af tre forskellige domæner⁴⁷, det empiriske, det faktiske og det virkelige domæne (Archer et al 1998:xii), hvoraf alene hændelser på det empiriske domæne erfares direkte. Medens der på et andet dybere domæne (det virkelige) eksisterer mekanismer, som forårsager de hændelser, der iagttages i det empiriske domæne (Archer et al 1998:xii). Denne forståelse deles ikke af positivismen. Den (tidlige) logiske positivisme kendetegnes ved en:

”ontologisk hævde af fænomenalisme, dvs. en forestilling om, at det ontologisk første er menneskets egen sansning” (Pedersen og Toft, 2004: 61) og ” alle begivenheder i verden beskrives og forklares udelukkende ved henvisning til iagttagelige fænomener. Erkendelsen hviler alene på empiriske præmisser, dvs. på de direkte gennem sansningen observerbare” (Pedersen og Toft, 2004:56).

Positivismen anerkender hermed alene hændelserne på det empiriske niveau. Dette får Bhaskar til at sidestille positivismen og konstruktivismen ontologisk set.

”Neither classical empiricism nor transcendental idealism can sustain the idea of the independent existence and action of the causal structures and things investigated and discovered by science. It is in their shared ontology that the source of this common incapacity lies. For although transcendental idealism rejects the empiricist account of science, it tacitly takes over the empiricist account of being. This ontological legacy is expressed most succinctly in its commitment to empirical realism, and thus to the concept of the “empirical World”” (Bhaskar, 1998:21).

Ud fra et kritisk realistisk standpunkt baseres begrebet ”den empiriske verden” på en række fejltagelser: Der i blandt antagelsen om, at *”bara det som existerer är”* (Danermark m.fl., 2003:29) og hermed kravet om, at verden skal erfares, hvilket begrænser videnskaben til empiriske fænomener og giver forrang til det epistemologiske, og dertil en fornægtelse af erfaringernes socialt producerede betingelser, der påvirker erkendelsen (Bhaskar, 1998:21).

I relation til det epistemologiske aspekt beskrev skemaet en forskellighed for alle tre positioners vedkommende. Ifølge positivismen skal videnskaben hvile på et empirisk fundament og følge naturvidenskabernes eksperimentelle metoder og akkumulere generel og objektiv kundskab ved hjælp af systematiske og neutrale empiriske observationer (Danermark m.fl., 2003). Denne positivistiske position er blevet kritiseret, og i forlængelse af denne kritik udvikledes flere former for idealistiske/kundskabsrelativistiske positioner.

”Perspektivismens vigtigaste poäng är (...) att kunskap inte är skild från en konkret situation eller från enskilda personer, dvs. Kunskapen är kontextuell” (Danermark m.fl., 2003: 25).

Ifølge (dele af) konstruktivismen har dette medført synspunkter om, at kundskab er kontekstafhængig, medens den kritiske realisme anser kundskab for at være kontekstpåvirket (Danermark, 1997) idet samfundsvidenskaberne også rummer fortolkende elementer.

⁴⁷ De tre domæner uddybes senere i kapitlet.

” Meaning has to be understood, it cannot be measured or counted, and hence there is always an interpretive or hermeneutic element in social science” (Sayer, 2000:17).

Der er ifølge Sayer ingen modsætning mellem både at acceptere, at der er en verden uafhængig af tankerne om den, og samtidig acceptere, at man kun kan vide, hvordan denne verden er beskaffen inde fra en diskurs.

”It is important, however, to see that the existential independence of our objects of study from whatever researchers may think about them – mostly absolute in natural science, relative in social science – doesn’t mean that such objects have no influence on our thinking (...) The relation is asymmetric and the influence is always mediated by language (...) Although all observation is conceptually mediated what we observe is not determined solely by concepts, as if concepts could anticipate all empirical questions, or as if theories were observation-neutral” (Sayer, 2000: 41).

Denne vægt på den sproglige mediering og på arbejdet med at begrebsliggøre og fortolke bevirker, at kritisk realisme epistemologisk set kan anses for at tendere mod det subjektivistiske, idet det er individer, der begrebsliggør og fortolker. I skema 1 er der lagt vægt på de begrebsliggende og fortolkende elementer, da disse vægtes højt af kritisk realisme (jf. Sayer, 2000).

Bhaskar sidestiller positivismen og konstruktivismen med hensyn til disse videnskabsteoretiske positioners primære fokus, idet han peger på, at begge har et primært fokus på de epistemologiske spørgsmål, idet begge perspektiver ifølge Bhaskar vægter spørgsmålet om, hvordan virkeligheden kan erkendes. Hvor positivismen kræver, at den skal kunne erfares, medens konstruktivismen fremhæver, at virkeligheden er socialt konstrueret. Denne pointe hos Bhaskar får som konsekvens, at jeg vil tillade mig at karakterisere de tre videnskabsteoretiske perspektiver med hvert sit hovedfokus som følger – set ud fra en kritisk realistisk synsvinkel:

- **Positivismen:** Fokus på, hvordan verdens fremtrædelser objektivt kan erkendes – fokus primært på Epistemologi
- **Konstruktivismen:** Fokus på, hvordan erkendelser skabes og skaber verdens tildragelser – fokus primært på Epistemologi
- **Kritisk realisme:** Fokus på, hvad der eksisterer i verden og på de mekanismer, som forårsager hændelser, der kan iagttages i verden – fokus primært på ontologi.

Når jeg har valgt at medtage denne opstilling skyldes det, at min fordybelse i den kritiske realisme på dette punkt har ”forstyrret” mit syn på positivismen, som jeg tidligere ville have karakteriseret som: Fokus på hvad der eksisterer i verden, det vil sige med et primært ontologisk fokus. Positivismen vil i sin selvforståelse mene, at der er fokus på ontologi. Medens kritisk realisme altså hævder ”det modsatte” om positivismen, at positivismen har fokus på epistemologi, og kritisk realisme ”udråber sig selv” som værende den videnskabsteoretiske position, der vægter de ontologiske spørgsmål⁴⁸.

⁴⁸ Baggrunden for min forvirring var kritiske realistisk beskrivelse af positivismen som den epistemologiske drejning og kritisk realisme som en tilbagevenden til ontologien (Danermark m.fl., 1997/2003, Bhaskar, 1998). Jeg havde forud antaget, at positivismen måtte siges at være kendetegnet ved vægt på ontologi. Derpå

Sandheds- og gyldighedskriterier. I videnskaberne er det centralt, hvilken rolle sandhed spiller – hvad kan ifølge forskellige videnskabsteoretiske perspektiver anses for at være sand viden? ”Sande påstande er påstande, der anses for at være sande ud fra bestemte gyldighedskriterier” (Fuglsang og Olsen (2004:582). Gyldigheds⁴⁹- eller validitetskriterierne varierer imellem de forskellige videnskabsteoretiske traditioner. Sandhed er et omstridt og vanskeligt begreb i samfundsvidenskaberne, og der eksisterer flere teorier om sandhed (Larsen og Pedersen, 2011). Her fremdrages et af sandhedskriterierne fra de realistiske positioner.

”Den klassiske sandhedsteori er korrespondensteorien om sandhed, ifølge hvilken sandhed består i overensstemmelse mellem en ”sandhedsbærer” (en sætning) og det træk ved virkeligheden, som sætningen handler om.” (Larsen og Pedersen, 2011:335) og denne teori ”blev i særlig grad udviklet i forbindelse med den logiske positivisme” (Larsen og Pedersen, 2011:578).

Denne tradition skelner skarpt mellem ”er” og ”bør” – og anser ikke vurderinger for at have nogen videnskabelig plads. Videnskab beskæftiger sig alene med fakta, hvorfor det er muligt at afgøre om udsagn er sande eller falske.

”Denne skarpe sondring mellem beskrivelser og vurdering har stor betydning for, hvordan samfundsvidenskaberne kan bedrives. Den logiske positivisme benægter enhver normativ fundering af samfundsteorien” (Pedersen og Toft, 2004: 71-72).

Og med sit krav om intersubjektivitet⁵⁰ samt generaliserbarhed (Launsø og Rieper, 2005) afvises i den positivistiske tradition, at videnskabelig sandhed er afhængig/påvirket af forskerens fortolkning og kontekstens beskaffenhed, såfremt der er tale om sand videnskabelig viden. Ifølge positivismen er sand videnskabelig viden en mulighed.

Heroverfor står både konstruktivistiske og kritiske realistiske perspektiver, der fremhæver, at videnskabelig viden er henholdsvis afhængig af/ påvirket af både forskerens fortolkning og de kontekstuelle forhold, og at der hermed ikke kan være tale om

udvikledes konstruktivismen med sin vægt på epistemologi, og derpå igen kritisk realisme med vægten på ontologien. Denne tankegang var i øvrigt i overensstemmelse med dele af aktionsforskningslitteraturen, hvor der skrives om ”the linguistic turn”, der udgøres af konstruktivismen med dens vægt på epistemologiske spørgsmål, som aktionsforskningsforfattere ser aktionsforskning som en reaktion i mod (F.eks. Reason and Bradbury (2006)) ligesom kritisk realisme anses for at være.

Men derpå stiftede jeg bekendtskab med kritisk realisme, der fremhæver, at positivismen er epistemologisk funderet. I positivismen reduceres virkeligheden til det vi kan få kendskab til gennem vores sanser. ”Ontologin reduceras til epistemologin” (Danermark m.fl., 2003: 24). Og der opstod min forvirring. Jeg overvandt denne forvirring på baggrund af følgende ræsonnement: Kritisk realismes standpunkt er formentlig begrundet i, at kritisk realisme ikke anerkender positivismens realisme, fordi den netop kun beskæftiger sig med virkelighedens overflade. Det empiriske. Og samtidig er positivismen optaget af at se virkeligheden på en bestemt måde – måle/veje og erfare – at genspejle virkeligheden i en form for simpel genspejling – en til en -og anerkender ikke, at der eksisterer noget virkeligt bag de empiriske fremtrædelser. Den beskæftiger sig alene med fremtrædelsesformer. Min konklusion på min forvirring blev derpå, at positivismen på sin vis har vægt på ontologien – men kun på en del af virkeligheden, dens overflade – og kun på en bestemt måde at se den på, og det berettiger vel i og for sig den kritiske realismes vurdering af positivismen som primært fokuseret på epistemologi.

⁴⁹ Gyldighed (validitet) vil sige, at forskeren måler det tilsigtede” (Launsø og Rieper, 2005:14).

⁵⁰ ”måles med samme resultat af forskellige forskere (...) intersubjektivitet forudsætter, at forskeren er neutral overfor det udforskede (objekt). Dvs. at forskeren og selve målingen ikke må påvirke forskningsobjektet” (Launsø og Rieper, 2005:14).

nogen entydig sand viden som en ren afspejling af en entydig virkelighed. Men på trods af disse lighedstræk er der også her afgørende forskelle.

I et socialkonstruktivistisk perspektiv anses viden for altid at være historisk og kulturel specifik. I hvilken grad det antages, at det ville være muligt at producere en form for sand viden, vil afhænge af, hvilke spor i den socialkonstruktivistiske strømning, der er på tale.

De mere radikale udgaver af denne:

"tenderer mod at hævde, at virkeligheden⁵¹ er mere eller mindre identisk med vores sproglige konstruktioner (...) [hvor] det grundlæggende erkendelsesteoretiske problem (...)er (...) opfattelsen af at "sandheden" altid blot er et perspektiv" (Rasborg, 2004:378-379).

De mere moderate tilgange til konstruktivismen rummer det synspunkt, at:

"vores viden om virkeligheden er en konstruktion, samt at det ikke er muligt at skelne mellem ægte viden og det, der generelt regnes for viden (erkendelsesteoretisk konstruktivisme)" (Buch - Hansen og Nielsen, 2007:84), hvorfor

"udsagn kun kan siges at være sande i forhold til et eller andet, f.eks. et bestemt begrebsapparat eller ideologisk perspektiv. (...)At sige at sandheden er relativ, er således ikke (...) ensbetydende med, at den ikke findes, men betyder blot, at den altid vil være afhængig af forskerens erkendelsesinteresser, formålet med undersøgelsen, de anvendte teorier og metoder osv." (Rasborg, 2004:381).

Det vil derfor kun være muligt at skelne mellem dækkende og ikke-dækkende konstruktioner gennem diskussion og kritik af den gennemførte forskning og forsøge at fremskrive så dækkende fortolkninger som muligt (ibid.). Begrebet sand viden i forståelsen entydig afspejling af virkeligheden har hermed ikke rum i et konstruktivistisk perspektiv. Det vil afhænge af hvilke spor indenfor konstruktivismen, der er tale om, hvordan og hvorvidt den videnskabelige viden "sandhedsbedømmes".

Den kontekstuelle konstruktivisme ligger tæt på den kritiske realistiske position epistemologisk set. Kritisk realisme rummer delvis samme synsvinkel som en erkendelsesteoretisk konstruktivisme, idet viden også her anses for et socialt frembragt produkt og hermed foranderlig og påvirkelig. Men samtidig er der afgørende forskelle, idet kritisk realisme anser viden, for at være viden **om** noget virkeligt eksisterende, der ikke kan konstrueres som forskeren vil det (Buch-Hansen og Nielsen, 2007), og som er uafhængig af vores viden om det (Danermark m.fl., 2003). I kritisk realisme skelnes der mellem videnskabens intransitive⁵² og transitive⁵³ dimension og peges på, at videnskaben har to helt forskellige former for objekter. Denne skelnen bunder i opfattelsen af, at der

⁵¹ selve virkeligheden er en konstruktion (ontologisk konstruktivisme)" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 84).

⁵² "Intransitive dimension: I k.r. betegnelsen for den virkelighed, der på et givet tidspunkt eksisterer uafhængigt af viden om den (...) og som videnskaben har til formål at generere viden om" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:107).

⁵³ "Transitiv dimension: Inden for k.r. betegnelsen for den menneskeskabte (og dermed fejlbarlige og foranderlige) side af viden og vidensproduktion (...), såvel med hensyn til det teoretiske (begreber, teorier osv.) som det sociologiske (vidensproduktionens sociale organisering og udvikling)" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:109).

erkendelsesteoretisk må skelnes mellem et fænomen og erkendelsen af fænomenet. Kritisk realisme har på den baggrund med Bhaskar indført sondringen mellem virkeligheden som videnskabens objekt (den intransitive dimension) og den udviklede viden om denne virkelighed, ligeledes som videnskabens objekt (den transitive dimension), hvor den transitive dimension er socialt frembragt og foranderlig (Danermark m.fl., 2003). Virkeligheden som videnskabens intransitive dimension er objekt for videnskaben, der søger at komme så tæt på denne som muligt og afdække grundlæggende kræfter og mekanismer bag virkelighedens fænomener, og i tilfældet aktionsforskning også søger at påvirke disse intransitive dimensioner af virkeligheden, jf. indledningen. Samtidig udgør også de transitive dimensioner (teorier, diskurser osv.) objekter for videnskabelige aktiviteter, der fokuserer på at begrebsliggøre de intransitive dimensioner af virkeligheden.

"Det betyder, at viden har to dimensioner: den "transitive" og den "intransitive". Rivaliserende teorier har således forskellige transitive objekter (teorier om verden), hvorimod den verden, som de forsøger at begribe – dvs. den intransitive dimension – er den samme" (Andersen, 2007:23).

På baggrund heraf kan forskellige teorier og begreber konkurrere om at ville forklare det samme fænomen. Ud fra kritisk realistisk tænkning vil disse konkurrerende teorier ikke alle blive anset for lige gode, lige dækkende, lige sandfærdige. Kritisk realisme deler en epistemologisk relativisme, men lader ikke denne følge af en bedømmende relativisme. Derimod vægtes en rationel dømmekraft. Bhaskar fremhæver, at menneskene kan foretage rationelle valg mellem konkurrerende teorier, og

"at den teori, der kan forklare mest, dvs. forklare flere signifikante fænomener end den anden, er at foretrække" (Bhaskar, 1989:89 efter Andersen, 2007:21).

I en kritisk realistisk forståelsesramme anses det for muligt at finde en målestok for vurderingen af disse konkurrerende teorier eller begreber, nemlig i den intransitive virkelighed, som disse teorier og begreber udsiger noget om. Hermed fastholder kritisk realisme et spørgsmål om sandhed i videnskaben (Andersen, 2007, Buch-Hansen og Nielsen, 2007) i form af bedømmelsesrationalitet (Bhaskar, 1998, Danermark m.fl., 2003), som både indoptager virkelighedens kompleksitet og samtidig er pragmatisk.

"The reduction of the issue to a simple black – and white question of (absolute) truth or falsity does not justice to the complexity of the relation of practical knowledge to its referents (...) truth might better be understood as "practical adequacy" that in terms of the extent to which it generates expectations about the world and about results of our actions which are realized" (Sayer, 2000:43).

Dog er bedømmelsesrationalitet ifølge Bhaskar ikke kun et spørgsmål om objektive kognitive vurderinger eller om en pragmatisk tilgang, men også om etisk ansvarlighed, det vil sige om normativitet.

"However, judgemental rationality in cognition depends not only upon the recognition of ontological realism and epistemic relativity, but upon meta-epistemic reflexivity and

ethical (moral, social and political) responsibility on the part of the cognitive agents concerned ” (Bhaskar, 2009 :24-25).

Kritisk realisme og spørgsmålet om normativitet

I det foregående kapitel 2 fremhævede jeg spørgsmålet om videnskaberens stillingtagen til normativitet. Beskæftiger videnskaberne sig alene med ”er”, eller kan de også beskæftige sig med ”bør”? Som det blev påpeget der, fremhæver positivismen betydningen af en objektiv og neutral viden.

” Videnskaben omhandler beskrivelser af fysiske ting, og dette står i modsætning til etiske, juridiske og æstetiske vurderinger af, hvordan tingene bør være” (Pedersen og Toft, 2004:71). Og ”Den logiske positivisme benægter enhver normativ fundering af samfundsteorien” (ibid:72)

Hvordan forholder kritisk realisme sig til dette spørgsmål? Flere kritiske realister tilkendegiver et normativt grundlag for samfundsvidenskaberne, som f.eks. Bhaskar, Sayer, Archer, Collier, Andersen og Danermark m.fl.; medens andre som f.eks. Pawson og Tilley (1997) ikke deler dette (Andersen, 2007, Buch-Hansen og Nielsen, 2007, Warner 1993). Ifølge Bhaskar har samfundsvidenskaberne den opgave at levere forklarende kritik – kritik af falske forestillinger og af de institutioner, som medvirker til at udbrede disse falske forestillinger. Det er ifølge Bhaskar:

”en samfundsvidenskabelig hovedopgave at levere informeret samfundskritik, der kan medvirke til at skabe bedre samfund” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 66).

Dette lyder som et tilsvarende projekt, som Frankfurterskolen opstillede som formålet med et kritisk teoretisk perspektiv, hvor Habermas peger på, at samfundsvidenskaberne hviler på en frigørende, emancipatorisk erkendelsesinteresse.

”Samfundsvidenskaberne skal skabe et grundlag for det enkelte menneskes selvstændige myndighed, gennem en særlig form for ”viden”, nemlig kritik (...) Gennem kritikken af de falske lovmæssigheder kan mennesket frigøre sig fra dem og arbejde for at ændre samfundet i overensstemmelse med menneskelige mål” (Kjørup, 1985:158).

Bhaskars tankegang rummer ifølge Buch-Hansen og Nielsen den forestilling, at frigørelse kan forstås som en spiral,

”hvor videnskaberne producerer viden om undertrykkende og uretfærdige strukturer og så spiller sammen med politiske bevægelser for at ændre samfundsforholdene (...)og [Bhaskar] indarbejder et decideret frigørelsesprojekt i en videnskabsteoretisk horisont” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:66-67).

Kritisk realisme tilkendegiver med sin betegnelse, at disse positioner rummer en kritisk indfaldsvinkel. Danermark m.fl. (2003). peger her på, at kritisk i kritisk realisme kan have fem forskellige betydninger:

1. Kritik af den platte/flade empirisme – der kun ser fremtrædelserne, jf. virkelighedens tre domæner i kritisk realisme⁵⁴.
2. Kritik af vægten på enten aktører eller strukturer, hvor kritisk realisme siger både/og.

⁵⁴ Mere om virkelighedens tre domæner senere i kapitlet.

3. Kritik af videnskabernes (positivismens) tendens til at søge universelle sandheder overfor kritisk realismes opfattelse af videnskabernes transitive objekt. Viden er kontekstpåvirket og foranderlig.
4. Videnskabernes normative grundlag jf. kritisk realisme. ”När vi blottlägger de generativa mekanismerna på den sociala nivån, förklarar vi också samhällseliga fenomen med sociala orsaker. Dessa är producerade af människor och kan därmed förändras av människor. Dominans- och maktförhållanden blir lätt synliga. Här ligger en stor samhällskritisk potential (...) Här betonas alltså starkt den kritiska realismens emancipatoriska drag” (Danermark m.fl., 2003: 341-342).
5. Kritik af hverdagsræsonneren. En sådan kritik bevirker at det, som tages for givet forstås som skabt af sociale processer og konventioner, og hermed skabes der grundlag for kritisk refleksion og forandring. (Danermark, m.fl., 2003).

Nogle af de centrale kritiske realistiske forfattere deler et normativt grundlag i videnskab, og det kan ses som noget nyt⁵⁵.

”Until recently it was taken for granted that there was a fallacy involved in arguing from an ”is” to an ”ought”, or from a fact to a value, or from an indicative to an imperative” (Bhaskar and Collier, 1998: 385).

Bhaskars forklarende kritik udgør et opgør med både hverdagsræsonneren og en videnskab, der ikke beskæftiger sig med de dybereliggende årsager. Kritisk realisme sætter med Bhaskar fokus på ”falsk bevidsthed” og ”skjulte sandheder” som det er betydningsfuldt at afsløre for at modarbejde undertrykkelse og uretfærdighed.

” A free and equal society would not need lies. For this reason explanatory critiques (...) have an important place in the politics of human emancipation. They expose not just false beliefs, but the false beliefs by which oppression and injustice are disguised, whether consciously or not, and perpetuated” (Bhaskar and Collier, 1998: 389).

Kritisk realisme: Centrale kendetegn

I det følgende vil jeg præsentere centrale kendetegn ved kritisk realisme. Igen vil jeg nogle steder kontrastere en kritisk realistisk position med dels positivismen, dels konstruktivismen, når jeg tænker, at denne kontrastering kan tydeliggøre de særlige træk ved (en) kritisk realistisk(e) position (er). Jeg vil starte med spørgsmålet om kausalitet, der er ganske centralt i kritisk realisme, hvorefter følger præsentation af begreberne generative mekanismer og emergens samt virkeligheden som stratificeret.

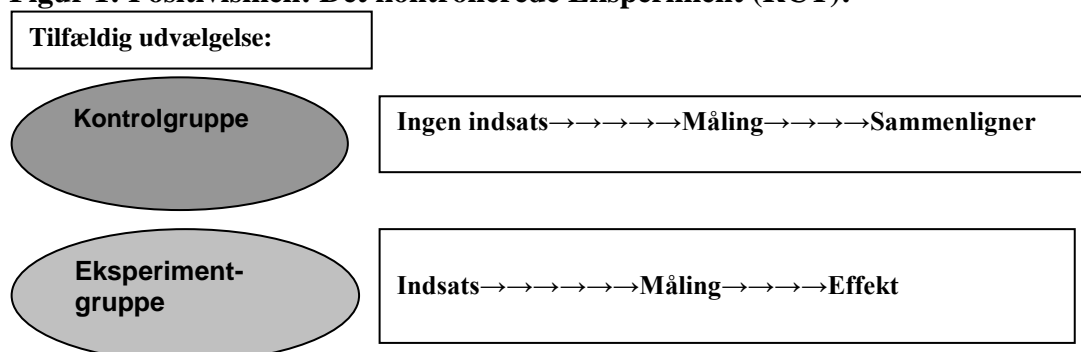
Spørgsmålet om kausalitet i positivismen og i kritisk realisme

En ganske afgørende forskel mellem kritisk realisme og positivismen er synet på kausalitet, hvilket har betydning for, hvorledes et aktionsforskningsprojekt som dette forstås, og hvilken viden der efterspørges. Forskellen kan illustreres med to på hinanden følgende figurer. I den første figur illustreres Det kontrollerede eksperiment: RCT (Randomized controlled trials), der indenfor en positivistisk tankeramme anses for at udvikle den ypperste form for viden, såfremt viden indrangeres i et videnshierarki. Antagelsen er, at RCT

⁵⁵ Af kritiske realister måske, som diskuterer kritisk realisme op mod positivismen og konstruktivismen, medens det vel ikke kan siges at være noget nyt i relation til marxisme og kritisk teori.

”give the most secure evidence about internal validity, and that internal validity is crucial. The net effect of this is that RCT’s are often believed to be the “gold standard, the Rolls Royce of evaluation approaches” in the human services” (Shaw, 2005:78).

Figur 1: Positivismen: Det kontrollerede Eksperiment (RCT):

(Figuren udarbejdet på baggrund af Launsø og Rieper, 2005).

Tankegangen bag RCT består i, at man ønsker at udvinde viden om f.eks. effekten af en indsats ved hjælp af et eksperiment. Blandt deltagere i indsatsen udvælges tilfældigt deltagere til henholdsvis eksperimentgruppen og til kontrolgruppe. Grupperne skal være sammenlignelige. Hos begge grupper måler man udgangssituationen. Dernæst følger den eksperimentelle indsats. De, der deltager i kontrolgruppen modtager ingen indsats, medens deltagerne i eksperimentgruppen modtager den indsats, som er i fokus. Efter en fastsat periode måler man, hvordan situationen ser ud efter den eksperimentelle påvirkning.

”Ideen med at have en randomiseret kontrolgruppe er at kunne måle den ”rene” effekt (Y) af påvirkning (X). (...) Formålet med det kontrollerede eksperiment er at afdække årsags-virkningsforhold. Man skal være i stand til at måle X (indsatsen, der er den uafhængige variabel) og Y (effekt mål), der er den afhængige variable som uafhængige og ikke interagerende variable, og man skal kunne kontrollere for alternative årsagsfaktorer” (Launsø og Rieper, 2005:17- 18).

Dette krav om kontrol af alternative årsagsfaktorer rummer netop et af de centrale kritikpunkter i relation til RCT. Alternative årsagsfaktorer kan alene kontrolleres under lukkede betingelser, som for eksempel i et laboratorium, men ikke under åbne betingelser som i den virkelige sociale verden (ibid.). En anden kritisk indvending kan bestå i pointen om, at alene det, at et fænomen studeres og tildeles opmærksomhed kan påvirke fænomenet, jf. Hawthorneeffekten⁵⁶.

Ud fra en kritisk realistisk synsvinkel udgør et andet centralt kritikpunkt den type af årsagsforklaring, som RCT kommer frem med. Det, der undersøges er for eksempel: *”Hvilke x er årsag til y?” eller ”Hvilke y er konsekvenser af x?”* (Launsø og Rieper, 2005:16). Der er krav om generaliserbarhed, dvs. statistisk generaliserbarhed samt om forudsigelighed (prædiktion) (ibid.). Der er således tale om årsagsforklaringer der bygger på en statistisk sammenhæng mellem variable, hvilket ud fra en kritisk realistisk

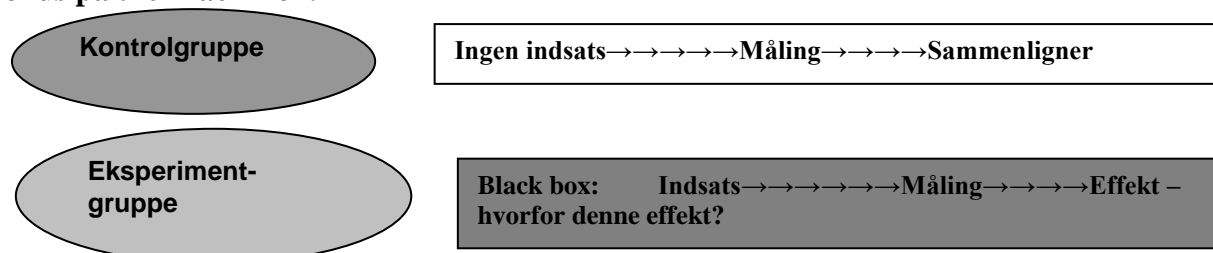
⁵⁶ Hawthorne – effekt: ”Der (...) kunne således ikke påvises en entydig sammenhæng mellem de fysiske forhold og produktiviteten, men snarere mellem opmærksomheden (effekten af målingerne, af selve eksperimentet) og produktiviteten (Larsen og Pedersen, 2011:226).

synsvinkel vil bevirke, at man ikke vil godtage, at der her er tale om forklaring, idet man alene beskæftiger sig med statistiske sammenhænge mellem hændelser på det empiriske domæne. Der undersøges ikke de virksomme kræfter, årsagerne til, at disse hændelser finder sted.

"What causes something to happen has nothing to do with the number of times we have observed it happening. Explanation depends instead on identifying causal mechanisms and how they work, and discovering if they have been activated and under what conditions" (Sayer, 2000:14).

Man taler i videnskaben i forskellige sammenhænge om "the Black Box"⁵⁷. Jeg anvender det her som et udtryk for, noget der er vanskeligt, eller ikke umiddelbart forklarligt på linje med anvendelsen i implementeringsforskningen. Implementeringsforskningen er opstået som et ønske om at åbne den sorte boks (Palumbo and Calista, ed.1990) og forstå, hvad der sker i den politiske proces. Et ønske om at gøre den sorte boks gennemskelig, ligesom kritisk realisme vil forklare, hvilke mekanismer på virkelighedens domæne, der forårsager virkelighedens hændelser. Man kan sige, at der ud fra et kritisk realistisk perspektiv er tale om en "Black Box" i RCT: Hvad er det for kræfter og kvaliteter ved indsatsen, der kan **forklare** indsatsens effekter?

Figur2: Kritik af Det kontrollerede Eksperiment (RCT) – Kritisk realisme sætter fokus på the Black Box:

(Figur udarbejdet på baggrund af Launsø og Rieper, 2005, Palumbo og Calista ed. 1990). Hvad foregår der inde i the Black Box (som her er grå), hvordan fører indsatsen til den målte effekt? I modsætning til positivismen anser kritisk realisme ikke "det kontrollerede eksperiment" RCT for at bidrage til forklaringer. Der er alene tale om statistiske sammenhænge mellem hændelser på det empiriske domæne. Men hvad forårsager disse hændelser? Et helt centralt begreb i kritisk realisme er mekanismer. Det er mekanismer, der forårsager virkelighedens iagttagelige fænomener.

"There is a distinction between the real structures and mechanisms of the world and the actual pattern of events that they generate (...) the world consists of mechanisms not events" (Bhaskar, 1998b:34).

Mekanismer genererer hændelser:

"En mekanism är det som kan få något att hända i världen och mekanismerna kan härvidlag vara av många slag" (Danermark m.fl., 2003.97).

I et aktionsforskningsprojekt som dette vil der være en række generative mekanismer i aktivitet, som forårsager, at projektet netop får det forløb og de resultater, som det gør.

⁵⁷ "Black box: henviser i almindelighed til det endnu ikke analyserede og ubekendte (...) indenfor matematik og de tekniske videnskabers modelopbygning, hvor det henviser til mellemedet mellem input- og output-processer" (Larsen og Pedersen, 2011: 75).

Virkelighedens 3 domæner

Kritisk realisme er som fremhævet tidligere kendetegnet ved en realistisk ontologi: Der eksisterer en virkelighed uafhængig af menneskers teorier og viden om den, og samtidig er ”denna verklighet och dess sätt at verka i väsentliga avseenden (...) otillgänglig för omdelbar observation (...)Följaktligen är det en egenskap hos verkligheten att den inte är transparent. Den innehåller krafter och mekanismer som vi inte kan observera, men som vi kan erfara indirekt genneom att de kan orsaka – få saker at hända – i världen” (Danermark m.fl., 2003.46-47).

Jf. hverdagskundskaben: Der ligger noget gemt under overfladen. Modsat positivismen, der antager, at virkeligheden består af det, som kan iagttages⁵⁸, anser kritisk realisme virkeligheden for lagdelt og bestående af forskellige domæner: Virkeligheden består ifølge Bhaskar af 3 domæner, der er overlappende og ofte ude af fase med hinanden.

De tre domæner:

- **Empiriens domæne** (det vi erfarer - erfaring) (de hændelser vi ser)
- **Det faktiskes domæne** (det der sker – hændelser, som vi ikke nødvendigvis ser)
- **Det virkelige domæne** (det der får hændelser til at ske – mekanismer) (Bhaskar, 1998b: 41).

Figur 3: Virkelighedens 3 domæner (tilvirket efter Bhaskars figur (tabel 1))⁵⁹

	Det virkelige domæne (Domain of Real)	Det faktiskes domæne (Domain of Actual)	Empiriens domæne (Domain of Empirical)
Erfaringer Observationer	X	X	X
Hændelser Begivenheder Fænomener	X	X	
Strukturer Mekanismer Kausale potentialer	X		

(Kilde: Bhaskar, 1998b: 41, Andersen, 2007: 28, Danermark m.fl., 2003, Buch-Hansen, og Nielsen, 2007).

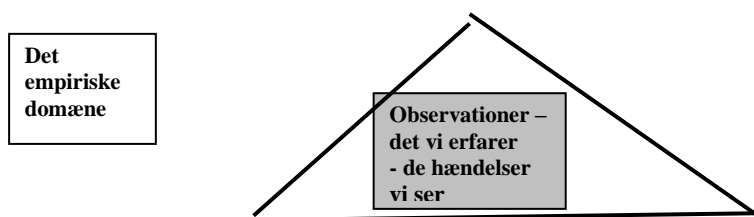
Virkeligheden kan opfattes som en form for isbjerg, hvoraf kun toppen ses i form af det empiriske niveau. Samtidig foregår der længere nede på isbjerget en række hændelser, som vores blik kunne fange, såfremt det var muligt at indstille blikket på ”vidvinkel” og samtidig håndtere de mange sanseindtryk på samme tid. Endelig foregår der under havoverfladen en stor aktivitet i form af aktive mekanismer, som øjet selv ikke kan indfange; men hvor det er muligt at udvikle videnskabelig viden om disse aktiviteter og

⁵⁸ I en kritisk realistisk tankegang vil positivismen reducere sin virkelighed til at bestå af det empiriske domæne.

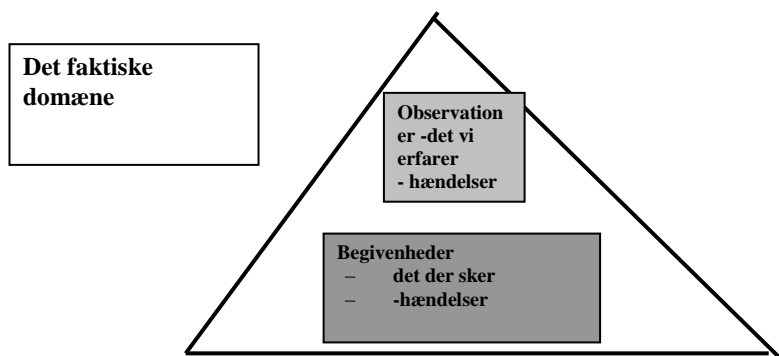
⁵⁹ Jeg har vendt figuren på hovedet. Bhaskar har mekanismerne øverst og erfaringerne nederst. Det forekommer dog mig mere logisk at præsentere figuren som her.

kræfter gennem forskellige forskningsmæssige tiltag og sluttemåder⁶⁰. Opdelingen i de tre domæner er illustreret i følgende figur.

Figur 4: Virkelighedens 3 domæner

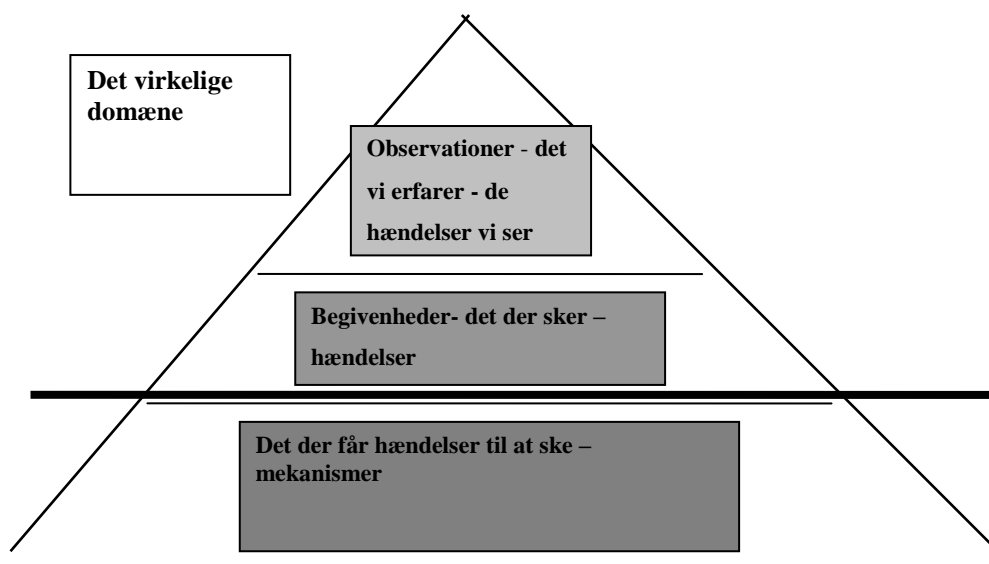

Empiriens domæne består af de hændelser, som mennesket erfarer

Det faktiskes domæne består både af de hændelser mennesket erfarer; men også af alle de hændelser der i øvrigt foregår, som det menneskelige blik ikke fanger.

Medens det virkelige domæne består både af de empiriske erfaringer, af de øvrige hændelser der foregår samt af de grundlæggende mekanismer, (under vandlinjen), der forårsager de faktiske hændelser, hvoraf nogle bliver iagttaget og dermed figurerer i empiriens domæne.

(Kilde: Figur 4: Virkelighedens 3 domæner er tilvirket efter Bhaskar, 1998b: 41 samt Andersen, 2007: 28). I aktionsforskningsprojektet er der gennem forløbet sket en række påvirkninger fra mekanismer ”under vandlinjen”, som har forårsaget hændelser, der har

⁶⁰ Sluttemåder i kritisk realisme behandles siden i kapitel 6 i afsnittene om Kritisk realisme: metodologiske konsekvenser og betydning af kritisk realisme i relation til det videnskabelige håndværk.

påvirket eksperimentet, deltagerne og mig; men hvor vi formentlig kun har fået øje på et fåtal af disse hændelser. Her retter interessen for vidensudvikling i aktionsforskningsprojektet sig netop sig mod at fremanalysere sådanne virksomme generative mekanismer.

Mekanismerne, der forårsager hændelserne befinder sig i virkelighedens domæne, og det er nødvendigt med ”*A distinction between the domain of the real, the actual and the empirical*” (Bhaskar and Lawson, 1998:5), således at videnskaben kan udfylde sin opgave, nemlig at producere viden om de aktive mekanismer, der skaber hændelserne i verden (Bhaskar, 1998b). Den kritiske realisme fokuserer på at opnå viden om mekanismerne i dybde lagene, som forårsager hændelserne og sammenhængen mellem disse og de øvre empirisk erfarede lag - det vil sige mellem de 3 domæner (Andersen, 2007, Danmark, m.fl., 2003).

Mere om kausalitet

Som fremhævet står spørgsmålet om kausalitet centralt i kritisk realisme. Ifølge kritisk realisme kan kausalitet anskues som i den følgende figur, her sat op mod årsagsforståelse i positivismen.

Fig. 5. Kausalitetsforståelse i Kritisk realisme vs. i positivisme.

Empirisme/ positivisme		Kritisk realisme
Iagttagelse Når begivenhed A, så følger begivenhed B A → B	Det empiriske domæne	Iagttagelse
	Det faktiske domæne	Begivenhed
	Det virkelige domæne	Mekanismer Struktur Betingelser (andre mekanismer)

(Kilde: Tilvirket efter Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 27⁶¹ samt Sayer, 2000:15).

Modsat i positivismen opererer kritisk realisme ikke med et lineært årsags-virkningsforhold – som: $A \implies B$. Kritisk realisme vil i stedet **forklare**, hvordan det kan være, at fænomener er, som de er. Hvad får det til at ske? Hvad producerer, genererer, skaber, bestemmer dette? Hvad gør det muligt? Kritisk realisme søger årsager og lokaliserer dem i objekter, strukturer eller relationer – og deres natur. Hvilke kausale kræfter og tilbøjeligheder indebærer et objekt, en relation eller en struktur? Det er et

⁶¹ Buch - Hansen og Nielsen,(2007) 's figur er lidt anderledes, idet de bringer Iagttagelse på det empiriske domæne og A til B på det faktiske domæne. Imidlertid fremhæver Bhaskar, at empirismen ikke skelner mellem de tre domæner, men de tre "domains of reality are collapsed into one" (Bhaskar, 1998b:42), hvorfor jeg har ændret figuren, således at der for positivismen alene er tale om et niveau.

spørgsmål om dets/dens måde at virke på – om dets/dens mekanismer. Det er afgørende at forstå, at kræfter og tilbøjeligheder også eksisterer, når de ikke udøves eller kommer til udtryk. Mekanismen findes ikke kun, når A fører til B, men også når A netop ikke fører til B, men forbliver A, eller måske i stedet ændres til C, fordi en anden eller flere andre mekanismer gik ind og påvirkede/modvirkede/ophævede den første mekanisme. Kausalitet i kritisk realisme er knyttet tæt til begrebet mekanisme – generativ mekanisme. Pawson og Tilley udtrykker det således: $M+C=$ Outcome. (Mekanisme plus kontekst er lig med resultat) (Pawson and Tilley, 1997).

”Explanation depends (...) on identifying causal mechanisms and how they work, and discovering if they have been activated and under what conditions” (Sayer, 2000:14). Ifølge kritisk realisme anses strukturer for at rumme iboende kausale kræfter og tendenser, som kan henholdsvis udløses eller ikke udløses, manifestere sig eller ikke manifestere sig.

”Whereas causal powers are potentialities which may or may not be exercised, tendencies are potentialities which are exercised but may be unactualised and/or unmanifest to people (...) Causal power is thus the wider concept: it may not only be possessed unexercised, but, qua tendency, be exercised without being actualised or manifest to people (...) The two concepts come together in the concept of generative mechanism, which may be either or both” (Hartwig, 2007: 57).

Bhaskar selv omtaler generative mekanismer som måden, hvorpå ting agerer.

“A generative mechanism is nothing other than a way of acting of a thing. It endures, and under appropriate circumstances is exercised, as long as the properties that account for it persists. Laws then are neither empirical statements (statements about experiences) nor statements about events. Rather they are statements about the way of acting of independently existing and transfactually active things” (Bhaskar, 2008:51-52).

Bhaskar taler om love. Sayer foretrækker at tale om nødvendigheder (Sayer, 2000).

Bhaskar taler endvidere om ting. På dansk fremstår anvendelsen af ordet ting som fremmedgørende/tingsliggørelse, der kan både være tale om “ting” og sociale/menneskelige fænomener. Det centrale i en kritisk realistisk forståelse er, at objekter (af forskellige slags) rummer kausale kræfter.

Et ”objekt har de krafter de har som en följd av sin uppbyggnad eller struktur, och strukturerna kan få krafterna att utövas, givet en eller annan input, en ”effektiv orsak”. (...) En mekanism är det som kan få något att hända i världen och mekanismerna kan härvidlag vara av många slag” (Dannermark m.fl, 2003:97).

De generative mekanismer, de kausale kræfter, vokser hermed ud af de strukturer, som de grundlæggende objekter rummer eller indgår i, når de kombineres. Sayer peger i forlængelse heraf på, at ikke alle strukturer er ”store”, som f.eks. økonomiske strukturer eller overindividuelle strukturer, som for eksempel bureaukrati. Der kan også være tale om interne og/eller internaliserede strukturer i det enkelte individ, som for eksempel kognitive strukturer (Sayer, 2000:27). Der kan derfor i dette aktionsforskningsprojekt både være tale om mekanismer på for eksempel det organisatoriske niveau, i de samarbejdsrelationer, der udvikles mellem deltagerne og mig og i de enkelte deltagende rådgivere eller i mig.

Samtidig er det uhyre væsentligt at være opmærksom på, at kritisk realisme ikke opererer med en ”låst” årsags- virkningskæde, selvom Bhaskar taler om love og Sayer om nødvendigheder. Relationen mellem en mekanisme og dens effekter er ikke indre fastlagt, men vil være tilfældig og ekstern. Generative mekanismer er først virksomme, når de udløses, og hvorvidt dette sker, afhænger af de kontekstuelle vilkår. De omskiftelige forhold i de to afdelinger kan hermed udløse / ikke - udløse mekanismer på forskellige måder. Endvidere producerer mekanismen ikke altid den samme effekt, såfremt den udløses, idet de kontekstuelle vilkår ligeledes afgør, hvad effekten eventuelt bliver. Dette skyldes, at der er mange virksomme mekanismer på samme tid. Det vil sige, at der kunne fungere den samme mekanisme i begge afdelinger, som kan få forskellige effekter. Ligesom der kan være fungerende mekanismer i de kontekstuelle forhold på både mikro, meso og makroplan (Blom og Morén, 2007: 256).

”Utfallet (...), det vill säga händelserna, är därför en komplext sammansatt effekt av inflytandet från olika mekanismer, där vissa mekanismer förstärker varandra medan andra motverkar varandras yttringar” (Danermark, 2003:98).

Effekterne er dermed kontingente. Det betyder at mekanismernes effekter er tilfældige – de kan ikke forudsiges; der er ikke tale om lovmæssigheder, således at B altid vil være en følge af A, men om tendenser. En tendens til at et objekt vil agere på den eller den måde.

”Kausala lagar måste analyseras som tendenser ” (Bhaskar, 1978 efter Danermark m.fl., 2003:99). Hvilket indebærer, at der på baggrund af analysen af eksperimentets forløb og resultater i de to afdelinger alene kan udvikles viden om, at der kan være en tendens til sådan og sådan i aktuelle kvalificeringsprocesser.

Ifølge kritisk realisme er verden ikke blot differentieret (de 3 domæner), virkeligheden er desuden stratificeret. Mekanismerne hører hjemme i forskellige strata af virkeligheden, der er hierarkisk opbyggede:

- Sociale strata
- Psykologiske strata
- Biologiske strata
- Kemiske strata
- Fysiske strata (Danermark, 2003:338).

”Varje nytt stratum [er] sammansatt av krafter och mekanismer hos de strata som ligger under. Samtidigt utgör detta nya stratum någonting helt nytt, eget och kvalitativt annorlunda, som inte kan reduceres till underliggande strata” (Danermark, 2003:103).

Opkomsten af dette nye og særlige kaldes **emergens**. Man taler om, at et objekt har emergente kræfter (ibid.)⁶². I kritisk realisme betegner emergens *”fremkomsten af objekter med nye strukturer, kræfter og mekanismer”* (Wad, 2000:8 - efter Andersen, 2007: 29-30).

”Kritisk realisme hævder således, at de højere niveauer emergerer (opstår) ud af de

⁶² Emergens: ” Det forhold, at der ved en helhed fremkommer egenskaber, der ikke kan forklares ud fra de enkelte deles egenskaber; opståen af fænomener, der udgør et højere niveau, og som ikke kan forklares ud fra det lavere niveau, hvori de har deres oprindelse” (Lübcke, 1983:104).

lavere” (Andersen, 2007:30), og fænomener på højere niveauer lader sig ikke reducere til de underliggende strukturer og kræfter (Buch-Hansen og Nielsen, 2007). For eksempel produceres sociale fænomener af sociale mekanismer (Sayer, 2000). Der vil udvikles forskellige typer af mekanismer på de forskellige strata. (Blom og Morén, 2007), som samvirker om at producere konkrete hændelser. Hvilken eller hvilke mekanismer man koncentrerer sig om i en bestemt undersøgelse afhænger af forskningsspørgsmålet. Dette samvirke af mekanismer indebærer, at

”en vetenskaplig teori sällan kan göra anspråk på att ensam kunna ge en uttömmande förklaring av olika konkreta fenomen. Beroende på syftet med studien kan det krävas flera teoretiska perspektiv och infallsvinklar” (Danermark m.fl., 2003:107).

Synspunktet om, at det ofte vil være nødvendigt med flere forklaringslementer på forskellige niveauer deles for eksempel af Ejrnæs og Guldager (2008), der bringer en skematisk oversigt over mulige teoretiske forklaringsbidrag i relation til forståelse af sociale problemer, der kan tages i anvendelse på forskellige niveauer. På trods af forholdet med de samvirkende mekanismer fra forskellige strata fremhæver Sayer dog, at man kan vælge primært at interessere sig for at analysere på et stratum – i bevidstheden om de øvriges betydning (Sayer, 2000). I dette aktionsforskningsprojekt vil interessen fokusere på det sociale stratum og mekanismer på primært på det mikro - sociale og meso - sociale niveau (Blom og Morén, 2007) i forlængelse af problemformuleringens interesse for kvalificeringsprocesser blandt socialrådgivere. Mekanismer på det makrosociale niveau vil dog også i høj grad være virksomme, men det vil medføre en defokusering af projektet, såfremt de skulle identificeres grundigt, ligesom en interesse i mekanismer på det psykologiske strata kunne være meget relevant; men en identificering ville have krævet et andet projektsamarbejde med et langt mere intenst samarbejde med et eller to teams og de enkelte rådgivere i disse teams.

Diskussionen: Social struktur vs. aktør i samfundsvidenskaberne og kritisk realismes bud på ”håndtering” af problematikken

Diskussionerne indenfor samfundsvidenskaberne om udgangspunkter og metoder er ofte præget af dikotomi-tænkning. Tænkning i enten/eller, f.eks.:

- Universalisme vs. Partikularisme
- Struktur vs. Aktør

Et kritisk realistisk perspektiv arbejder i stedet med både/og (Danermark m.fl., 2003). Særligt diskussionen om, hvorvidt de grundlæggende kræfter forårsages af strukturer eller aktører eller både/og - er væsentlig i et projekt, der kobler kritisk realisme med en aktionsforskningstilgang. Det er ikke lykkedes mig at finde sådanne koblinger af kritisk

realisme og aktionsforskning i udfoldet form⁶³. Da jeg i projektet vil arbejde med en sådan kobling, vil denne diskussion om aktør vs. struktur derfor blive foldet ud i det følgende som grundlag for koblingen. Begrundelsen for, at denne diskussion om struktur vs. aktør optager relativt ret meget plads i dette kapitel om kritisk realisme er, at jeg i forbindelse med oplæg om projektet og dets fundering i kritisk realisme er blevet mødt med indvendinger om, at kritisk realisme er dualistisk i forstanden reduktionistisk og vægter struktursiden på en deterministisk facon, og dermed forekommer som et uhensigtsmæssigt valg af perspektiv i et aktionsforskningsprojekt, der netop sætter fokus på deltagernes handlinger. Denne indvending stemmer ikke overens med min læsning af kritisk realisme. For at imødegå indvendingen har jeg brugt tid (og plads) på at grave mig igennem de grundlæggende diskussioner, som er uhyre væsentlige for en aktionsforskningstilgang.

Præsentation af problematikken

I dette aktionsforskningsprojekt, der sætter fokus på arbejde med kvalificering af deltagernes socialfaglige vurderinger og udvikling af socialpolitisk aktørskab, er et centralt spørgsmål i relation til det valgte perspektiv og den valgte aktionsforskningstilgang, hvordan man kommer fra de handlingsbetingelser, der omgiver deltagerne, til de handlende aktørers udvikling af nye former for handling. Dette accentuerer en diskussion af spørgsmålet om, hvad /hvem, der skaber forandring, eller hvordan udvikling/ forandring opstår. Denne diskussion kobler sig til en klassisk diskussion i sociologien, der henholdsvis tillægger aktørerne eller de sociale strukturer forandringskraften (Gilje og Grimen, 2002) samt senere følgende diskussioner, der bestræber sig på at ophæve denne dualisme tænkning, som den klassiske diskussion rummer. Ifølge Buch-Hansen og Nielsen kan en samfundsforsker overordnet set forholde sig på tre måder til dualismen:

1. Lade den ene side dominere ("Reduktionisme")

2. Udviske forskellene – lade "*dualismens binære skema udglattes eller helt udviskes*" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:45)("Dekonstruktion") af Archer benævnt: Sammenblanding⁶⁴ (Archer, 1998b)

3. Opstille en kompleks- helhedsorienteret forståelse (Buch-Hansen og Nielsen, 2007).

I det følgende vil jeg opridsede de tre muligheder i relation til diskussionen om spørgsmålet aktør – struktur med henblik på at nå frem til en⁶⁵ kritisk realistisk position i forhold til denne diskussion, der herefter kan indgå i overvejelserne om aktionsforskning på baggrund af et kritisk realistisk perspektiv.

Ad 1 "Reduktionisme" - Den "klassiske" distinktion: Aktør vs. Social struktur som et enten/ eller

⁶³ Dette vender jeg tilbage til i kapitel 5.

⁶⁴ Conflation – af conflate: "fuse together, blend" (Sykes, 1976:212).

⁶⁵ Eller som det vil fremgå kritiske realistiske positioner.

Begrebet struktur stammer fra det latinske ord: *structura*, og betyder ifølge fremmedordbogen: Indre opbygning⁶⁶, medens aktør⁶⁷ ligeledes stammer fra latin: *actor* og betyder, den der handler/taler eller agerer (optræde) – samt en skuespiller (Brüel, 1969: 517og 13). Der skelnes dermed i den klassiske distinktion mellem noget, der har/ besidder/ rummer en indre opbygning – en struktur⁶⁸ - og en, der handler, hvor denne ene må formodes at være et individ, idet individer netop rummer evnen til at agere (handle eller optræde) og tale. Ifølge Bhaskar er det sædvanligt at skelne mellem to lejre i sociologisk teori.

”One, represented above all by Weber, in which social objects are seen as the results of (or constituted by) intentional or meaningful human behaviour; and the other, represented by Durkheim, in which they are seen as possessing a life of their own, external to and coercing the individual”(Bhaskar, 1998:212).

Denne skelnen mellem struktur og aktør er knyttet til spørgsmålet om forklaringer i samfundsvidenskaberne. Kan præmisserne i en forklaring tilskrives individer eller sociale fænomener (Gilje og Grimen, 2002). Østerberg redegør for, at der i samfundsvidenskaberne (sociologien):

”opstår en faglig strid mellem ”aktørteori” og ”strukturteori”: På den ene side står de, der ønsker, at sociologien skal være en handlingsteori, der tager udgangspunkt i handlinger eller vil føre alt, hvad der sker i samfundslivet tilbage til de enkelte menneskers handlinger; (...)”metodologisk individualisme”. På den anden side står de, der tværtimod begynder og ender deres fortolkning af samfundslivet med sociale strukturer, og som opfatter den sociale virkelighed som en helt særegen virkelighed (...), en opfattelse, der af og til betegnes som ”holisme”, metodologisk kollektivism” eller ”strukturalisme””(Østerberg, 2005:16).

Metodologisk individualisme

Metodologisk individualisme bygger på opfattelsen af, at det er enkeltindviders handlinger, der kan forklare samfundsmæssige fænomener. Sådanne fænomener består af summen af individer og deres tanker og handlinger. Det, som kæder individerne og deres handlinger sammen, kan ifølge tilhængere af denne forståelse være af forskellig karakter. Sammenkædningen kan foregå gennem kontrakter, gennem tvang, gennem aggregering af enkeltindviders handlinger og/ eller egenskaber, eller gennem at udgøre utilsigtede konsekvenser af enkeltindviders handlinger (Gilje og Grimen, 2002).

⁶⁶ ”Social struktur (...) Generelt forstår man ved struktur de delelementer, som en helhed er opbygget af, og deres indbyrdes relationer (...) termen social struktur anvendes dels om ethvert tilbagevendende mønster i de sociale relationer mellem individer, dels mere specifikt om de forskellige elementer i et ”socialt system” (Larsen og Pedersen, 2011: 639).

⁶⁷ ”Aktør, eller social aktør, er en betegnelse for en person, der fremfører en dramatisk rolle, men som mere generelt også henviser til en, der i almindelighed udfører en handling ” (Larsen og Pedersen ,2011:21).

⁶⁸ I dag bruges begrebet struktur ifølge Østerberg hovedsagligt i betydningen: Mønster, og begrebet: Samfundsstruktur eller socialstruktur anvendes til at udtrykke flere forskellige sider ved den sociale virkelighed: 1. Et samfundsmæssigt synspunkt til forskel fra et individuelt, 2. At de samfundsforhold, som der tænkes på med begrebet social struktur er af en vis varighed og bestandighed samt 3, at der eksisterer et skel mellem dybde og overflade, mellem det skjulte og det åbenbare(2005).

”En metodologisk individualist kræver, at sociale fænomener forklares ved at blive afledt fra (a) de principper, som styrer enkeltindividernes adfærd, og (b) beskrivelser af de situationer, som enkeltindividerne handler i” (Gilje og Grimen, 2002:206).

Denne position kan illustreres med Bhaskars Model I:

Society

Individual

(Kilde: Model I The Weberian stereotype “Voluntarism” (Bhaskar, 1998:212))

Metodologisk kollektivism

Ifølge den metodologiske kollektivism udgør

”Sociale fænomener (...) overindividuelle fænomener. De eksisterer uden for individernes tanker og opfattelse og udøver en kraft eller tvang på individerne” (Gilje og Grimen, 2002:202).

Ifølge denne forståelse udgør samfundsmæssige fænomener nogle særlige fænomener, som opstår i menneskers gruppevis samspil, hvorfor samfundsvidenskabelige forklaringer af sociale forhold aldrig kan basere sig på enkeltindivider eller deres egenskaber (Gilje og Grimen, 2002). Tvært i mod:

”En metodologisk kollektivist kræver, at enkeltindividernes adfærd skal forklares ved (a) at blive afledt fra love, som gælder for sociale fænomener forstået som helheder, og (b) beskrivelser af de positioner eller funktioner, som individerne har inden for sociale systemer ” (Gilje og Grimen, 2002:214).

Denne position kan illustreres med Bhaskar`s model II:

Society

Individual

(Kilde: Model II The Durkheimian stereotype”reification” (Bhaskar, 1998:212)).

Disse to måder at anskue, hvor “arnestedet” til forklaring af samfundsmæssige fænomener skal søges, står i direkte modsætning til hinanden i relation til, hvor forandringskilden lokaliseres. Imidlertid er de enige om at lægge vægten primært på en årsag/ kilde til forandring. Reduktionismen negligerer eller ”reducerer den ene side af dualismen til et passivt produkt af den anden side” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:47). I følge Gilje og Grimen findes der gode argumenter i begge lejre, og modsætningerne fremstår mere neddæmpede i praksis, hævder de og fremhæver, at:

”de fleste samfundsforskere er pragmatiske og hævder snart lidt til den ene, snart lidt til den anden position afhængig af, hvilket problem de er optaget af. Der er også blevet gjort forsøg på at bygge bro mellem de to lejre. Men disse forsøg er komplicerede og ofte meget uklare” (Gilje og Grimen, 2002:220), vurderer Gilje og Grimen.

Kritiske realister har kritiseret begge positioner som utilstrækkelige, de medfører begge en ufuldstændig forståelse af samfundsmæssige fænomener, de anser det for nødvendigt at overskride denne enten/eller tænkning (Bhaskar, 1998, Porpora, 1998). Dette synspunkt forekommer også dækkende i relation til dette projekt, idet hverken rådgivernes handlinger alene eller omvendt de strukturelle forhold og organisationerne alene kan give forståelse for eksperimentets forløb. På trods af vurderingen fra Gilje og Grimen om uklarhederne ved forsøgene på brobygning vil jeg nu vende mig mod forsøgene på at overskride dikotomien, idet jeg vurderer, at jeg med et kritisk realistisk perspektiv og med aktionsforskning som forskningsform ikke kan indtage en position, der befinder sig i enten den ene eller den anden lejr (reduktionismen), men netop må søge forklaringer der indoptager både struktur og aktør dimensionerne⁶⁹.

Ad. 2 Dekonstruktion – forsøg på at overvinde dualismen

Gilje og Grimen peger som anført på, at der er blevet gjort forsøg på at overvinde kløften mellem de to sider i dualismen. Disse forsøg vurderer de ikke positivt, men som komplicerede og uklare (Gilje og Grimen, 2002). Buch-Hansen og Nielsen peger på, at den reduktionistiske dualisme er et historisk fænomen, og at mange samfundsforskere i dag anser det for nødvendigt med et både - og. I opgøret med reduktionisme har en dekonstruktiv tilgang ifølge Buch-Hansen og Nielsen:

”været fremherskende. Denne indebærer, at traditionelle begreber som ”aktør” og ”struktur” artikuleres som værende upræcise eller ligefrem malplacerede, og at der i stedet introduceres et nyt begrebsapparat, der tilsiger at overskride den gamle dualisme udefra” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:48).

Som eksempler herpå angives Laclau og Mouffe og postmodernister samt mindre radikale eksempler på dekonstruktion hos for eksempel Giddens og Bourdieu (ibid.). Østerberg fremhæver ligeledes de samme to forsøg på at overvinde modsætningen. Østerberg peger derpå i lighed med Buch-Hansen og Nielsen (2007) på Giddens udgave af strukturationsbegrebet, hvorefter strukturer konstant opstår gennem aktørernes handlinger og refleksioner over deres handlinger.

”Strukturen af på den ene side regler og ressourcer og på den anden side vores handlingsliv er ikke uafhængige af hinanden. Vi kan kun handle med strukturen som medium og strukturen findes kun, hvis nogen bekræfter den, opretholder den gennem sine handlinger eller med andre ord strukturerer den” (Østerberg, 2002:17).

⁶⁹ Jeg vurderer, at det her vil ”føre for vidt” at referere de argumenter, som fremføres for og imod de her to nævnte positioner blandt andet af Gilje og Grimen (2002) og imod af Bhaskar (1998) og Porpora (1998), idet jeg med mit igangværende aktionsforskningsprojekt ikke vurderer det som en reel mulighed at vælge hverken den ene eller den anden side i dikotomien. Hvilket jeg kort vil vende tilbage til i forbindelse med min senere overvejelser omkring koblingen af diskussionen struktur – aktør til diskussioner omkring aktionsforskning med et kritisk realistisk udgangspunkt.

Buch - Hansen og Nielsen fremhæver Giddens strukturationsteori som det nok ”*mest kendte forsøg på at få bugt med aktør/strukturdualismen*”(Buch - Hansen og Nielsen, 2007:48).

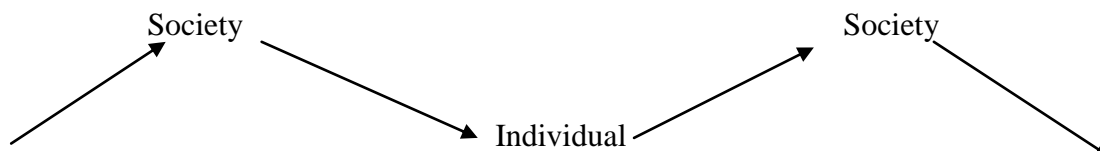
Kritisk realistisk kritik af dekonstruktive forsøg på at overvinde dualismen

I det følgende vil jeg fremdrage diskussioner fra kritiske realistisk side af udvalgte forsøg på at overvinde dikotomien. Dette vil vedrøre forsøg af Berger samt Giddens, der diskuteres af henholdsvis Bhaskar (1998) og Archer (1998 a og b) samt Porpora (1998). Hensigten med inddragelsen af disse forsøg og de kritiske realistisk kritik af forsøgene er ikke at udfolde forståelsen af disse forsøg i sig selv. Derimod er formålet at indkredse en kritisk realistisk position, idet den kritiske realistisk kritik af forsøgene samtidig tjener til at klarlægge den kritiske realistisk position i forhold til aktør – struktur diskussionen, som har afgørende betydning for koblingen til aktionsforskning.

Bhaskars kritik af Bergers forsøg

Bhaskar peger på, at det er tillokkende at forsøge at skabe en syntese af dualismens to konfliktende perspektiver. En udgave af et sådant forsøg er udviklet af Berger og kollegaer⁷⁰. Her former samfundet individerne, der igen skaber samfundet i en kontinuerlig dialektik (Bhaskar, 1998).

Dette kan illustreres med Bhaskars model III:

(Kilde: Model III the ”Dialectical” conception ”Illicit Identification” (Bhaskar, 1998:213)).

Ifølge Bhaskar mener tilhængerne af denne model ikke, at sociale strukturer udgør et selvstændigt karakteristisk fænomen i sin egen ret, men alene kan forstås ud fra de menneskelige aktiviteter, der producerede dem.

”On Model III, then, society is an objectivation or externalization of human beings. And human beings, for their part, are the internalization or reappropriation in consciousness of society” (Bhaskar, 1998:213-214).

Bhaskar vurderer, at denne model fører til en fejlagtig forståelse og kan føre til enten på den ene side til voluntaristisk idealisme eller på den anden til mekanistisk determinisme. *”In seeking to avoid the errors of both stereotypes, Model III succeeds only in combining them. People and society are not (...) related ”dialectically”. They do not constitute two moments of the same process. Rather they refer to radically different kinds of thing” (Bhaskar, 1998:214).*

Bhaskar peger på, at hvis verden allerede er der, så må Model III justeres. Det er ifølge Bhaskar korrekt, at verden ikke ville eksistere uden menneskelig aktivitet, og det er også sandt, at disse aktiviteter ikke ville foregå, hvis menneskene ikke har en forståelse af, hvad

⁷⁰ Bhaskar henviser her særligt til: P.Berger and S. Pullberg”Reification and the Sociological Critique of Consciousness” New Left Review 35 (1966) and P. Berger and T. Luckmann: The Social Construction of reality (London, 1967).

de foretager sig. Men at påstå, at menneskene skaber verden, det er ifølge Bhaskar usandt.

Menneskene enten **reproducerer eller transformerer** verden.

"Society stands to individuals, then, as something that they never make, but that exists only in virtue of their activity. Now if society pre-exists the individual, objectivation takes on a very different significance. For it, conscious human activity, consists in work on given objects and cannot be conceived as occurring in their absence (...) Thus if the social cannot be reduced to (and is not the product of) the individual, it is equally clear that society is a necessary condition for any intentional human act at all" (Bhaskar, 1998:214).

Denne argumentation fører Bhaskar over i udvikling af sin model: "the Transformational model of social activity", der vil blive præsenteret længere fremme i kapitlet.

Porporas ⁷¹kritik af Giddens forsøg

Porpora peger i sit bidrag til *Critical Realism – Essential Readings* (Archer et al. eds, 1998) på, at selve begrebet social struktur er omstridt og tillægges vidt forskellige betydninger, der får konsekvenser for tilgangen til samfundsvidenskaberne og fremhæver følgende 4 betydninger af sociale strukturer:

1. *Patterns of aggregate behaviours that are stable over time*
2. *Law like regularities that governs the behaviour of social facts*
3. *System of human relationships among social positions*
4. *Collective rules and resources that structures behaviours* "(Porpora, 1998:339).

Den første betydning lokaliserer Porpora til især bytteteori (Homans) og nogle symbolske interaktionister (Collins) og udgøres af den reduktionistiske tilgang: metodologisk individualisme. Den anden betydning tillægges struktursociologien og hermed den anden siden af den reduktionistiske tilgang: metodologisk kollektivism. Hvorimod den tredje betydning tillægges en marxistisk tradition, nogle symbolske interaktionister samt netværksteoretikere – og udgør den position, som Porpora selv forfægter. Medens den fjerde betydning tillægges ethnomethodologien, nogle symbolske interaktionister samt særligt Giddens (Porpora, 1998).

De to første betydninger er tilbagevist tidligere i og med affærdigelsen af reduktionismen. Den tredje betydning vil jeg siden vende tilbage til under de kritiske realisters positioner, hvorfor det her vil være den fjerde betydning: Sociale strukturer forstået som kollektive regler og ressourcer, der strukturer adfærd, som der vil blive fokuseret på i form af Porporas kritik af Giddens forsøg på at overvinde dualismen. Porpora peger på, at Giddens anser sociale strukturer for regler og ressourcer.

"Giddens interpret social relationships in the same manner as Collins that is as abstractions from our repetitive or routinized behaviour (...). Thus, like Collins, Giddens denies that social relationship themselves have any independent causal properties. Of course, unlike Collins, Giddens does not tilt toward methodological individualism" (Porpora, 1998:346).

⁷¹ Douglas V. Porpora, Professor of Sociology at Drexel University, Philadelphia., bidragsyder til Archer et al. eds, 1998 <http://www.drexel.edu/culturecomm/ccdept/faculty/porpora.asp> lokaliseret 19.05.2010 .

Porpora fremhæver, at eksistensen af de sociale strukturer, som Giddens opererer med, er afhængige af de deltagende agents (stiltiende) anerkendelse af dem. De er derfor hverken objektive eller materielle, men kulturelle. *"Structures have only a virtual existence"* (Giddens, 1981:26 – citeret efter Porpora, 1998:345). Denne vurdering er Porpora helt uenig i og peger på, at nogle relationer, f.eks. relationerne mellem mennesker og deres arbejdsmuligheder repræsenterer objektive materielle betingelser, der er eksterne i forhold til de deltagende agenter (Porpora, 1998). Giddens ser ifølge Porporas læsning af Giddens både strukturer som årsag til og effekt af menneskers handlen, hvorfor han ikke tilbyder en ikke-reduktiv materialisme. Hvis Giddens havde forstået strukturer som noget materielt, ville det have løst problemet, men dette er ikke tilfældet, når Giddens forstår strukturer som regler, der hører til i aktørernes subjektive verden.

"Thus, the duality of structure and structuration mediate only among different elements of the subjective realm and do not touch base with material circumstances" (Porpora, 1998:347).

Porpora peger på, at regler og relationer er forskellige fænomener, spørgsmålet er, hvad der har analytisk prioritet. Ifølge Porpora giver Giddens prioritet til regler og afviser at sociale systemers relationer har nogle kausale egenskaber uafhængigt af de menneskelige aktørers aktiviteter, der er styret af regler. Denne antagelse er Porpora uenig i og hævder, at relationer har uafhængige kausale kræfter og:

"that such relationships, once established, are analytically prior to the subsequent rule-following behaviour of actors" (Porpora, 1998:351). Porpora konkluderer: *"For all of Giddens talk about the duality of structures and structuration, Giddens does not offer us a framework resolving the tension between the material (or objective) and the ideal (or subjective) realms"* (Porpora, 1998:347).

Porpora vælger i stedet at lægge sig op af den tredje betydning af begrebet sociale strukturer, som han fremhævede. Denne betydning vil jeg senere vende tilbage til i forbindelse med præsentation af kritiske realistiske positioner i forhold til diskussionen aktør – struktur.

Archers kritik af Giddens

Archer peger på, at mange anser Bhaskars og Giddens arbejder for at være meget nært beslægtede. Men ifølge Archer har Giddens strukturationsteori en række problemer. For det første kan samfundet ifølge Bhaskar ikke reduceres til aktørerne, hvilket Archer vurderer, at der er enighed mellem Giddens og kritisk realisme om. Men i modsætning til kritisk realisme ser Giddens samfundet som affødt af de aktuelle aktører. Giddens hævder ifølge Archer, at det aktuelle samfund er, som det er, på grund af de mennesker, der aktuelt er til stede.

"Structural properties only become real (as opposed to having a virtual material existence) when instantiated by actors, instantiation therefore becoming dependent upon current activities" (Archer, 1998b:362).

Dernæst har Giddens et tidsproblem, idet Giddens fremhæver, at sociale strukturer

”enters simultaneously into the constitution of the agent and social practices, and” exists” in the generating moments of this constitution” (Giddens, 1979:5 – efter Archer, 1998a: 200).

Hvorimod kritiske realister fremhæver, at de sociale former/strukturer eksisterer forud for aktørenes handlinger.

”Society pre-exists the individual” (Bhaskar, 1989 – in Archer, 1998b:359), [Social structures is always]”Already made (...) because the”relations” into which people enter pre-exist the individual who enter into them, and whose activity reproduces or transform them (ibid)”.

Ifølge Archer fremhæver Giddens, at strukturer ikke har nogen selvstændig eksistens uafhængig af den viden, som aktørerne har om deres dag – til – dag handlinger, hvorimod kritisk realisme ser samfundet som bestående af relativt uafhængige og vedvarende strukturer (Archer, 1998b).

Giddens afviser ifølge Archer fænomenet emergens, der er et af de ontologiske grundlag i kritisk realisme. Relationer anses ifølge kritisk realisme for at have kausale kræfter, der etablerer relationernes eksistens og virkemåder i det virkelige domæne og sætter betingelser for de nuværende handlemuligheder.

”If prior emergent properties really condition subsequent interaction, then their reality cannot be withdrawn by reducing them, as Giddens does to ”memory traces” ” (Archer, 1998:360).

Giddens hævder ifølge Archer, at strukturer behøver tilstedeværelsen af aktører og deres legemliggørelse af dem for at være virksomme, samt at resultaterne er en del af den selv samme proces. Heroverfor fremhæves Bhaskar pointe om usamtidighed, strukturerne udgør de forudgående betingelser for aktørernes handlinger, som det er nødvendigt analytisk at adskille (ibid.).

Kritikere af Giddens rejser spørgsmålet om, hvordan objektive strukturer på en og samme tid kan være udvendige og afgørende for handlinger og være iboende de samme handlinger som resultaterne heraf. Archer anser Giddens forsøg på at overvinde dualismen for utilstrækkeligt og benævner det som Giddens ”falden for sirenen sang om uadskillelighed” og ”spring i mikse – kedlen/ blenderen” (”Conflationism”) eller i den dekonstruktive lejr jf. Bhaskars model III. Archer anser på den baggrund Bhaskars arbejder for værdifuldt som grundlag for en udfoldet forståelse af spørgsmålet aktør – struktur (Archer, 1998b).

Sammenfattende kan man sige, at disse dekonstruktive forsøg fra blandt andet Berger og Giddens på at overvinde dualismen med et kritisk realistisk blik har karakter af, at de forsøger at ”borttrylle” dualismen, hvilket ikke løser problemet omkring struktur - aktør dualismen. Her tilbyder kritisk realisme en anden løsning (Buch – Hansen og Nielsen, 2007), som jeg vil opridse i det følgende.

Ad. 3 Bud fra kritisk realisme på en kompleks helhedsorienteret forståelse af forholdet struktur - aktør

Frem for at vægte en af siderne i dualismen, eller at forsøge at borttrylle den, vælger kritisk realisme ifølge Buch-Hansen og Nielsen en anden mulighed og tilbyder:

” en kompleks helhedsorienteret forståelse, der bibeholder de to poler som ikke-reducerbare, men som samtidig fokuserer på relationer, vekselvirkning og dynamik mellem dem. Kritisk realisme kan i det hele taget ses som et ambitiøst forsøg på at overskride samtlige dualismer ved at tilbyde en nuanceret og kvalificeret både/ og tænkning, som alternativ til den skarpe enten/ eller tænkning, som dualismer er udtryk for” (Buch-Hansen og Nielsen: 2007:45-46).

Det kunne her fremstå som om, at den kritiske realistiske position i relation til diskussionen sociale strukturer – aktører er en entydig veldefineret position. Dette ser imidlertid ikke ud til at være tilfældet, idet der fremkommer diskussioner og nuancer mellem kritiske realister omkring dette spørgsmål (Porpora 1998, Archer 1998a). Disse nuancer fravælger jeg dog at fordybe mig, da de ikke får indflydelse på udviklingen af min tilvirkede model for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv. Afsættet herfor udgøres af Bhaskars og Archers bestræbelser på at opstille modeller for en kritisk realistisk forståelse af sammenhængen mellem struktur – aktør, hvorfor jeg i det følgende fokuserer på idet disse modeller. Først følger Bhaskars model, derpå Archers, der udgør en viderebearbejdning af Bhaskars.

Bhaskars model “the Transformational model of social activity (TMSA)”

Bag Bhaskars model ligger en opfattelse af mennesket som et intentionelt væsen med en kapacitet til refleksion. Dette gør det ifølge Bhaskar nødvendigt at skelne kategorisk mellem mennesker og samfund og deraf mellem menneskelig ageren og ændringer i sociale strukturer. Menneskene udøver bevidste aktiviteter, og igennem disse aktiviteter reproducerer eller lejlighedsvis transformerer menneskene hovedsagligt ubevidst de strukturer, der omgiver deres produktive aktiviteter. Bhaskar pointerer:

”I want to distinguish sharply, then, between the genesis of human actions, lying in the reasons, intentions and plans of people, on the one hand, and the structures governing the reproduction and transformation of social activities, on the other (Bhaskar, 1998:216).

Bhaskars model indebærer derfor en opfattelse af, at mennesket ikke skaber samfundet, det eksisterer altid forud som nødvendige betingelser for dets aktivitet.

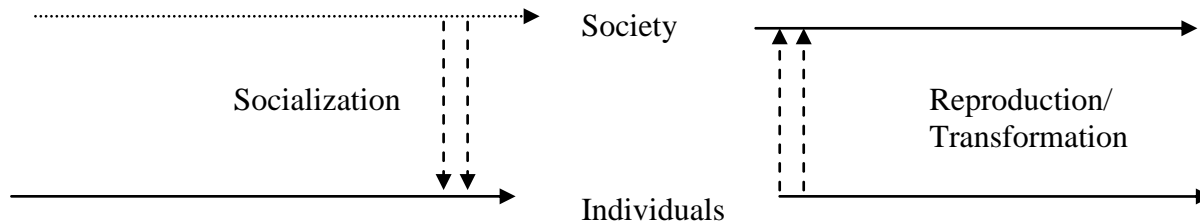
”Rather, society must be regarded as an ensemble of structures, practices and conventions which individuals reproduce or transform, but which would not exist unless they did so. Society does not exist independently of human activity (...). But it is not the product of it” (Bhaskar, 1998:216).

Bhaskars model bygger på en forståelse af, at mennesket gennem sin socialisation forsynes med de nødvendige færdigheder, kompetencer og vaner, der er nødvendige i den givne sociale kontekst og for samfundets reproduktion/transformation. Og at denne reproduktion/transformation, på trods af at den ofte foregår ubevidst, alligevel opnås

gennem aktive subjekters kvalificerede ageren, og ikke som en mekanisk konsekvens af forudgående betingelser (Bhaskar, 1998).

"Society, then, provides necessary conditions for intentional human action, and intentional human action is a necessary condition for it. Society is only present in human action, but human action always expresses and utilizes some or other social form. Neither can, however, be identified with, reduced to, explained in terms of, or reconstructed from the other. There is an ontology's hiatus between society and people, as well as mode of connection (viz. transformation) that the other models typically ignore" (Bhaskar, 1998:217)

Dette kan illustreres med Bhaskars Model IV:

(Kilde: Model IV the transformational model of the society/person connection (Bhaskar, 1998: 217)

I følge Bhaskar udøver mennesket en dobbelt funktion gennem sine sociale aktiviteter, dels skaber det sociale produkter, dels skaber det betingelserne for sin produktion gennem reproduktionen/ transformationen af de strukturer, der omgiver denne produktion. Sociale strukturer eksisterer ikke uafhængig af de aktiviteter, som de leder. De sociale strukturer anses for sociale produkter og kan derfor også ændres. På grund af samfundets differentiering er de gensidige afhængige.

"As social structures exist only in virtue of the activities they govern, they do not exist independently of the conception that the agents possess of what they are doing in their activity, that is, of some theory of these activities" (Bhaskar, 1998:218)

Desuden er de sociale strukturer kun relativt vedvarende.

"Society, then, is an articulated ensemble of tendencies and powers which, unlike natural ones, exists only as long as they (or at least some of them) are being exercised; are exercised in the last instance via the intentional activity of human beings; and are not necessarily space-time invariant" (Bhaskar, 1998:219).

Det er her væsentligt at erindre, at sociale strukturer ikke kun er tvangsmæssige begrænsninger, men også skaber muligheder.

Bhaskar fremhæver behovet for et "mødested" – en form for mediering - mellem struktur og aktør, forårsaget af modellens antagelser om, at strukturer kontinuerligt må reproducere / transformere og kun eksisterer i kraft af og udøves igennem menneskelige aktører. Et sådant medieringssystem udgøres ifølge Bhaskar af "positions-praksis – systemet". Positioner kan udgøres af placeringer, funktioner, regler, rettigheder, pligter osv. som individer indehaver. Praksis udgøres af deres praktiske udøvelse af disse positioner – og dette sker i relationer.

"Relations include relationships between people and nature and social products (such as machines and firms), as well as interpersonal ones. And that such relations include, but not all consists in, "interactions" (Bhaskar, 1998:221).

Bhaskar fremhæver, at det gennem filosofiens historie er blevet diskuteret, hvorvidt relationer er eksterne eller interne.⁷², og tilkendegiver, at nogle relationer er interne, og dermed forandrer de dele, som indgår i relationen, medens andre er eksterne, således at delene i relationen ikke forandres grundlæggende af at indgå i denne (Bhaskar, 1998). Bhaskar peger på, at dette begreb, dette system (Model IV), gør det muligt at sætte spørgsmålstejn ved distributionen af de strukturelle betingelser for handling. Dette system gør det muligt at rette interessen mod fordelingen af produktive ressourcer af alle slags - også kognitive - til personer eller grupper og at sætte spørgsmålstejn ved fordelingen af personer eller grupper på funktioner eller roller, som eksempelvis den samfundsmæssige arbejdsdeling. Systemets synsvinkler gør det derfor muligt at iagttage mulighederne af forskellige interessekonflikter i samfundet, og deraf interessemotiverede transformationer af de sociale strukturer (Bhaskar, 1998).

Archers diskussion af Bhaskar som afsæt til Archers egen tilgang, der supplerer Bhaskar, Archer tager udgangspunkt i Bhaskars model, som hun anser for en platform, der dog ikke er helt tilstrækkelig, hvorfor hun viderebearbejder den/ udvikler sin egen model "the Morphogenetic Approach" på grundlag af Bhaskars model (Archer, 1998b). Archer erklærer sig enig i Bhaskars grundlæggende antagelse om, at samfund ikke kan reduceres til aktørerne. Archers bestræbelser går på at sammenkæde strukturer og aktører frem for at formindske forskellene mellem dem. Archer peger på, at hun anser Bhaskar for fristet til at tage det samme spring som Giddens ned i den dekonstruktive lejr. Bhaskar har fremsat forskellige forslag til løsning af forståelsen af relationen mellem aktør og struktur, hvoraf Archer vurderer, at nogle er meget tæt på Giddens og fremstiller de sociale strukturer som afhængige af aktiviteter og begreberne om dem (Archer, 1998b). Bhaskar hævder i følge Archer, "that social forms are necessary condition for any intentional act" (Archer, 1998b:358) samt at sociale strukturer ikke eksisterer uafhængigt af de begreber, som aktørerne har om deres handlinger, hvilket ifølge Archer er tæt på Giddens, Archer vurderer desuden,

" that none of the arguments about the concept-dependence of social structures justifies the leap to "this society because of these people here present and the concepts they hold". On the contrary many social structures seem resilient in the face of profound conceptual disagreements between agents about their doings and their shifting concepts of what structures are like" (Archer, 1998b:366).

Archer vurderer, at Bhaskar har indset dette og afviser at deltage i Giddens spring over i den dekonstruktive betydning med sit udsagn om, at:

⁷² Relation: "forbindelse mellem to ting, mellem en ting og en egenskab eller mellem to egenskaber. En sådan forbindelse siges at være *ekstern*, hvis det, der forbindes, forbliver det samme, hvis forbindelsen ophører med at eksistere (...). En intern r. er derimod *én*, hvor det, der forbindes, ikke forbliver det samme, hvis forbindelsen ophører med at eksistere" (Lübcke, 1983:366).

"the mark of intransitive objects of knowledge then becomes that they exist and act independently of the knowledge of which they are the objects" (Bhaskar, 1989: 78 in Archer, 1998b:368)

samt med sin fremhævelse af, at sociale strukturer udgør sådanne intransitive objekter (ibid.).

Bhaskar insisterer på, at sociale strukturer eksisterer selvstændigt og forud for aktørernes handlinger, hvilket ifølge Archer er meget centralt i kritisk realisme. Archer peger på, at Bhaskars tese om, at samfundets ontologiske særhed er, at sociale strukturer kun er *"present in and through their effects, that is, only in and through the activities of human beings"* (Archer, 1998b:366) ligeledes kunne antyde en glidning over mod Giddens position. Centralt her er antagelsen om strukturernes autonomi. Og den eneste beskyttelse imod glidningen over i Giddens position er fastholdelsen af denne autonomi og at bevare en skarp analytisk dualisme, frem for at tænke i strukturernes mulige dualitet. Det er nødvendigt, at:

"distinguish between those activities of agent which are exercises of their own intrinsic powers, and those activities which are really powers which reside in social structures, but operate through the activities of human agents" (Archer, 1998b:367).

Desuden er det ganske afgørende at være analytisk opmærksom på tidsfaktoren.

*"Pre-existence and autonomy denote discontinuities in the structuring/restructuring process which can only be grasped by making **analytical distinctions between the "before" (Phase 1), the "during" (Phase 2) and the "after" (Phase 3⁷³)**, none of which is to deny the necessary continuity of human activity for the endurance of all things social"* (Archer, 1998b: 359).

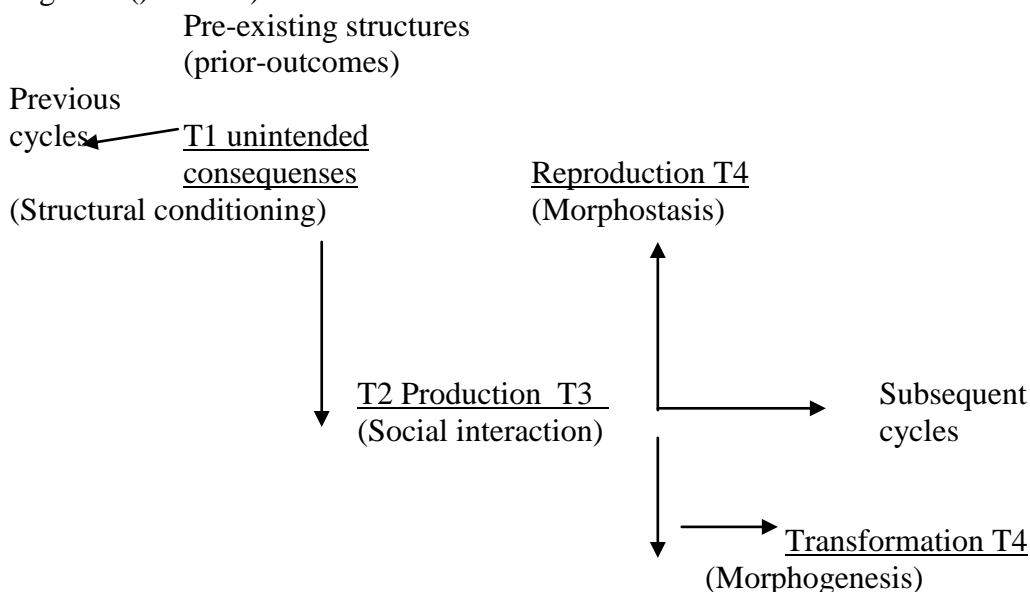
Archer forstår strukturer, som det, der skaber konteksten for de aktuelle aktørers handlinger, men som selv stammer fra tidligere historiske handlinger og ikke kan reduceres til aktuelle aktørers handlinger, og igen her er analytisk dualisme centralt, det er nødvendigt at skelne analytisk mellem de forud gående betingelser og de aktuelle handlinger og samspillet mellem dem (Archer, 1998b).

Relationer anses af Archer for at have kausale kræfter, der etablerer relationernes eksistens og virkemåder i det virkelige domæne og sætter betingelser for de nuværende handlemuligheder. Archer fremhæver i lighed med Bhaskar behovet for analytisk dualisme, hvor betingelser og handlinger må undersøges hver for sig. Archer vender sig til Bhaskars model – jf. Bhaskars Model IV tidlige i afsnittet - og kritiserer denne for at være overfokuseret på individet, idet strukturernes indflydelse alene ses at virke gennem socialisationen og ser ud til at influere direkte på alle individer, desuden er før og efter ikke forbundet af handling og umedieret af produktionsrelationer. Modellen undervurderer betydningen af emergens og det historiske samt nødvendigheden af mediering (Archer, 1998b:374). Archer udarbejdede derpå sin egen model med vægt på analytisk dualisme:

⁷³ Min markering.

Strukturerne eksisterer forud for handlingerne som transformer dem, og denne transformation følger efter handlingerne og kan antage form af morphogenesis⁷⁴ (transformation) eller morphostasis (reproduktion). Det er afgørende, at faserne i processen analyseres hver for sig. Archer sammenfatter derpå tidligere modeller fra Bhaskar og hende selv i en ny samlet model (Archer, 1998b), som gengives her. Denne model vil jeg senere vende tilbage og anvende som udgangspunkt for en tilvirket model for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv, jf. kapitel 5.

Figur 6: Den samlede figur Archer/ Bhaskar (med Bhaskars begreber øverst og Archers angivet i () nederst):.

(Kilde: Figure 4 Superimposing the Transformational Model of Social Action and the morphogenetic/ static cycle (Archer, 1998b: 376)

T1, T2 osv. Angiver en tidsrækkefølge.

I denne figur er der tydeliggjort, at der er tale om cykluser. Her er gengivet en cyklus. Der er dog tale om fortløbende processer, hvilket i figuren angives med tidligere og efterfølgende cykluser. De foregående cykluser har forårsaget nogle strukturelle betingelser, der ligger forud for og betinger en social handling over tid, som gendanner strukturerne, enten i form af en forandring af formen for strukturen eller i en genskabelse af formen. Archer pointerer, at der ikke er tale om en filosofisk dualisme, men alene om en analytisk dualisme, som ifølge Archer er nødvendig for at kunne analysere og forklare processerne, der strukturerer og restrukturerer samfundet over tid (Archer, 1998b). I en metodologisk realisme, som kritisk realisme, der opfatter den sociale virkelighed som bestående af dybde, stratificering og emergens er det nødvendigt med en tilgang

"which approaches structure and agency through "analytical dualism" – in order to be able to explore the linkages between these separate strata with their own autonomous,

⁷⁴ Morphogenesis: sammensat af m (= form) + genese: "Development of forms in organisms (Sykes, 1976: 709) eller i struktur" (Brüel, 1969:347). Morphostasis må være sammensat af m + stasis: "State of stopped flow, stagnation" (Sykes, 1976:1122).

irreducible, emergent properties and which consequently repudiates any form of conflation (...) in social theorizing” (Archer, 1998b:377).

Den samfundsvidenskabelige analyse må derfor anerkende og analysere forud eksisterende strukturer, deres samspil med andre objekter, der rummer kausale kræfter og tilbøjeligheder og udfaldet af samspillet mellem dem i en analyse som tydeliggør betydningen af tidsdimensionen (ibid.). Den kritiske realistiske tilgang til dualismen aktør – struktur bibeholder hermed:

”den traditionelle modstilling mellem aktører og strukturer, som fastholdes at være ”radikalt forskellige former for ”ting” (Bhaskar, 1998:33), og i stedet for at forsøge at borttrylle dualismen ved hjælp af nye begreber, fokuseres der på vekselvirkningen eller samspillet mellem aktører og strukturer over tid” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:49).

Især Archer har udfoldet dette samspil i sit arbejde med morphogenesis. Nøglespørgsmålet for Archer er, hvornår bliver det til transformation frem for reproduktion – og omvendt, og hvordan kan man forstå samspillet mellem de sociale strukturer og de menneskelige aktører (Archer, 1998b) Her er det afgørende at holde fast i den analytiske dualisme. Samfundsvidenskaberne må analysere de forudgående betingelser og aktørernes handlinger hver for sig samt samspillet mellem dem over tid. Dette indebærer, at aktionsforskningsprojektet må arbejde med en sådan analytisk dualisme og interessere sig for både de strukturelle betingelser og deltagernes handlinger samt analysere samspillet mellem dem og her tydeliggøre de tidsmæssige momenter: de forudgående betingelser for eksperimentet, under eksperimentet og ved afslutningen af eksperimentet.

Opsamling omkring kritisk realisme og ansats til senere kobling til aktionsforskning

Kritisk realisme udgør et metateoretisk perspektiv – en forståelsesramme -, der søger at give sine svar på centrale spørgsmål: Ontologien (O): Hvad er der i verden?, og Epistemologien (E): hvordan man kan erkende, hvad der er i verden? Og ud fra nogle metodologiske retningslinjer: Hvordan kan vi på baggrund af O og E bedrive forskning i, hvad der er i verden? Kritisk realisme er ikke noget entydigt perspektiv, men rummer forskellige kritisk realistiske positioner med intern uenighed.

I kritisk realisme anses virkeligheden for at bestå af flere lag, herunder det virkelige domæne, der ikke kan iagttages, men som rummer generative mekanismer. Det er væsentligt at fremhæve, at en mekanisme ikke nødvendigvis resulterer i bestemte virkninger, men at relationen mellem virkningerne og de underliggende mekanismer er kontingent. Samtidig kan der være mange forskellige mekanismer på spil samtidigt, som kan indvirke på hinandens funktion og dermed kan indgå som hinandens kontekstuelle betingelser og medvirke til at udløse, blokere eller modificere hinandens virkninger. Der er derfor i kritisk realisme ikke tale om determinisme, men om tendenser, der kan udløses,

ikke-udløses eller ændre virkning (Andersen, 2007). Videnskabens opgave er ifølge kritisk realisme at udvikle viden om generative mekanismer og deres virkemåde i de konkrete kontekstuelle betingelser, og om hvordan de producerer de fænomener, som udfolder sig i verden (Bhaskar, 1998b).

Gennem samfundsvidenskaberne går centrale diskussioner om relationerne mellem sociale strukturer og aktører, og om hvorfra den skabende kraft udgår. Skaber aktørerne de sociale strukturer, eller skaber de sociale strukturer aktørerne? Eller er der i stedet tale om et hverken/eller? Eller snarere et både/og? I samfundsvidenskaberne er der forskellige positioner til denne diskussion. Kritisk realisme deler ikke den reduktionistiske tilgang, som enten tillægger den ene eller den anden side i dualismen hovedbetydningen. Ej heller deler kritisk realisme tilgangene i de dekonstruktive forsøg, der med Buch-Hansen og Nielsens (2007) ord forsøger at borttrylle dualismen ved at ophæve den. Hvorimod kritisk realisme forsøger at rumme et både/og gennem opstilling af en kompleks helhedsforståelse, der på en gang bibeholder forståelsen af aktører og sociale strukturer som væsentligt forskellige fænomener; men samtidig vægter det samspil, der er mellem dem over tid. Kritisk realisme tilslutter sig en kritisk normativ tradition og rummer emancipatoriske aspirationer. Ud fra et kritisk realistisk perspektiv kan man sige, at generative mekanismes samspil kan skabe mulighedsbetingelser for at realisere potentialer for at forandre ”er” til ”bør”, for at pege på og arbejde frem mod virkeliggørelse af utopien.

Hvis jeg som aktionsforsker skal forstå de kontekstuelle betingelser, deltagernes og mine handlinger samt samspillet herimellem i eksperimentet, forekommer det mig nødvendigt med en tilslutning til den analytiske dualisme med vægt på at analysere strukturer og aktører og deres samspil over tid, hvilket jeg vender tilbage til i kapitel 5 som kobler kritisk realisme og aktionsforskning samt i kapitel 6 om metodiske tilgange til kritisk realistisk aktionsforskning samt selvfølgelig i kapitel 9, 10 og 11, der analyserer eksperimentets forskellige faser samt identificerer betydende generative mekanismer i kapitel 12.

Kapitel 4

Projektets valgte forskningsform: Aktionsforskning

Det følgende kapitel præsenterer projektets valgte forskningsform, aktionsforskning. Formålet med kapitlet er at skabe et overblik over den forskningstradition, som jeg med dette projekt har involveret mig i, for på den baggrund at kunne positionere forskningstilgangen i projektet. Jeg har valgt at udarbejde et relativt omfattende kapitel om aktionsforskning. Dette sker som et led i mit arbejde med at udvikle en sammenkobling mellem aktionsforskning og kritisk realisme. Jeg har erfaret, at aktionsforskningslandskabet er kendetegnet ved en stor mangfoldighed. Næsten hver udlægning af aktionsforskning rummer forskellige perspektiver på aktionsforskning, dens historie, perspektiver og tilgange. Derfor skriver jeg mig igennem aktionsforskningslandskabet, dets historie, perspektiver og tilgange for at kunne tydeliggøre mine forståelser heraf og tilgange hertil som baggrund for min kobling af aktionsforskning med et kritisk realistisk perspektiv.

Indledningsvis begrundes valget af aktionsforskning kort og der redegøres for, hvad der kan forstås ved aktionsforskning. Kapitlet præsenterer derpå en historisk gennemgang fra aktionsforskningens udspring og dens tidlige europæiske udvikling samt springet til Skandinavien. Derpå afsøges en række forskellige tidlige og aktuelle aktionsforskningstilgange, først i Skandinavien og derpå internationalt. Herefter foretages der en kategorisering af strømninger i aktionsforskning, hvorpå udvalgte aspekter i relation til aktionsforskning i form af forskerrolle og læring udfoldes i forhold til de forskellige strømninger med henblik på at afklare dette projekts tilhørsforhold. Siden indplaceres aktionsforskning i det videnskabelige landskab ved først at belyse en række kritikker af aktionsforskning og siden relatere aktionsforskning til diskussioner om praksisforskning og Mode II vidensproduktion.

Aktionsforskning som forskningsform – hvorfor og hvad?

Hvorfor beskæftige sig med aktionsforskning?

Duus har fint formuleret, at fokus i aktionsforskningen er at indfange både handlingens og forandringens væsen (Duus, 2003). Som sådan forekommer aktionsforskning at være en oplagt forskningsform i forhold til ønsket om at undersøge forandringer i praksis og betingelser for forandringer af praksis i et projekt, der fokuserer på kvalificering af praktikeres (socialrådgiveres) socialfaglige vurderinger og efterspørger en udvikling af deres tilbøjelighed til at agere som socialpolitiske aktører på baggrund heraf.

Hvad kan forstås ved aktionsforskning?

Aktionsforskning sætter, som betegnelsen tilkendegiver, fokus på praksis, handling og forandring. Indledningsvis vil jeg fremdrage en almen definition på aktionsforskning, der kan lyde således:

"Allmänt kan aktionsforskning defineras som ett nära samspel mellan handling och forskning och mellan teori och praktik i en förändringsprocess" (Holmer og Starrin, 1993:23).

Aktionsforskning består i de fleste forståelser af denne aktivitet som en forskningsform, der både fokuserer på forandring og på vidensudvikling, det vil sige, at den "går på to ben", som det kan illustreres i følgende figur.

Fig 7 Aktionsforskning: Et samtidig fokus på både forandring og forskning (vidensproduktion)

Denne figur illustrerer de to ben i dette projekt, der udspiller sig både på et udviklings(handlings)plan og på et vidensproducerende (forskningsplan).

- På handlingsplanet vil deltagerne i fællesskab med mig arbejde på kvalificering af socialfaglige vurderinger
- På forskningsplanet vil jeg analysere processen med henblik på at afdække den producerede viden og samtidig sikre en løbende tilbageførsel af den producerede viden til deltagerne og handlingsforløbet. Deltagerne er også i forskelligt omfang medinddraget som medforskere, som det vil fremgå i analysen af forløbet.

Hvordan kan aktionsforskning forstås - hvad kan kendetegne sådanne aktiviteter, som forstår sig selv som aktionsforskning?

I en nyere bog om aktionsforskning, Handbook of Action Research, opstiller Reason og Bradbury en række kendetegn ved aktionsforskning.

Aktionsforskning:

- *"Responds to practical and often pressing issues in the lives of people in organizations and communities*
- *Engages with people in collaborative relationships (...)*
- *Draws on many ways of knowing (...)*
- *Is strongly value oriented (...)*
- *Is a living, emergent process which cannot be pre-determined but changes and develops as those engaged deepen their understanding of the issues to be addressed and develop their capacity* "(Reason and Bradbury, 2006: xxii).

Reason og Bradbury har desuden udarbejdet en arbejdsdefinition på aktionsforskning, hvoraf jeg indledningsvis⁷⁵ vil fremhæve dele af denne definition:

"Action research is a participatory, democratic process concerned with developing practical knowing (...). It seeks to bring together action and reflection, theory and practice, in participation with others, in the pursuit of practical solutions to issues of pressing concern to people" (Reason and Bradbury, 2006: 1).

⁷⁵ Jeg vil senere fremdrage hele deres arbejdsdefinition, idet de udeladte dele tydeligt definerer disse forfatteres forståelse af aktionsforskning som værende ud fra et bestemt perspektiv.

Denne del af en definition vægter det processuelle ved aktionsforskning i sammenhæng med bestræbelserne på at skabe forandringer/løsninger. Centralt i aktionsforskning er **samspillet mellem handling og forskning** samt at det drejer sig om en **forandringsproces**, som gennemføres i et samarbejde mellem forskere og øvrige deltagere. Tidligere har en af dansk aktionsforskningshistoriers "grand old men", Tore Jacob Hegland peget på, at Løchen skelner mellem engageret forskning og aktionsforskning, hvor engageret forskning handler om at forstå deltagerne på deres egne præmisser, og her er selve **forståelsen** i fokus. Medens aktionsforskningens fokus og primære interesse derimod er **påvirkningen**. Samtidig hermed er der også en interesse i at opnå ny kundskab som har betydning ud over den specifikke situation (Hegland, 1981).

Den ovennævnte definition benævner ikke aktionsforskning som en metode – en forskningsmetode blandt andre. I andre tilfælde benævnes aktionsforskning imidlertid som metode. "Action research is a method" ⁷⁶(Karlsen, 1991:151). I en nyere dansk samfundsvidenskabelig bog om kvalitative metoder, indgår der et kapitel om aktionsforskning i den del, der behandler metoder, som ifølge bogen "handler om, hvordan man genererer sine data"⁷⁷ og hvor kapitlet om aktionsforskning viser, at man skaber "viden ved at søge at forandre et felt eller en praksis" (Brinkmann og Tanggaard, 2010:21-22). Denne publikation kan læses som, at aktionsforskning vurderes at være en dataindsamlingsmetode på linje med andre dataindsamlingsmetoder, som for eksempel interviews, survey osv. Denne forståelse modsiges af aktionsforskere (Levin, 1999), der ser aktionsforskning som "mere omfattende" end en dataindsamlingsmetode, og snarere som en mere overordnet tilgang til forskning.

"Action research refers to a specific way of understanding and managing the relationship between theory and practice, between the researcher and the researched (...) That relationship should be understood as one of dialogue (...) in action research one recognizes the empirical object as subject; hence the relationship between researcher and "researched" (the other) is seen as an intersubjective, interactive relationship characterized by joint action, joint involvement and shared responsibility" (Beinum, 1999: 9).

Denne forståelse fra van Breinum harmonerer med Hegland. Hegland pointerer i sin definition af aktionsforskning netop forskerens deltagelse i forandringsprocesser som det særlige kendetegn ved aktionsforskning og benævner aktionsforskning som en **forskningsform**:

"Aktionsforskning, samfundsvidenskabelig forskningsform, der indebærer forskernes direkte engagement i sociale forandringsprocesser, f.eks. i lokalsamfund, institutioner eller virksomheder (...) forskeren vælger en deltagerrolle i stedet for en observatørrolle, og

⁷⁶ Selvom Karlsen senere taler om aktionsforskning som en strategi (Karlsen 1991).

⁷⁷ Dette tages med her som et input i overvejelserne om, hvorvidt aktionsforskning kan kaldes en metode, selvom forfatterne til kapitlet om aktionsforskning, Nielsen og Nielsen (2010), formentlig ikke vil kalde aktionsforskning for blot og bart en metode blandt andre.

gennem aktionsforskningens forløb kan der på denne måde både ydes et bidrag til ønskede sociale forandringer(aktionsaspektet), og vindes ny indsigt i sociale sammenhænge (forskningsaspektet)" (opr. Hegland, uå)⁷⁸.

Det kunne herefter måske forekomme enkelt, at definere en form for essens i aktionsforskningen. Aktionsforskning er... Desværre er det ikke helt så enkelt. Jo mere jeg har beskæftiget mig med aktionsforskningslitteraturen, jo flere forskellige tilgange er jeg stødt på. Aktionsforskning er ikke én velafgrænset "ting", men betegnelsen rummer adskillige meget forskellige tilgange (Salomon, 1995). Aktionsforskning benævnes udover aktionsforskning også med flere forskellige andre betegnelser. For at præsentere et foreløbigt blik på bredden nævnes her en række forskellige "medlemmer af aktionsforskningsfamilien". Senere vil flere af disse blive præsenteret nærmere. Udover aktionsforskning kaldes sådanne forskningsaktiviteter for eksempel: Deltagerorienteret forskning (Holmer og Starin, 1993), Participatory Research, Participatory Action Research (Whyte, 1991), (Reason og Bradbury, 2006), Emancipatory Action Research (Kemmis, 2006), Transformatory Action Research (Titchen og Manley, 2006) og Action Science (Argyris og Schön, 1991).

Reason og Bradbury betegner da også aktionsforskning som en familie af tilgange med mange variationer, og fremsætter det synspunkt, at der aldrig kan være "den rigtige måde" at udføre aktionsforskning på. Det centrale er ifølge Reason og Bradbury at være bevidst om de mange valgmuligheder indenfor aktionsforskning. De fremhæver, at en nøglekvalitet er at kunne gøre valgene klare, gennemsigtige og eksplicite for sig selv som forsker, for forskningspartnerne og i sin fremstilling af forskningsprocessen (Reason og Bradbury, 2006). Dette synspunkt om nødvendigheden af at være tydelig omkring valgmuligheder og foretagne valg deler jeg, og vil derfor i min efterfølgende fremstilling af aktionsforskning præsentere nogle af valgmulighederne i relation til aktionsforskning som forskningsform. Dog er det ikke en enkel opgave at pålægge sig selv, idet:

"clear and absolute distinctions do not exist, however, because each tradition has multiple dimensions and they partly overlap. To a degree, they share values and history and have influenced each other. (...) The distinctions between the traditions are also blurred by the fact that practitioners who describe themselves as being a part of a certain

⁷⁸ Oprindeligt en definition skrevet til den Danske Encyklopædi af T.J. Hegland og udleveret af T.J. Hegland til en forelæsning i 1993 på Den Sociale kandidatuddannelse på Aalborg Universitet. Denne definition er siden med ganske få ords tilføjelser, der er udeladt her, bragt i sin nuværende ordlyd i Den store Danske – Gyldendals åbne Encyklopædi – med T.J. Hegland, Kirsten hastrup og Per Schultz Jørgensen som forfattere 29 01 2009.

[http://www.denstoredanske.dk/Samfund, jura og politik/Sociologi/Sociologisk metodik/aktionsforskning?highlight=aktionsforskning](http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Sociologi/Sociologisk_metodik/aktionsforskning?highlight=aktionsforskning) lokaliseret 30. 03. 2012.

Samt i en trykt udgave fra 1994: Hegland, Tore Jacob (1994) Definition af aktionsforskning I Lund, Jørn m.fl. (1994) Den Store danske encyklopædi. Kbh.

tradition often differ significantly among themselves in their actual approaches” (Finsrud, 1999:240).

På trods af disse besværligheder, som jeg i høj grad kan nikke genkendende til, vil jeg bestræbe mig på at redegøre for forskellige udviklingstræk og tilgange blandt aktionsforskningsfamilien med henblik på at klargøre, hvilke valg jeg træffer i dette varierende billede af forskningstilgange som betegnes/betegner sig som aktionsforskning eller noget tilsvarende/tilgrænsende. Men samtidig vil jeg også forsøge at forenkle billedet og forsøge at skabe en form for overblik for at modvirke en ”fortabelse” i de mange variationer og udpege det segment, der vil præge dette projekt. Det vil vise sig, om denne balance kan lykkes. Først vil jeg gengive et historisk rids i relation til aktionsforskning og derpå fremhæve udvalgte centrale aktionsforskningstilgange, som et afsæt til at vælge mig ind på de elementer af aktionsforskning, der kendetegner dette projekt.

Aktionsforskning historisk

I det følgende afsnit præsenteres aktionsforskningens tidlige historie fra dens udspring og tidlige europæiske udvikling frem til dens spring til Skandinavien og dens tidlige udviklinger her. Det er ikke en ligetil opgave, idet fremstillingerne af aktionsforskningens historie er forskellig i forskellige kilder. Forskellige aktionsforskningsteoretikere/skribenter har forskellige perspektiver på aktionsforskning og hermed forskellige fortolkninger af historien. Det følgende udgør mine valg og mit blik på historien på baggrund af de benyttede værker om aktionsforskning.

Aktionsforskningens oprindelse

Aktionsforskningens oprindelse forbindes sædvanligvis med den tysk-amerikanske socialpsykolog Kurt Lewin, (Tonboe, 1978) (Reason og Bradbury, 2006), der i 1940’erne i USA arbejdede med denne forskningsform, selvom aktionsforskning også af forskellige forfattere angives til at have andre udspring. Tonboe (1987) og Nielsen (2004) peger på, at aktionsforskningen kan føres tilbage til 1920’ernes klassiske organisationsstudier på Hawthornefabrikkerne i Chicago. Hvor Hawthorne-effekten blev et afsæt for at tænke anderledes om forskerens indflydelse på forskningsprocessen (Nielsen, 2004). Eller til Chicago skolen (sociologerne) og forskerne omkring Hull House i Chicago, blandt andet Jane Adams, en af pionererne i socialt arbejde (Jacobsen og Jørgensen, 2007).

Reason og Bradbury fremhæver, at der udover Lewin også er en række andre oprindelser til typer af aktionsforskning. Forfatterne ser oprindelser blandt andet i positivismekritikken og i bevægelsen hen mod nye praksisepistemologier og arbejdet med forståelse af viden, og i oprindelser fra andre verdensdele end den vestlige verden samt fra frihedsbevægelser og frigørelsestanker, blandt andet udtrykt i det marxistiske udsagn: ” *the important thing is*

not to understand the world but to change it" (Reason and Bradbury, 2006: 3). En anden bidragsyder til Handbook of Action Research fremhæver John Dewey som den, der har haft stor betydning for udvikling af aktionsforskning gennem sit arbejde med anvendelse af videnskab i relation til at løse praktiske problemer.

"For Dewey, practical problems demanded practical solutions. A solution could only be regarded as viable when it was demonstrated to produce desired outcomes in practice" (Pasmore, 2006: 38).

Dewey anvendte ikke selv betegnelsen aktionsforskning. Det gjorde ifølge Pasmore de samtidigt arbejdende Collier og Lewin, hvoraf det er Lewin, som siden af mange anerkendes som "stamfaderen" til aktionsforskning (Pasmore, 2006). Der er altså ifølge disse forfattere flere udspring til aktionsforskningen, men samtidig en enighed blandt flere om, at Kurt Lewin var en meget central aktør i forhold til udvikling af aktionsforskning.

Kurt Lewin's aktionsforsknings tilgang

Kurt Lewin forstod aktionsforskning som: *"udforskning af betingelser for og virkninger af samfundsmæssig handling og forskning, som fører til samfundsmæssig handling"* (Tonboe, 1978:97). Formålet med denne forskning var at understøtte samfundsmæssig styring og social ingeniørkunst.

"The research needed for social practice can best be characterized as research for social management or social engineering. It is a type of action research, a comparative research on the conditions and effects of various forms of social action, and research leading to social action. Research that produce nothing but books will not suffice" (Lewin, 1946b:35).

En af bevæggrundene bag Lewins arbejde med aktionsforskning, var Lewin's pointe om, at fænomener skal undersøges i deres konkrete sammenhæng - i feltet - ikke isoleret i kunstige omgivelser (Tonboe, 1978). Lewin formulerede en feltteori. Feltet udgøres af en gruppe eller en institution og det rum (livsrum), der eksisterer omkring gruppen eller institutionen (Cartwright, 1997). Ifølge feltteorien influeres adfærd af omgivelserne, den kontekst, i hvilket det foregår (Pasmore, 2006), hvorfor adfærd må udforskes i de naturlige omgivelser.

"It is the task of the scientist to develop constructs and techniques of observation and measurement adequate to characterize the properties of any given life space at any given time and to state the laws governing changes of these properties" (Cartwright, 1997:162). Lewin arbejdede med eksperimenter i felten fremfor i et laboratorium (Gustavsen, 2006).

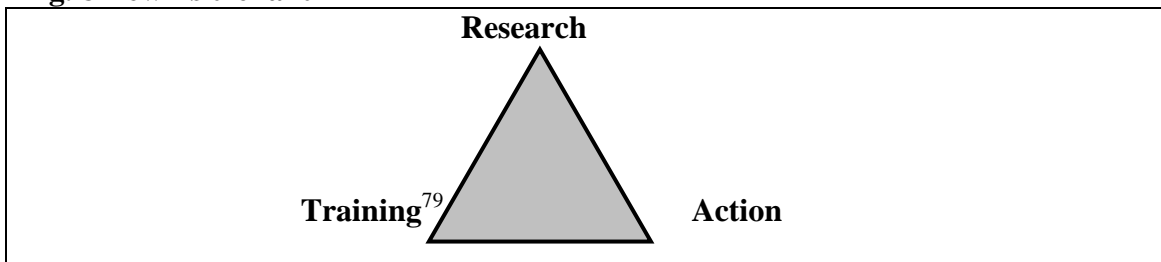
Samtidig vurderede Lewin, at grundlæggende slutninger om menneskelig adfærd har større sandsynlighed for at være valide, såfremt de mennesker, slutningerne angår, selv er med til at skitsere og teste dem (Argyris og Schön, 1991). Lewins model indebærer, at et "socialt system", der ønsker bistand til løsning af nogle problemer, kontakter en forsker, hvorefter parterne i fællesskab planlægger løsning af problemerne via en række aktionstrin, som følges af analyse og forandring af de lagte planer (Tonboe, 1978).

”Lewin formulerede sin aktionsforskning som en videnskabelig metode, der konstant bevæger sig imellem forskerens forandringsideer (Research), som danner udgangspunkt for aktioner eller handlinger (Action), der igangsættes sammen med interesserede deltagere; i fælleskab udvikles en læreproces (Learning), som resulterer i ny fælles viden eller dannelse” (Lewin, 1946 efter Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003: 275).

I aktionsforskningslitteraturen henvises der ofte til begrebet Lewins ”trekant”:

”experiences have convinced me that we should consider action, research and training as a triangle that should be kept together for the sake of any of its corners”. (Lewin, 1946b:42).

Fig. 8 Lewins trekant

Denne illustration af aktionsforskning er af andre omarbejdet / videreudviklet i forskellige udgaver. For eksempel som et cyklisk hjul hos Jacobsen og Jørgensen(2007). Det cykliske aspekt ved aktionsforskning var også til stede i Lewins tænkning om aktionsforskning:

”Rational social management, therefore, proceeds in a spiral of steps each of which is composed of a circle of planning, action and fact-finding about the result of the action” (Lewin, 1946b:38).

Lewins trekant og cykliske tænkning genfindes i dette aktionsforskningsprojekt. Udover at Lewin arbejdede med felteksperimenter vægtede Lewin samtidig den teoretiske side af arbejdet meget højt.

”He required that an action research experiment must not only express theory but it must express theory in such a way that the results of the experiment can be fed directly back to the theory” (Gustavsen, 2006:17).

Lewin havde fokus på at (videre) udvikle teori, og arbejdede teoridrevet, det vil sige med en forestilling om, at teori umiddelbart kan udtrykkes i eller gennem praksis. Ifølge Gustavsen har meget få aktionsforskere i dag denne ide om, at teori direkte kan reflekteres i praksis, selvom denne forestilling ifølge Gustavsen præger megen konventionel forskning. I stedet er der blandt aktionsforskere en forståelse af, at der er et mere komplekst samspil mellem teori og praksis (ibid.).

Kurt Lewins arbejde forbindes ofte som i det foranstående primært med fokus på løsning af praktiske problemer samt ideen om en tættere relation mellem teori og praksis. Dette er imidlertid ifølge nogle aktionsforskningsforfattere⁸⁰ en begrænsning af arven efter Lewin. Lewin var en del af den gruppe intellektuelle, der flygtede fra Tyskland under nazitiden. Lewin vedgik sig et normativt fundament for sin forskning og ønskede at bruge forskning til at fremme mere demokrati og demokratiske kulturer, og anså det for muligt, at

⁷⁹ Af nogle aktionsforskningskribenter omdøbt til Learning, jf. f.eks. det bragte citat fra Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003:275 ovenfor.

⁸⁰ F.eks. Nielsen og Nielsen, 2006, Westlander, 2006.

socialvidenskaberne, i form af aktionsforskning, kunne spille en aktiv rolle i samfundsforandringer uden at blive integreret i samfundets fremherskende fremmedgørelse (Nielsen og Nielsen, 2006).

"Underlying Lewin's argumentation for an Action Research were his explicit values for a better society, a better working life, illustrated with his ideological declaration concerning this research approach: it should be used to defend and promote values of demokratization" (Westlander, 2006:46).

Lewins arbejder var normativt funderet i ønsket om udvikling af bedre samfund (Argyris, 1985). Lewin var funderet i humanistisk psykologi i en hermeneutisk tysk tradition og var kritisk overfor den objektivering af deltagerne, der kendetegner den eksperimentelle sociale forskning samt anså forskerens indflydelse for at fremme den videnskabelige proces i modsætning til de på daværende tidspunkt omdiskuterede Hawthorne-studier, hvor forskerindflydelse blev anset for en fejl i forskningen.

He "understood that positivistic objectification of people in organisations or social systems (...) contributed to an increasingly authoritarian culture (...) [And] The idea of creating social responsibility on the shop floor or in the street by means of participation was a guideline for Lewin in his group experiments" (Nielsen og Nielsen, 2006:69).

På trods af dette demokratiske fundament bag Lewin's tilgang blev denne tilgang selv udsat for kritik i relation til netop manglende demokrati i selve forskningsprocessen.

The researcher had "priority over the practitioner concerning problem definition as well as how to interpret, understand and theorize about the change processes" (Westlander, 2006:49).

Man kan forstå fremkomst af aktionsforskning som forsøg på at etablere andre tilgange end den positivistiske dominerende socialvidenskab, med idealer om neutralitet og værdifrihed og med forskeren som en ikke-deltager. I stedet skulle forskningen vedgå sig en normativ fundering med forskeren som aktiv deltager. Men i USA lykkedes det ikke at bryde positivismens dominans:

and "the action research approach begun by Lewin thus gradually degenerated into positivistic experimentation in which a few variables were manipulated and only tangible, quantitative variables were accepted as result" (Lewin 1999:2).

Kurt Lewins tanker spredte sig til Europa, ligesom de siden blev (gen)optaget i USA og andre verdensdele. Med afsæt i Kurt Lewins tanker om aktionsforskning er der siden udviklet en række forskellige aktionsforsknings- / aktionsforskningslignende tilgange. Senere i dette kapitel vil et udvalg heraf blive præsenteret med henblik på, at indkredse en aktionsforskningstilgang til dette projekt.

Europæisk aktionsforskning efter Lewin

I det følgende underafsnit præsenteres aktionsforskning efter Lewin i UK ved Tavistock, som udgjorde afsættet for Skandinavisk aktionsforskning, hvorpå dens spring til Skandinavien præsenteres.

Den Sociotekniske tradition – Tavistock Institutet i UK

På sin vej fra Tyskland til USA var Kurt Lewin omkring Cambridge, hvor en student, Eric Trist, blev meget optaget af hans ideer og indledte et samarbejde med Lewin. Trist inddrog Lewins ideer i psykologernes og sociologernes arbejde med at udvikle human-relationstraditionen (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Aktionsforskning blev herefter en central metodologi i den socio-tekniske skole ved Tavistock Institutet i UK. Den teoretiske inspiration bag den sociotekniske skoles arbejde med Lewin's metodologi var inspireret af humanistisk psykologi med reference til Maslow i relation til at begrebsliggøre gode arbejdsbetingelser (Levin, 2006). Der blev i denne tradition arbejdet med socio-teknisk analyse ud fra Lewins metodologi med eksperimentet, hvor forskere samarbejdede med deltagerne om at løse problemstillinger med forskerne som initiativtagere, men med fælles evalueringer af de eksperimentelle erfaringer. Derpå arbejdede forskerne med mulighederne for generalisering. Efterhånden viste erfaringerne, at resultaterne forsvandt til fordel for de gamle rutiner efter, at forskerne trak sig ud (Nielsen og Nielsen, 2006).

Tavistock Institutets medarbejdere arbejdede ud fra Lewins tanker, først med terapi i forhold til psykiske skadede krigsdeltagere efter 2. Verdenskrig, hvor freudiansk baseret psykoterapi blev anset for en for omfattende behandlingsform til at kunne imødekomme behovet blandt de mange med krigstraumer. I stedet for den individuelle og dybtgående tilgang arbejdede instituttets medarbejdere med behandling i selvstyrende grupper (Pasmore, 2006). Efter Tavistockinstituttet blev afkoblet fra militæret samarbejdede medarbejderne med store industrivirksomheder – for eksempel kulminer -, og de udviklede på baggrund af kobling til et systemteoretisk grundlag en tilgang til at samarbejde med organisationer med henblik på at optimere produktiviteten ved hjælp af selvstyrende grupper. Tankegangen i denne oprindelige sociotekniske tilgang var, at både de tekniske og sociale systemer i en organisation måtte forandres samtidig for at optimere effektiviteten. Hvis der blev indført nye tekniske systemer, ville de ikke kunne udnyttes, såfremt arbejdets sociale organisering ikke var udviklet tilsvarende til at kunne håndtere dette. Og dette kunne bedst gøres, såfremt de, der skulle arbejde med teknikkerne, selv deltog i denne udvikling. I denne tilgang fik forskerne efterhånden en mere observerende rolle frem for en initiativtagende eller samarbejdende rolle. Den sociotekniske og systemteoretiske tænkning i en form for aktionsforskning bredte sig til andre lande, f.eks. USA, Holland, Norge og Sverige (Pasmore, 2006).

Den sociotekniske tradition delte sig efter en periode i to grene: En managementorienteret gren med et primært fokus på effektivitet eller produktivitetsforbedringer og en gren med fokus på arbejdsmiljøforbedringer. I UK blev Lewin's tilgang taget med ind i arbejdet med forbedring af arbejdsmiljø – og efterhånden

blev modellen her ændret fra en top down model til en model med fokus på gulvmedarbejdernes deltagelse, som dog i UK efterhånden ophørte på grund af arbejdsgivernes modvilje (Nielsen, 2004).

Skandinavisk aktionsforskning – dens udspring og socio-tekniske afsæt

Arbejdslivs/arbejds miljø grenen i aktionsforskning springer til Norden. Den nordiske samarbejdsmodel mellem arbejdsmarkedets parter udgjorde et grundlag for norske samarbejdsforsøg i 1950'erne og 1960'erne omkring arbejdet med udvikling af industrielle arbejdspladser ved hjælp af aktionsforskningstilgange⁸¹ (Pasmore, 2006). Dette var stærkest i Norge, men med en parallel udvikling i Danmark og Sverige. Der blev udviklet samarbejde mellem forskere, medarbejdere, mellemledere og ledere og organisationerne på både lønmodtager og arbejdsgiverside om organisationsudvikling ved hjælp af selvstyrende grupper (Pasmore, 2006, Nielsen, 2004, Jacobsen og Jørgensen, 2007). Samtidig opstod der interesse for aktionsforskning i den akademiske verden i Norge blandt sociologer, kriminologer og organisationsfolk som Skjervheim, Aubert, Løchen, Hegland og Matiesen. Skjervheim kobler interesse for aktionsforskning med kritisk teori (Tonboe, 1978) gennem sit arbejde med at reformulere de hermeneutiske principper med en pointe om, at den dialogiske fortolkning kun er mulig, når deltagerne deler en interesse eller en praksis.

” Precisely in the question of interrelation between the interpreter and the interpreted individual, one finds the difference between classical hermeneutic philosophy and the hermeneutic idea embedded in Action Research” (Nielsen and Nielsen, 2006:67).

Aktionsforskning kom ikke alene til at præge arbejdslivsforskningen i Skandinavien, men influerede også på forskning på det socialpolitiske område samt på fysisk planlægning (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Der var interesse for aktionsforskning blandt studerende i 1970'ernes universitære miljøer og for samarbejde med arbejderbevægelsen; men ellers mistede universitetsverdenen ifølge Kurt Aagard Nielsen interessen for aktionsforskning i Danmark mellem 1970'erne og til 1990'erne⁸².

Finsrud peger på, at Emery og Trist ved det norske Works Research Institute arbejdede med videreudvikling af det sociotekniske over i en socioøkologisk tilgang, der også udgjorde en væsentlig del af strategien for Norsk Arbejdslivscenter. Strategien rummer blandt andet arbejdet med netværksinitiativer og fælles Search-conferencer

⁸¹ Kendt som ”Norwegian Industrial Democracy Projects” (Pasmore 2006). En central aktør her er Thorsrud (Gustavsen, 2006).

⁸² Oplæg på seminar i aktionsforskningsmiljøet Læring på Tværs d. 5.2.09, Aalborg Universitet. Kurt Aagard Nielsen, tidligere professor på RUC, der arbejdede meget med aktionsforskning på et kritisk teoretisk grundlag og som udgav en del værker herom (bl.a. Nielsen, 2004, Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003, Nielsen og Nielsen 2006, Nielsen og Svensson, 2006).

(Finsrud, 1999). Ifølge erfaringer fra arbejdslivsforskningen i Skandinavien anses det for afgørende, at aktionsforskeren har kendskab til feltet..

If "an action researcher does not know the fields in which he or she is operating – the actor, the politics of the system, and the problems and issues at stake – the researcher will be unable to intervene in a fruitful manner" (Finsrud, 1999:255).

Denne pointe ses som afgørende i den socio-tekniske/ socioøkologiske gren af arbejdslivsforskningen, og anses ligeledes som en forudsætning i dette aktionsforskningsprojekt, hvor netop mit kendskab til feltet har været en forudsætning for, at mine bidrag er blevet efterspurgt blandt deltagerne. I Dialogtraditionen⁸³, anses dette ikke i samme omfang for nødvendigt. Her bliver forskerens opgaver primært organisering af processer og reorganisering af diskurser (ibid.). Tankegangen i den socioøkologiske tilgang var en videreførelse af de systemteoretiske tanker i socioteknikken fra et organisatorisk internt blik til et interorganisatorisk blik, der også medtænker omgivelserne.

"Basic to this perspective is a recognition of the interdependencies between the organization and its environment (...) Changes in single organizations are interrelated with changes in their environments" (Finsrud, 1999:243).

Denne tilgang sættes af Finsrud op som det ene eksisterende skandinaviske aktionsforskningsparadigme mod Dialogtraditionen, og ser tidsmæssigt ud til at have fortsat også under den efterfølgende periode, hvor Nielsen m.fl. opererer med to andre divergerende aktionsforskningstraditioner, jf. den følgende fremstilling. Finsrud peger på, at selvom den socioøkologiske aktionsforskningstilgang har været en betydningsfuld tilgang ved det norske Arbejdsforskningsinstitut, ofres den ofte meget lidt opmærksomhed i beskrivelsen af den norske aktionsforsknings udvikling(ibid.).

Der blev foretaget skandinaviske erfaringsopsamlinger på den socio-tekniske tradition. De selvstyrende grupper og organisationsudviklingerne var faldet tilbage i traditionelt bureaukrati. Man havde ifølge Nielsen overset betydningerne af interessekonflikter mellem arbejdsmarkedets parter; men forudsatte en grad af konsensus som ikke var til stede. Disse erfaringsopsamlinger førte til en sprængning af den sociotekniske tradition i to retninger, dels en mere konsensusorienteret tradition – dialogtraditionen (personificeret ved Bjørn Gustavsen og Øyvind Pålshaugen), dels en mere kritisk tradition, den fagligt ressourcudviklende (personificeret ved Åke Sandberg) (Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003, samt Nielsen, 2004).

Præsentation af udvalgte aktionsforskningstilgange

I det følgende vil jeg præsentere en række udvalgte aktionsforskningstilgange. Først en række tilgange, der har kendetegnet og fortsat kendetegner aktionsforskning i Skandinavien. Hermed vil jeg lægge både et historisk og aktuelt blik på aktionsforskning i

⁸³ Som præsenteres efterfølgende.

Skandinavien, idet de forskellige aktionsforskningstilgange bygger videre ”på sig selv” og på hinanden, hvorfor en skarp adskillelse mellem historikken og det aktuelle er vanskelig. Jeg har derfor valgt, at det disponerende princip for fremstillingen er de enkelte tilgange hver for sig. Efter den skandinaviske gennemgang bredes blikket udenfor Skandinavien, og der præsenteres en række af de aktionsforskningstilgange, der har indflydelse på de skandinaviske diskussioner. Det kan igen forekomme som en umulig opgave at opstille dette overblik over en række aktionsforskningstilgange, idet fremstillingerne af forskellige aktionsforskningstilgange er forskellig i forskellige kilder på baggrund af skribenternes forskellige perspektiver på aktionsforskning og hermed forskellige fortolkninger af de forskellige tilgange. Det følgende udgør mine valg og mit blik på de udvalgte tilgange. Hensigten med dette blik er at etablere et grundlag for at kunne vælge elementer fra forskellige aktionsforskningstilgange til dette projekt. De valgte præsenterede tilgange bidrager alle med undtagelse af Dialogtraditionen til min aktionsforskningstilgang. Dialogtraditionen medtages alligevel, da den er betydende og indgår i de toneangivende dele af aktionsforskning i dag (Nielsen og Nielsen, 2010), og samtidig udgør en tilgang, som de øvrige tilgange ofte diskuterer op imod. Jeg vil også i forhold til nogle elementer kontrastere min tilgang overfor Dialogtraditionen. Jeg har bestræbt mig på i forbindelse med hver enkelt tilgang at fremhæve, hvad jeg har medtaget derfra til dette projekt.

Skandinaviske aktionsforsknings tilgange

I det følgende præsenteres tre skandinaviske aktionsforskningstilgange med deres historik og aktuelle kendetegn. Derpå opsummeres den skandinaviske aktionsforskningsudvikling i form af fem kendetegn for denne udvikling.

Den dialogorienterede tradition⁸⁴ (Bjørn Gustavsen⁸⁵ og Øyvind Pålshaugen⁸⁶)

Efter sprængningen af den sociotekniske tradition i Norden udvikledes Dialogtraditionen fra 1970'erne og frem. Denne tradition er fortsat ”i live” i aktionsforskningslandskabet. Det teoretiske grundlag bag denne tilgang er dels Wittgenstein, dels Habermas (Tydén, 2006) samt endvidere Foucault (Finsrud, 1999). Traditionen udsprang af den opfattelse, at dialogen ikke kan adskilles fra aktionen.

”In the so-called pragmatic direction of Action Research, the unity between interpretation and action has become a basic belief. The pragmatists refer to Wittgenstein’s argument that the meaning of words is the practical use of the words” (Nielsen og Nielsen, 2006:68). Forskerne var optagede af det fænomen, at gode resultater ikke spredte sig, og antog, at dette hang sammen med, at arbejdet med eksperimenter, som baserer sig på og

⁸⁴ Af Finsrud benævnt det kommunikative perspektiv i aktionsforskning (Finsrud, 1999).

⁸⁵ Bjørn Gustavsen jurist og ph.d. i sociologi fra Oslo Universitet. ”Professor at the National Institute for Working Life in Sweden” (Reason and Bradbury, 2006:xiii).

⁸⁶ Øyvind Pålshaugen. Ph.d. i sociologi. Forskningsleder på AFI (Arbeidsforskningsinstituttet) Oslo. http://www.afi.no/org_view_employee.asp?iEmployeeId=24 lokaliseret 07.12.11.

videreudvikler teoretiske antagelser, forudsætter introduktionen af en ny rationalitet i den aktuelle organisation, og noget sådant kun vanskeligt satte sig igennem. Det blev erfaret som meget vanskeligt at koble teori og praksis direkte, som den socio-tekniske tradition fokuserede på. Her arbejdede Dialogtraditionen med Habermas i relation til dennes forståelse af, at der ikke er nogen direkte relation teori-praksis, men i stedet tale om tre relaterede diskurser.

"The relationship between theory and practice can be seen as a relationship between three different but interdependent discourses – a discourse on theory, a discourse on practice and a mediating discourse on how to link them" (Gustavsen, 2006: 18),

Fokus blev på denne medierende diskurs, hvor der blev arbejdet med at involvere deltagende parter, f.eks. arbejdsgivere og arbejdstagere i fælles konferencer med henblik på at fremme dialog om udvikling af arbejdet. Dialogtraditionens principper for den medierende diskurs har visse ligheder med Habermas arbejde med teorien om kommunikative handlinger, men har ikke afsæt heri. Gustavsen pointerer, at principperne hovedsagligt er udviklet på baggrund af praksis (ibid.).

Dialogtraditionen fulgte også Habermas i kritikken af, at aktionsforskerne gik for langt i deres involvering i praktiske aktioner, de skulle alene forholde sig til de sproglige dialoger. Eksponenter for dialogtraditionen (Gustavsen og Pålshaugen) fastslog, at forskerne alene skulle koncentrere sig om metode samt fungere som arrangører af dialogarenaer. De skulle ikke arbejde med eksperimenter. De afveg hermed fra den socio-tekniske tradition og dens gennemførelse og analyse af eksperimentet. I Dialogtraditionen afviser forskerne at have interesse i at udarbejde for eksempel detaljerede redegørelser for, hvad der skete i processen, idet de ikke mener, at der kan uddrages viden herfra, som kan overføres til andre processer. Forskerne skal i stedet kunne forestå processerne med henblik på at udvikle netværk.

"Dialogue situations are "relational-responsive" events where each event has a strong constructive side to it" (Gustavsen, 2006:24-25).

Og forskningens bidrag sker gennem design af dialogprocesserne. I arbejdet med Dialogerne blev forskernes primære funktion at arbejde som facilitatorer i forhold til dialogkonferencerne, ikke udforskere af, hvad der sker. De skal ikke opsummere konferencerne eller levere en analyse af forløbet. *"The outcome is a work agenda, not an analysis"*(Gustavsen, 2006: 23-24). Forskerne i denne tradition bliver af andre beskrevet som en form for "demokratisk politi", der dels skulle sikre processens forløb, dels at de demokratiske spilleregler blev overholdt (Tydén, 2006).

Kritikerne af Dialogtraditionen argumenterer med, at man skal have noget at kommunikere om. Det er ikke muligt at sætte et skarpt skel mellem de praktiske og de

kommunikative forpligtigelser, og denne tradition lever ifølge kritikerne ikke op til en kritisk forpligtigelse for aktionsforskning.

"If the researchers only concentrate on procedures for dialogue, they will not allow themselves to relate to excluded or dominated subjectivity. In our opinion, the researchers should actively support latent potentials and emerging tendencies of transcending domination and exclusion" (Nielsen and Nielsen, 2006: 77).

Her ses et tydeligt udtryk for, at forfatternes perspektiver influerer på historiefremstillingen. Modspørgsmålet⁸⁷ kunne være: Mon dialogtraditionen deler denne opfattelse af, at aktionsforskning har en grundlæggende forpligtigelse til at være kritisk og aktivt modarbejde eksklusion og dominans? Dialogtraditionen ønsker ifølge Gustavsen at understøtte opbygningen af sociale relationer, hvori der er lighed for alle deltagere, hvorfor denne tradition ser sig som forankret i demokrati (Gustavsen, 2006). Dette skulle i og for sig netop lægge op til, at modarbejde dominans. Men Gustavsen har i en artikel beskrevet aktionsforskning og kritisk teori som *"an uneasy relationship"* primært på baggrund af udviklingslinjerne i kritisk teori, der i forlængelse af en marxistisk inspiration ifølge Gustavsen afviser trinvis forbedringer samt har den indvending i relation til kobling mellem kritisk teori og aktionsforskning, at kritisk teori rummer en dedikation for at diskutere "store teorier" (Gustavsen, 1996).

I dialogtraditionen er ønsket at skabe en forandringscyklus i organisationen, der kan vare ved i form af den udviklende organisation. Redskaberne i arbejdet kan bestå i flere forskellige samarbejdsfora, som konferencer, workshops, projektgrupper, møder på arbejdspladsen. Disse fora skal især fokusere på: målformulering, strategisk styring, kortlægning af problemer, udvikling af handleplaner, opfange alle ansattes ideer, forestå initiering af forandring, sikre alles ret til at blive hørt, samt løbende tilpasse den udviklende organisation til udviklingsprocessen. Samtidig påpeger Gustavsen, at det er væsentligt at faseopdele udviklingsarbejdet (Gustavsen, 1996:22). Gustavsen redegør for, at det i den eksperimentelle periode var almindeligt at arbejde med forandringer af begrænsede områder og i en enkelt organisation. Tankegangen var, at succeser herfra kunne sprede sig. Erfaringsopsamlingerne viste, at dette vanskeligt skete. Med udviklingen af Dialogtraditionen begyndte aktionsforskerne at arbejde med flere organisationer samtidigt med henblik på, at disse kunne skabe relationer med hinanden og arbejde sammen i netværk.

"A major implication of this development is that" the mediating discourse" can no longer be conducted mainly on the level of the single enterprise or workplace. This discourse acquires the major new dimension of having to be conducted on the level of networks of different order" (Gustavsen, 2006:21).

⁸⁷ Selvom jeg grundlæggende er enig med Nielsen og Nielsen i aktionsforskningens kritiske forpligtigelse, hvilket jeg dog ikke vil kræve bliver delt af aktionsforskningstilgange, der ikke tilslutter sig dette standpunkt.

En central ide er, at organisationerne kan lære af hinanden, når de mødes i netværk (Finsrud, 1999). For Dialogtraditionen og Gustavsens er hovedfokus i aktionsforskning forandringen og dens væsen selvom også andre emner kan være på dagsordenen (Gustavsens, 1996).

Med Dialogtraditionen kan man sige, at aktionsforskning i denne variant får et meget stærkt fokus på udviklingsdelen og nedtoner den vidensproducerende del, hvilket er i overensstemmelse med Gustavsens påpegning af, at teori ikke kan vejlede i valgene om, hvilke veje det er bedst at gå i forhold til ønskede forandringer (Gustavsens, 2006). Sådan lyder da også en del af kritikken af dialogtraditionen. Det her påpegede fokus på forandringens væsen kunne udgøre en modpol hertil, idet der hermed også kan etableres et fokus på produktion af viden om forandring som kunne fint stemme overens med et kritisk realistisk blik på at udvikle viden om de mekanismer og kontekstuelle betingelser, der skaber forandring. Dog tyder Gustavsens tilkendegivelse af, at der ikke skal oparbejdes skriftlige analyser af forløbet, men alene handleplaner, i en modsat retning.

Den fagligt ressourceopbyggende (Åke Sandberg⁸⁸)

Aktionsforskning indenfor arbejdslivsområdet med samarbejdsprojekter i Norge (Thorsrud og Emery) og i Danmark, f.eks. indenfor Jern og Metalindustrien, i samarbejde med arbejdsmarkedets parter blev i begyndelsen af 1970'erne udsat for kritik. Både internt i fagbevægelsen og fra kritiske forskere. Som et modtræk mod den socio-tekniske tradition blev der etableret en række mere radikale projekter i relation til forskning i arbejdsliv i de tre skandinaviske lande. Disse projekter blev starten på den faglige ressourceopbyggende aktionsforskningstradition. Udgangspunktet var en kritisk holdning til den teknologiske udvikling og arbejdsgivernes kontrol. Denne tilgang til aktionsforskning forstod sig selv som partsforskning, og forskerne indgik samarbejde med den ene part af arbejdsmarkedets to parter, fagbevægelsen, både lokalt på arbejdspladser og på organisations niveau.

"Det overordnede sigte med den faglige ressourceopbygning var primært at få teknologispørgsmålet integreret i det faglige arbejde og medvirke til at udvikle en politik på teknologiområdet i fagbevægelsen" (Clausen og Lorentzen, 1992:21).

Traditionen stod stærkt i arbejdslivsforskningen, men var dog ikke alene knyttet op herpå. Der blev arbejdet på at udvikle aktionsforskning i en radikal-progressiv form, bl.a. på Handelsehøjskolen i Kbh. i starten af 1970'erne. Der blev arbejdet på at udvikle denne forskningsform indenfor det sociale område, f.eks. Brammersgade-eksperimentet i Århus 1972-73, samt projekterne omkring børnehjemmet Nærumgård og børnecentret Fjordhøj med Hegland som central aktør (Tonboe, 1978), og i samarbejder med sociale klienter med hensigter om at styrke klienternes organisering (Sandberg, 1979).

⁸⁸ Åke Sandberg. Professor emeritus ved Sociologi, Stockholms Universitet. <http://su.se/academia.edu/AkeSandberg> lokaliseret 07.12.11.

Den faglige ressourceudviklende tilgang udgjorde et led i forsøgene på at udvikle en forskning som kunne gå direkte ind og støtte resourcesvage gruppers egen handling og udvikling af viden, og samarbejdede med udsatte grupper og lokalsamfund (Hegland, 1994). Hegland beskriver i relation til Nærumgård-projektet, at forskergruppens erfaring er, at loyaliteten i relation til aktionen må prioriteres over de forskningsmæssige hensyn for sikring af tilliden mellem forsker og felt.

”Nærheten til og solidariteten med forskningssubjektet kom forøvrig til å spille en rolle i forbindelse med Nærumgård-prosjektets avsluttende fase” (Hegland, 1981: 82), idet myndighederne ønskede at afvikle eksperimentet, og forskerne overvejede, hvorvidt de skulle gå ind i processen igen og forsøge at redde, hvad der kunne reddes (ibid.). Imidlertid blev denne ”tagen-parti-for” stærkt kritiseret, og kunne i nogle sammenhænge afføde aktionsforskning på baggrund af temmelig snævre og partikulære interesser. Der er siden sket opbrud i forståelsen af forskerens identificering med feltets interesser.

”Tendenserne i den nyere faglige ressourceopbygningsforskning går derfor i retning af udvikling af en mere uafhængig forskerrolle og forskning, hvor forskerens tidligere overidentifikation erstattes af en tagen-parti for ”begrebsligheden” (...), at forskeren tager parti for f.eks. den begrebsliggjorte utopi om det ”udviklende arbejde” snarere end at hun identificerer sig med en bestemt faggruppes umiddelbare interesser” (Clausen og Lorentzen, 1992:28).

Denne normative fundering og tagen parti for begrebsligheden trækkes også ind i dette projekt, der jf. kapitel 2, tager parti for det gode socialfaglige arbejde. Den fagligt ressourceopbyggende tilgang arbejder i lighed med de tidlige aktionsforskningstilgange også med sociale eksperimenter.

”Som sociolog og aktionsforsker har jeg gennem mange år interesseret mig for ”det sociale eksperiment” som en mulig ændrings- og udviklingsfaktor bl.a. i organisationer og lokalsamfund” (Hegland, 1994:3).

Hvilket også gælder dette aktionsforskningsprojekt, der har taget eksperimentet til sig.

I den fagligt ressourceudviklende arbejdslivsforskning var der fokus på støtte til demokratisering af arbejdslivet. Arbejdsformen her var typisk arbejdsgrupper/studiecirkler med forskermedvirken. I dette aktionsforskningsprojekt har jeg valgt at trække på denne samarbejdsform med arbejdsgrupper. I den fagligt ressourceopbyggende tilgang var det forskerens opgave at bidrage med kundskab (Sandberg, 1982), hvilket også vil være min opgave i grupperne. Forskerne stiller deres akademiske kundskaber til rådighed for deltagerne.

”På detta sätt kan arbetare och forskare lära av varandra och tillsammans bidra till den nya kunskap som är nödvändig för arbetslivets demokratisering. Dessutom kan denna aktionsforskning i sig bli ett led i den fackliga aktiveringen” (Sandberg, 1979:43).

Forskerne gennemfører teoretiske og empiriske analyser som baggrund for arbejdsgruppens arbejde. Disse analyser kan danne afsæt for udvikling af strategier, der kan udgøre en reel modvægt til modpartens forventelige strategier. Denne tradition

tematiserer konflikt og magt, idet traditionen arbejder med konfliktende interesser og forventer strid, såfremt der bliver sat spørgsmålstegn ved herskende interesser og fremherskende forståelser (Sandberg, 1979). Som et dansk eksempel på denne tradition vil jeg se de fagkritiske rapporter gennemført i samarbejde mellem fagforeninger/arbejdspladser og studerende. Et eksempel herpå er Malerrapporten (1972) udarbejdet af en gruppe malersvende og studerende og udgivet af malernes fagforening. En aktionsforskningsskribent fra denne tid anser de fagkritiske rapporter for at være ” *vel nok det vigtigste bidrag til dansk aktionsforskning*” (Pahuus, 1973:38). Samtidig blev rapporterne af en anden samtidig skribent anset for at repræsentere:

”noget af det vigtigste politiske arbejde der er lavet i de sidste år. Jeg tror, at de har haft deres væsentligste betydning ved at nedbryde mistillidskløften mellem arbejdere og akademikere” (Ege, 1972: 7).

Denne tradition vægtede samarbejdet med fagbevægelsen højt. Dog var dette ikke nødvendigvis gensidigt, idet store dele af fagbevægelsen⁸⁹ var skeptiske i forhold til aktionsforskning, ja anså denne tilgang som en trussel, idet handlinger i forhold til det faglige blev anset for at være et anliggende alene for fagbevægelsen selv. Desuden var resultaterne skuffende. Det lykkedes ikke at forankre aktiviteterne lokalt med en sådan styrke, at de kunne fortsætte efter at forskerne trak sig ud, ligesom spredning udover den enkelte virksomhed var sparsom. Vanskelighederne for aktionsforskning på dette grundlag blev desuden forstærket med starten af 1980'ernes ændringer i det politiske klima, hvorunder også de kritiske elementer i fagbevægelsen, der havde efterspurgt kritisk aktionsforskning, mere eller mindre forsvandt. Fagbevægelsen så derpå med generel skepsis på samarbejde med kritiske forskere, der satte spørgsmålstegn ved samarbejdslinjen med arbejdsgiverne. De projekter, der herefter blev gennemført, var præget af konsensusopfattelser og hermed ikke en del af den her beskrevne tradition (Clausen og Lorentzen, 1992).

Den kritiske - utopiske aktionsforskning (Kurt Aagaard Nielsen⁹⁰, Birger Steen Nielsen⁹¹)

Denne tilgang er ifølge Nielsen⁹² en knopskydning i Danmark på den fagligt ressourceudviklende tradition og er udviklet med baggrund i kritisk teori. Dette var også tilfældet med Dialogtraditionen med dens afsæt i Habermas. Dog er det her nødvendigt med en skelnen, da det tilsyneladende samme afsæt giver sig udslag i store forskelle mellem de to aktionsforskningstilgange. Dette hænger ifølge Nielsen og Nielsen sammen

⁸⁹ Beskrevet i bidraget som ”den reformistiske fagbevægelse” (Clausen og Lorentzen, 1992:22)

⁹⁰ Kurt Aagaard Nielsen var sociolog og professor på RUC ved institut for miljø, samfund og rumlig forandring. http://forskning.ruc.dk/site/person/aagaard_lokaliseret_07.12.11.

⁹¹ Professor ved institut for psykologi og uddannelsesforskning, RUC http://forskning.ruc.dk/site/person/bsn_lokaliseret_12_08_12.

⁹² Oplæg på seminar i Læring på Tværs d. 05.02.09, Aalborg Universitet. Kurt Aagaard Nielsen var en af de centrale danske aktionsforskere indenfor denne tradition.

med, at Habermas som kritisk teoretiker udviklede kritisk teori i retning mod pragmatisk filosofi og ikke i samme grad levede op til følgende forståelse af kritisk teori hos Adorno:

"Critical Theory turns the meaning of theory upside down: theory as critical thinking should express an understanding of what is in light of what it should be" (Adorno, 1984:206 efter Nielsen og Nielsen, 2006:77).

Den kritiske teori rummer hermed et utopisk perspektiv⁹³ om, hvad der kunne (og burde) være. Denne utopiske horisont udgør en forudsætning for at udvikle kritisk viden om det værende. Og det er denne utopiske horisont denne tradition for aktionsforskning bringer med sig fra kritisk teori. En kritisk teoretiker, Oskar Negt, har kritiseret Habermas for dennes pragmatiske formalisme.

"Negt argues that is not rules for the communication you need in order to overcome domination and instrumentalism, but rather a reorganised time and space for expression of experience" (Nielsen og Nielsen, 2006:77).

På trods af, at Negt ikke selv anvendte begrebet aktionsforskning om sine arbejder, udgøres udgangspunktet for denne tradition i aktionsforskning af Negt's kritiske forskning og arbejde med læring, der blev udviklet i et samarbejde med dele af den tyske arbejderbevægelse. Ifølge Olsén, Nielsen og Nielsen kan man forstå Negts kritiske forskning som en form for aktionsforskning med udgangspunkt i kritisk teori.

"Ifølge kritisk teori skal begreberne på én gang analysere og pege ud over det allerede eksisterende samfund. Begreberne skal med andre ord – i forlængelse af Marx's økonomikritik – kunne vise det forkerte eller fordrejede eller tingsliggjorte i verden – og samtidig muligheden af handlinger, der peger ud over det tingsliggjorte samfund" (Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003: 278)

Med Negt's teoridannelse: Sociologisk Fantasi og eksemplarisk læring, hvor læring blev forstået som noget der finder sted hele tiden, overalt i hverdagen gennem sociale processer, blev der udviklet en konkret form for denne aktionsforskningstilgang i forbindelse med arbejderoplysning i Tyskland. Negt var inspireret af kritisk teoris forbindelse til Freuds psykoanalyse og arbejdede her med social fantasi for at etablere et fokus på modsigelser og ambivalenser, der kan gøre det muligt at få øje på muligheder for forandring (Nielsen og Nielsen, 2006). Gennem kritikken og ved at spejle "er" i "bør" er det muligt at udvikle forståelse af de mulige, men endnu ikke udnyttede potentialer, jf. kapitel 2 om kritisk normativ forskning. I denne tradition udgør tid, rum og at kunne give udtryk for og arbejde med sine erfaringer helt centrale elementer. Deltagerne fra arbejderbevægelsen samarbejdede med forskerne i eksemplariske læreprocesser på at bearbejde deres erfaringer og at frigøre sig fra dogmer om samfundets og dets institutioner og formulere *"sociale behov i forhold til hele livssammenhængen"* med henblik på at skabe *"et selvreguleret socialt rum, som eksisterede som en subjektiv faktor på samfundsniveau"* (Nielsen og Nielsen, 2003:279). I bearbejdningen af egne erfaringer forbindes deformeringsen af de

⁹³ Jf. kapitel 2 Kritisk normativ forskning.

utopiske sociale behov med de samfundsmæssige strukturer⁹⁴. Fokus er på bevidsthedsudvikling og øgning af handlingsberedskab med henblik på at forandre de hidtil givne fremmedgørende forhold (Kuhn og Rasmussen, 1975).

”Negts kritiske forskning(...)tog udgangspunkt i Adornos kritiske teori. Udgangspunktet var (...)at arbejderne (...) skulle (...)gøre sig fri af dogmer og gøre plads til formulering af sociale behov i forhold til hele livssammenhængen. I samspil med forskere bearbejdede arbejderne i fællesskab egne erfaringer fra arbejde, familie og samfundsinstitutioner og skabte derigennem et selvreguleret socialt rum, som eksisterede som en ”subjektiv faktor på samfundsniveau” (Olesen, 1985:335 -efter Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003: 279).

I dette aktionsforskningsprojekt er der ligeledes arbejdet med en utopisk horisont, som dog ikke er som ”altomfattende” som det lyder her. Nemlig utopien om det gode socialfaglige arbejde, jf. kapitel 10.

Nielsen og Nielsen fremhæver, at en anden utopisk tilgang, som har dannet baggrund for denne aktionsforskningstilgang, udgøres af Jungks fremtidsforskning, der har stor betydning for de praktiske tilgange til denne aktionsforskningstradition. Jungk arbejdede sammen med sociale bevægelser og indgik ikke i kredsen af kritisk teoretiske intellektuelle, men var påvirket af den samme teoretiske baggrund.

Jungk point of”the importance of social imagination and utopia future orientation had roots in the Marxist philopher Ernst Bloch (...). Bloch understood the history of society as being a materialist history, but at the same time as a history of utopian culture – a flows of dreams (...) Those dreams are essential to understanding conditions and methods for social change” (Nielsen og Nielsen, 2006:82).

I Jungk´s tilgang benyttes fremtidsværkstedet til at skabe frirum, der frisætter fantasien, og der arbejdes med, at verden kan forandres. Deltagerne udarbejder utopiske skitser, de designer, hvordan virkeligheden også kunne se ud (fremtidsudkast), og disse afprøves/konfronteres med erfaringerne fra virkelighedens realiteter, hvorefter forløbet udsættes for refleksion i frirummet. Her er eksperimentet også tilbage i aktionsforskningen. Jungk anså det for nødvendigt at arbejde med sociale eksperimenter for at skabe grundlæggende forandringer, hvor et af eksperimentets stærke fordele ifølge Jungk er, at det reducerer frygten for sociale forandringer (Nielsen og Nielsen, 2006 og Nielsen, 2004). Denne tilgangs eksperiment samt arbejde med værkstedsformen er bragt med ind i dette projekt.

Disse to utopiske tilgange til aktionsforskning er tæt forbundne, og det skyldes formentlig primært Niensens (2004) optagethed af den kritiske del af aktionsforskningen, at han skelner mellem dem i sin fremstilling af aktionsforskning og denne forskningsforms videnskabsteoretiske grundlag. Denne skelnen antager jeg ikke for at have betydning i praksis for anvendt aktionsforskning på et kritisk teoretisk grundlag.

⁹⁴ Jf. ligheden med spørgsmålet om sociologisk fantasi (Mills) og forpligtigende fantasi (Løchen) i Kap. 10 om forløbet – i afsnittet om utopi og mål.

Opsummering af udviklingstræk ved den Skandinaviske udvikling indenfor aktionsforskning:

Svensson og Nielsen har i deres fremstilling af aktionsforskning i Norden trukket en række linjer op omkring den skandinaviske udvikling, som gengives i det følgende afsnit. Forfatterne udskiller her fem centrale udviklingstræk ved aktionsforskning i Skandinavien:

1. Fra eksperimentelt til lærende design

Lewin havde fokus på eksperimentet, hvilket også prægede den tidlige socio-tekniske skole, der samtidigt også havde fokus på det lærende. Siden skiftede fokus fra eksperimentet over på udvikling af organisationer gennem dialog og netværksdannelse, således at der kom et primært fokus på de læringsmæssige aspekter (Svensson og Nielsen, 2006). Den konsensusorienterede aktionsforskning med fokus på læring har ifølge Nielsen og Nielsen udviklet aktionsforskning som en partcipatorisk organisationsudviklingsmetode (Nielsen og Nielsen, 2005). Dog har den kritiske aktionsforskning bibeholdt arbejdet med eksperimentelle aktiviteter, som i denne tradition forbindes dels med utopier om andre mulige udviklinger, dels med kritik af de nuværende forhold (Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003).

2. Fra konsensus over konflikt og tilbage til konsensus igen

Lewin og den tidlige sociotekniske tradition var kendetegnet af konsensustænkning. Imidlertid blev der i slutningen af 1960'erne og i 1970'erne sat spørgsmålstegn ved konsensustænkningen, dels som følge af samfundsmæssige radikaliseringer, dels som følge af erfaringerne med de konsensusorienterede projekter, hvor der viste sig konflikter mellem de to sider på arbejdsmarkedet. Håndteringen af disse konflikter er forskellig i dialogtraditionen, som forsøger at overvinde konfliktpotentialer gennem dialog, og i den ressourceopbyggende, der støtter den ene side. Samtidig med, at nogle danske aktionsforskningsprojekter arbejder i forlængelse af Negt og danner den kritiske utopiske aktionsforskningstilgang. I 1980'erne og 90'erne kommer konsensus til at dominere i aktionsforskning igen, blandt som følge af, hvor de tilgængelige finansieringsmuligheder for forskningsprojekter skal findes, og af det generelle politiske klima, NPM⁹⁵, og tendenserne til øget individualisering i samfundet (Svensson og Nielsen, 2006).

3. Fra et værdimæssigt perspektiv med afsæt i afgrænsede gruppers interesser til bredere perspektiver

I de tidlige traditioner beskrives for eksempel Lewins ønske om at anvende aktionsforskning i demokratiseringsbestrebelse. I Norden var dette også drivende i flere aktionsforskningstilgange, ligesom ønsker om at solidariser sig med bestemte grupper som for eksempel i den ressourceopbyggende tilgang, der solidariserede sig med arbejderne eller med socialt udsatte grupper. Nye perspektiver kom til, hvor aktionsforskning også indtog spørgsmål om helbred, køn, etnicitet og lokalsamfund. I 1990'erne begyndte man at fokusere på mere universelle værdier og se for eksempel arbejdspladserne som et element i en bredere samfundsmæssig kontekst. Svensson og Nielsen peger her på, at det for al forskning er nødvendigt at håndtere værdimæssige spørgsmål, men at aktionsforskere kan være særligt involveret i interesse modsætninger og konflikter, hvorfor det bliver afgørende at være åben om og diskutere forskningens værdimæssige fundering og pointerer behovet for selvrefleksion samt skabelse af

⁹⁵ New Public Management ”betegnelse for en række reformtiltag og synsvinkler på styringen og organiseringen af den offentlige sektor (...) Fælles for NPM-reformer er anvendelsen af ledelseserfaringer og – former, som vi normalt kender fra den private sektor (...) som resultat- og kontraktstyring, decentralisering af ledelsesansvar, aktivitetsbaserede budgetter m.v. udlicitering, frit valg, selvstændiggørelse af offentlige institutioner, privatisering osv” (Larsen og Pedersen, 2011:455).

diskussionsrum, hvor værdimæssige perspektiver kan debatteres (Svensson og Nielsen, 2006).

4. Fra visioner om stor teori og demokrati til pragmatiske tilgange

Den sociotekniske skole baserede sig på udvikling af teori og generaliseringer. Denne tankegang blev siden forladt til fordel for en opfattelse af, at der er behov for udvikling af lokal og kontekstbunden viden. Svensson og Nielsen peger på, at det ligner et skift fra modernitet til postmodernitet. *"The theoretical re-orientation in Action Research can be seen as a part of a relativistic trend in the theory of science. The search for structures – mechanisms, regularities, and patterns – became less important (...) Instead, the focus was on subjective aspects such as understanding, interpretation, constructions, reflections and communication"* (Svensson og Nielsen, 2006: 37). Dette gælder dog ikke nødvendigvis de mere kritiske dele af aktionsforskning, som for eksempel den kritiske utopiske og den fagligt ressourceopbyggende, der vil forbinde det lokale med de samfundsmæssige forhold, jf. beskrivelsen heraf.

5. Fra enkelte metoder til triangulering

Mange datagenereringsmetoder har været taget i brug i de skandinaviske aktionsforskningsarbejder. Kvalitative metoder har været dominerende i arbejdslivsforskning i Skandinavien. Forskerrollen har varieret fra forskerens afgørende rolle i den Lewinske tradition, der beskrives som en ekspertrolle til en langt mere samarbejdende rolle og i visse tilgange som i Dialogtraditionen langt snarere en facilitatorrolle end en forskerrolle, jf. beskrivelsen heraf. Ligeledes har deltagerens rolle varieret fra de tidlige tilganges "forskningsobjekter" (Westlander, 2006) til reelle samarbejdspartnere. Svensson og Nielsen peger her på, at det ofte er meget vanskeligt at se, om det er mere end fine ord om ligeligt samarbejde i beskrivelser af aktionsforskningsprocesser. *"despite all the rhetoric about involving the participants in the research process, Action Research seems to have similar objectifying tendencies. Participation in the research process has often been of limited character – based on information, feedback, dialogue (...) Action Research has seldom been organised as participation among individuals on equal ground"* (Svensson og Nielsen, 2006:39). Dette ville kræve metoder til at belyse både interaktionen mellem forskere og øvrige deltagere og processen samt metoder til at fokusere på den fælles læring. Desuden stiller det store krav til forskeren. Udover evne til at understøtte deltagerens analyse har forskeren behov for særlige kompetencer. Forskeren skal kunne etablere rum, hvor deltagerne kan udforske ideer. Forskerne skal desuden have organisatoriske, sociale og demokratiske kompetencer for at kunne udvikle tillidsfulde samarbejder med de øvrige deltagere (ibid.).

Denne redegørelse for fem udviklingstrends i aktionsforskningslandskabet i Skandinavien vil jeg senere i kapitel 5 trække ind i relation til at vurdere, hvordan min valgte aktionsforskningstilgang forholder sig til den aktuelle udvikling af aktionsforskning i Skandinavien.

Aktionsforskningstilgange udenfor Skandinavien – der inspirerer skandinavisk aktionsforskning

Som det blev vist i det foregående eksisterer der både historisk og aktuelt flere sideløbende traditioner indenfor aktionsforskning i Skandinavien. Dette billede bliver endnu mere mangfoldigt, såfremt blikket bevæger sig udenfor Skandinavien. Samtidig er det også kendetegnende at forskellige faglige miljøer trækker på forskellige kilder og tilgange. I det

foregående har det præsenterede i høj grad været centreret omkring arbejdslivsforskning og i langt mindre omfang om aktionsforskning i socialt arbejde. Selvom der gennem årene har været aktionsforskningsarbejder indenfor socialt arbejde (Henriksen og Johansen, 1996), har arbejdslivsforskning været dominerende i aktionsforskningsbilledet i Skandinavien. Aktionsforskning er nu ved at brede sig ud til andre felter, f.eks. lokalsamfund og miljø (Svensson og Nielsen, 2006)(Nielsen og Nielsen, 2003), og måske i videre omfang til det sociale område (Duus, 2004) (Kildedal, 2005) og undervisningsområdet, jf. miljøet Læring på Tværs ved Aalborg Universitet og en nyere uddannelse på universitet, hvor aktionsforskning beskrives som en del af studiet i tilrettelæggelsen af uddannelsen⁹⁶

Internationalt er aktionsforskning også blevet forbundet med uddannelse, sociale bevægelser og frigørelse. Dette sker blandt andet i Sydamerika /i Syd, hvor en af de ledende skikkelser er Fals Borda, der benævner sin tilgang P(A)R⁹⁷ Participatory Action Research, med vægt på det participatoriske og på opbygning af demokrati fra neden samt støtte til sociale, politiske og kulturelle bevægelser (Borda, 2006) (Levin, 1999). Her føres rødderne af nogle skribenter tilbage til Jane Adams og Hull House i Chicago med socialarbejderen som en form for aktivist og forsker i lokalsamfundet (Puckett and Harkavay, 1999). Desuden trækker PAR traditionen også på Paulo Freire og i Parks fremstilling også på kritisk teori.

”Participatory research is action-oriented research activity in which ordinary people address common needs arising in their daily lives and, in the process, generate knowledge” (Park, 2006:83).

Parks udlægning af PAR kan opfattes som *”forskning af folket, ved folket og for folket”* uden eksperter involvering (ibid.).

Tilsvarende arbejdes der i dele af aktionsforskningstraditionerne, der fokuserer på udvikling af professioner, ligeledes med, at det er de professionelle selv, der skal forske. Forskellige professioner har også internationalt beskæftiget sig med udvikling af professionen gennem aktionsforskning. Det gælder blandt andet sygeplejefaget (Titchen, og McCormack, 2008) og ligeledes undervisningsområdet, der har omfattet og fortsat rummer

⁹⁶ ”Masteruddannelsen i Læreprocesser med specialisering i Organisatorisk Coaching (MOC) giver dig en række teoretiske og praktiske redskaber til at udvikle læringskulturer og til at igangsætte og fuldføre organisatoriske forandringsprocesser”. <http://www.evu.aau.dk/master/moc/> lokaliseret 10 08 12.

”trede semester,(...) er bygget op omkring et projekt, hvor du skal være aktionsforsker i egen organisation. Parallelt med at indtage din vanlige organisatoriske position (leder, intern konsulent), skal du nu også forvalte positionen som designer og implementeringsansvarlig i forhold til et afgrænset aktionsforskningsprojekt”. <http://www.evu.aau.dk/master/moc/paedagogiske-principper/> lokaliseret 10 08 12.

⁹⁷ Det kan forekomme forvirrende med både PAR og P(A)R. En mulig forklaring kan findes hos Puckett and Harkavy, der beskriver, at amerikanske aktionsforskere foretrækker udtrykket participatory action research, medens skandinaviske aktionsforskere alene taler om aktionsforskning. Skandinaverne argumenterer med, at participatory action research er dobbeltkonfekt, idet aktionsforskning per definition er deltagende, hvor de amerikanske aktionsforskere ønsker en klar adskillelse mellem aktionsforskning som anser sig for participatory og aktionsforskning som ikke har dette kendetegn. Andre forskere ”compromise by using the designatin P(A)R” Puckett and Harkavy, 1999:156).

arbejde med forskellige tilgange til aktionsforskning (Hiim, 2010). Hiim beskriver, at der i de senere år er et øget fokus på forskning i lærerpraksis. Til inspiration i dette arbejde fremdrager Hiim udviklingen af aktionsforskning på det pædagogiske område i USA i forlængelse af Lewin samt senere udviklinger. Hiim redegør desuden for udviklingen af pædagogisk aktionsforskning i England, der resulterede i forskellige traditioner, herunder East Anglia traditionen med læreren selv som forsker i egen praksis samt Bath-traditionen, der fokuserer på udvikling af professionskundskab - og også inden for andre professioner end undervisningsområdet – i en partcipatorisk tilgang og med Peter Reason⁹⁸ som en central skikkelse. Yderligere opridser Hiim udviklingen af en kritisk pædagogisk aktionsforskning i Australien ved Carr og Kemmis⁹⁹, der er inspireret af East Anglia traditionen og i lighed med den skandinaviske Dialogtradition knytter an til Habermas og teorien om kommunikative handlinger samt arbejder med begrebet om kritisk rationalitet i en kritisk aktionsforskning. Carr og Kemmis ser samtidig kritisk aktionsforskning som en mulig vej til at overvinde dominans og fremmedgørelse ved at forbinde det personlige og det politiske gennem aktionsforskning, ligeledes med lærere selv som forskere (Hiim, 2010). Herved adskiller deres tilgang sig dog, på trods af det fælles afsæt, fra Dialogtraditionen, idet det kritiske normative grundlag og perspektivet om samfundsforandring ikke ses aktivt i Dialogtraditionen.

Der er således på det pædagogiske område i Skandinavien aktionsforskere, der søger inspiration udenfor Skandinavien, hvilket ligeledes gælder aktionsforskning på arbejdslivsområdet og organisationsudviklingsområdet samt det sociale område. Derfor vil jeg i det følgende gå udenfor Skandinavien og fremhæve nogle af de inspirationskilder, der trækkes på. Jeg har udvalgt følgende: Whyte/Greenwood: Participatory Action Research, Greenwood og Levin: Pragmatisk aktionsforskning, Argyris med flere: Action Science, Carr og Kemmis: Critical Action Research, Reason og Bradbury: Participatory Action Research samt Titchen, McCormack m.fl: Transformational Action Research. Baggrunden for dette udvalg er dels, at de udgør anerkendte og udbredte aktionsforskningstilgange, der ofte refereres til i aktionsforskningslitteraturen, dels at jeg blandt disse bidrag har fundet væsentlige kvaliteter ved aktionsforskning, som jeg har valgt at drage med ind i dette projekts aktionsforskningstilgang.

⁹⁸ ”Peter Reason is professor of Action Research/Practice and Director of the Centre for Action research in Professional Practice in the School of Management at the University of Bath” (Reason and Bradbury, 2006: xvii) og medredaktør på en central bog om aktionsforskning, der er udkommet i mange udgaver (Reason and Bradbury, 2006) samt (med) forfatter til en række andre værker om aktionsforskning (ibid).

⁹⁹ Kritisk aktionsforskning (Kemmis) behandles i et senere afsnit.

Participatory Action Research (PAR) (William Foote Whyte¹⁰⁰, Davydd J.Greenwood¹⁰¹)
Termen Participatory Action research og forkortelsen PAR anvendes af forskellige aktionsforskere/ aktionsforskningsskribenter, herunder både af W.F. Whyte og Greenwood, som behandles i dette afsnit, og af Reason og Bradbury, som behandles i et efterfølgende afsnit. Endvidere har Elden og Levin redegjort for en skandinavisk udgave af PAR ”A model of participate Action research Scandinavian Style: The Cogenerative way” (Elden og Levin, 1991: 130) og fremhæver her, at Gustavsens demokratiske dialoger (Dialogtraditionen) er meget lig deres tilgang (ibid).

En central eksponent for PAR i USA er Whyte, der arbejdede med aktionsforskning fra starten af 1980'erne sammen med sine kollegaer, bla. Greenwood, ved Cornell Universitetet og gennemførte aktionsforskningsprojekter på industrivirksomheder i staten New York samt i Spanien. Arbejdet fokuserede på demokrati og deltagelse på arbejdspladsen/ i industrien og etablering af selvstyrende grupper/ arbejderstyrede systemer. Denne gren af PAR traditionen var inspireret af antropologien og anvendte antropologiske tilgange i aktionsforskningsprocessen (Puckett and Harkavy (1999)).

Whyte redegør for, at han ser flere begrundelser til udviklingen af PAR. Både metodologiske hensyn i samfundsvidenskaberne, hvor den traditionelle forskning ikke fokuserer på forskningens anvendelighed i praksis. Desuden ønsket om ”gulvfolks” deltagelse i beslutningstagning i organisationer og lokalsamfund, da de ved, hvordan tingene virker bedst. Endvidere i den sociotekniske systemtænkning, der voksede frem som modvægt mod Taylorismens teknokratiske tilgang (Whyte, 1991) og den sociotekniske traditions pointe om, at såfremt der skal indarbejdes nye teknikker må hele systemet ændres, således at det kan rumme og anvende disse nye teknikker. Whyte definerer PAR således:

” In (...) PAR, some of the people in the organization or community under study participate actively with the professional researcher throughout the research process from the initial design to the final presentation of results and discussion of their action implications” (Whyte, 1991:20).

PAR forfølger viden og praktiske løsninger samtidigt og kan ifølge Whyte organiseres på mange måder. PAR bygger videre på den socio-tekniske analyse fra Trist samt arbejdet med udvikling af demokrati på arbejdspladsen i Norge. Whyte vurderer, at PAR kan have væsentligt større indflydelse på organisationsforandringer end tilkaldelse af en traditionel professionel ekspert. Samtidig udvikles der i processen relationer, der bevirker, at forandringer kan videreudvikles fremover.

¹⁰⁰ William Foote Whyte var forfatter til Street Corner Society og ph.d. i Sociologi samt arbejdede på Cornell Universitet – og bla. Præsident for den amerikanske Sociologi association samt for the Society of Applied Anthropology (Whyte, 1991).

¹⁰¹ Greenwood er professor i Antropologi ved Cornell Universitetet (Whyte, 1991).

I PAR udgør udgangspunktet oplevede problemer i organisationen, og disse diagnostikeres i et samarbejde mellem deltagere og forskere. Redskaber i samarbejdet kan for eksempel bestå i interviews, fælles seminarer og rundbordsdiskussioner. Forskerne bidrager med erfaringer fra tidligere projekter og forskningsbaseret litteratur. PAR processer kræver kombinationer af viden fra flere forskellige fagområder, og deltagernes viden inddrages på lige fod med forskernes i samarbejdet. Forskeren får hermed en anden rolle end i traditionel forskning.

"In PAR, the consultant/facilitator acts less as a disciplinary expert and more as a coach in team building and in seeing to it that as much of the relevant expertise from all over the organization is mobilized" (Whyte, 1991:40).

I PAR kræves der, at forskerne må checke fundene med deltagerne før, der skrives rapporter, og der er tale om fælles læreprocesser for både forsker og deltager/organisation. Dette forudsætter, at organisationen er klar til at ændre sine spilleregler og normer. I PAR pointeres, at der må være et blik for konflikter og forskellige interesser i organisationen samt på, hvad det er muligt at opnå indflydelse på. Dette aspekt vurderer jeg som centralt også i dette aktuelle aktionsforskningsprojekt, ligesom PARs fremhævelse af, at deltagelsen må kunne dokumenteres med henblik på analysen. I PAR er der tale om en samlet proces, der tager afsæt i en kombination af praktiske og teoretiske hensyn, derpå gennemføres den fælles proces, hvorpå der udvikles viden, der kan reformulere de hidtil herskende forståelser og forklaringer. Whyte ser PAR som en udvidelse af de strategier, der står til rådighed for samfundsvidenskaberne (Whyte, 1991) (Argyris og Schön, 1991).

Pragmatisk Aktionsforskning (Davydd J.Greenwood og Morten Levin¹⁰²)

Whytes kollega Greenwood udvikler siden et samarbejde med den skandinaviske aktionsforsker Morten Levin. Sammen udgiver de bogen *Introduction to Action research: Social research for Social Change* (1998 og 2007), hvori de udarbejdede en både epistemologisk og metodologisk argumentation for aktionsforskning på baggrund af den amerikanske pragmatisme¹⁰³ (Levin, 2006: 175), hvor det især er John Dewey, der udgør inspirationskilden. Denne tilgang benævnes pragmatisk aktionsforskning (Greenwood og Levin, 2007). Den hviler på opfattelsen af, at der ikke er noget alternativ til "learning by doing".

Den pragmatisk aktionsforskning rummer tre centrale elementer:

- *" Construction of arenas for dialogue and mutual learning as a work form (...)*

¹⁰² Morten Levin er sociolog med en baggrund indenfor ingeniørfaget – og professor "at the Norwegian University for Science and Technology (NTNU) at Trondheim (Greenwood and Levin, 2007:9).

¹⁰³ Den amerikanske pragmatisme (Cooley, Mead, Dewey) med fokus på, "at begrebers og udsagns mening skal forstås ud fra den kollektive handlingssammenhæng, hvori den indgår" (Nils Mortensen (2000)" Amerikansk pragmatisme" i Andersen og Kaspersen (red.) *Klassisk og Moderne samfundsteori*. Kbh. Hans Reizels Forlag:134)

- *Cogenerative research. The research process emerges out of joint experiences and from mutual reflection (...)*
- *The use of multi-method techniques and work forms (Greenwood and Levin, 2007:134).*

Greenwood og Levin fremhæver, at disse tre elementer må udformes konkret i relation til forholdene i den konkrete situation i samarbejde med deltagerne. Det er derfor ikke muligt at fremhæve, at aktionsforskning ”the pragmatic way” skal være sådan eller sådan. Dette harmonerer med, at formen for dette aktionsforskningsprojekt er udarbejdet på baggrund, hvad der kunne lade sig gøre i de to afdelingers daglige praksis. På trods af, at forfatterne her i de tre centrale elementer advokerer for mangeartede metoder og arbejdsformer, anser de særligt ”the search-conference” som specielt velegnet:

Search means: ” a specific kind of cogenerative learning process. The core idea of searching is to create a situation where ordinary people can engage in structured knowledge generation (...) Participants are helped to learn by doing and by constantly searching out and trying out new ways of thinking and acting (Emery, 1993:192 – efter Greenwood and Levin, 2007:136).

Her trækker forfatterne på den tidligere tradition, Tavistock gruppen og Emery. ”Search-conferencen” er en kollektiv proces, ofte er der tale om flerdages møde for en større gruppe deltagere (15-40 personer) i rolige omgivelser. Forinden har en planlægningsgruppe identificeret problemstillingen (erne), der på selve konferencen foldes ud af deltagerne, hvor der fokuseres på det fælles, og der skal udvikles en fælles vision. Med afsæt i den fælles vision udvikles der gennem kreative processer kollektive handleplaner for at løse disse fælles problemstillinger samt nedsættes ”actions-teams”, der skal adressere problemstillingerne ved hjælp af de besluttede indsatser. Der er tale om fælles demokratiske, kreative udforsknings- og beslutningsprocesser, der respekterer forskelligheder som en ressource til potentielle positive udviklinger.

Greenwood og Levin beskriver aktionsforskeren som den venlige udenforstående.

”A professional action researcher must know how to be ”the freindly outsider”. This role is vital in AR because the external perspective is a key element in opening up local group processes for change. But this outsider is friendly in a special sense. He or she must be able to reflct back to the local group things about them, including criticism of their own perspectives or habits, in a way that is experienced as supportive rather than negatively critical or domineering” (Greenwood and Levin, 2007: 124-125).

Den venlige outsider må kunne balancere støtte og kritik og derudover åbne diskussioner selvom positionerne måske er temmelig fastlåste samt synliggøre den tavse viden, der styrer den lokale praksis og herunder påtage sig at udtale det ”usigelige”, såfremt det er afgørende for aktionsforskningsprocessen (ibid.). Denne aktionsforskerrolle som den venlige udenforstående tager jeg til mig i dette projekt, da det er en forskerrolle som passer til min måde at agerer i samarbejder på frem for mere konfronterende måder at agere på. Målet for denne pragmatiske aktionsforskning er en bedre verden.

"Action research can help us build a better, freer, fairer society" (Greenwood and Levin, 2007: 3) gennem reformer. "We are reformers, not revolutionaries; however, we are social scientists, not psychoanalysts. We do not believe that we have the wisdom or the right to "lead" others to the "correct" social arrangements "for their own good", as some of the more liberationists practitioners do or as some of the more "therapeutic" ¹⁰⁴ approaches to AR advocate" (Greenwood and Levin, 2007:9).

Hermed adskiller disse forfattere sig fra den kritiske aktionsforskning, og måske også fra Whyte, der af Duus bedømmes som mere eksplicit politisk end flere af de øvrige aktionsforskningsskribenter som Argyris og Reason and Bradbury (Duus, 2003:28).

Action Science (Chris Argyris¹⁰⁵ og Donald Schön¹⁰⁶ m.fl.)

Argyris¹⁰⁷ har arbejdet med Action Science sammen med flere andre, blandt andet Schön og Putnam. I modsætning til Dialogtraditionen vægter Argyris og Schön i lighed med andre kritiske aktionsforskningstilgange eksperimentet. For Argyris og Schön er det væsentligt, at forskning i form af eksperiment, testning og teoriudvikling har en central plads, såfremt det skal kaldes (aktions)forskning (Argyris og Schön, 1991). Argyris anvender ikke selv begrebet aktionsforskning. Dels fordi aktionsforskning ifølge Argyris ofte er adskilt fra teoriudvikling/-teoritest, og dels fordi aktionsforskning ofte følger standard videnskabelige tilgange og hermed bliver selvbegrænsende. Argyris et. al. foretrækker derfor betegnelsen Action Science for at understrege videnskabeligheden (Argyris et al., 1985).

Fokus i Argyris's Action Science er på at skabe brugbar viden, der er valid og samtidig informativ i relation til, hvordan verden kan forandres. Fokus er på handling, praksis og teorier om handling. Det vil sige på begge ben i aktionsforskning. Argyris et al argumenterer mod den udbredte skelnen mellem "ren" og anvendt videnskab, der reproducerer adskillelsen mellem teori og praksis, og tilkendegiver, at action science vil arbejde med begge dele (ibid.). Argyris et al refererer til Lewin og Dewey og begges normative fundering i ønsket om at bidrage til at skabe en bedre, mere demokratisk, verden. Fra Dewey og den amerikanske pragmatisme tog Argyris en undersøgelsesmåde, der både kunne anvendes i relation til videnskab og praksis. Deweys vision var at anvende videnskabelige metoder i praksis. Argyris et al ser Lewin som et tydeligt eksempel på arbejdet med at integrere videnskab og praksis gennem arbejdet med at studere sociale

¹⁰⁴ Som de kritiserer den efterfølgende tilgang: Action Science for at være (ibid.).

¹⁰⁵ Chris Argyris er professor ved "the schools of Business and Education at Harvard University" (Whyte, 1991):242).

¹⁰⁶ Donald A. Schön var konsulent samt Professor ved "the Department of urban Studies at MIT (Whyte, 1991):246). MIT: Massachusetts Institute of Technology.

¹⁰⁷ Argyris. Jeg vælger at omtale action science som Argyris's tilgang, selvom han har skrevet om action science sammen med flere andre, herunder Putnam, McLain Smith og Schön (Argyris et al. , 1985, Argyris og Schön, 1991).

fænomener via aktionsforskning. Udover Dewey og Lewin funderer Argyris også sin tilgang på kritisk teori, og anser actions science for en udgave af kritisk teori:

"critical theory as formulated by the Frankfurt School. A critical theory seeks to engage human agents in public self-reflection in order to transform their world (Argyris et al, 1985: 2)

Argyris et al fremhæver, at action science er en tredje variant af kritisk teori, som dog er lige så forskellig fra de to andre varianter, som uortodoks marxisme er i forhold til freudiansk psykoanalyse. Dog har alle tre tilgange det til fælles, at de vil stimulere til kritisk selvrefleksion, som grundlag for, at mennesker kan ændre bevidsthed og tage beslutning om, hvorvidt de ønsker at forandre deres virkelighed. (Argyris et al 1985). Action science har en normativ fundering og indoptager både empirisk analytisk videnskab, hermeneutisk baseret videnskab og kritiserer samtidig begge dele i lyset af et utopisk perspektiv og tilslutter sig hermed en kritisk normativ forskningstradition jf. kapitel 2. Action science rummer et normativt fundament, der indgår i refleksionerne over praksis på baggrund af spørgsmål om, hvad skal (bør) jeg/vi gøre ud fra et ønske om at forandre status quo. (Argyris et al, 1985). Det tilsvarende er tilfældet i dette projekt, der ønsker at kvalificere socialt arbejde gennem en højere grad af vidensbasering.

"To answer this question, they use a normative lens to find the facts that will allow them both to describe and to transform what now exists" (Argyris et al, 1985: 228).

Fra Lewins aktionsforskning gengiver Argyris et al, at der er tale om fem afgørende temaer/ elementer i aktionsforskning. Disse temaer trækkes formentligt med over som grundlag i action science, selvom Argyris et al ikke udtrykkeligt tilkendegiver, at dette er tilfældet. Men da disse temaer behandles i et afsnit kaldet: Rødder til action science¹⁰⁸, og da Argyris et al tilkendegiver, at Lewins tidlige koncept for aktionsforskning udgør begyndelsen til actions science, vælger jeg at tolke det således, at Lewins temaer udgør afsættet for action science.

Fem centrale elementer i aktionsforskning jf. Lewin. Aktionsforskning:

1. Eksperimenterer med forandringer i relation til virkelige problemer
2. Rummer gentagne cyklusser: Problemidentificering, planlægning, handling og evaluering¹⁰⁹
3. Genuddanner – deltagerne må ændre handlings- og tankemønstre.
4. Udfordrer status quo på baggrund af et demokrati perspektiv
5. Bidrager samtidigt til videnskabelig viden og til sociale aktioner i hverdagslivet (Argyris et al, 1985:9).

Elementerne i dette afsæt udgør samtidig væsentlige elementer i dette aktionsforskningsprojekt.

I action science tager samarbejdsprocessen udgangspunkt i deltageres¹¹⁰ praksis og giver dem mulighed for at eksperimentere med alternative måder at udføre

¹⁰⁸ At se disse temaer/elementer som grundlæggende for Argyris et al's egen tilgang deles af Duus (2003: 31).

¹⁰⁹ Lewins cirkel.

denne praksis på. Processen skal tilrettelægges, så der kan skabes ideale rum for dialoger og fælles refleksion, hvor alle deltagere har mulighed for at bidrage til udvikling gennem at teste de fælles videns påstande om praksis. Det forudsætter en fælles interesse i læring. Der er især fokus på læring i relation til normer og værdier. Undersøgelsen/ eksperimentet fokuserer her på double - loop læring og forandring af rammer. Traditionelt lyder rådet: "Tænk før du handler", medens det i denne tilgang kunne formuleres: Handl før du tænker – i forståelsen: reflekterer over handlingen efterfølgende og lær heraf. Argyris et al angiver to begrundelser for det sidste standpunkt: Dels at handlinger er baseret på en kompleks, kompetent og ofte tavs ræsonneren, dels at handling er en måde at udforske situationen på. Den første forståelse – tænk før du handler - bygger på en teknisk rationalitet, hvor fejltagelser anses for at være forårsaget af forkerte metoder/redskaber, hvorfor der må findes nye mere velegnede metoder/redskaber til handlingerne / udvikles nye indsatser i eksperimenterne (single - loop læring), medens refleksioner over fejltagelser i den anden forståelse resulterer i, at der sættes spørgsmålstejn ved opfattelsen af både problem, mål og kontekst (double – loop læring) (Argyris et al, 1985).

Argyris et. al. skelner mellem "Espoused Theory" og "Theory in-use"
"Espoused theories are those that an individual claims to follow. Theories-in-use are those that can be inferred from action" (Argyris et al, 1985:81-82).
Mennesker anses ikke for at handle tilfældigt, deres handlinger ledes af "teorier - i - brug", der ofte udgøres af "tavse teorier"¹¹¹. (ibid.) Alligevel fokuserer diskussioner blandt deltagere ofte på deres "espoused teorier". Action Science vurderer, at grundlæggende læring forudsætter, at "teorier – i – brug" kommer frem i lyset, samt at det er muligt at uddybe læringen såfremt begge disse to typer teorier sættes i spil med forskningsbaserede teorier (Putnam, 1996). Tilsvarende arbejdes der i dette projekts refleksionsredskab med at få forforståelserne frem i lyset, jf. refleksionsredskabet (Bilag 0) og holde disse op mod viden, herunder teoretisk og forskningsbaseret viden. Ifølge action science kan de spontane og tavse "teorier - i – brug" have tendens til at vanskeliggøre implementering af interventioner udviklet i aktionsforskningsprocessen og vil også ofte samtidig forstyrre selve vidensudviklingen (opdagelserne) i aktionsforskningsprocessen, fordi både deltagere og forskere vil være ubevidste om dem.

"The aim of an action science experiment is to describe and to transform those aspects of our social world that presents us with blind spots, dilemmas, and constraints of which we are unaware" (Argyris et al, 1985: 133).
Arbejdet med eksplicitering af tavse "teorier - i- brug" gennem refleksion over handling samt gennem aktionseksperimentet er hermed afgørende for at modvirke, at de kommer til at fungere som defensive strategier i relation til action science processen. Det kan være en

¹¹⁰ En gruppe/en organisation/et lokalsamfund.

¹¹¹ I forståelsen: tavs viden.

vanskelig proces af flere grunde: For det første udgøres data af handling, der ofte kan fortolkes forskelligt. For det andet kan refleksionsprocessen opleves som en trussel, der får deltagerne til at udvikle forsvar. For det tredje kan virkelighedens mange variable ikke styres¹¹², selvom det i den lærende kontekst forsøges at skabe så gunstige rammer for læring som muligt (Argyris et al, 1985, Argyris og Schön, 1991). Argyris et al viser gennem en række konkrete actions science projekter, hvorledes forskeren konfronterer deltagerne i bestræbelserne på, at deltagerne bliver bevidste om de tavse teorier, udtalte normer og værdier, der influerer på deres ageren i processen og kan ses som eller fungere som forsvar mod forandring. Forskeren arbejder meget aktivt på at bevidstgøre disse hæmmende forsvar ud fra en betragtning om, at vedvarende forandring forudsætter, at deltagerne forandrer sig, således at deres interaktion ændres(ibid.). Dette aspekt ved action science får andre aktionsforskere til at pege på, at et meget centralt element i action science er konfrontationen.

”Confronting is a process by which social actors are forced to come to terms explicitly with their own defensive reactions to changes and perceived threats by inquiring into the causes of those reactions and analyzing the consequences of giving into them”
(Greenwood and Levin, 2007:224).

Defensiv adfærd kan både være funktionel og dysfunktionel. I action science er det op til forskeren at sikre, at dysfunktionelle defensive strategier bliver bearbejdet. Greenwood og Levin anser på den baggrund action science for psykodynamisk funderet (2007). Tilgangens ophavsmænd fremhæver ikke de psykodynamiske elementer som de afgørende, men henviser til kritisk teori som grundlaget for tilgangen, jf. tidligere i afsnittet. Kritisk teori i Frankfurterskolens forstand ønskede netop at forbinde Marx’ kapitalisme kritik med Freuds psykoanalyse (Larsen og Pedersen, 2011), hvorfor psykodynamiske elementer også vil være til stede i kritisk teori. Frem for at diskutere, hvorvidt tilgangen rummer psykodynamiske elementer eller ej, er spørgsmålet vel snarere, hvordan balancen er mellem vægten på det samfundsmæssige og på det psykodynamiske. Her peger Greenwood og Levin på, at arbejdet med forståelse af motivation og adfærd er meget væsentligt; men at de nærer betænkeligheder ved dets indsnævrede psykologiske fokus. De vurderer, at Argyris et al. indsnævrer menneskers komplekse psykologiske reaktioner alene til spørgsmålet om defensive strategier og fremstiller forskeren som et særligt selvbevidst individ, der formår at bryde andres forsvarsmekanismer i en form for terapeutisk en – til – en relation, og at de hermed ikke tilstrækkeligt fokuserer på den samlede gruppeinteraktion (Greenwood and Levin, 2007). Denne kritik af forskerens konfronterende adfærd finder jeg

¹¹² Hvilket heller ikke er ønskeligt, da der ønskes en eksperimentereren i virkeligheden og ikke i et lukket laboratorium (Argyris et al, 1985).

berettiget samtidig med, at konfronterende adfærd falder mig vanskeligt, hvorfor jeg bevidst fravælger dette element fra action science.

Argyris og Schön diskuterer aktionsforskning med Whyte (PAR) og kritiserer PAR for, at det ikke er muligt at gennemskue, hvordan aktionsforskeren bidrog i processen. Når aktionsforskerens handlinger ikke beskrives og dokumenteres bliver det som en art "Black Box", hvor det er umuligt at afgøre om, og hvordan aktionsforskerens handlinger influerede på processen. Aktionsforskerens handlinger må i stedet medinddrages i analysen (Argyris og Schön, 1991). Dette finder jeg udgør en meget central pointe, der må medtænkes i udviklingen af en aktionsforskningstilgang, hvorfor jeg inkorporerer elementet i dette projekt.

Critical Action Research (Wilfred Carr¹¹³ og Stephen Kemmis¹¹⁴)¹¹⁵ – videreudviklet til Critical Particulatorisk Action Research (Kemmis)

I den pædagogiske verdens aktionsforskningstilgange anses Carr og Kemmis kritiske aktionsforskning fra Australien for at have stor betydning. Formålet med denne variant af aktionsforskning er at forbedre uddannelsespraksis. Praktikerne selv anses for at være den, der må klargøre problemstillingen og undersøge den "gjennem praksisbasert, utprøvede forskning som aksjonsforskning" (Hiim, 2010:120). Carr og Kemmis baserer deres tilgang på Habermas, dels begrebet kritisk rationalitet, dels teorien om kommunikative handlinger. Ifølge Carr og Kemmis er kritisk aktionsforskning både optaget af at forbedre praksis, ændre deltagernes forståelse af sig selv samt kritisere praksis – i dette tilfælde på undervisningsområdet - og betingelserne herfor.

" En vigtig hensigt er å utvikle kritisk forståelse av utdanningssituasjoner vi lever i, og å intervenere i sosiale og kulturelle utdanningsprosesser i dagliglivet. Den kritiske aksjonsforskningen er opptatt av å forbinde det personlige og det politiske, og ser aksjonsforskning som en mulig innfallsvinkel til å overkomme dominans og fremmedgjøring" (Carr og Kemmis, 1986 – efter Hiim, 2010:121).

Praksis i uddannelserne må forstås i lyset af det ønskelige. Den kritiske pædagogiske aktionsforskning har hermed en normativ tilgang, jf. kapitel 2. Tilgangen vil understøtte lærerne i at frigøre sig fra traditioner og vaner gennem at forsyne dem med ressourcer og færdigheder til kritisk at reflektere over deres hidtidige praksis og vurdere dennes utilstrækkelighed. Forskningen må gennemføres af lærere selv, og professionelle forskeres opgave bliver at understøtte lærernes egen forskning (Himm, 2010).

¹¹³ Wilfred Carr, University of Shieffield . "Professor of Philosophy of Education at the School of Education" <http://www.shef.ac.uk/education/staff/academic/carr> lokaliseret 7.12.11.

¹¹⁴ Professor Stephen Kemmis, Charles Sturt University Faculty of Education.

<http://www.csu.edu.au/faculty/educat/edu/staff/kemmis-stephen.html>. Lokaliseret 1.12.11.

¹¹⁵ W. Carr og S. Kemmis udgav deres bog: Becomming Critical: Education, Knowledge and Action Research første gang i 1983 (Kemmis, 2006). Siden er den blevet genoptrykt og revideret flere gange.

Hiim fremhæver, at for Carr og Kemmis udgør kritikken af den instrumentelle fornuft en af de centrale kerner i kritisk teori, idet de deler dens kritik af at se praktiske problemer som primært tekniske problemer. Carr og Kemmis inddrager Habermas' pointe om de forskelligartede kundskabsinteresser bag videnskab¹¹⁶. Her knytter de an til en frigørende kundskabsinteresse i en kritisk aktionsforskning indenfor uddannelsesverdenen og opstiller fem kriterier for en kritisk forskningsproces.

En kritisk aktionsforskningsproces, den:

1. Forkaster et positivistisk syn på rationalitet, objektivitet og sandhed
2. Tager udgangspunkt i praktikerens tolkninger
3. Arbejder med kritisk selvrefleksion
4. Arbejder med kritik m.h.p. at afdække forhindringer og tvang
5. Er praktisk, så praktikerne kan anvende arbejdet i sin praksis til at imødegå forhindringer og frustration (Hiim, 2010:128).

Udgangspunktet for Carr og Kemmis er en opfattelse af, at rationalitet er dialektisk, hvorfor det ifølge disse forfattere er afgørende både at fokusere på de objektive vilkår for en praksis, og på subjektive fortolkninger af praksis. Der må i aktionsforskningsprocessen arbejdes med at relatere praksis, forståelse og konkrete situationer til hinanden gennem deltagende selvrefleksion. Dette skal foregå i en kollektiv proces, hvor deltagerne eksplicit formulerer tolkningskategorier og forbinder dem med praksis med det formål at udvikle teorier om modsætninger i praksis, for derpå at kunne imødegå modsigelserne med alternative handlinger (Hiim, 2010).

Siden Carr og Kemmis fælles udgivelse har Kemmis arbejdet videre med kritisk aktionsforskning og bidrager blandt andet til *Handbook of Action Research* (2006), hvori han diskuterer forbindelsen mellem kritisk teori og aktionsforskning. Kemmis bidrager ligeledes til *The Sage Handbook of Action Research* (2008), hvori han diskuterer kritisk teori og *participatory action research* og videreudvikler kritisk aktionsforskning til *Critical Participatory Action Research* (CPAR).

Kemmis fremhæver i CPAR, at aktionsforskning ikke kan nøjes med at fokusere på at forandre de deltagende individer og de aktuelle institutioner/organisationer, men må fokusere på mellemrummene mellem menneske og organisation og på grænserne mellem system og livsverden. I CPAR suppleres tre fokuspunkter for undersøgelse af praksis: praksis, forståelse af praksis og situationen, hvori praksis foregår med kritisk (selv) refleksion, hvor der tages afsæt i kritisk teori med henblik på at udforske de herskende betingelser. Dertil kommer, at CPAR er mere optaget af at forandre deltagernes interaktioner end af indre forandringer. Endvidere antager CPAR, at forandringer af praksis forudsætter forandringer af de felter, hvori praksis foregår, og ikke kun forandring af deltagernes viden eller habitus. CPARs forum udgøres af åbne kommunikative rum,

¹¹⁶ Jf. kapitel 2. Dette tages op senere i dette kapitel i relation til en typificering af aktionsforskning.

hvor deltagerne spørger sig selv og hinanden: Hvad er det vi gør – og efterfølgende: hvad bør vi gøre? Enighed om handling opnås gennem åbne debatter, der anerkender, at sandheden kun er midlertidig og altid kan revideres, samt at sandhed må baseres på kvaliteten af argumentationerne. Kemmis pointerer, at selvom tilgangen bygger på kritisk teori i Habermas' variant, så har målene for de konkrete CPAR projekter som oftest et væsentligt mere beskedent omfang end den kritiske teoris intention om "altomfattende" forandring.

"Such initiatives aim to make the lived realities of people less irrational (...), less unjust (...) and less inhumane (Kemmis, 2008:133).

Dette mindre end "altomfattende" perspektiv tager dette aktionsforskningsprojekt til sig med sine bestræbelser på at arbejde frem mod utopien om det gode socialfaglige arbejde.

Ønsket med CPAR er at understøtte klog og forstandig handling i konkrete praksissituationer. Dette kan teknisk rationalitet ikke understøtte, når der er tale om komplekse situationer, hvor konfliktende værdier ofte vil ligge til grund for bedømmelse af handlingerne. Forskningen må da assistere deltagerne til at udvikle en forståelse af denne komplekse situation og af mulige konsekvenser af deres handlinger for at kunne bidrage til deres handlingsvalg. CPAR skal her danne baggrund for bedre og mere moralske handlinger. Dette perspektiv om bedre og mere moralske handlinger i praksis overtager dette aktionsforskningsprojekt, der deler CPARs emancipatoriske perspektiv.

"It arises, when people confront social structures and practices, that are unjust in the sense, that they cause or support domination (...) and oppression" (Kemmis, 2008: 134-135)

En sådan bestræbelse baseres på et håb om, at virkeligheden kan være anderledes. Ifølge Kemmis vil CPAR (og andre lignende engagerede forskningstilgange) ofte knytte an til sociale bevægelser (ibid.). Disse aspirationer for CPAR kan lyde overvældende – meget "store" – og det kan da være nyttigt at huske på pointen om, at der (også) kan være tale om mere beskedne mål, som dog sigter på at bidrage til at skabe mindre irrationalitet, uretfærdighed og mere humane forhold – og at det er om gøre sit bedste.

"Critical participatory action research is "practical" in the sense that it aims at the production of the good for individual persons and for humankind by aiming for right conduct, the best one can do under the circumstances" (Kemmis, 2008:134).

Participatory Action Research (PAR) (Peter Reason¹¹⁷ and Hilary Bradbury¹¹⁸)

Reason and Bradbury har redigeret Handbook of Action Research, der er udkommet i mange udgaver (2006), samtidig er de også redaktører af The SAGE Handbook of Action

¹¹⁷ Peter Reason "is Professor of Action Research/Practice and Director of the Centre for Action Research in Professional Practice in the School of Management at the University of Bath" (Reason and Bradbury, 2008: xxviii). Reason er hermed en af de stærke eksponenter for den omtalte Bath-tradition indenfor lærerforskningen med en aktionsforskningstilgang (Hiim, 2010).

¹¹⁸ Hilary Bradbury is director for "Sustainable Business Research at the USC Centre for Sustainable Cities (...) Previously she served as Associate Professor of Organizational Development at Case Western Reserve University" (Reason and Bradbury, 2008: xvi).

Research (2008). Heri præsenteres en lang række forskellige tilgange til aktionsforskning, primært med fokus på det, de benævner partcipatorisk aktionsforskning. Samtidig bidrager de selv til redegørelsen for aktionsforskningstilgange og forsøger at opridse en form for fællesnævner for en række af disse partcipatoriske tilgange (Reason and Bradbury, 2006). Om dette projekt lykkes kan diskuteres, idet forsøget på at fremstille en fællesnævner efter min vurdering ligeledes er kendetegnet af et udvalgt perspektiv på aktionsforskning. Derudover har arbejdet med læsning af aktionsforskningslitteratur overbevist mig om, at det er et yderst vanskeligt – om ikke et umuligt – projekt, at ville fremstille en fællesnævner for aktionsforskning som én samlet tilgang. I dette afsnit vil jeg på trods af indvendingen her præsentere Reason og Bradbury's syntesetilgang, da de er to meget anerkendte aktionsforskningsskribenter. Reason er en central figur i Bath-traditionen i aktionsforskning inden for det pædagogiske område. Den udvider fokus fra undervisningsområdet til professionel praksis generelt (Hiim, 2010), og er hermed også interessant for socialt arbejde.

Reason and Bradbury bringer i deres bestræbelser på at opridse en aktionsforskningsramme en arbejdsdefinition på aktionsforskning, hvoraf jeg i indledningen til dette kapitel om aktionsforskning havde valgt at bringe et uddrag. Her følger arbejdsdefinitionen i sin fulde længde:

”Action research is a participatory, democratic process concerned with developing practical knowing in the pursuit of worthwhile human purposes, grounded in a participatory worldview which we believe is emerging at this historical moment. It seeks to bring together action and reflection, theory and practice, in participation with others, in the pursuit of practical solutions to issues of pressing concern to people and more generally the flourishing of individual persons and their communities” (Reason and Bradbury, 2006: 1).

Udover definitionens vægt på det processuelle ved aktionsforskning i sammenhæng med bestræbelserne på at skabe forandringer/løsninger er der også vægt på en værdimæssig fundering i et partcipatorisk verdenssyn, som antages at fremvokse aktuelt samt et mål om menneskelig opblomstring. Reason og Bradbury ser deres definition som en “samledefinition” for de præsenterede aktionsforskningstilgange. Om den er dækkende kan som påpeget diskuteres. De kritisk teoretiske tilgange til aktionsforskning kan vel siges at dele målet om menneskelig opblomstring, medens det formentligt vil være langt fra et kritisk teoretisk standpunkt at hævde, at et partcipatorisk verdenssyn er ved at vokse frem. Det er dog en smuk tanke.

Reason og Bradbury peger på, at det formentligt ikke er muligt at komme med én sammenhængende historie om aktionsforskning og redegør for, at der er en række forskellige afsæt til aktionsforskning. De peger i lighed med andre på Lewin og udviklingen af den sociotekniske tradition, dertil føjer de kritikken af positivismen,

eksperimentel læring og psykoterapi, spiritualitet og Marx, Gramsci samt Freire's arbejde med uddannelse og

"the participatory research practice of those working for the liberation of the oppressed and underprivileged of this world" (Reason and Bradbury, 2006:3).

Reason and Bradbury tilføjer, at aktionsforskning har ladet sig inspirere af og har trukket på en lang række meget forskellige teoretiske tilgange, som pragmatisk filosofi, kritisk teori, demokratisk praksis, tanker om befrielse, humanistisk psykologi, konstruktivisme, systemteori og senest kompleksitetsteori, og aktionsforskning har fundet anvendelse i en lang række forskellige faglige felter. Reason and Bradbury anfører, at de ser et skift fra moderniteten og det positivistiske paradigme over the "linguistic and cognitive turn" og dets fortolkende og konstruktivistiske paradigme, som pointerede sprogets bidrag til at skabe virkeligheden, og til det, der for Reason and Bradbury udgør en tredje mulighed, nemlig et partcipatorisk verdensbillede, et partcipatorisk paradigme. Reason and Bradbury fremhæver, at indsigterne fra "the linguistic turn" er centrale for aktionsforskning, idet aktionsforskningsbestræbelser er demokratiske og derfor har behov for at kunne arbejde med, hvordan magthavere anvender sproget til at definere virkeligheden. Men disse indsigter er ikke tilstrækkelige.

"We need to find a way of acknowledging the lessons of the linguistic turn while not ignoring the deeper structures of reality, and propose that a more creative and constructive worldview can be based on the metaphor of participation" (Reason and Bradbury, 2006:7).

Den tilgang, som de peger på, integrerer både positivismens ontologiske opfattelse af en virkelig virkelighed – et realistisk standpunkt – og konstruktivismens epistemologiske synspunkt, at erkendelsen af denne virkelighed er sprogligt formidlet og kulturelt påvirket – en relativisme epistemologisk set. Begge dele i overensstemmelse med et kritisk realistisk blik og dette project. Dertil føjer de et partcipatoriske verdenssyn:

"the participatory nature of the given cosmos whose form is relational and ecological. Since we are part of the whole, we are already engaged in practical being and acting" (Reason and Bradbury, 2006:7).

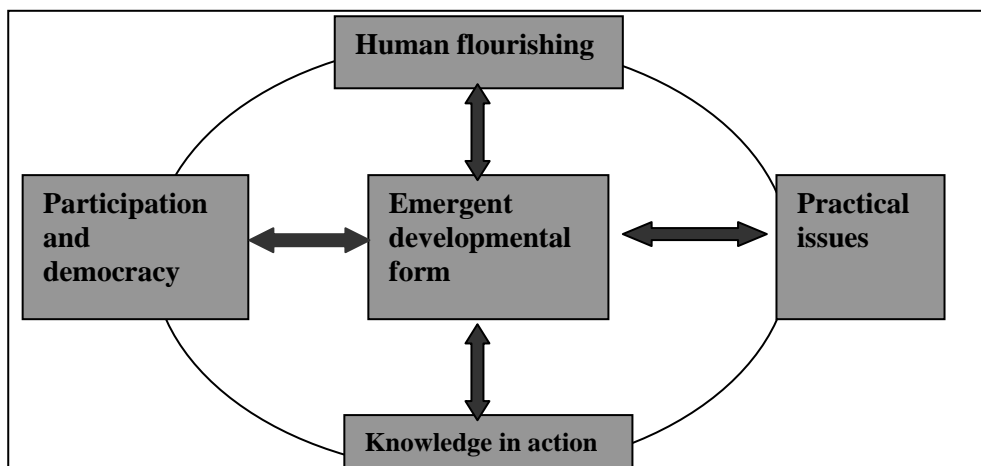
Dette nødvendiggør aktionsforskning. Det partcipatoriske syn indbefatter en ontologisk opfattelse af cosmos, der er forbundet på måder, som de vurderer klassiske og systemiske modeller ikke kan udtrykke fuldt ud. Der er tale om et holistisk syn.

" Human persons do not stand separate from the cosmos; we evolved with it and are an expression of its intelligent and creative force" (Reason and Bradbury, 2006:8).

Epistemologisk set tager deres partcipatoriske tilgang afsæt i handlingen og viden skabes i sociale sammenhænge. Viden er ikke noget eksisterende, der skal opdages, men opstår i menneskers dialoger og samhandlinger. Dette partcipatoriske syn rummer en politisk dimension, idet dets fundering i demokrati og deltagelse medfører et politisk imperativ om menneskers:

”right and ability to have a say in decisions which affect them and which claim to generate knowledge about them. It asserts the importance of liberating the muted voices” (Reason and Bradbury, 2006:10).

Det handler om at udøve magt i fællesskab med andre, og det omhandler ikke alene relationer mellem mennesker, men også relationer *”with the more-than-human world (...) participation is an ecological imperative” (Reason and Bradbury, 2006:10).* En model/figur gengiver de 5 karakteristiske faktorer i aktionsforskning, som de udleder, er fælles for aktionsforskning:

(Reason and Bradbury: Figur 1 Characteristics of action research (Reason and Bradbury, 2006:2)).

I følge Reason og Bradbury er aktionsforsknings formål at udvikle praktisk og brugbar viden – og i videre forstand at bidrage til øget velvære på en række væsentlige parametre: økonomiske, politiske, psykologiske og spirituelle for såvel individer som samfund og samtidig bidrage til udvikling af en bæredygtig planet. Aktionsforskning skal udvikle teorier, der kan understøtte emancipation og samfundsmæssig opblomstring, og dette sker gennem arbejdet med en forskning, der er partcipatorisk og inddrager mennesker og deres daglige tilværelse i både udformning af spørgsmål og fortolkning. Aktionsforskning kan ikke kendetegnes af faste metoder, men må anses for ”en kunst” og have en form, som udvikler sig af og med processen. Aktionsforskning på denne baggrund udvikler viden ud fra de indsigter, der kan fremreflekteres igennem processen. Reason og Bradbury fremhæver, at disse fem karakteristika for aktionsforskning gensidigt påvirker hinanden og udgør en “action turn”, der bygger videre på “the language turn” og anser viden for social konstrueret og samtidig fokuserer på, hvordan der kan handles klogt i en social konstrueret verden (Reason and Bradbury, 2006).

Denne tilgang til aktionsforskning ser sig som favnende de fleste øvrige aktionsforsknings tilgange i en form for hybrid ”overhat”, der er yderst deltagelsesorienteret og dedikeret til demokrati. Den har et holistisk syn på verden og har som formål at arbejde med *”Inquiry and Participation in Search of a World Worthy of Human Aspiration” (Reason and Bardbury, 2006:1).* Samtidig har den også fokus på

handlingernes betydning og imødekommer herved en indvending mod de Habermas inspirerede aktionsforskningstilgange, der bliver kritiseret for at lægge for megen vægt på argumentation og intellektuelle diskurser og overse de væsentlige betydninger af ”*handlingsmessige, ferdighedsmessige og emosjonelle aspekter, knyttet til det kontekstuelle*” (Hiim, 2010:175), som er afgørende i relation til uddannelse i og udvikling af professionel praksis (ibid.), og hermed også socialt arbejde som i dette projekt.

Transformational Action research (TAR) (Angie Titchen¹¹⁹, Kim Manley¹²⁰ and Brandon McCormack¹²¹ m.fl.)¹²²

Transformational Action Research er beskrevet af aktionsforskere og undervisere indenfor sundhedssektoren, særligt det sygeplejefaglige felt (Wilson, McCormack and Ives, 2008) (Titchen and McCormick, 2008)(Titchen and Manley, 2006). Hensigten med denne aktionsforskning er i lighed med aktionsforskning indenfor det pædagogiske område at udvikle den professionelle indsats. Målet angives af forfatterne til at bestå i, at den professionelle sygeplejeindsats dels bliver mere effektiv og dels i højere grad bliver personcentreret samt vidensbaseret¹²³. Dog har den ikke kun fokus på forandring af praksis, men også af praktikerne selv og af organisationerne. Det er i denne tilgang også praktikerne selv, der skal forske i egen praksis¹²⁴, bistået af forskere. Titchen and Manley gør rede for, at sygeplejeforskning har hentet inspiration i aktionsforskning indenfor undervisningsområdet, særligt hos Carr og Kemmis, og deres udgivelse: ”Becoming Critical” fra 1986. Denne inspirationskilde og ønsket om at udvikle aktionsforskning i sygeplejen deles ifølge forfatterne imidlertid kun af en håndfuld aktionsforskere på dette felt (Titchen and Manley, 2006). TAR ønsker at bistå praktikere til at sætte spørgsmålstejn ved og forandre aspekter i sygeplejen, der tages for givet:

in order to ”develop new insights into the oppressions, contradictions, dilemmas and paradoxes that prevent the delivery of person-centred evidence-based healthcare. [and] to use these understandings to transform their cultures and practices through co-creating new knowledge in and from practice” (Titchen and Manley, 2006:334).

Målet er i lighed med PAR hos Reason and Bradbury: *“the creation of emancipatory, transformational knowledge and critical practice theory(...) with AR that emphasises human flourishing as the ultimate outcome and means of the research” (Titchen and Manley, 2006:335).*

¹¹⁹ Professor, Fontys University, Holland samt University of Ulster, Irland, sygeplejeforskning (kursusprogram).

¹²⁰ Ph.d i ”nursing practice. University of Manchester/RCN Institute” (Titchen and Manley, 2006:355).

¹²¹ Professor i sygeplejeforskning, University of Ulster, Irland.(kursusprogram).

¹²² TAR stiftede jeg personligt kendskab med gennem min deltagelse i et Ph.d kursus i aktionsforskning indenfor sundhedssektoren. I bilag 5 er der en beskrivelse af deltagelse i dette kursus samt fotos derfra der visualiserer den kunstneriske tilgang.

¹²³ Forfatterne anvender udtrykket evidensbaseret. Da termen evidensbaseret ofte forbindes med andre konnotationer i form af en bestemt positivtisk forståelse af forskning, jf f.eks. Nordisk Cambell vælger jeg, uden her at gå ind i en diskussion om evidensbaseret, ud fra deres øvrige pointer, at anvende udtrykket vidensbaseret frem for evidensbaseret.

¹²⁴ Omtalt som practitioner-researchers (Titchen and Manley, 2006:334).

Forfatterne redegør for, at de i deres tidligere arbejde fulgte Carr og Kemmis's tilgang. Dette indebar, at de forlod sig på "aktivering" af deltagernes venstre hjernehalvdel, idet de kognitive indsigter og forandringer var i fokus. Imidlertid udvikler forfatterne efterhånden en forståelse af, at aktiviteter, der involverer den højre hjernehalvdel gennem kunstneriske aktiviteter, i højere grad kan understøtte forandringer og komplementere den kognitive kritik, hvorfor de bygger videre på Carr og Kemmis og tilføjer en spirituel og kunstnerisk dimension til aktionsforskning.

"Enabling holistic transformation requires bringing together creative and spiritual dimensions with the cognitive within the conduct of AR" (Titchen and Manley, 2006:336). Forfatterne introducerer her begrebet kunstnerisk kritik¹²⁵ som et redskab til at skabe kritisk praksis teori. De peger på, at begrebet er uklart, men kan minde om professionel kunst¹²⁶, der blandt andet består i en blanding af personlige kvaliteter, praktiske færdigheder, kreativ fantasi, forskellige tilgange til viden og det at vide, praktisk visdom og et autentisk selv. En TAR orienteret aktionsforsker må fokusere på at blive både kritisk og kreativ.

"Increasingly, creative imagination and intuition are been openly acknowledged to have a place in qualitative research and the use of creative arts media and artistic expression as data gathering and interpretation methods is growing" (Titchen and Manley, 2006:342). Titchen and Manley ønsker at involvere deltagerne i alle dele af forskningen og bestræber sig på at skabe et miljø for refleksion og dialog mellem alle interessenter på feltet samt udvikle bedømmelsesmæssig konsensus mellem dem. Forskeren må kunne udfylde rollen som både facilitator, kritisk ledsager og ekspertpraktiker. Og der må udvikles åbne, ærlige autentiske samarbejdsfællesskaber (Titchen and Manley, 2006). Disse overvejelser om forskerrolle og karakteren af fællesskaberne mellem forsker og øvrige deltagere trækkes med ind i dette projekt.

TAR fremstår med store lighedspunkter til PAR, som Reason and Bradbury fremstiller denne tilgang, dog er PAR måske uden den udtrykkelige vægt på anvendelse af kunstneriske tilgange, der kendetegner TAR. PAR opfatter måske i højere grad selve forskningsprocessen som en form for kunst. Titchen svarede adspurgt herom, at hun kunne se forbindelsen mellem PAR og TAR. En af inspirationerne bag TAR er Heron, der er bidragsyder til Handbook of Action Research og som har samarbejdet med Reason (Reason and Bradbury, 2006). Herons indflydelse på TAR fremgår også af litteraturlisten til nogle af Titchens artikler (Titchen and Manley, 2006, Titchen and McCormack, 2008).

Kort opsamling: Aktionsforskning - en mangfoldighed af forskellige traditioner og tilgange

¹²⁵ "artistic critique" (Titchen and Manley, 2006:341).

¹²⁶ "professional artistry" (op.cit.).

I det foregående har jeg bestræbt mig på at vise et udvalg af den mangfoldighed af tilgange, som aktionsforskning som forskningsform rummer, og som jeg har plukket elementer fra til dette projekt. Udvalget præsenteres med det blik, som jeg har udviklet, gennem læsning af udvalgte aktionsforskere blikke på aktionsforskning. Det skrevne giver sig hermed ikke ud for at være fortællingen om aktionsforskning og denne forskningsforms mange muligheder. Andre ville have produceret en anden fortælling. Dog er det blevet den fortælling, der udgør afsættet for at mit valg af de aktionsforskningselementer, der tages med ind i aktionsforskningsprocessen i dette projekt. Som en forudsætning for i kapitel 5 at kunne udarbejde en samlet aktionsforskningstilgang, der kendetegner dette projekt, vil jeg i det følgende forsøge at etablere en form for overblik over, hvilke overordnede perspektiver, der kan siges at kendetegne de præsenterede tilgange gennem at se på mulige hovedskillelinjer i aktionsforskning, således at dette perspektiv blik kan hjælpe med at styre valgene af elementer fra aktionsforskningstilgangene.

Mulige forskellige hovedstrømninger i aktionsforskning

Ved gennemsøgning af aktionsforskningslitteratur fremkommer der som vist en mangfoldighed af tilgange, som kalder sig aktionsforskning eller anvender begreber i lighed hermed til at karakterisere sin forsknings og forandringsvirksomhed. Disse tilgange har en række forskellige kendetegn, der er ligheder og forskelle. I denne mangfoldighed af tilgange har nogle dog mere slægtskab med nogle end andre. De forskellige aktionsforskningstilgange er rundet af forskellige videnskabsteoretiske tankegange. Derfor giver det god mening at forsøge at trække nogle mere overordnede linjer op i et forsøg på at skabe et overblik og klargøre nogle ligheder og forskelle gennem at samle dem i forskellige overordnede perspektiver eller hovedstrømninger, hvor den foregående præsentation kan ses som billeder af de enkelte små bække eller kilder, der løber som dele af understrømme i disse samlede hovedstrømninger. Dette er der gjort forskellige forsøg på, hvilket behandles i det følgende.

To hovedstrømninger i aktionsforskning?

Tidligere har jeg i mit speciale på kandidatuddannelsen arbejdet med en enkel opdeling af aktionsforskningstilgange, fundet i en ældre tekst hos Langsted, der opererer med to hovedformer for aktionsforskning - to skoler - (hvor der eksisterer mange mellemformer):

1. En **kulturradikal-progressiv**-aktionsforskning. En forskning med samfundsengagement. (Langsted, 1973). En eksponent for denne retning er Løchen:

"Aksjonsforskning - i hvert fall slik jeg ser det - er en fremgangsmåte som forsøker å sikre at svake grupper får nyttiggjort seg forskerens kunnskaper og resultater"(Løchen, 1973:30).

2. En *teknokratisk-funktionalistisk*-aktionsforskning. Denne form er nært tilknyttet organisations-psykologien og -sociologien og har større ligheder med anvendt forskning og kontraktforskning end den foregående. (Langsted,1973). En eksponent er Clark:

"Action research is one strategy for influencing the stock of knowledge of the sponsoring enterprise.....Typically, the sponsors are concerned to ensure that they "get value for money spent", and hence not always especially concerned with the theoretical activities and interests of practitioners"(Clark, 1972:22).

Den teknokratisk-funktionalistiske aktionsforskning identificerer sig med rekvirenterne, forstået som dem, der betaler - og ikke med den undersøgte population. (Tonboe, 1978). Dette er en meget simpel og måske tidstypisk opdeling, som jeg i dag vil anse for forsimplet til at gribe den mangfoldighed, som forekommer i aktionsforskningslandskabet. En nyere forsøg på opdeling findes hos Nielsen, der i sin artikel om aktionsforskningens videnskabsteori opridses **4 traditioner** indenfor aktionsforskning:

1 Dialogtraditionen (præget af pragmatisme)- som p.t. er mainstreamtraditionen i aktionsforskningen,

Og derpå fremhæves der 3 øvrige mere kritiske aktionsforskningstraditioner:

2. Den ressource – opbyggende aktionsforskning,

3. En aktionsforskningsmetodologi i traditionen fra den kritiske teori

4. Jungk-inspireret fremtidsforskning (Nielsen, 2004)

Jeg læser hans opdeling sådan, at alene 1. Dialogtraditionen adskiller sig fra de tre øvrige, der alle er rundet af et mere eller mindre kritisk teoretisk afsæt, hvorfor de tre efter min bedste overbevisning falder ind under Langsteds betegnelse: Kultur-radikal- progressiv aktionsforskning. Hermed rummer denne opdeling fra Nielsen egentlig også kun to hovedtyper af aktionsforskning, en kritisk og en ikke- kritisk funderet, idet det alene er aktionsforskning med et kritisk teoretisk afsæt, der er underopdelt. At Nielsen især interesserer sig for at nuancere den kritiske aktionsforskning og på en måde slår de øvrige aktionsforskningsforståelser sammen i en pulje forekommer måske logisk nok, når man betænker hans eget engagement i udviklingen af den kritiske aktionsforskning; men jeg finder den utilstrækkelig eller for unuanceret til at give et dækkende billede af aktionsforskningslandskabet aktuelt.

3 eller 4 hovedstrømninger i aktionsforskning?

En anden mulighed for at opridse hovedlinjer er at anvende en opdeling, som skitseres af Kemmis (2006). Kemmis skelner på baggrund af Habermass´ pointe om forskellige erkendelsesinteresser bag videnskab mellem tre hovedtilgange til opfattelse af viden og forskning samt tre heraf afledte overordnede tilgange til aktionsforskning:

1. Empirisk analytisk aktionsforskning med fokus på teknisk viden/ Teknisk aktionsforskning

- en instrumentel interesse – hvor fokus i aktionsforskningen vil være på ændringer af arbejdet med henblik på at ændre out-come – en problemløsende tilgang til aktionsforskning, som vil være succesfuldt gennemført, hvis resultaterne lever op til de opstillede mål, uden at der sættes spørgsmålstegn ved målene. Denne type aktionsforskning vil **påvirke ”the work”**

2. Fortolkende aktionsforskning med fokus på praktisk viden / Praktisk aktionsforskning

– en praktisk interesse i at kunne træffe kloge beslutninger i praktiske situationer – hvor fokus i aktionsforskningen – udover at ændre out-come også fokuserer på at informere de deltagende praktikere og påvirke deres beslutningstagning. Der er hermed også et fokus på læring. ”*Unlike technical action research, however, practical action researchers aim just as much at understanding and changing themselves as the subjects of a practice (as practioners) as changing the outcomes of their practice*” (Kemmis, 2006:95). Denne type aktionsforskning vil hermed både **påvirke”the work and the worker”**.

3. Kritisk aktionsforskning med fokus på frigørelse/ Emancipatorisk aktionsforskning

- en frigørende interesse. Frigørelse af mennesker fra determinismer stammende fra sædvaner, illusioner og tvang, hvor fokus i aktionsforskningen udover at ændre både out-come og øge praktikernes selvforståelse også er på, at ville hjælpe praktikeren til at udvikle en kritik af deres sociale og læringsmæssige arbejdsbetingelser. At udvikle en kritisk og selvkritisk forståelse af deres situation. “*This kind of action research aims at intervening in the cultural, social and historical processes of everyday life to reconstruct not only the practice and the praktitioner but also the practice setting*” (*ibid*). Denne type aktionsforskning vil dermed **påvirke både”the work, the worker and the workplace” (and community/ society – min tilføjelse)** (Kemmis, 2006).

Denne opdeling ifht. aktionsforskningen i tre hovedstrømninger giver god mening, når jeg ser på en række af de aktionsforskningstilgange, som jeg har stiftet bekendtskab med. Dog finder jeg, at den ikke i tilstrækkelig grad på nuanceret vis kan rumme de nyere mere konstruktivistisk orienterede udgaver af aktionsforskning, der kobler alle tre tilgange. For eksempel tager tredelingen ikke tilstrækkeligt højde for Reason og Bradburys ambition om at skabe en holistisk type af aktionsforskning: Participatory Action Research (Reason og Bradbury, 2006), eller for Transformational Action Research (Titchen og McCormack, 2008, McCormack og Titchen, 2006). Disse tilgange søger både at favne en humanistisk funderet, en systemteoretisk funderet og en kritisk teoretisk funderet tilgang til aktionsforskning i en holistisk orienteret aktionsforskningstilgang, som det fremhæves af Titchen. Med inspiration fra Titchens omtale af 4 paradigmer i aktionsforskningslandskabet¹²⁷, har jeg har valgt at tilføje et fjerde overordnede aktionsforskningsperspektiv/ hovedstrømning i aktionsforskning:

4. Holistisk aktionsforskning/ Participatory (PAR)/ Transformational aktionsforskning (TAR)

- fokus på opblomstring for mennesker såvel som for kosmos og hvilende på et konstruktivistisk holistisk grundlag – i sin selvforståelse både omfattende og udvidende de tre foregående hovedstrømninger (Titchen, 2006,2008, McCormack, 2008, Reason og Bradbury, 2006). Fokus er på at skabe praktisk viden med henblik på at forfølge

¹²⁷ På det tidligere omtalte Aktionsforskningskursus 26-28.5.2009 udleverede Titchen arbejds papirer til karakteristik af Aktionsforskningslandskabet, som bestående af 4 hovedaktionsforskningstilgange knyttet til hvert sit forskningsmæssige paradigme: Teknisk Aktionsforskning – knyttet til et positivistisk forskningsparadigme. Praktisk Aktionsforskning- knyttet til et fortolkende forskningsparadigme, Emancipatorisk Aktionsforskning – knyttet til et kritisk teoretisk forskningsparadigme samt Transformational Aktionsforskning – ligeledes knyttet til et kritisk teoretisk forskningsparadigme, jf. Bilag 6.

menneskelige mål - skabe menneskelig trivsel. "*Inquiry and participation in Search of a World Worthy of human Aspiration*" (Reason og Bradbury, 2006:1), men samtidig udvides denne menneskelige trivsel til at omfatte hele klodens trivsel, ud fra en tankegang om, at alt er forbundet i kosmos på baggrund af et partcipatorisk verdenssyn. Denne type aktionsforskning vil med Kemmis' billede **ændre både "the work, the worker, the workplace, and the world / cosmos"**.

Man kan indvende, at de tre første tilgange i hovedsagen modsvarer tre kendte overordnede videnskabsteoretiske perspektiver, medens den sidste fjerde position er mere uklar, idet den med sin vægt på ontologien – hele cosmos hænger sammen – måske mere kan siges at udgøre et verdenssyn end et syn på viden, videnskab og erkendelse. Dog vurderer jeg, at de tilgange, der forårsager denne opdeling også har en epistemologisk fundering og forholder sig til videnskabelse og erkendelse, og i sit syn på viden og videnskabelse ligger i forlængelse af en konstruktivistisk tænkning, der kunne tale for en placering i den fortolkende hovedstrøm, hvilket dog modsiges af dets ontologiske fundering. Samtidig fremhæver de tillige træk fra de kritisk teoretiske tilgange, således at det giver mening at oplinje dem som en fjerde hovedstrømning på linje med de øvrige tre.

Kort opsamling - Mulige forskellige hovedstrømninger i aktionsforskning

Med opstillingen af disse overordnede aktionsforskningsperspektiver kan man tænke, at jeg forsimples virkelighedens mangfoldighed og overser mange mellemnuancer i aktionsforskningens verden. Dette er jeg helt enig i. Alligevel kan en sådan overordnet forsimples være anvendelig til at etablere en form for overblik over centrale skillelinjer for på den baggrund at kunne dykke mere ned i et enkelt perspektiv og dets nuancer. Disse fire hovedlinjer / overordnede aktionsforskningsperspektiver kan opfattes som en form for idealtyper¹²⁸ indenfor aktionsforskning, hvor udvalgte aktionsforskningstilgange sjældent vil være rendyrkede, men kan rumme træk også fra de øvrige perspektiver, men alligevel overordnet set må siges at tilhøre det ene eller det andet overordnede aktionsforskningsperspektiv.

Indplacering af de præsenterede aktionsforskningstilgange i 4 overordnede aktionsforskningsperspektiver/ strømninger

I det følgende vil jeg søge at indplacere de præsenterede tilgange i disse fire overordnede hovedstrømninger indenfor aktionsforskning. Hensigten hermed er at kunne guide mig i samlingen af min egen tilgang til aktionsforskning på baggrund af de gennemgåede tilgange.

Ad 1 Empirisk analytisk aktionsforskning med fokus på teknisk viden/ Teknisk aktionsforskning

¹²⁸ "Idealtypen, "tankebillede", der ifølge Weber "sammenfatter bestemte forhold og processer (...) til et modsigelsesfrit univers af tænkte sammenhænge", og som "i sin begrebsmæssige rene form (...) ikke [genfindes] noget sted i den empiriske virkelighed" (Larsen og Pedersen, (red.), 2011:251).

Denne type af aktionsforskning vil alene påvirke "the work", hvilket ikke er kendetegnende for nogle af de her præsenterede aktionsforskningstilgange, der alle har ambitioner ud over det. De management orienterede aktionsforskningstilgange på et positivistisk grundlag, som det beskrives, at nogle aktionsforskningstiltag degenererede til, må indplaceres her.

Ad. 2 Fortolkende aktionsforskning med fokus på praktisk viden / Praktisk aktionsforskning

Denne type af aktionsforskning vil både påvirke "the work and the worker". Dette vurderer jeg er tilfældet for en række af de her præsenterede tilgange, hvilket svarer til Kemmis konstatering af, at en god del af den aktuelle aktionsforskning rummes i dette perspektiv. Blandt andet meget af den aktionsforskning, som er inspireret af Donald Schön's arbejde (Kemmis, 2006). Det gælder Lewin's arbejder med afsæt i humanistisk psykologi og en hermeneutisk forståelse. Det gælder den socio-tekniske tradition og dens arbejde med selvstyrende grupper og videreudviklinger herfra på et systemteoretisk/ konstruktivistisk grundlag. Kemmis placerer Dialogtraditionen her (2006). Placeringen af "Dialog traditionen" her kan diskuteres, da der efterhånden er udviklet en kobling til systemteoretisk tænkning (Svensson og Nielsen, 2006), blandt andet udtrykt af Gustavsen således: "*Action Research*" is nothing but a series of communicationprocesses" (Gustavsen, 1996:15), og med dette stærke fokus på kommunikation kunne det også placeres i et konstruktivistisk paradigme. Men jeg tænker alligevel at det er en rimelig placering, idet der fortsat er fokus på sproglige fortolkninger, om end det er i en mere konstruktivistisk /systemteoretisk udgave. Gustavsen forstår dialogtraditionen som en videreførelse af den socio-tekniske tradition, dog med forskelle, idet Dialogtraditionen stærkt vægter den demokratiske dialog og ikke taler om eksperimentelle udviklingsprocesser, men fokuserer på, at forandringsprocesserne skal foregå gennem forandring af dialogerne. Forandring af diskurserne forandrer organisationerne, og dette forudsætter samarbejde og dialoger i netværk af organisationer (Gustavsen, 2006). Placeringen af Dialogtraditionen her kan yderligere diskuteres på grund af dens inspiration fra kritisk teori / Habermas, men placeringen giver mening, idet denne inspiration alene ses at influere på måden, der arbejdes med dialoger på, og ikke giver sig udtryk i et emancipatorisk perspektiv om grundlæggende forandringer, men præges af konsensustænkning. Der er ifølge mit blik tale om, at der er en vægt på de fortolkende/ hermeneutiske elementer koblet med systemteoretisk/konstruktivistisk tænkning blandt andet i relation til fokuseringen på netværksdannelse.

Når det kommer til PAR i Whytes udgave er spørgsmålet, hvorvidt den skal indplaceres i den kritiske aktionsforschingsstrømning eller i den fortolkende. Denne tilgang rummer

kritiske elementer i form af et åbent blik for interessemudsætninger, samtidig med, at der er vægt på den fælles fortolkning. Der er mål om øget demokrati og gulvpersonales deltagelse i beslutninger. Whyte peger på, at forskning skal øge menneskers velfærd og føre til social fremgang (Whyte, 1991), uden at der eksplicit peges på et emancipatorisk perspektiv, hvorfor jeg vil placere denne tilgang som fortolkende aktionsforskning, selvom der måske i højere grad er tale om en hybrid mellem fortolkende og kritisk aktionsforskning

Pragmatisk aktionsforskning baseret på den amerikanske pragmatisme vil jeg ligeledes placere i fortolkende aktionsforskning, idet pragmatismen fokuserer på meningen med begreber og udsagn på baggrund af den konkrete (sam)handlingskontekst.

Ad. 3. Kritisk aktionsforskning med fokus på frigørelse/ Emancipatorisk aktionsforskning

Denne type af aktionsforskning vil påvirke både "the work, the worker and the workplace" og community/ society. Den fagligt ressourceopbyggende aktionsforskningstradition vil jeg indplacere her, idet denne tradition præges af at vedgå sig konfliktende interesser og vælger side i disse konflikter og ønsker at aktionsforskning med dette afsæt også forandrer arbejdets betingelser. Den kritiske utopiske aktionsforskning er det oplagt at indplacere her, idet denne tilgang klart tilkendegiver, at grundlaget baseres på kritisk teori, og at den arbejder med et emancipatorisk perspektiv.

Argyris og Action Science trækker på Lewin og Dewey fra pragmatismen, der er placeret i den fortolkende aktionsforskning, ligesom Argyris har samarbejdet med Schön omkring action science, og Schön's arbejder ville jeg almindeligvis placere som en fortolkende tilgang, hvilket Kemmis også peger på (Kemmis, 2006). Imidlertid pointeres det stærkt fra Argyris's side, at han anser AS som kritisk teori i traditionen fra Frankfurterskolen, som skulle berettige en placering her i den kritiske hovedstrøm. Dette kan dog diskuteres, og jeg har mødt modargumenter mod denne placering begrundet i, at AS kan anses for at rumme deterministiske træk. Imidlertid kan alle kritiske tilgange baseret på Marx' arbejder ikke siges at være ikke-deterministiske, jf. for eksempel den tidligere kapitallogik¹²⁹. Samtidig har de psykodynamiske træk ved AS også udgjort en del af begrundelserne for, at dette vil være en fejlplacering. Her vil modargumentet være, at selve Frankfurterskolens projekt netop bestod i en sammentænkning af Marx og Freud, hvorfor jeg ikke anser denne

¹²⁹ Det centrale i kapitallogikken var at afdække de ordnings- og udviklingsformer i det samfundsmæssige, som var effekter af den «logik», en kapitalistisk vareproduktion medførte (...). Kapitallogikken blev spaltet i flere retninger, men overordnet i to. Der var en retning som forblev filosofisk (...) Og der var en såkaldt realanalytisk retning, hvor man ud fra de overordnede kapitallogiske begreber forsøgte at gennemføre empiriske analyser af de faktiske kapitalbevægelser (...). Kapitallogikken uddøde som en sammenhængende intellektuel konjunktur i 1980'erne. <http://www.leksikon.org/art.php?n=3260> lokaliseret 11 08 12.

indvending for en tilstrækkelig begrundelse til at undlade at placere AS her i kritisk aktionsforskning. Ligeledes vil jeg placere Critical Action Research og dens videreudvikling her, idet Carr og Kemmis peger på et emancipatorisk sigte med den kritiske forskning og i videreudviklingen klargør Kemmis, at det ikke kun handler om at forandre praksis og interaktionerne mellem deltagerne, men også om at forandre konteksterne.

Ad. 4. Holistisk aktionsforskning/ Participatory (PAR)/ Transformational aktionsforskning (TAR),

Denne type af aktionsforskning vil med Kemmis's billede ændre både "the work, the worker, the workplace, and the world / cosmos". I denne tilgang indplacerer jeg PAR i Reason and Bradbury udgaven samt TAR. Disse tilgange til aktionsforskning ser sig som favnende de fleste øvrige aktionsforsknings tilgange og rummende de tre foregående hovedstrømninger af aktionsforskning. Fortalerne argumenterer for, at denne strømning både indoptager: Positivismens registrering af verden over "den epistemologiske vending" – med vægt på det erkendelsesteoretiske (og postpositivismen) – til det aktuelle behov for at bygge på indsigter fra både positivismen og konstruktivismen – og samtidig tilføje en kritisk handlingsdimension. Den er yderst deltagelsesorienteret og demokratisk. Tilgangen ser jeg som vidtfavnende både holistisk/ økologisk/spirituel med systemteoretisk fundering, referencer til befrielsesbevægelser og trækken på kritisk teori. PAR er formuleret ind i et partcipatorisk verdenssyn, som Reason og Bradbury fremhæver, er på vej til at slå igennem. TAR vægter desuden de æstetiske dimensioner også i forskningsprocesser. PAR/TAR indoptager en lang række differentierede aktionsforskningstilgange i en form for hybrid holistisk "overhat" for aktionsforskning.

Kort opsamling på Indplacering af de præsenterede aktionsforskningstilgange i 4 overordnede aktionsforskningsperspektiver/ strømninger

Som ovenstående gennemgang af forskellige aktionsforskningstilgange viser, befinder de aktionsforskningstilgange, som jeg har valgt at præsentere, sig i forskellige hovedstrømninger i aktionsforskningsfamilien. Da jeg tager udvalgte elementer med fra forskellige tilgange, må den tilgang, der kendetegner dette projekt, forsøges kreeret således, at den ikke "stritter" og rummer for modstridende elementer; men kendetegnes ved nogle overordnede kendetegn i overensstemmelse med en af aktionsforskningshovedstrømmene, der dog tilføjes andre elementer, som kan "underordnes" denne hovedstrømning. Den valgte aktionsforskningstilgang skal harmonere med at fungere indlejret i en kritisk aktionsforsknings strøm. Dette vender jeg tilbage til i det efterfølgende kapitel 5.

Udvalgte centrale aspekter ved aktionsforskning

I de følgende afsnit vil jeg uddybe et par udvalgte aspekter ved aktionsforskning. Disse aspekter er udvalgt, da de udgør centrale og omdebatterede aspekter ved aktionsforskning som forskningsform. Først vil jeg se på forsker- og deltager roller/ positioner i aktionsforskning, derpå fokusere på arbejdet med læring i aktionsforskning og relatere begge aspekter til de opridsede hovedstrømninger i aktionsforskning samt mit aktionsforskningsprojekt.

Forsker-deltagerroller/ positioner i aktionsforskningsstrømningerne

En central diskussion i aktionsforskning er spørgsmålet om både forskeres og praktikers roller i aktionsforskning. Dels i relation til begge parter involvering i handling/aktionerne, dels i relation til begges parter involvering i forskningsprocessen. Modsat den mere konventionelle forskning har aktionsforskeren i flere aktionsforskningstilgange en afgørende aktiv rolle også i handlingerne/aktionerne. Dette benævnes netop af Hegland som særkendet ved aktionsforskning, jf. definitionen fra Hegland. Ligeledes adskiller positionen for de personer, hvis situation/praksis der forskes i sig kraftigt i mange aktionsforskningstilgange fra den rolle/position, de samme personer vil have i mere konventionel forskning, idet de er aktive deltagere både i beslutninger om handlinger/aktioner og i relation til forskningen, og i nogle tilgange selv udgør de forskende subjekter. Gennem aktionsforskningshistorien har diskussionerne herom bølget frem og tilbage, og positionerne har ændret sig. Er der modsætninger mellem hensyn til aktion og forskning, hvor ligger hovedvægten, og hvem har hovedansvaret for hvilke dele? (Henriksen og Johansen, 1996). Disse diskussioner afspejles også i diskussionen om, hvad man i det hele taget kalder den aktivitet, der her er i fokus. Benævner vi det aktionsforskning, eller partcipatorisk aktionsforskning? Og er det det samme, der er i fokus? Ifølge Puckett og Harkavey taler de skandinaviske aktionsforskere primært om aktionsforskning, og forskere fra engelsktalende lande (og Syd), der er involveret i samme typer af forskning, taler om PAR for at pointere vægten på deltagernes deltagelse¹³⁰. Det er derfor ikke så meget selve betegnelsen, der kan indebære afgørende forskelle, men mere de kvaliteter ved den aktuelle forskningstilgang, der er afgørende for, om der tales om det samme eller noget forskelligt. I det følgende vil jeg derfor se på aktionsforskerens og deltagernes positioner og roller i hvert af de fire opridsede aktionsforskningsperspektiver. Hvor det igen kan blive for kort og for simplificeret, når jeg forsøger at indrangere de enkelte aktionsforskningstilgange, men hvor jeg vil acceptere dette af hensyn til at få opridset nogle hovedskillelinjer.

¹³⁰ Puckett and Harkavy beskriver, at amerikanske aktionsforskere foretrækker udtrykket participatory action research, medens skandinaviske aktionsforskere alene taler om aktionsforskning. Skandinaverne argumenterer med, at participatory action research er dobbeltkonfekt, idet aktionsforskning per definition er deltagende, hvor de amerikanske aktionsforskere ønsker en klar adskillelse mellem aktionsforskning som anser sig for participatory og aktionsforskning som ikke har dette kendetegn. (Puckett and Harkavy, 1999).

Ad. 1. Empirisk analytisk aktionsforskning med fokus på teknisk viden/ Teknisk aktionsforskning.

Aktionsforskning her er baseret på en tankegang om, at forskningen er ekspertens – det vil sige forskerens – domæne.

”Research is an activity and a knowledge-base of the Action-Researcher him/herself, running parallel with his/hers interactive involvement in the help-seeking client” (Westlander, 2006:46).

Forskeren som eksperten i den tekniske aktionsforskning. Dette citat af Westlander er imidlertid skrevet i forbindelse med en kritik af Lewins aktionsforskningstilgang, der kritiseres for at rumme en eksperttankegang (ibid.). Lewin’s tilgang vil jeg overordnet set ikke placere i denne hovedstrømning. Dog kan dele af hans forskningstilgang netop på dette punkt om forsker og deltagerroller måske mere ligne denne hovedstrømning end det fortolkende perspektiv, hvor jeg har vurderet, at hans tilgang i hovedtræk hører hjemme, hvorfor den på dette aspekt af aktionsforskning kan antage en hybrid form. Denne tilgang rummer et asymmetrisk syn på relationen mellem forsker og praktiker. Relationen kan betegnes som ekspert vs. klient. Da jeg ikke har præsenteret eller taget noget med fra aktionsforskningstilgange i denne hovedstrømning må denne konstatering være tilstrækkelig.

Ad. 2. Fortolkende aktionsforskning med fokus på praktisk viden/ Praktisk aktionsforskning.

I denne hovedstrømning er der fokus på deltagelse. Både forskerens og praktikerens aktive deltagelse, i handling såvel som i forskning. Deltagerne arbejder med at forbedre deres praksis, men også med at forstå, hvordan

”their goals, and the categories in which they evaluate their work, are shaped by their ways of seeing and understanding themselves in context” (Kemmis, 2006:95).

Der er vægt på deltagerens selvrefleksion (ibid.). En del af forskerens opgaver er at samle *”data and undertaking analyses that will help people understand their situation ”* (Karlsen, 1991:155). Det vil sige facilitere deltagerens erkendelsesproces. Samtidig bliver deltagelse ifølge Nielsen (2004) kodeordet for også den hermeneutisk orienterede aktionsforsker selv. I den oprindelige sociotekniske tradition lå initiativet hos forskeren, men der blev arbejdet med fælles evalueringer af de indhøstede erfaringer ved eksperimenterne, hvorpå det var forskernes opgave at arbejde med generaliseringer. Relationen mellem forskere og deltagere ligner hermed mere den asymmetri, der kendetegner mere konventionel forskning og det foregående aktionsforskningsspektiv, men dog med en højere grad af deltagelse fra praktikernes side end vanligt. Det blev forudsat, at forskeren måtte have kendskab til feltet, hvilket er trukket med ind i dette projekt.

I den pragmatiske aktionsforskning beskrives aktionsforskeren som den venlige udenforstående. Der er tale om fælles demokratiske og kreative udforsknings- og beslutningsprocesser, der respekterer forskelligheder som en ressource. Praktikerne skaber

viden om situationen sammen med forskerne. Der er således tale om deltagerne som aktive medskabere af vidensudviklingen, om medforskning, hvilket er overført til dette projekt. I tilgangen PAR (Whyte) afstår forskeren fra en ekspertrolle til fordel for en facilitatorrolle, hvilket genfindes i dette projekt i relation til eksperimentet; men ikke som coach i relation til teambuilding som i PAR.

I Dialogtraditionen bliver forskeren en facilitator og kommunikator, der skal tilrettelægge mulighederne for dannelse af dialogfora og netværk. Den dialogiske tradition forudsætter lighed for alle deltagere og er demokratisk i sin praksis (Gustavsen, 2006). Forskerens opgave ses som at være ansvarlig for at *"kartlægge og tilrettelegge betingelserne for menneskenes egne handlemuligheder"* (Gustavsen og Sørensen, 1995:70). Det vil sige at den samhandlede aktionsforsker er forsvundet til fordel for en facilitator.

Den asymmetriske relation mellem forsker og deltager i det første aktionsforskningsperspektiv er i dette andet aktionsforskningsperspektiv afløst af en i flere tilfælde symmetrisk relation, som f.eks. i det pragmatiske perspektiv, og måske siden af en relation mellem en proceskonsulent¹³¹ og dem, der "indgår og bliver processede" i Dialogtraditionen, og hermed på en måde måske bevæger sig på vej til en anden form for asymmetri igen, selvom dette synspunkt formentligt vil ligge fjernt fra den demokratiske selvforståelse i Dialogtraditionen.

Ad. 3. Kritisk aktionsforskning med fokus på frigørelse/ Emancipatorisk aktionsforskning

I de fleste tilgange indenfor denne hovedstrømning er der i lighed med den foregående strømning en stærk dedikation til deltagelse. I den fagligt ressourceopbyggende tilgang var arbejdsformen typisk arbejdsgrupper/ studiecirkler og forskerens væsentligste bidrag i aktionsforskningsprojekterne er at bidrage med kundskab. Den fælles arbejdsgruppe herfra udgør en af de samarbejdsrelationer, der er valgt til dette projekt. Der er tale om fælles gensidige læreprocesser., hvor begge parter bidrager med det, som er deres kompetencer. Der kan hermed siges at være en symmetrisk relation mellem forskere og øvrige deltagere. I den kritiske utopiske aktionsforskning bearbejder deltagerne egne erfaringer i samarbejde med forskerne og forbinder dem med de samfundsmæssige forhold. Forskerens opgave er at skabe frirum, der kan fungere som erkendelsesfora. Der arbejdes med at ændre den traditionelle arbejdsdeling mellem forsker og deltager. Forskerens opgave bliver at åbne op

¹³¹ Man kan diskutere min anvendelse af begrebet konsulent. Her bruger jeg betegnelsen for en person, som alene varetager processen, og ikke fokuserer på det fagligt/saglige og retningen processen tager. En proceskonsulent. Andre, f. eks. Lauridsen og Nielsen bruger begrebet konsulent i en noget anden mening, når de skriver: "Aktionsforskerne skiller sig i stigende grad ud fra konsulenter og serviceinstitutioner i den forstand at man ikke "sælger" en instrumentel rationalitet. Man spænder sig bevidst for en åben vidensudvikling" (Lauridsen og Nielsen, 1997: 218). Hvorfor deres anvendelse af begrebet konsulent signalerer, at en konsulent vil føre deltagerne et bestemt sted hen – har bestemte rationaler bag deres virke. Dette svarer vel meget godt til virkelighedens konsulentverden. Jeg anvender begrebet proceskonsulent for at markere denne forskel.

for deltagernes viden og sikre kritisk selvrefleksion (Lauridsen og Nielsen, 1997). Aspektet om at nedbryde den traditionelle arbejdsdeling har ligeledes kendetegnet dette projekt. Aktionsforskeren må arbejde med kritisk selvrefleksion og med konfronterende dialoger, hvor forskeren både fastholder feltets indsigter og påpeger mulige barrierer og potentialer på baggrund af egen viden samt egne analyser og indsigter (Lauridsen og Nielsen, 1997). Det kan forstås som, at forsker og øvrige deltagere bidrager i de fælles analyser og handlinger med det, som de hver især har den største indsigt i, til fælles bedste for forandringsprojektet. Denne relation mellem forsker og øvrige deltagere vil jeg betegne som symmetrisk.

Forskeren i action science skal hjælpe deltagerne til at forandre sig selv. Samtidig med at hun gør det, bestræber hun sig på at bidrage til den generelle viden på området. Der er således at et dobbeltfokus på udvikling af viden og interesse i løsning af praktiske problemer. Forskeren har en væsentlig rolle som den, der aktivt arbejder på at intervenere i relation til forsvar/adfærd, der hæmmer forandringsprocessen gennem at konfrontere deltagerne med tavse teorier i brug, der hæmmer processen. Det er centralt, at forskerens bidrag til processens forløb kan dokumenteres, hvilket dette projekt har bestræbt sig på at følge. Med synet i action science på forskeren, som en person, der kan vurdere, hvorvidt de øvrige deltageres adfærd eller udsagn er udtryk for forsvar, som vil hæmme processen, og hvilke tavse "teorier -i- brug", der i "virkeligheden" er tale om frem for det umiddelbart sagte eller handlede, fremstår relationen mellem forsker og øvrige deltagere asymmetrisk og som mere traditionel ekspert-klientrelation end flere af de øvrige tilgange.

I Critical Action Research og CPAR er det praktikerne (og brugerne) selv, der må opstille problemstillingerne og gennemføre aktionsforskningsprocesserne i relation til at undersøge og udvikle modsvar til disse problemstillinger i form af handlinger. Dette sker gennem arbejde med selvrefleksion i kollektive processer. Forskningen må da assistere deltagerne som både handlende agenter og som vidende personer. Da dette projekt udgør en del af et ph.d. forløb har det ikke været på tale, at det har været praktikerne, der skulle gennemføre projektet med mig alene på sidelinjen. Det ville have været et ganske andet – om ikke uinteressant projekt – som imidlertid formentlig heller ikke ville have været realistisk i de to afdelinger. Denne her nævnte tilgang til aktionsforskning må anses for at være yderst deltagelsesorienteret. Hovedpersonerne er praktikerne (brugerne), der selv gennemfører forskningen, medens traditionelle forskere reduceres til hjælpere i processen. Der kan hermed måske siges at være tale om en omvendt asymmetri i sammenligning med mere konventionel forskning.

Ad. 4. Holistisk aktionsforskning /Participatory (PAR)/ Transformational aktionsforskning (TAR),

PAR er kendetegnet ved alle parter aktive deltagelse og en opfattelse af, at alt hænger sammen/ har indflydelse på hinanden (holistisk). I PAR opfatter man den traditionelle forskerrolle (eksperten) som kontraproduktiv i relation til at skabe god forskning. ” *We believe that good research is research conducted with people rather on people*”(Heron and Reason, 2006:144). Ekspertrollen bliver helt ændret og der udvikles et co-operativt samarbejde mellem forsker og deltager. Alle bliver deltagere, og alle er både co-forskere og co-subjekter samt er involverede i at designe og gennemføre forskningen, deltager i erfaringsudvikling og handlinger, i fortolkninger, refleksioner, meningsskabelse og i at udarbejde konklusioner (ibid.). Den asymmetriske relation mellem forsker og deltager i det første aktionsforskningsperspektiv er her afløst af en meget stærkt symmetrisk relation. Dette gælder også i høj grad for TAR's vedkommende, hvor det er praktikerne selv, der skal aktionsforske i egen praksis, bistået af forskerne, der skal facilitere praktikergruppens selvrefleksion samt kunne udfylde rollen som en kritisk ledsager og samtidig ekspertpraktiker, der kender feltet, dets udfordringer og betingelser. De sidste kendetegn som kritisk ledsager og kender af feltet er også kendetegnende ved aktionsforskerrollen i dette projekt.

Opsamling i relation til forsker/deltagerroller og positioner i forskellige strømninger i aktionsforskning

Som det fremgår af denne gennemgang er der ikke noget klart billede af, at der indenfor en hovedstrømning i aktionsforskning fremstår et ensartet billede af forsker og deltager roller/ positioner. Flere af de behandlede aktionsforskningstilgange opererer med en meget demokratisk tilgang og symmetrisk relation mellem forsker og praktiker/deltager, medens det for (enkelte) andre gælder, at der i forskellige grader er tale om et mere traditionelt ekspert – klient forhold i lighed med i mere konventionel forskning. I flere tilgange indtager forskeren rollen som facilitator i relation til processen, i nogle tilgange bliver facilitatorfunktionen næsten det primære, således at vidensproduktionen på det nærmeste glider ud, medens andre fastholder vidensproduktionens vigtighed på linje med betydningen af forandringen. Ansvar for vidensproduktionen påhviler i nogle tilgange forskere og deltagere i fællesskab, medens det i andre primært er forskernes opgave med forskellige grader af inddragelse af de øvrige deltagere i fortolkning og kvalitetsbedømmelse.

Diskussionen om, hvordan relationen mellem forsker og øvrige deltagere skal være, og hvilken grad af deltagelse, deltagerne ”bør” have/ hvad de ”bør” have indflydelse på, bliver ofte ført netop som en diskussion om ”bør”, og med en form for selvindlysende dedikeren sig til reelt demokrati. Svensson og Nielsen peger på, at der måske ofte er tale om mere retorik end reel indflydelse i en del aktionsforskningsprojekter/ tilgange (2006).

Den demokratiske aspiration deler jeg. Samtidig finder jeg, at den pragmatiske tilgang formentlig har en væsentlig pointe i, at den konkrete aktionsforskningstilgang må udformes ud fra den konkrete situation i samarbejde med dem, processen vedrører. Dette kan indebære, at demokratiske bestræbelser måske må nedtones af hensyn til deltageres reelle muligheder for at leve op til høj grad af deltagelse i lyset af de betingelser, der eksisterer for deres praksis. Dette har i høj grad været tilfældet for deltagerne her.

Læring i aktionsforskning i relation til aktionsforskningsstrømningerne

I aktionsforskningen er der i mange af de konkrete tilgange et stort fokus på læring¹³². I flere af de her tidligere beskrevne aktionsforskningstilgange er der således ikke bare fokus på den konkrete forandring, og på at forskeren – eventuelt sammen med deltagerne – trækker viden ud om den gennemførte forandringsproces og den praksis, den omhandler, men også på den læring, som processen befordrer. I flere af tilgangene ses det primære ofte ikke som den konkrete opnåede forandring, men den læring om sig selv, processen, forandringen, praksis og konteksten, som deltagerne opnår. Og fokus for forskeren – eventuelt i samarbejde med deltagerne – er nok så meget på at fremanalysere viden om disse læreprocesser, som alene at fokusere på de konkrete forandringer og viden om dem samt for de kritiske varianter vedkommende også forandringer af de kontekstuelle betingelser og viden herom.

I flere af de præsenterede aktionsforskningstilgange arbejdes der eksplicit med læring, medens der i andre ikke udtrykkeligt anvendes begrebet læring, men i stedet optræder der andre benævnelser for noget tilsvarende, der ligeledes signalerer, at der ønskes en forandring også af deltageren – ”the worker”. Der fremhæves kort i det følgende i relation til de 4 hovedstrømninger forskellige læringsbegreber, der er i spil i de forskellige aktionsforskningstilgange, som jeg medtager elementer fra.

Ad. 1 Empirisk analytisk aktionsforskning med fokus på teknisk viden/ Teknisk aktionsforskning

Fra denne hovedstrømning medtages der ikke elementer til ”min aktionsforskningstilgang”. I denne strømning i aktionsforskningen kan der ikke siges at være et fokus på læring, jf. Kemmis’s pointe om, at denne type af forskning alene vil påvirke ”the work” (Kemmis, 2006). Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at deltagerne lærer af at begynde at arbejde

¹³² På Socialrådgiveruddannelsen i Århus fornemmer jeg, at læring ofte har fået odiøs klang, måske på grund af bogen: Modeller i socialt arbejde (Hutchinson og Oltedal, 2002) hvor teorier om læring primært behandles som læringsteori på baggrund af et behavioristisk grundlag/ arv. Denne forståelse af læring tænker jeg er for forenklet og skønner, at der forekommer teorier om læring med afsæt i samtlige perspektiver. I nogle tilgange taler man måske ikke eksplicit om læring. F.eks. beskæftiger kritisk teori sig ofte med bevidsthedsudvikling uden at tale om begrebet læring, selvom der også i kritisk teoretiske tilgange findes læringsovervejelser, for eksempel i Negts udgave: Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring (Negt, 1977), der må siges at ligge meget langt fra de adfærdsregulerende tilgange, der bygger på et mere behavioristisk teoretisk grundlag.

anderledes, hvilket man med et pragmatisk aktionsforsknings udgangspunkt ville mene netop var tilfældet, ligesom der for eksempel i tilfældet med eksemplarisk læring også opereres med uorganiserede - i forstanden spontane – læreprocesser, der netop kan opstå i handlingssituationer. Men formålet med denne aktionsforskning er ikke læring, men alene forandring af arbejdsindholdet/ output.

Ad.2 Fortolkende aktionsforskning med fokus på praktisk viden / Praktisk aktionsforskning

PAR(Whyte) arbejder med fælles læreprocesser for både forsker og deltager/organisation, og ser læring som et væsentligt element i aktionsforskning. Den pragmatiske aktionsforskning har ligeledes et åbent blik for læreprocesser med sin fundering i Dewey og pragmatismen og opfattelsen af, at måden, der læres på, er gennem handling.

Ad.3 Kritisk aktionsforskning med fokus på frigørelse/ Emancipatorisk aktionsforskning

Den fagligt ressourceopbyggende har et stærkt fokus på læring – er tæt på praksislæring, og har inspiration fra Dewey og pragmatisk viden samt opfattelse af, at der læres gennem handling(Pasmore, 2006). Der er tale om fælles gensidige læreprocesser.

”På detta sätt kan arbetare och forskare lära av varandra och tillsammans bidra till den nya kunskap som är nödvändig för arbetslivets demokratisering.”(Sandberg, 1979:43).

Den kritiske utopiske aktionsforskning fokuserer stærkt på læring, da den bygger på Negts Sociologisk fantasi og eksemplarisk læring (Nielsen, 2004). Menneskers erfaringsforarbejdningsproces forstås som et udtryk for individets forsøg på at opretholde sin psykiske balance i en konflikt mellem *”udfoldelsen af menneskelige behov (...) og de rammer den foreliggende virkelighed sætter herfor”* (Hultengren og Olesen, 1977:192)(Carstens m.fl., 1979). Afsættet for læringsprocesser kan være fortrængte konflikter og erfaringer og kognitive dissonanser, og målet er at forbinde disse med strukturelle modsætninger i samfundet (Carstens, m.fl., 1979).

I action science er en fælles interesse i læring central, særligt i relation til normer og værdier. Et spørgsmål om genuddannelse, idet deltagerne anses for at måtte ændre handlings- og tankemønstre. Der fokuseres på double-loop læring og forandring af rammer. En teknisk rationalitet forstår fejltagelser som forårsaget af forkerte metoder/redskaber og leder efter nye redskaber (single - loop læring), medens refleksioner over fejltagelser i en ikke teknisk rationalitet vil sætte spørgsmålstejn ved opfattelsen af både problem, mål og kontekst (double – loop læring). Afsættet for læring kan bestå i at forskeren skaber en oplevelse af dissonans blandt deltagerne (Argyris et al. 1985), således at de begynder at sætte spørgsmålstejn ved deres antagelser og normer samt reflektere over deres tavse ”viden - i – brug”, således at disse ikke forårsager ”blinde pletter” og hæmmer forandring.

Critical Action Research/CPAR vægter ikke ordet læring, men refleksion.

Det beskrives som udvikling af bevidsthed, øget indsigt, uddybet forståelse af udviklingen i egen praksis og betingelserne herfor, og der skrives som udvikling af visdom i relation til at handle anderledes i relation til egen praksis (Kemmis, 2008). Disse udtryk kunne være andre ord for deltagernes læring om egen situation.

Ad. 4 Holistisk aktionsforskning/ Participatory (PAR)/ Transformational aktionsforskning (TAR)

PAR diskuterer ikke direkte læring som sådan, men i PAR arbejdes der i lighed med flere af de foregående med kritisk selvrefleksion, der afføder indsigter om deres situation som en del af verden/ kosmos på grundlag af PAR's participatoriske verdenssyn. Tilsvarende er der ingen tvivl om, at TAR med sit fokus på også de kunstneriske og spirituelle dimensioner arbejder på forandringer af deltagerne og læring gennem sin kritiske aktivitet, hvor læringsbegrebet bliver meget omfattende, "*it is a way of learning, practising and living PD*"¹³³ (Titchen and McCormack, 2008:81), således at denne læring kan understøtte forandringer af både praksis, deltagere, praksisinstitutionerne samt verden omkring disse og i sidste instans kosmos.

Læring i aktionsforskning og dette projekt

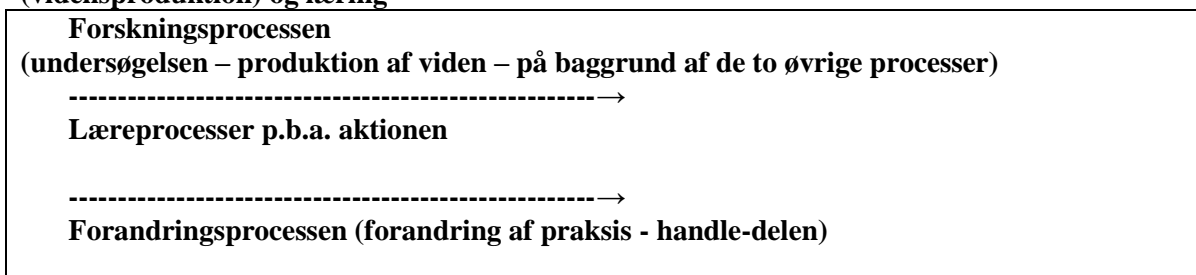
Konklusionen på denne gennemgang må være, at der i de aktionsforskningstilgange, som jeg medtager elementer fra, er et stærkt blik også på læreprocesserne og ikke kun interesse for den umiddelbare synlige forandringsproces og den viden om "det sagligt indholdsmæssige", som processen resulterer i. I forhold til de oplistede hovedstrømninger af aktionsforskning kan man måske tillade sig at konkludere, at den tekniske tradition ikke beskæftiger sig med læring, jf. alene fokus på forandringer af arbejdet. Medens de øvrige tre, den pragmatiske, den emancipatoriske og den transformationale aktionsforskning alle i varierende grad har et blik for læring, idet alle udover de øvrige forandringsfoki også fokuserer på forandringer af arbejderen (Kemmis, 2006). Dette blik for læringsprocesserne bliver for eksempel meget tydeligt indenfor sundhedssektoren - i sygeplejeforskningen - blandt andet i UK, Holland og Australien, hvor der arbejdes på at eksplicite vægtningen på læring i aktionsforskningen, og begrebet: Action Learning anvendes i flere sammenhænge (Wilson, McCormack and Ives, 2008) (Titchen, 2008) (Titchen, 2006). Ligeledes er dette læringsfokus centralt for aktionsforskning indenfor den pædagogiske verden (Hiim, 2010), der ligeledes i nogle sammenhænge taler om aktionslæring. I en relativ ny dansk udgivelse: Aktionslæringens DNA, fokuserer der ligeledes på fælles læring på baggrund af aktioner / handlinger/praksis. Her pointeres det dog, at nogle tilgange til aktionslæring er udviklet på baggrund af aktionsforskning, medens en større

¹³³ PD er: Practice Development work (Titchen and McCormack, 2008: 59).

andel har et noget andet afsæt hos Revans¹³⁴ og dennes arbejde med organisations- og lederudvikling eller finder et tredje afsæt hos Argyris og Action Science, der ikke selv anvender betegnelsen aktionslæring (Madsen m.fl., 2010), og som her er medtaget som en af de behandlede tilgange til aktionsforskning. Tilsvarende bliver aktionsforskningsmiljøet på Aalborg Universitet benævnt: Læring på tværs. En række af deltagerne heri - forskere såvel som ph.d. studerende er optagede af at arbejde med læringsaspekterne i aktionsforskning og arbejder blandt andet at koble de læringsteoretiske tanker i for eksempel Virksomhedsteori (Vygotsky) med aktionsforskning. Et tidligere eksempel herpå er Duus's ph.d. afhandling, der arbejder med aktionsforskning, virksomhedsteori samt psykodynamisk teori (Duus, 2003).

I forhold til aktionsforskning i relation til udvikling af professionelt socialt arbejde, som i dette projekt, må læring - i forståelsen: hvad tager jeg med mig herfra for at kunne kvalificere min praksis – være central. Figuren fra indledningen om aktionsforskning må derfor ændres til følgende figur:

Figur 9: Aktionsforskning: Et samtidig fokus på både forandring, forskning (vidensproduktion) og læring

Denne figur illustrerer de tre plan som dette projekt udspiller sig på: Et udviklings(handlings)plan, et læringsplan og på et vidensproducerende (forskningsplan).

- På handlingsplanet vil deltagerne i fællesskab med mig arbejde på kvalificering af socialfaglige vurderinger
- På læringsplanet vil deltagerne og jeg afsøge vores fælles og individuelle læring, dels i de afsluttende statusværksteder, dels med Ambassadørgrupperne som forum.
- På forskningsplanet vil jeg analysere processen med henblik på at afdække den producerede viden og samtidig sikre en løbende tilbageførsel af den producerede viden til deltagerne og handlingsforløbet. Deltagerne er også i et vist omfang medinddragede som medforskere på processen, dels i mindre omfang på det afsluttende statusværksted, dels med Ambassadørgrupperne som forum.

Opsamling på præsentation af aktionsforskning, dens historie og udvalgte tilgange samt centrale kendetegn

Kapitlet har hidtil præsenteret et blik på aktionsforskning historisk, og har fremhævet en række aktionsforskningstilgange i Skandinavien og internationalt som afsæt for valg af aktionsforskningselementer, der skal kendetegne tilgangen i dette projekt samt redegjort for en mulig opdeling af aktionsforskningstilgange i 4 overordnede hovedstrømninger samt

¹³⁴ Oprindelig med Ph.d. grad i astrofysik og siden blandt andet professor i industriel ledelse og administration. Manchester Universitet (Madsen m.fl., 2010:46).

på den baggrund overvejet forskerroller og deltagerpositioner samt læring i de fire hovedstrømninger. I det følgende vil jeg vende mig mod indvendinger mod aktionsforskning og fremhæve de gensvar aktionsforskere har givet kritikere af aktionsforskning samt sætte aktionsforskning i relation til diskussionerne om andre former for praksisnær forskning / praksisforskning samt i relation til ændringerne i betingelserne for vidensproduktion i form af diskussionerne om Mode II videnskab for på den vis at indplacere aktionsforskning i det videnskabelige landskab.

Indvendinger mod aktionsforskning (Er aktionsforskning forskning?) Og hvordan kan denne tradition indplaceres i det videnskabelige landskab?

Indvendinger mod aktionsforskning:

I overskriften opstilles spørgsmålet måske en anelse provokerende: Kan aktionsforskning i det hele taget betragtes som forskning? Et bekræftende svar her vil formentlig være mere eller mindre givet på forhånd, da der er tale om et ph.d. projekt, der skal kunne vise forfatterens uddannelse indenfor forskningshåndværket. Men at aktionsforskning kan anses for gyldig forskning, har dog ikke været alment accepteret, og er det måske fortsat heller ikke i alle forskningsmiljøer. Aktionsforskere er blevet mødt med indvendinger. Duus redegør i sin ph.d. afhandling for, at hun i flere forskningsmiljøer har mødt både skepsis og afstandstagen i forhold til aktionsforskning, som blev set på som værende *"ikke – rigtig forskning"*, *men aktiviteter der rettede sig mod "bør", frem for mod "er"* (Duus, 2003). Tilsvarende har jeg på et ph.d. kursus mødt indvendinger fra andre ph.d. studerende, der sætter spørgsmålstegn ved det forskningsmæssige samt efterlyser forskningsaktiviteter, der lever op til de traditionelle positivtisk orienterede kvalitetskriterier for forskning. En tilsvarende indvending mod aktionsforskning som forskning og en forståelse af det som udviklingsarbejde kan måske læses ud af Nygrens skelnen mellem forskning og udviklingsarbejde (Nygren 1999) jf. Indledningen, hvor definitionen af forskning ikke fanger det samspil og det samtidige fokus på både forandring og vidensproduktion samt læring, som aktionsforskning i de fleste af dens afskygninger rummer. Aktionsforskning fokuserer både på produktion af ny viden og forandringer af praksis.

I traditionel forskning (positivistisk) ønsker man at holde alle andre variable end den undersøgte variabel konstante. Det kan vanskeligt ske udenfor et lukket laboratoriums rammer. Forskning i den foranderlige virkelighed bevirker, at der vil være mange samtidige variable, der ændrer sig og samvirker med den undersøgte. I aktionsforskning erkender man, at det ikke er muligt at holde de øvrige variable konstante; men at fænomenet i fokus i stedet må undersøges i sine naturlige foranderlige omgivelser

“Implementation means that human beings must design action in concrete situations. Any particular situation is a complex field of multiple, interdependent, conflicting forces. Theory for practice should help the practitioner to grasp the pattern of forces operative in the situation at hand, what Lewin (1951) called the” social field as a whole”. Yet human beings cannot take account of everything (...) This suggests that theory should try to identify patterns that, suitably combined, will be useful in many situations. It also suggests that theory should lend itself to testing in the action context so that the practitioner can make corrections on-line” (Argyris et al, 1985: 19-20).”

Aktionsforskning er blevet mødt med en række indvendinger, som i det følgende vil blive fremhævet og mødt med modargumenter fra aktionsforskere. Toulmin fremhæver, at aktionsforskning mødes med gentagen kritik af metodologiske grunde og ikke anses for at leve op til centrale kriterier for videnskabelighed og anfører, at den måske mest citerede sætning i denne forbindelse er en kommentar i en evaluering af aktionsforskning udført for det norske forskningsråd for anvendt videnskab, hvori en Sorensen fremsætter følgende påstand: *”It may be OK in its own way, but don’t call it Research”* (Toulmin, 1996:2). Toulmin stiller modspørgsmålet, hvorvidt der alene kan tale om én bestemt måde at bedrive forskning på, eller kan det gøres på flere måder? Er det ikke sådan, at forskellige former for forskning kræver forskellige former for viden og forskellige metodiske tilgange til at udvikle denne viden? Toulmin fremhæver den sidste position. Samtidig erkender Toulmin, at aktionsforskning ikke lever op til en række af de kendetegn, som positivistisk orienteret forskning fordrer, og som af flere af denne traditions fortalere bredes ud som krav til al forskning, for at disse vil godtage en aktivitet som forskning. Toulmin afviser ambitioner om *”High Science”* for aktionsforskning og frabeder sig, at aktionsforskning bedømmes med denne forståelses standarder, som Toulmin anser for irrelevante, og taler i stedet for, at aktionsforskning må opstille andre sæt af værdier for forskning (Toulmin, 1996b).

Andre aktionsforsknings kritikere går måske ikke så radikalt til værks som Sorensen og indleder et frontalt angreb på aktionsforskning som sådan, men kritiserer udvalgte kendetegn ved aktionsforskning. Det er ifølge Nielsen blevet hævdet, at aktionsforskning negligerer teoretisk viden i sin søgen efter praktisk viden. I nogle udviklingsretninger af aktionsforskning, for eksempel i Dialogtraditionen, kan denne indvending måske forekomme berettiget, idet Dialogtraditionen ikke søger teoretisk viden om det saglige indhold, om praksis. Men også Dialogtraditionen interesserer sig for udvikling af teoretisk viden, dog ikke om det sagligt indholdsmæssige, men om aktionsforskning og Dialogtraditionens tilgang. For en lang række af de øvrige aktionsforskningstraditioner er dette ikke en kritik med bund i tilgangenes kvaliteter, da de netop har ønsker om udvikling af viden, både om det saglige indhold – om den praksis, der er i fokus -, og om aktionsforskning som tilgang. Formentlig er kritikken affødt af, at teori

i aktionsforskning har en anden betydning og position end i mere konventionel (positivistisk) forskning.

”The theoretical awareness of Action research is an integrated part of the discipline and its history although theory in Action Research has a quite different position compared to the deductive use of theory in other areas of social science. In Action research, theory is an element in the research processes in line with processes of abductive reflections between theory and the empirical field in the same way as in other areas of qualitative social sciences” (Nielsen, 2006:112).

I forlængelse af kritikken af, at aktionsforskning ikke søger teoretisk viden, rejses ifølge Nielsen en kritik af, at aktionsforskning alene interesserer sig for lokal viden og ikke har ambitioner om at søge generaliseret viden. Nielsens svar hertil er: Både ja og nej. Det vil afhænge af, på hvilket niveau, der ønskes generalisering, hvorvidt der er tale om empirisk, analytisk eller teoretisk generalisering. Det er korrekt, at de fleste aktionsforskningstilgange i første omgang søger lokal brugbar viden i relation til den konkrete kontekst. Dialogtraditionen skønnes ikke at have ambitioner om vidensproduktion udover den kontekstbundne viden i relation til ”det saglige indhold”. Men flere af de øvrige aktionsforskningstilgange har ambitioner udover dette.

”The social experiments related both to Search Conferences and Future Workshops clearly includes, an ambition of external validity of their results and of analytical generalisation” (Nielsen, 2006:112).

Derudover er ønsket hos alle tilgangene at producere viden om aktionsforskning, der kan transformeres til andre aktionsforskningsprojekter. Det vil sige en ambition om ekstern validering og en generalisering vedrørende aktionsforskningsmetodologi (Nielsen, 2006). Tofteng og Husted peger her på, at kritikken af aktionsforskningens manglende evne til at munde ud i bredere teoretiske antagelser eller trænge ud i en bredere samfundsmæssig kontekst kan imødegås ved, at aktionsforskning arbejder med at fokusere på fælles perspektiver i de lokale projekter (Tofteng og Husted, 2006).

En anden kritisk indvending mod aktionsforskning er ifølge Elsborg, at aktionsforskning med sit engagement i praksis og sin demokratiske dedikation mister balancen og bliver et politisk værktøj, og hermed ikke er i overensstemmelse med de grundlæggende videnskabelige antagelser om, hvordan videnskab bør bedrives. I stedet bliver det anset for biased ”partsforskning” eller blot og bart udviklingsarbejde. Aktionsforskning får derfor i vide kredse et negativt ry, og ifølge Elsborg får det forskere, der bedriver aktionsforskning, til at kalde det noget andet for at undgå de negative associationer, aktionsforskning ledsages af, og af den grund tabe i konkurrencen om forskningsmidler. Ifølge Elsborg medførte denne kritik dog det positive resultat, at aktionsforskning så indad og erkendte, at der ikke havde været gjort nok ud af at dokumentere forskningen og videns udbyttet, og at:

”projects must be designed in such a way that they can meet resistance, and that knowledge creation must be both explicit and transparent (Elsborg, 2006: 152).

Ved læsning af ældre aktionsforskningslitteratur kan man få det indtryk, at aktionsforskning er enten ”elsket eller hadet”, og at aktionsforskere har skullet argumentere heftigt for, at det, de bedriver, er forskning (Duus, 2003). Måske er dette ved at ændre sig i nogle forskningsmiljøer. Elsborg peger i sin gennemgang af aktionsforskning i Danmark på, at aktionsforskning har været ignoreret – mere eller mindre - i de sidste par årtier; men at der efter årtusindskiftet kan ses en fornyet interesse herfor (Elsborg, 2006).

Der ses aktuelt en række aktionsforskningsinitiativer, både internationalt som nationalt. Der er udgivet flere centrale værker om aktionsforskning, herunder for eksempel The Sage Handbook of Action Research (Reason and Bradbury, 2008) samt flere udgaver af bogen Handbook of Action Research (Reason and Bradbury, 2006) med bidrag fra en række forskellige lande. Her berettes også om internationale konferencer om aktionsforskning (Borda, 2006). I foråret 2012 blev der afholdt den 9. årlige konference om aktionsforskning ved universitetet i San Diego¹³⁵. Dette universitets School of Leadership and Education Sciences har et akademisk program i Aktionsforskning og har oprettet et Aktionsforskningskontor¹³⁶. Ligeledes har andre universiteter afdelinger med fokus på aktionsforskning, f.eks. Centre for Action Research in Professional Practice ved Universitetet i Bath (Reason and Bradbury, 2006: xvii), og Cincinnati Action Research Center at the University of Cincinnati, samt Center for Aktionsforskning og Demokratisk Samfundsudvikling ved RUC¹³⁷, der samarbejder med aktionsforskningscentret i Cincinnati og i fællesskab gennemfører et internationalt ph.d. kursus i aktionsforskning¹³⁸. Dansk Aktionsforskningsnetværk¹³⁹ udbyder aktionsforskningskonferencer og ph.d. kurser, og forummet: Læring på tværs, Aalborg Universitet udgør et netværk for for ph.d. studerende og forskere med fokus på aktionsforskning. Ligesom Syddansk Universitet, enheden for sygeplejeforskning, udbyder ph.d. kurser i aktionsforskning i samarbejde med University of Ulster¹⁴⁰. Spørgsmålet kan være, om aktionsforskning er ved at blive mere

¹³⁵ <http://sites.sandiego.edu/arconference/> 27-28.4. 2012. Lokaliseret 04. 01 2012.

¹³⁶ http://www.sandiego.edu/soles/programs/action_research/ lokaliseret 04 01 2012.

¹³⁷ Med etablering af Center for aktionsforskning og demokratisk samfundsudvikling ønsker vi at styrke og synliggøre aktionsforskningen på RUC. Centret skal danne rammen langvarige samarbejde med både praktikere og forskere. <http://www.ruc.dk/forskning/forskningscentre/center-for-aktionsforskning-og-demokratisk-samfundsudvikling/> lokaliseret 04 01 2012.

¹³⁸ First Announcement: *Action research and social Inequality- PhD-course 2012.*
<http://www.ruc.dk/forskning/forskningscentre/center-for-aktionsforskning-og-demokratisk-samfundsudvikling/phd-aktiviteter/internationalt-phd-kursus/> lokaliseret 04 01 2012.

¹³⁹ www.Dansk.aktionsforskningsnetvaerk.dk.

¹⁴⁰ Seneste kursus: Aktionsforskning på Stavanger Universitet, Norge den 1.-2. december 2011.
http://www.sdu.dk/Om_SDU/Institutter_centre/Klinisk_institut/Forskning/Forskningsenheder/Sygeplejeforskning/Nyheder/Kursus+i+aktionsforskning++billedresume lokaliseret 04 01 2012.

acceptabelt (igen?) som tilgang – også i mere mainstream – forskning, eller om det fortsat vil være en tilgang, som vælges af nogle få, en form for alternativt forskningsparadigme? (Pasmore, 2006).

Aktionsforskning og det videnskabelige landskab

Aktionsforskning kan have mange fællestræk med en forskningsmæssig aktivitet, der i disse år i lighed med aktionsforskning diskuteres i relation til samfundsvidenskabelig forskning i praksis, nemlig praksisforskning. I det følgende vil jeg kort forholde aktionsforskning og praksisforskning til hinanden for derpå kort at berøre diskussionen om skiftet fra Mode I til Mode II videnskab i relation til aktionsforskning.

Aktionsforskning og praksisforskning

Aktionsforskningstilgange fokuserer på forskning i praksis sammen med praksis. Nogle aktionsforskningstilgange inddrager også praktikere som medforskere eller som de egentlige forskere jf. gennemgangen af forskellige aktionsforskningstilgange tidligere i kapitlet. Andre forskningstilgange, der ikke benævner sig aktionsforskning, fokuserer også på forskning i praksis og sammen med praksis, og i en række tilfælde også med praktikere som medforskere eller de egentlige forskere. Dette findes blandt andet i en nærstående forskningstradition, der benævnes/ benævner sig selv som praksisforskning.

Hvad kan man forstå ved praksisforskning, og hvordan adskiller aktionsforskning sig fra praksisforskning? Er det det samme eller forskellige fænomener? I det følgende vil jeg kort forsøge at opridse min position i relation til dette spørgsmål som et led i bestræbelserne på at indplacere aktionsforskning i det videnskabelige landskab. I det foregående har jeg præsenteret mangfoldigheden af aktionsforskningstilgange, som jeg forstår som en familie af mere eller mindre beslægtede forskningstilgange. Hvad kan der derpå forstås ved praksisforskning?

Fænomenet praksisforskning forstås tilsvarende fænomenet aktionsforskning forskelligt. Også her dukker der en række forskellige nært beslægtede begreber op, som Practical Research, Practice Research, Practitioner Research, Real World Research (Ramian, 2003) for blot at nævne nogle. Et ofte citeret forsøg på en definition af praksisforskning udgøres af Epsteins:

”Practice based research is the use of research inspired principles, designs and research methods in everyday practice enabling participants to answer questions, which originates from practice and which will give answers in ways that will inform practice” (Epstein, 2002:17).

Det diskuteres hvad der kendetegner en sådan forskning samt endvidere, hvem der kan udføre denne form for forskning. Først vil jeg kort berøre diskussionerne om, hvem der kan udøve praksisforskning. Denne diskussion går på kryds og tværs både indenfor aktionsforskning og praksisforskning. Derpå vil jeg se på, hvad der kan forstås ved

praksisforskning, hvilke kendetegn der i øvrigt kan siges at være, og relatere disse til aktionsforsknings kendetegn.

Hvem kan udføre praksisforskning? I blandt andet Ramians definition på praksisforskning indgår der et krav om, at praktikere anvender 80 % af deres tid til at praktisere, og 20 % af deres tid til at forske. Praksisforskning er hermed en aktivitet reserveret for praktikere (Ramian, 2003). Heroverfor fremhæver andre, blandt andet Uggerhøj, at praksisforskning gennemføres af praktikere og forskere i fællesskab under ledelse af uddannede forskere (2009). Det vil sige at forskerne styrer forskningsprocessen i et eller andet omfang. Spørgsmålet er, om kun den anden form skal have ret til betegnelsen praksisforskning, og den første form i stedet skal benævnes praktikerforskning, som det fremføres af Uggerhøj (2009). Denne diskussion har også relevans for aktionsforskning, idet nogle aktionsforskningstilgange, fremhæver, at aktionsforskning udøves af forskere. En lang række tilgange peger på, at aktionsforskning udføres af forskere og praktikere i fællesskab. Medens nogle aktionsforskningstilgange, der har fokus på praksisudvikling, i lighed med Ramian tilkendegiver, at det er praktikere selv, der med forskellige former for forskertræning, skal gennemføre forskning i egen praksis, jf. for eksempel tilgangene til aktionsforskning hos Carr og Kemmis og TAR. Hvis man følger Uggerhøjs argumentation skulle denne form for aktionsforskning da ikke kunne påkalde sig benævnelsen aktionsforskning, men i stedet bære etiketten praktikeraktionsforskning eller lignende? Diskussionen om hvem, der kan udføre praksisforskning, vil jeg ikke gå dybere ind i her, da denne afhandling drejer sig om min forskningsproces, som et led i min forskeruddannelse, hvorfor det ikke er aktuelt, at aktionsforskning gennemføres alene af praktikere. Jeg vil derfor her nøjes med at henvise til min konklusion herpå i anden sammenhæng, hvor jeg konkluderer, at diskussionen om, hvem der kan praksisforske er knyttet tæt til spørgsmål om adgang til forskningsfelterne, til spørgsmål om forskningsret / pligt og til konkurrence om forskningsmidler / FOU-midler. Det må således forstås som et udtryk for skribenternes positioner, hvilken stillingtagen de tager til spørgsmålet om, hvem der kan praksisforske ud fra en tilstedeværende interesse i ”at komme til fadet” og deltage i praksisforskningsaktiviteter. Her er min position farvet af min ansættelse ved en professionshøjskole, og jeg har været med til at udvikle en mere bred/ blød forståelse af hvem, der kan bedrive praksisforskning i forbindelse med Praksisforskningsnetværket ved Socialrådgiveruddannelsen i Århus: Praksisforskning kan udøves af praktikere, studerende, undervisere og forskere i forskellige samarbejdskonstellationer (Henriksen, 2012/2013).

Hvad kendetegner da denne aktivitet? Tidligere fremhævede jeg en meget brugt definition af Epstein. Denne vælger jeg at undlade at tage afsæt i, da jeg finder

udtrykket: ” research inspired” for vagt. I det førømtalte Praksisforskningsnetværk har jeg valgt at ændre denne definition til følgende:

” Praksisbaseret forskning er anvendelsen af forskningsbaserede ¹⁴¹principper, designs og dataindsamlingsmetoder i almindelig praksis, for at kunne svare på spørgsmål, som udspringer af praksis og svare på måder, der informerer praksis ”(På baggrund af Epstein med redigering)(Henriksen, 2012/2013).

Uggerhøj vælger at definere praksisforskning i socialt arbejde på følgende måde:

- *”a type of research that describes, analyses and develop practice, a research based on generally approved academic standards as well as on experience from, knowledge and needs within social work practice;*
- *a close and binding collaboration between research/research settings and practitioner/practice in planning, completion and dissemination of the research*
- *an analysis and description of current specific issues in theoretical generalized context by examining/describing the often complex connection between practice and contexts of social work” (Uggerhøj, 2009:4).*

Med afsæt i disse to definitioner vil jeg se på, hvorledes fænomenerne aktionsforskning og praksisforskning kan tænkes at indgå i relationer til hinanden. Begge disse definitioner ser jeg som åbne i forhold til, hvilke konkrete forskningsbaserede tilgange, der kan bringes i anvendelse i en praksisforskningsproces. Dog pointerer de valgte definitioner nogle krav til praksisforskning. Formålet med den valgte forskningsform må nødvendigvis forholde sig til udvikling af praksis, ikke kun til en analyse af status quo. Forskningen skal anvende videnskabelige metodiske tilgange og sætte praksisfeltets viden i spil samt gennemføres i dialog og samarbejde med feltet. Afsættet skal tages i presserende spørgsmål for praksis, og der skal arbejdes med relationerne mellem praksis og konteksten herfor. På baggrund af disse krav kan aktionsforskning i form af de mere deltagerorienterede tilgange udgøre én meget relevant forskningsform i relation til praksisforskning og kan være én blandt flere konkrete måder at bedrive praksisforskning på, idet mange aktionsforskningstilgange lever op til de opstillede krav til praksisforskning: Aktionsforskning er videnskabeligt funderet og anvender sædvanlige samfundsvidenskabelige tilgange til varetagelse af den forskningsmæssige del kombineret med metoder til udvikling af samhandlings - og læringsfora. Afsættet for aktionsforskning udgøres, som gennemgangen af de forskellige aktionsforskningstilgange viste, af problemstillinger fra praksis og fokuserer på både at udvikle denne praksis og at producere nye indsigter/viden om denne praksis og dens kontekstuelle betingelser. Aktionsforskning sætter, som navnet tilkendegiver, fokus på praksis, handling og forandring i et samarbejde mellem aktører i feltet - her socialt arbejdes praksis/ praktikere og forskere – og bygger på:

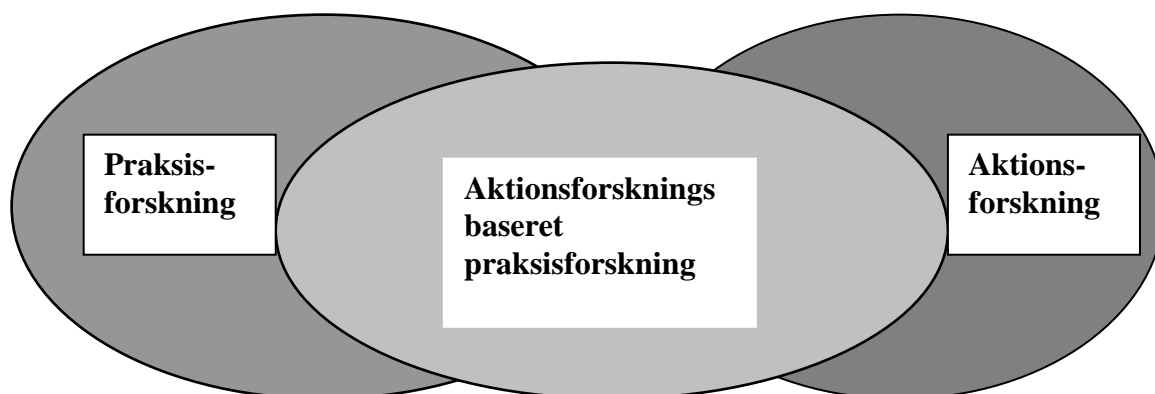
en ”grundindstilling, nemlig at erkendelse og videnskabelse ikke er et eksklusivt anliggende for forskere, men at disse kun yder et – ydmygt – bidrag til en koopererende videnskabelse” (Nielsen, 2004:544).

¹⁴¹ Forskningsinspirerede erstattes med forskningsbaserede.

Aktionsforskning lever på den baggrund op til det krav, som der med en inspiration fra Flyvbjerg fremsættes om, at dialog og samarbejde med praksis skal udgøre en central dimension i praksisforskning(Uggerhøj, 2009).

Men er al praksisforskning så aktionsforskning – og er al aktionsforskning praksisforskning? Nej. Der kan meget vel forekomme en del praksisforskningsaktiviteter, der ikke antager form af aktionsforskning. Et afgørende punkt her er spørgsmålet om forskerens aktive deltagelse, jf. den fremhævede definition fra Hegland, hvorefter det særlige ved aktionsforskning er **forskernes direkte engagement i sociale forandringsprocesser** (Hegland, u.å.). En sådan deltagelse udgør ikke et nødvendigt kendetegn ved praksisforskning jf. de to fremhævede definitioner på praksisforskning. Der kan ifølge disse meget vel gennemføres praksisforskningsprojekter af undersøgende karakter, for eksempel i form af casestudier eller evalueringer, hvor forskeren ikke er involveret i forandringsaktiviteterne, der varetages af praktikerne, på baggrund af et fælles arbejde med undersøgelse eller evaluering af den hidtidige praksis. Modsat vil der også kunne tænkes aktionsforskningsaktiviteter gennemført ved nogle af de præsenterede aktionsforskningstilgange, som for eksempel ”rendyrket Lewin” eller Argyris’s Action Science, der ikke kan leve op til Praksisforsknings definitionernes krav om fælles planlægning, gennemførelse og vidensudbredelse af en forskningsproces. Relationen mellem praksisforskning og aktionsforskning kan derpå optegnes således i en figur:

Figur 10 ”Fællesmængden” mellem aktionsforskning og praksisforskning: Aktionsforskningsbaseret praksisforskning

(Kilde: Henriksen, 2012/2013).

Der er former for praksisforskning, der ikke udføres som aktionsforskning, ligesom der er aktionsforskningstilgange, der ikke lever op til kendetegnene ved praksisforskning. Samtidig er der dog en lang række aktionsforskningsaktiviteter, der lever op til kendetegnene til praksisforskning, og dermed kan forstås som aktionsforskningsbaserede praksisforskningstilgange.

Aktionsforskning og spørgsmålet om skiftet fra Mode I til Mode II videnskab

Spørgsmålet om, hvorvidt al forskning burde leve op til kravene til High Science diskuterede Toulmin tilbage i 1990'erne, jf. tidligere i kapitlet. Efterhånden er der formentlig ikke så mange indenfor forskningsverdenen, der vil stille krav til socialvidenskaberne om at leve op til standarderne for High Science, selvom der fortsat er diskussioner, der går for og i mod en positivistisk dominans i forskning. Denne diskussion om High Science blev tilføjet en væsentlig dimension af Gibbons et al. (1994) og videreført af Nowotny, Scott og Gibbons (2001) med deres introduktion af en skelnen mellem Mode I og Mode II videnskabelse. Vidensproduktionen indenfor mode I bygger på traditionel tilgang til forskning og styres af akademiske normer, hvorimod Mode II vidensproduktion lokaliseres i samarbejder mellem forskellige aktører i netværksorienterede strukturer (Uggerhøj, 2011). Det er en form for bottom-up forskning frem for Mode I's mere top-down orienterede vidensproduktion. Hvor videnskab møder "publikum" i offentlige rum, og hvor "publikum" melder tilbage til og forhandler med videnskaberne (Nowotny, Scott and Gibbons, 2001). Vidensproduktion i overensstemmelse med Mode II argumenterer for at opgive almene begreber og for flytning af empirisk forskning over i lokale kontekster i form af handlings- og problemløsningsorienterede aktiviteter. Denne form for empirisk forskning er typisk caseorienteret og søger at kombinere forskellige former for viden både med hensyn til fagdiscipliner og vidensformer (Nielsen og Nielsen, 2010).

Aktionsforskning blev i store træk udviklet som en reaktion mod forskning, der var væk fra den praksis, som forskning gerne skulle forsyne med brugbar viden. Ønsket var, som gennemgangen af de forskellige aktionsforskningstilgange viste, at udvikle forskning, der på en gang kunne skabe relevant viden i og for praksis, og skabe forandringer gennem handling, og samtidig forstå handlingerne også som veje til erkendelse. Aktionsforskning blev, jf. det tidligere afsnit her, ikke i alle sammenhænge anset for "rigtig" eller værdifuld forskning. Men i takt med udviklingen og udbredelsen af en forskningsforståelse som den knyttet til Mode II kommer aktionsforskning mere i lighed med de fremherskende forståelser af videnskabelighed (Nielsen og Nielsen, 2005). Aktionsforskning produceres sammen med interessenterne og er i vid udstrækning også blevet gennemført udenfor universitetsverdenen/ den videnskabelige verden, hvorfor aktionsforskning her har en række træk tilfældes med ModeII kendetegnene ved forskning (Nielsen, 2006). Et væsentligt element er mange aktionsforskningstilganges bevægelse væk fra eksperimentelle designs til vægt på læring og lokal og kontekstbundet viden, hvilket harmonerer med bevægelserne i Mode II. Imidlertid kendetegner denne bevægelse ikke alle aktionsforskningstilgange. Flere tilgange indenfor den kritiske aktionsforskningstrømning bevarer arbejdet med eksperimentet, og samtidig har disse

tilgange også ønsket om at bevæge sig ud over den praktiske horisont og det lokale perspektiv, hvorved:

”they attack the problem of structural conservatism inherent in the Mode II paradigm and in the form of Action Research, which follows a learning design¹⁴²” (Nielsen and Svensson, 2006b: 392).

Det anses her for en særlig forpligtigelse for aktionsforskere at eftersøge det generelle i det lokale (Nielsen og Nielsen, 2006). Nielsen og Nielsen vælger her at skelne mellem aktionsforskning som moderniseringsredskab eller som kritik. De ser de tilgange indenfor aktionsforskningsfamilien, der kobler sig på/kan kobles på Mode II som moderniseringsredskaber (Nielsen og Nielsen, 2005). Nielsen og Nielsen fremhæver, at:

”toneangivende dele af aktionsforskningen abonnerer i dag på denne modus 2 – tænkning udtrykt ved det, som Bjørn Gustavsen kalder bevægelsen hen imod udviklingen af lokal teori” (Nielsen og Nielsen, 2010: 102).

Denne kobling af aktionsforskning til Mode II fremføres for eksempel også af Levin og Greenwood.

” ”Mode 2” thinking has long been a cornerstone in AR¹⁴³, where the involved researchers engage with the problem owners in an effort to create new insights and to search for solutions to the actual problem” Greenwood and Levin, 2007:54).

Nielsen og Svensson fremhæver, at de kan iagttage en kulturel forandring angående relationen mellem aktionsforskning og den (øvrige) akademiske verden, der går begge veje. Tidligere blev aktionsforskere udelukket eller udelukkede sig selv. Nu forstår yngre aktionsforskere sig selv også som en del af den akademiske verden og lærer af deres involvering med de traditionelle universitets aktiviteter, medens den traditionelle akademiske verden blandt andet under indflydelse fra Mode II paradigmet bevæger sig ud mod forskellige samarbejder med praksis. Forfatterne peger på:

”that the positions are unclear and today you find Action Researchers arguing against the pragmatism found in the Mode II paradigm (...) and you can find those who are not Action Researchers arguing from within a Mode II paradigm (Nielsen and Svensson, 2006b:390).

Ud fra et aktionsforsknings synspunkt kan det måske umiddelbart forekomme som en velkommen udvikling med skiftet fra Mode I til Mode II, idet Mode II videnskab ser ud til at være i overensstemmelse med aktionsforskningskendetegnene. Imidlertid kommer det an på, hvilken tilgang til aktionsforskning, der er på tale. Mode II udviklingen indebærer øgede krav om dialog og samarbejde mellem den universitære verden/forskerverdenen og praksis og involvering af mange forskellige aktører i fælles vidensproduktion. Dette burde medføre større åbninger og forøgede muligheder for forskningsaktiviteter som aktionsforskning. Udviklingen fra Mode I til Mode II problematiseres imidlertid af Olsén, Nielsen og Nielsen ud fra den betragtning, at udviklingen fra Mode I til Mode II samtidig

¹⁴² Her sigtes til aktionsforskningstilgange, der primært fokuserer på organisatorisk læring, frem for forandring og og forbindelse til samfundskritik. Som for eksempel Dialogtraditionen.

¹⁴³ Action Research.

indebærer et farvel til videnskabens beskæftigen sig med det almene til fordel for det lokale og partikulære. Det samfundsmæssige fælles forsvinder og hermed forsvinder også det, der kan danne baggrund for en kritisk stillingtagen (Olsén, Nielsen og Nielsen, 2003), og hermed den viden, der kan udgøre afsættet for en normativ kritik, der kan pege frem mod andre muligheder og udgøre grundlag for forandringer, jf. kapitel 2. Den kritiske aktionsforskningsstrømning må derfor have et ambivalent forhold til Mode II udviklingen. På den ene side rummer den muligheder for øget gennemslagskraft for aktionsforskning, på den anden side kan væsentlige og afgørende kvaliteter forsvinde, såfremt den kritiske orienterede aktionsforskningsstrømning ikke fastholder ”det fælles” som afsæt for kritisk stillingtagen. Den kritiske strømning burde måske samle sig om udvikling af et tydeligt Mode III alternativ, der inkorporerer dele af Mode I og Mode II og tilføjer hybridens et kritisk perspektiv. Dog vil det være en for stor opgave alene for den kritiske aktionsforskningsstrømning; men må deles af alle kræfter indenfor forskningsverdenen, der tilslutter sig et overordnet kritisk normativt perspektiv.

Opsummering

Dette afsnit berørte spørgsmålet om, hvorvidt aktionsforskning kan siges at være forskning. Indvendinger mod aktionsforskning blev fremhævet samt fulgt af aktionsforskeres modsvar. Ikke overraskende besvares spørgsmålet bekræftigende: Ja, aktionsforskning udgør en værdifuld forskningsmæssig aktivitet, der kan yde sine bidrag til udvikling af praksis og viden i og om praksis. Derpå blev aktionsforskning relateret til diskussionerne om praksisforskning og konklusionen er, at aktionsforskning kan være en måde blandt flere at bedrive praksisforskning på i form af aktionsforskningsbaseret praksisforskning. Endelig blev aktionsforskning relateret til diskussionerne om Mode II vidensproduktion. En række aktionsforskningstilgange ser sig i overensstemmelse med Mode II, medens aktionsforskning indenfor den kritiske hovedstrømning vil anse Mode II for at have for spinkle ambitioner, idet Mode II tankegangen frasiger sig muligheden for at uddrage det fælles, der kan udgøre et grundlag for samfundskritik.

Aktionsforskning

I dette kapitel har jeg præsenteret mit blik på aktionsforskning, som det er udviklet gennem læsning af og arbejde med aktionsforskningslitteratur. Som påpeget er aktionsforskningsfamilien meget omfattende og kendetegnet ved en mangfoldighed af perspektiver og på det nærmeste har hver skribent sin fremstilling af aktionsforskningens historie og sine udlægninger af de forskellige aktionsforskningstilgange, hvorfor blikket vil

være afgørende for, hvilken fremstilling af aktionsforskningsfamilien, der produceres. Jeg har udvalgt og præsenteret en række aktionsforskningstilgange. Tilgange som alle i større eller mindre udstrækning har bidraget til min aktionsforskningstilgang. Dog med undtagelse af Dialogtraditionen, der alligevel er medtaget her, da den dels af Nielsen og Nielsen betegnes som en del af den toneangivende aktionsforskning, dels udgør en tilgang som de øvrige ofte diskuterer op imod. Det vil primært være aktionsforskning fra den kritiske hovedstrømning, der danner baggrund for min tilgang, dog med indtænkning af delelementer fra tilgange fra den fortolkende og den konstruktivistiske hovedstrøm, der dog underordnes et overordnet kritisk perspektiv.

Udover præsentationen af en række aktionsforskningstilgange har jeg forholdt disse til fire opstillede former for hovedstrømninger indenfor aktionsforskning samt arbejdet med forsker/deltager positioner og læring i relation til aktionsforskning indenfor disse fire hovedstrømninger. Endelig har jeg overvejet modargumenterne mod aktionsforskning samt forholdt aktionsforskning til diskussionerne om praksisforskning og modus II forskning. På baggrund af dette kapitel om aktionsforskning vil jeg vende tilbage til en opstilling af den aktionsforskningstilgang, der kendetegner dette projekt, efter at jeg har arbejdet med en kobling mellem aktionsforskning fra den kritiske hovedstrømning og kritisk realisme som videnskabsteoretisk perspektiv i kapitel 5.

Kapitel 5

Projektets kritiske realistiske tilgang til Aktionsforskning og model for kritisk realistisk aktionsforskning

De foregående to kapitler har redegjort for kritisk realisme som videnskabsteoretisk perspektiv samt for aktionsforskning som forskningsform. Kritisk realisme er som fremhævet forenelig med en række forskellige forskningsmetoder (Andersen, 2007). I det følgende vil jeg fokusere på en kobling af kritisk realisme og aktionsforskning. Aktionsforskning kan udgøre én meget relevant praksisdimension af et kritisk realistisk perspektiv. Dog er denne kobling ikke kun mit påfund, og jeg kan således desværre ikke løbe med æren for idéen. Koblingsmuligheden nævnes af flere forfattere. Men det er ikke lykkedes mig at finde en udfoldet diskussion og argumentation for gennemførelsen heraf.

Houston (2010) har i en artikel peget på kritisk realisme og aktionsforskning som en måde at ”åbne den sorte boks” på. Artiklen redegør dog hovedsagligt for kritisk realisme, som derpå følges af en ganske kort argumentation for, at Lewins forskningscyklusser kan kombineres med kritisk realismes retroduktion. Artiklen rummer således ikke overvejelser om denne sammenkobling i dybden (Houston, 2010). Redaktørens indledning i et nyere omfangsrigt¹⁴⁴ værk fra Sage om ”Realist Methodology” peger ligeledes på, at det er relevant at arbejde med en sådan kobling uden at dette dog forfølges nærmere. I en oversigt over typer af forskningstilgange fremhæver redaktøren 3 eksempler på aktionsforskning i et realistisk perspektiv (Olsen, 2010:xxxv). Muligvis er de forskningsprojekter, der ligger bag artiklerne gennemført som aktionsforskning, men artiklerne selv indeholder ikke overvejelser om koblinger mellem kritisk realisme og aktionsforskning.¹⁴⁵ Selve firebindsværket rummer ikke sammenkoblinger mellem kritisk realisme og aktionsforskning, så vidt jeg kan se. I en nyere revideret udgave af en lærebog om aktionsforskning i egen organisation peger forfatterne på tre aktionsforskningsparadigmer: Positivistisk, Hermeneutisk (inkl. postmodernistisk) og Kritisk realistisk, og fremhæver, at de selv lægger sig op ad kritisk realisme uden at folde ud, hvad dette indebærer. Forfatterne anvender derpå forskellige aktionsforskningsteoretikere fra forskellige hovedstrømninger, herunder en række konstruktivistiske og systemteoretiske organisationsteoretikere samt aktionslæringsteoretikere uden overvejelser af betydningen heraf for et kritisk realistisk afsæt (Coghlan og Brannick, 2010). To svenske forskere og undervisere i socialt arbejde har bedrevet forskning i et kritisk realistisk perspektiv i relation til at øge

¹⁴⁴ med 70 bidrag og omkring 1400 sider.

¹⁴⁵ Floersch (2004) tager afsæt i Schöns viden i handling og anvender narrative tilgange til at få praksis fortalt frem. Lloyd (1995) diskuterer objektivitet og feministisk epistemologi og Warner (1993) præsenterer kritisk realisme og diskuterer kritisk realisme op mod en tidligere præsenteret ”holistisk” tilgang i relation til arbejde med mennesker med handicap.

kundskabsbaseret og dokumentation i socialt arbejde. Deres forskningsproces vil jeg bedømme som aktionsforskning, idet de som forskere er aktivt involverede i at påvirke feltet. Forskerne anvender dog ikke selv denne betegnelse for deres forskningsform (Blom og Morén, 2007). Det ser derfor ud til, at argumentationen for en kobling må være op til mit arbejde. Til denne kobling vil jeg vende mig mod aktionsforskning fra den kritiske hovedstrømning samt Archers kombinerede morphogenetiske model, der udgør et lovende afsæt til en model for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv. Først vil jeg fokusere på en sammenkobling med aktionsforskning og forholde de to ”fænomener” til hinanden ud fra, hvorledes de hver især forholder sig til nogle centrale kendetegn. Dernæst vil jeg på denne baggrund opstille en model for kritisk realistisk aktionsforskning samt min aktionsforskningstilgang.

Sammenkobling af aktionsforskning og kritisk realisme?

I dette afsnit vil jeg arbejde med at koble perspektivet med forskningsformen gennem at trække op, hvordan de to ”fænomener” forholder sig til nogle centrale dimensioner for at undersøge, hvorvidt de to ”fænomener” er i overensstemmelse med hinanden, således at en sådan sammenkobling kan være meningsfuld. Det drejer sig om dimensionerne:

- Videnskabsteoretiske kendetegn: Ontologi, Epistemologi, Sandhedskriterier og syn på videnskabens opgave
- Forholdet til diskussionen struktur vs. aktør
- Forandringsforståelse
- Normativitet – emancipatorisk perspektiv

Videnskabsteoretiske kendetegn: Ontologi, Epistemologi, Sandhedskriterier og syn på videnskabens opgave

Kritisk realisme udgør en metateori, hvor de metodologiske valg afhænger af studieobjektet og af formålet med undersøgelsen.

”Den avgörande frågan blir på vilket sätt olika metodologier kan ge kunskap om generativa mekanismer. Mekanismerna betraktas (...) som tendenser, som kan förstärkas, modifieras eller undertryckas i en komplex interaktion med andra mekanismer under öppna villkor” (Danermark m.fl., 1997:234).

Det afgørende i en aktionsforskningsproces i et kritisk realistisk perspektiv vil netop også være at udvikle viden om, hvordan mekanismer fungerer i en forandringsproces samtidig med, at der arbejdes på at skabe forandring. I dette projekt retter forskningsinteressen sig mod at afdække de generative mekanismer, der har været virksomme i løbet af eksperimentet. Aktionsforskning i en form fra en kritisk aktionsforskningstradition kan siges at have det samme metateoretiske udspring som kritisk realisme, der i en vis udstrækning kan siges at have udspring i en kritisk teoretisk (marxistisk)tradition¹⁴⁶ (Andersen, 2007)(Buch Hansen og Nielsen, 2007). En kritisk distance til en positivistisk

¹⁴⁶ Dele af den i hvert fald.

tradition kendetegner både kritisk realisme (Andersen, 2007) og aktionsforskning (Nielsen, 2004), (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Begge tilgange deler en opfattelse af, at virkelighedens beskaffenhed kan forbedres. Kritisk realisme rummer i følge sin grundlægger Bhaskar en opfattelse af samfundsvidenskabernes opgave, som tilsiger at

"være kritiske overfor det, de studerer, samt indgå aktivt i progressive omskabelser af samfundene på grundlag heraf" (Buch-Hansen, 2007:42).

I aktionsforskning er sammenhængen mellem aktion og forskning central.

"Forskningsdelen omhandler skabelse af viden. Aktion drejer sig om den bevidste modifikation af aspekter af virkeligheden" (Jacobsen og Jørgensen, 2007:194).

Både aktionsforskning (Nielsen, 2004) og kritisk realisme deler en realistisk ontologi.

Aktionsforskning betragter virkeligheden som virkelig *"om end en for nuværende ufærdig virkelighed"* (Jacobsen og Jørgensen, 2007:195). Kritiske realister er

"ontologiske realister i den forstand, at de står fast på, at virkeligheden eksisterer uafhængigt af vores eventuelle viden om den" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 34).

Tilsvarende deler aktionsforskning og kritisk realisme en position som epistemologiske relativister.

"Ikke kun på det ontologiske plan er verden ifølge aktionsforskningen ufærdig eller mulig at forbedre. Det gælder også på det epistemologiske plan, hvor den viden, vi for nuværende besidder, altid kan udvides, udvikles og fremmes" (Jacobsen og Jørgensen, 2007:195).

Tilsvarende er kritiske realister

"epistemologiske relativister i den forstand, at de fuldt ud erkender, at viden er socialt frembragt og dermed et forgængeligt produkt" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:34).

Kritisk realisme afviser en bedømmende relativisme (Andersen, 2007), der er noget viden, der giver bedre forklaringer på virkeligheden end andre. Hermed fastholder kritisk realisme et spørgsmål om sandhed i videnskaben (Andersen, 2007, Buch-Hansen og Nielsen, 2007) i form af bedømmelsesrationalitet (Bhaskar, 1998, Danermark m.fl., 2003). En bedømmelsesrationalitet, der indoptager virkelighedens kompleksitet og samtidig er pragmatisk og vægter den viden, der bedst kan forklare virkeligheden. Dette er ikke kun et spørgsmål om objektive kognitive vurderinger eller om en pragmatisk tilgang, men også om etisk ansvarlighed, det vil sige om normativitet. Dette modsvarer af aktionsforskning i den kritiske hovedstrøm, hvis mål er at kunne understøtte klog og forstandig handling i konkrete praksissituationer, hvor den tekniske og praktisk rationalitet tilføjes en kritisk-emancipatorisk ræsonneren, således at aktionsforskning kan danne baggrund for bedre og mere moralske handlinger i komplekse situationer. Her bliver et utopisk perspektiv den målestok, hvormed den aktuelle virkelighed måles og punktet, hvorfra virkeligheden kan udsættes for kritik, set i lyset af, hvordan den burde være for, at det kunne blive godt, jf. kapitel 2 om kritisk normativ forskning.

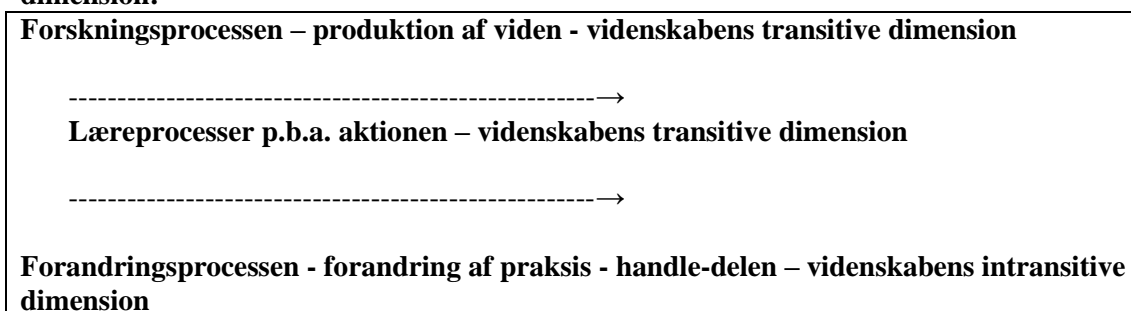
Kritisk realisme og aktionsforskningen deler ligeledes at ønske om at overvinde dualismer. I den kritiske realisme pointeres, at virkeligheden er kompleks, og at

den kritiske realisme ønsker en helhedsforståelse af denne kompleksitet, der bibeholder de to poler i den række af dualismer¹⁴⁷, som samfundsvidenskaberne traditionelt er gennemsyret af, men samtidig med at de bevares og analyseres hver for sig, også fokuserer på samspillet mellem dem. Tilsvarende er bestræbelsen i aktionsforskning netop at arbejde med og udnytte dynamikken mellem det, som ofte opstilles som en dualisme i samfundsvidenskaberne, nemlig teori og praksis.

”I aktionsforskning kan disse to delelementer ikke adskilles – det er netop i deres kombination, at aktionsforskningen overskrider bl.a. grænserne mellem teori og praksis, mellem objektiv iagttagelse og aktiv indgriben, mellem deskriptiv og normativ videnskabsfilosofi” (Jacobsen og Jørgensen, 2007:194).

I kritisk realisme skelnes der som påpeget i kapitel 3 mellem videnskabens intransitive¹⁴⁸ og transitive¹⁴⁹ dimension og peges på, at videnskaben har to helt forskellige former for objekter på baggrund af den opfattelse, at der erkendelsesteoretisk må skelnes mellem et fænomen og erkendelsen af fænomenet (Danermark m.fl., 2003). Tilsvarende kan man sige, at aktionsforskning også arbejder med både et intransitivt og et transitivt objekt for sin videnskabelige aktivitet. Aktionsforskning, i mange af sine tilgange, vægter både at skabe forandring i praksis og hermed påvirke videnskabens intransitive objekt og fokusere på læring på baggrund af handlingerne samt udvikle viden om denne praksis og dens forandringer og hermed udvikle videnskabens transitive objekt. Den tidligere bragte figur fra aktionsforskningskapitlet kan hermed ændres til følgende figur:

Fig. 11 Aktionsforskning: Et samtidig fokus på både videnskabens intransitive og transitive dimension:

Denne skelnen mellem de intransitive objekter - handlingerne og tildragelserne i aktionsforskningsprocessen - og de transitive objekter i form af læring samt udviklet viden om generative mekanismer og kontekstuelle betingelser vil være væsentlige i relation til beskrivelse og analyse af aktionsforskningsprocessen og dens resultater.

¹⁴⁷ For eksempel: Struktur-aktør. Det individuelle og det kollektive. Sjæl og krop. Kendsgerninger og værdier. Begrundelse og årsag (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:45).

¹⁴⁸ ”Intransitive dimension: I k.r. betegnelsen for den virkelighed, der på et givet tidspunkt eksisterer uafhængigt af viden om den (...) og som videnskaben har til formål at generere viden om” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:107).

¹⁴⁹ ”Transitiv dimension: Inden for k.r. betegnelsen for den menneskeskabte (og dermed fejlbarlige og foranderlige) side af viden og vidensproduktion (...), såvel med hensyn til det teoretiske (begreber, teorier osv.) som det sociologiske (vidensproduktionens sociale organisering og udvikling)” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:109).

Forholdet til diskussionen struktur vs. aktør

Kritisk realisme og diskussionen: Struktur- aktør

Som redegjort for i kapitlet om kritisk realisme går der gennem samfundsvidenskaberne centrale diskussioner om relationerne mellem sociale strukturer og aktører, og hvorfra forandringer stammer. I samfundsvidenskaberne er der forskellige positioner til denne diskussion jf. kapitel 3. Her trækker jeg alene konklusionen op på denne diskussion i relation til kritisk realisme. Kritisk realisme deler ikke reduktionismen, som enten tillægger den ene eller den anden side i dualismen hovedbetydningen. Ej heller deler kritisk realisme tilgangene i de sammenblandingsforsøg, der med Buch-Hansen og Nielsens (2007) ord forsøger at borttrylle dualismen ved at ophæve den, men i stedet vil kritisk realisme bevare de to sider som to adskilte fænomener, der spiller sammen over tid.

Archer redegør for et kritisk realistisk blik på social udvikling som bestående af fortløbende processer, hvor foregående cykluser har forårsaget nogle strukturelle betingelser, der ligger forud for og påvirker en social handling, der siden gendanner strukturerne, enten i form transformation eller status quo. For at kunne analysere og forklare processerne, der strukturerer og restrukturer samfundet over tid er det nødvendigt med analytiske dualisme, der kan blotlægge de forudgående betingelser, de aktuelle handlinger og fungerende generative mekanismer og deres sammenhæng med de kontekstuelle betingelser (Archer, 1998b). I stedet for at forsøge at borttrylle dualismen ved ”sammenblanding” fokuseres der i kritisk realisme på vekselvirkningen eller samspillet mellem aktører og strukturer over tid. Kritisk realisme forsøger hermed i stedet at rumme et både/og gennem en helhedsforståelse, der på en gang bibeholder forståelsen af aktører og sociale strukturer som væsentligt forskellige fænomener; men samtidig vægter det samspil, der er mellem dem over tid.

Kritisk aktionsforskning og diskussionen: Struktur- aktør

Jeg vil nu vende mig mod, hvordan aktionsforskning i den kritiske hovedstrømning forholder sig til denne diskussion gennem at fremtrække de samme dimensioner, som blev gennemgået for kritisk realismes vedkommende i kapitel 3.

1. Reduktionisme

I forhold til en aktionsforskningstilgang fra den kritiske hovedstrømning kan reduktionismen ikke udgøre et relevant fundament. Den metodologiske kollektivismen, hvor aktørernes handlinger forstås som fuldstændig determinerede af de samfundsmæssige strukturer med aktørerne som en form for Pinocchio – dukker, ville være et absurd grundlag for aktionsforskning, der vægter betydningen af aktørernes deltagelse i forhold til

at skabe forandringer i feltet. Aktionsforskning i den kritiske strømning bygger hovedsagelig på, at feltets aktører, praktikerne, indgår som deltagere sammen med forskeren i en proces rettet mod at skabe forbedringer og forandringer i deltagernes situation.

"Formålet er således at gøre forskningsdeltagerne i stand til at kunne mestre situationer eller forbedre vilkår, som tidligere fremstod som forhindringer for dem" (Jacobsen og Jørgensen, 2007:194). Og "Fra et pragmatisk eller dialektisk materialistisk perspektiv understøtter aktionsforskningen derimod netop den handling, der kan være medvirkende til forbedring eller forandring" (Jacobsen og Jørgensen, 2007:196).

Kritisk aktionsforskning må derfor dele en afvisning af metodologisk kollektivism med kritisk realisme.

Den metodologiske individualisme, der på voluntaristisk vis ser de sociale strukturer som skabt gennem aktørernes handlinger, ville på sin vis umiddelbart kunne forenes med nogle aktionsforskningstilgange på baggrund af vægten på aktørernes handlinger som de afgørende for forandringer¹⁵⁰. Imidlertid samstemmer en sådan tilgang ikke med aktionsforskning på baggrund af en kritisk tradition, der vægter en opmærksomhed på sammenhængen mellem de strukturelle forhold og menneskenes oplevelser og handlinger på baggrund heraf. Formålet med denne aktionsforskning er

"to explore and address the interconnections and tensions between system and life world aspects of a setting" (Kemmis, 2006:101).

Kritisk aktionsforskning må derfor dele en afvisning af metodologisk individualisme med kritisk realisme. Endvidere vil jeg fravælge dette grundlag, da det dels ikke stemmer sammen med den ontologiske opfattelse, der ligger bag kritisk realisme, som jeg deler, dels fremstår som en absurditet i relation til mine indgående erfaringer med feltet som socialarbejder og underviser i socialt arbejde. Såfremt aktørernes handlinger kunne skabe de sociale strukturer, ville det sociale arbejdes betingelser se væsentligt anderledes ud. Ligesom indflydelsen fra de kontekstuelle forhold omkring dette aktionsforskningsprojekts forløb også allerede viser, at metodologisk individualisme ikke udgør et realistisk grundlag¹⁵¹. Min konklusion her er, at aktionsforskning i den kritiske hovedstrøm blandt aktionsforsknings traditioner ikke kan indtage en position, der befinder sig i enten den ene eller den anden lejr (reduktionismen); men netop må søge forklaringer, der indoptager både struktur og aktør dimensionerne og deres samspil.

2."Sammenblanding" - forsøg på at overvinde dualismen vs. 3. en kompleks helhedsforståelse

Da jeg afviser, at reduktionismen kan være dækkende for aktionsforskningstilgangen i mit projekt, vil det være en af de forståelser, der vægter både aktør og strukturdimensionerne,

¹⁵⁰ Jf. den fortolkende og den holistiske aktionsforskningshovedstrømning.

¹⁵¹ Der er f.eks. sket store organisatoriske ændringer og økonomiske besparelser, der påvirker udøvelsen af det sociale arbejde.

der er aktuelle. Aktionsforskningstilgangene af mere eller mindre holistisk/konstruktivistisk observans kunne harmonere med ”sammenblandings tilgangen”, der forsøger at overvinde dualismen ved at ophæve sondringen mellem de to sider. Dette tænker jeg dog ikke kan gælde aktionsforskning i et kritisk perspektiv. En af inspiratorerne hertil er Negt, der i sit arbejde med eksemplariske lærerprocesser tager udgangspunkt i

”de daglige gjorte erfaringer i produktionsprocessen, og gennem information om de samfundsmæssige sammenhænge (...) indøver en sociologisk fantasi, hvilket vil sige at indøve en tænkemåde, der sætter den enkelte arbejder i stand til at forstå sammenhængen mellem det individuelle liv og den samfundsmæssige udvikling” (Kyhn og Rasmussen, 1975:7).

I en sådan læreproces er fokus på frigørelse for de økonomiske, politiske, sociale og bevidsthedsmæssige indskrænkninger fra den kapitalistiske produktionsmåde og bestemmelse af produktionsforholdenes hæmmende indvirkninger også på bevidstheden inkl. de psykiske og sproglige strukturer (ibid.). Med denne vægtning af produktionsforholdenes betydning i den grundlæggende teoretiske inspiration ses der ikke at være basis for at anlægge et sammenblandings synspunkt i kritisk aktionsforskning; men netop at læne sig op af kritisk realismes analytiske dualisme. Inspirationen fra Negt peger på at:

”Læreprocessens væsentligste intention er at gøre de objektive og subjektive interesser sammenfaldende, sådan at forstå, at det blir muligt at forklare de subjektive forhold som underlagt samfundsmæssige forhold – og at disse ikke er naturgroede, hvormed der også er åbnet for en bevidsthedsform, der i sig har indbygget handlingsaspektet” (Kyhn og Rasmussen, 1975:13).

Min konklusion er, at til forståelsen af dette aktionsforskningsprojekt, der i sit udgangspunkt har valgt en kritisk aktionsforskningstilgang med vægt på betydningen af både de strukturelle betingelser, aktionerne og samspillet herimellem, fremstår ”blenderen” heller ikke som en farbar vej. Hvis jeg som aktionsforsker skal forstå de kontekstuelle betingelser, deltagernes og mine handlinger samt samspillet herimellem i den igangværende proces, forekommer det mig nødvendigt med en tilslutning til den analytiske dualisme med vægt på at analysere strukturer og aktører og deres samspil over tid, som kritisk realisme tilbyder.

Forandringsforståelse

I et aktionsforskningsprojekt er et meget centralt spørgsmål: Hvad skal der til for, at der skabes forandring. I dette projekt i forhold til socialrådgivernes arbejde med socialfaglige vurderinger? – hvad er de nødvendige betingelser for forandring, og hvilke mekanismer er virksomme? Dette er afgørende spørgsmål såvel i et kritisk realistisk perspektiv som i en aktionsforskningstilgang.

Forandringsforståelse i kritisk realisme

I en kritisk realistisk tilgang er det begreberne mekanismer og emergens, der er centrale i forståelsen af forandring. Forståelsen er, som tidligere beskrevet i kapitel 3 om kritisk realisme, at der på det virkelige domæne fungerer generative mekanismer, der forårsager hændelser. Disse kan virke reproducerende eller transformerende¹⁵².

"Objects are, or are part of, structures." "Structure" suggest a set of internally related elements whose causal powers, when combined, are emergent from those of their constituents" (Sayer, 2000:14).

Det er her centralt at være opmærksom på, at strukturer ikke kun er "de store strukturer" – over individuelle - som f.eks. bureaukratistrukturer eller klassestruktur, de kan også være *"intra-individual and internalised structures, such as cognitive structures"*(Sayer, 2000:27), og de strukturer kan alle rumme generative mekanismer. Mennesker har egenskaber og kræfter, som udvikles gennem menneskets relationer med verden – gennem dets praksis, hvorigennem selvbevidstheden udvikles. Mennesket er et refleksivt væsen og fører en indre samtale.

" We give shape to our lives, which constitutes our internal personal integrity, (...)this rich inner life of reflection upon reality, (...) is the generative mechanism of our most important personal emergent property, our unique identity and way of being in the world" (Archer, 2000:10).

I følge Archer fødes mennesket ind i en given samfundsmæssig placering – en position i forhold til ressourcefordelingen i samfundet i en privilegeret/ ikke privilegeret position. Dette er en objektiv bestemmelse; men en eventuel transformation afhænger af en subjektiv refleksion, når det pågældende menneske påtager sig sin opgave i genskabelsen af den samfundsmæssige ressourcefordeling og i fællesskab med andre udvikler organisationer, der kan forfølge fællesskabets mål om ændringer i ressourcefordelingen og skabelsen af bedre livsudfoldelse. Hvorvidt dette resulterer i morphostasis eller morphogenesis afhænger

"exclusively upon the outcome of interaction (...) social interaction is the sole mechanism governing stability or change" (Archer, 2000:267).

Igennem denne proces forandrer deltagerne også sig selv.

" Thus there is a historical movement from the "Me", which seeks to make out within the confines of the existing socio-cultural structures, towards the "We" which together seeks strategically to transform such structures. Corporate Agency transforms itself in pursuing social transformation" (Archer, 2000: 11).

Disse betragtninger af Archer finder jeg i fin overensstemmelse med Kemmis's pointe om, at kritisk aktionsforskning vil forandre "the work, the worker and the workplace (Kemmis, 2006) og egentligt samfundet som sådan i sidste instans, og at dette sker gennem social interaktion, hvor mennesker i fællesskab forandrer deres betingelser. Archer fremhæver, at aktørers kræfter altid er betinget, men ikke determineret, af den sociokulturelle kontekst

¹⁵² Jf. Archers model og begreberne: Morphostasis og Morphogenesis i slutningen af kapitel 3.

mennesker lever i, og at disse betingelser sætter sig igennem via strukturelle og kulturelle forhold, hvor måden disse virker på medieres af aktørernes handlinger.

”The efficacy of this mediatory mechanisms is entirely activity-dependent; that is reliant upon what agents make of their contexts. However, collectivities of agents cannot make just what they will of the situations in which they involuntarily find themselves. This is because the shaping of their situation also includes the distribution of those resources – both material and ideational – which are available to them. In other words, collective action is an emergent property of agency” (Archer, 2000: 269).

Det vil være nødvendigt at analysere de betingelser, som henholdsvis fremmer /hæmmer dannelsen af kollektiv aktion. Afgørende for processen er to spørgsmål: 1. Artikulation (de ideer og forståelser, der er til rådighed for aktørerne til at opfange og udtrykke deres refleksioner over deres erfaringer samt praksis) og 2. Organisation (at aktørerne har adgang til (at danne) organisationer gennem hvilke de kan formulere og forfølge fælles mål (Archer, 2000). Med udgangspunkt i den samlede figur Archer/Bhaskar, der blev vist tidligere må en kritisk realistisk forskningsproces undersøge de aktuelle konkrete kontekstuelle betingelser, hvorunder forskningsprojektet fungerer og mulighederne for at forme kollektive aktioner. Forskerens og deltagerens intentioner om forandring skaber i sig selv ikke nødvendigvis forandringer. Det er ifølge kritisk realisme centralt både at være opmærksom på aktørernes strategier og på de kontekstuelle betingelser, der bevirker, at disse strategier får enten succes eller fiasko.

”Often the success or failure of agents’ strategies may have little or nothing to with their own reasons and intentions” (Sayer, 2000:26). ”Social change is evolutionary – path-dependent yet contingent (Sayer, 2000:26).

Det er centralt at være opmærksom på aktørernes praksis og refleksioner herover samt adgang til artikulation og organisation. Aktionsforskning deler det spørgsmål, som ifølge Archer er et nøglespørgsmål: Hvornår resulterer sociale processer i transformation frem for reproduktion – og omvendt, og hvordan kan man forstå samspillet mellem de sociale strukturer og de menneskelige aktører (Archer, 1998b).

Forandringsforståelse i kritisk aktionsforskning

Forandringsforståelsen i kritisk realisme finder jeg er i fin overensstemmelse med forandringsforståelsen i kritisk aktionsforskning. Også her har individerne i fællesskab en skabende opgave. Subjektet opfattes som

”noget, der aktivt skaber sig selv socialt og praktisk, men som blokeres og forstyrres af de sociale forhold, det lever under. Som individer i det moderne samfund udvikler vi ambivalenser og handlingsblokeringer som følge af umulige valg imellem fx tilpasning til magtforholdene i hverdagslivet og lysten til at være aktivt skabende og indgå i frie sociale relationer” (Negt og Kluge, 1972 efter Nielsen, 2004:528).

En af aktionsforskningstilgangene i den kritiske hovedstrømning – kritisk utopisk aktionsforskning - arbejder med at etablere rum, hvor deltagerne i fællesskab arbejder med at sætte fantasien på spil og udvikle udkast til alternativer (fremtidsudkast) på baggrund af

fælles utopier/visioner. Disse fremtidsudkast prøves efterfølgende af i de udviklede fælles rum for social læring og erfaringsdannelse. I eksemplariske læreprocesser etableres selvorganiserede sociale rum, hvor deltagerne formulerer utopiske sociale behov i relation til deres livsbetingelser. Egne erfaringer bearbejdes i samarbejde med forskerne og den aktuelle deformation af de utopiske sociale behov forbindes med de samfundsmæssige strukturer og der sættes fokus på bevidsthedsudvikling og udvikling af handlingsberedskab (Nielsen, 2004). Udgangspunktet er konflikter mellem livsbetingelser og behov (Negt, 1975). Der arbejdes med en kooperativ generering af det fælles og eksperimenteres med udvikling af alternativer samt fokuseres på at åbne op for deltagernes viden ”og sikre en formidling af den ind i en kritisk selvrefleksion hos den enkelte” (Lauridsen og Nielsen, 1997: 216).

Det sociale eksperiment bliver i aktionsforskning i den kritiske hovedstrøm et redskab til at få viden om forandringer, som man ikke kender, det vil sige en udforskning

”af det, der endnu ikke er, men som er ønskeligt. Den viden, man opnår gennem eksperimentet eller forsøget kaster nyt lys (håb) eller ny erkendelse (kritik) over den eksisterende virkelighed” (Nielsen, 2004:530),

og kan virke som forberedelse til forandringer af praksis og til egentlige samfundsforandringer (ibid.). I aktionsforskningen konstruerer forskere og deltagere

”i fællesskab den ønskede innovation, lader den fungere i et kortere eller længere tidsrum under en vis beskyttelse; og i fællesskab vurderer forskere og deltagerne om innovationerne formår at befæste sig subjektivt og objektivt – altså om de kan udfolde eller generalisere eksperimentet til social reform” (Nielsen, 2004: 521).

Kritisk realisme og kritisk aktionsforskning deler hermed et syn på aktørerne som mennesker, der lever i prægivede kontekstuelle betingelser, men som har mulighed for i fællesskab at opstille mål og forandre disse betingelser samtidig med at de forandrer sig selv. Det er deltagernes fælles handlinger og refleksion over deres praksis, som i sig rummer generative mekanismer, der gør forandring mulig, uden dog at denne nødvendigvis sætter sig igennem som realitet. Dette vil afhænge af de konkrete kontekstuelle betingelser, aktørernes handlinger og samspillet heri mellem. Både i aktionsforskning og kritisk realisme er der vægt på deltagernes refleksion over praksis, deres artikulation af fælles mål samt deres organisering med henblik på realiseringen af disse mål.

Normativitet – emancipatorisk perspektiv

Et emancipatorisk perspektiv deles af kritisk realisme og aktionsforskning fra den kritiske aktionsforskningshovedstrømning.

Kritisk realisme

Kritisk realisme tillægges den ambition som samfundsvidenskab at udøve forklarende kritik.

” Samfundsvidenskaberne bør medvirke til kritik af falske forestillinger, samt ikke mindst af de institutioner, der såvel abstrakt som konkret konstituerer eller bidrager til deres udbredelse (...) en samfundsvidenskabelig hovedopgave at levere informeret samfundskritik, der kan medvirke til at skabe bedre samfund ” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:66).

Denne beskrivelse af en kritisk realistisk position modsvarer efter min vurdering den position, som samfundsvidenskaberne tillægges i den kritisk teoretiske tradition i Frankfurterskolen (Andersen og Kaspersen, 2001), jf. Afsnittet om skellen mellem ”er” og ”bør” i kapitel 2. Ifølge Habermas har [bør have] samfundsvidenskaberne en frigørende emancipatorisk erkendelsesinteresse, og skal skabe grundlag for det enkelte menneskes selvstændige myndighed gennem kritik (Kjørup, 1985 Habermas, 1974). Archer fremhæver tilsvarende, at mennesket er meningssøgende, men da virkeligheden rummer dybder og kræfter, som ikke umiddelbart er empirisk observerbare, kan menneskets meningsskabelse i nogle tilfælde være fejlagtige, og det emancipatoriske perspektiv ligger i afsløringen heraf.

”By maintaining this distinction between structure and agency (...) this enables one additionally to explain the hermeneutic struggle to make sense of our environment, and to make nonsense of it because usually not all is revealed to consciousness and sometimes that is because it is shaped outside our conscious awareness. Revealing the latter is what makes for critical realism and its emancipatory potential “Archer, 1998a:199).

Selvom ikke alle forfattere indenfor kritisk realisme tilslutter sig et emancipatorisk perspektiv, så er dette tilfældet for hovedparten af de skribenter¹⁵³, der er valgt til fremstilling af dette projekts forståelse af kritisk realisme, som påpeget i kapitlet om kritisk realisme.

Aktionsforskning i den kritiske hovedstrømning

Tilsvarende kritisk realisme ser kritisk aktionsforskning tingsliggørelsen i samfundet som

”noget, der gør sig gældende i alle små og store sociale sammenhænge. Alle steder kan reificering skubbes i baggrunden, og ansvarliggørelse af sociale fællesskaber træde frem i forgrunden ” (Nielsen, 2004:524)

gennem kritisk funderede aktiviteter, som aktionsforskning.

Aktionsforskning i den kritiske hovedstrøm rummer en samfundsforståelse, der er

”gennemført kritisk, dvs. den læner sig op ad kritisk teoris grundopfattelse af det eksisterende moderne samfund, som ikke blot et reificeret samfund, men også som et samfund med herredømme og ulighed”(Nielsen, 2004:531). Kritisk aktionsforskning

”recognizes that we may want to improve our self-understandings but also that our self-understanding may be shaped by collective misunderstandings about the nature and consequences of what we do. So emancipatory action research aims towards helping practitioners to develop a critical and self-critical understanding of their situation ” (Kemmis, 2006:96).

¹⁵³ Som påpeget i kapitlet om kritisk realisme deler Pawson og Tilley (1997) ikke det emancipatoriske perspektiv i kritisk realisme, men alene dens metodiske angrebsvinkler.

Det kan tilføjes, at Bhaskar selv i sine senere skrifter har bevæget sig i en mere spirituel retning (Craven, 2010). Hvorvidt han fortsat deler det emancipatoriske perspektiv, som han udtrykker i sine tidligere værker, for eksempel i Bhaskar og Collier, 1998, skal jeg lade være usagt.

At skabe mening og forståelse deler aktionsforskning med hermeneutikken; men den har samtidig et stærkt fokus på handling og

”et begreb om, at handling eller praksis i sig rummer en mulighed for myndiggørelse af mennesker i sociale systemer og sammenhænge. Forståelsen og meningskabelsen foregår ifølge aktionsforskere i transformativ processer, der mindsker umyndighed (...) mennesker lever i sociale strukturer, der indskrænker deres mulighed for at forstå og dermed også have fælles indsigt i og kontrol over de udviklingsprocesser eller gruppedynamikker, de er underlagt” (Nielsen, 2004:525).

Aktionsforskning fra den kritiske aktionsforskningshovedstrøm har som opgave er at gå ind i en skabende og aktiverende modbevægelse med henblik på at udvikle deltageres myndighed over deres hverdagsliv (ibid.). Begge perspektiver, kritisk realisme og kritisk aktionsforskning, deler dermed et normativt fundament, der bygger på et kritisk syn på samfundet samt på en opfattelse af, at videnskabens opgave har som opgave at understøtte og udvikle forandringer.

Afrunding

Som påvist i dette afsnit finder jeg, at der er overensstemmelse mellem de grundlæggende antagelser i kritisk realisme og aktionsforskning indenfor den kritiske hovedstrøm, både ontologisk og epistemologisk set. Begge perspektiver kan desuden siges at dele et syn på diskussionen aktør – struktur, der rummer nødvendigheden af analytisk dualisme. Begge perspektiver rummer derudover et forandringsbegreb, der fokuserer på forandringer som følge af menneskers artikulering, organisering, praksis og refleksioner over praksis i samspil med mekanismer affødt af de strukturelle forhold. Og endelig baserer begge perspektiver sig på et normativt grundlag og fastholder en (samfunds) kritisk position med et emancipatorisk sigte. På baggrund også af dette fælles fundament for kritisk realisme og kritisk aktionsforskning giver det god mening at basere mit projekt på aktionsforskning som forskningsform i et kritisk realistisk perspektiv. Men hvad vil det sige i praksis at udøve aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv? Dette vil jeg nu vende mig mod i det følgende afsnit, hvor jeg vil opstille en model for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv.

Kritisk realistisk aktionsforskning og model for kritisk realistisk aktionsforskning

I dette afsnit vil jeg på baggrund af præsentationen af kritisk realisme og aktionsforskning samt den foregående kobling mellem kritisk realisme og aktionsforskning først opstille den aktionsforskningstilgang, der kendetegner dette projekt på baggrund af et kritisk realistisk perspektiv, dernæst vil denne opstilling blive udmøntet i en model for kritisk realistisk aktionsforskning.

Opstilling af den aktionsforskningstilgang, der kendetegner dette projekt

I det følgende opstiller jeg en række kvaliteter ved den aktionsforskningstilgang, der kendetegner dette projekt med afsæt i de præsenterede tilgange, hvorfra jeg har valgt at tage en række elementer med mig. Da jeg har valgt kritisk realistisk perspektiv som forståelsesramme for dette projekt vil det hovedsagligt være aktionsforskningstilgange fra den kritiske hovedstrømning, der forsyner mig med elementer til denne aktionsforskningstilgang. Hovedafsættet er i den fagligt ressourceopbyggende tradition i den nyere mere ”modererede udgave”, der arbejder med ”en tagen parti for begrebsligheden” – her det kvalificerede socialfaglige arbejde. Den fagligt ressourceopbyggende tilgang rummer ligesom Argyris’s viderebearbejdning af Lewin et arbejde med eksperimentet som er centralt her i dette projekts søgen efter forandring af rådgivernes praksis. Derudover vil der blive tilkoblet elementer fra to andre tilgange fra den kritiske hovedstrømning: Kritisk utopisk aktionsforskning samt Carr og Kemmis. Endelig vil der også blive indlemmet enkelte elementer fra den fortolkende hovedstrøm, hvilket må være berettiget al den stund, at også den kritiske hovedstrømning omfatter fortolkende elementer, men sætter disse ind i en overordnet kritisk fortolkning, hvilket ligeledes vil være tilfældet her.

Disponeringen er udarbejdet på baggrund af Reason and Bradbury’s 5 karakteristika for aktionsforskning og med afsæt i en opstilling af den deltagende aktionsforskning metodologiske dagsorden fra Greenwood, Whyte og Harkavy (1993) (efter Jacobsen og Jørgensen, 2007:206) sammenholdt med Archers model for kritisk realisme (1998b).

Dimensionerne udgøres af følgende:

- Videnskabsteoretisk positionering - Ontologi og Epistemologi
- Afsæt i praktiske problemstillinger
- Mål: Overordnede mål og fælles utopi/vision i det konkrete projekt
- Forskning og Forandring
- Eksperimentet
- Forskerrolle - Aktør og Forsker
- Samarbejde / Deltagelse – deltagerpositioner og samarbejdsformer- fora

Aktionsforskning i dette projekt kendetegnes således på følgende dimensioner:

Videnskabsteoretisk positionering – Ontologi og Epistemologi

I indledningen benævnte jeg forskningsstrategien i dette projekt som kritisk realisme med aktionsforskning som forskningsform. At jeg har valgt et kritisk realistisk perspektiv har samtidig betydning for valget af aktionsforskningstilgange. Det indebærer, at jeg overordnet set kobler projektet med elementer fra den kritisk aktionsforskning hovedstrøm, idet dette perspektiv overordnet set korresponderer med kritisk realisme.

Denne tilgang hviler på en realistisk ontologi og fokuseres også på virkelighedens dybere strukturer – mekanismerne i det virkelige domæne.

Aktionsforskningstilgangen bygger på en opfattelse af, at verden kan have behov for forandring. Virkeligheden er ufærdig. Åbenhed må forstås som muligheder, og løsningen rummes i processen, i at være på vej (Mathiesen, 1992).

Flere af de præsenterede aktionsforskningstilgange vægter handlingens og refleksionen over handlingens betydning for erkendelse. Nogle aktionsforskningstilgange, herunder flere af de kritisk funderede samt de af de fortolkende, der baserer sig på Dewey, anser det som grundlæggende, at

”forskeren må engagere sig praktisk forandringsorienteret for overhovedet at kunne erkende eller fortolke den sociale virkelighed (...) Hermeneutik er ikke længere blot sproglig eller tekstbundet, men er (...) også en praktisk orienteret dialog, hvis kriterier for sandhed eller ny erkendelse er bundet til praktisk forandring, til forandringernes barrierer og muligheder og ikke mindst til erfaringsdannelse” (Nielsen, 2004:526).

Aktionsforskningsprojektet her tager vægten på betydningen af handlingerne til sig. Ligeledes synspunktet om, at viden skabes i sociale sammenhænge. Viden er ikke noget eksisterende, der skal opdages, men opstår i menneskers dialoger og samhandlinger.

Den her udfoldede aktionsforskningstilgang rummer dermed udover den realistiske ontologiske opfattelse samtidig fortolkningsperspektivernes epistemologiske synspunkt, at erkendelsen af denne virkelighed er sprogligt formidlet og kulturelt påvirket – en relativisme epistemologisk set i overensstemmelse med kritisk realisme.

Afsæt i praktiske problemstillinger

Udgangspunktet for udviklingen af aktionsforskning har været, at forskning må tage afsæt i praktiske problemstillinger, hvis løsning ville forbedre praksis. Dette indgik som den centrale forudsætning hos Lewin, og har fulgt med i aktionsforskning siden, vel uanset aktionsforskningstilgang. Dette er også kendetegnet for denne tilgang til aktionsforskning, der netop tager afsæt i problemer i socialt arbejdes praksis i relation til manglende vidensbaseret og manglende socialpolitisk aktørskab.

Overordnede mål og fælles utopi/vision i det konkrete arbejde

I de præsenterede aktionsforskningstilgange varierer de overordnede mål ganske betragteligt. I den kritiske aktionsforskningsstrømning peges der på aktionsforskningens særlige opgave i relation til at understøtte frigørelse.

”Mennesker lever i sociale strukturer, der indskrænker deres muligheder for at forstå og dermed også have fælles indsigt i og kontrol over de udviklingsprocesser eller gruppodynamikker, de er underlagt. Aktionsforskerne har en særlig opgave, der består i at bevæge sig skabende og aktiverende ind i en modaktion til reifikation: Aktionsforskningen skal gøre mennesker mere socialt myndige over deres forhold i arbejde og hverdagsliv” (Nielsen, 2004:525).

Den aktionsforskningstilgang, der udfoldes i dette projekt, tilslutter sig dette meget overordnede mål, jf. tilslutningen til kritisk normativ forskning i kapitel 2. Dette overordnede mål må indbefatte spørgsmålet om, hvilken rationalitet, der skal være

fremherskende i socialt arbejdes praksis. Målet med aktionsforskning er at understøtte klog og forstandig handling i konkrete praksissituationer. Den instrumentelle fornuft, der ser praktisk problemer som primært tekniske problemer afvises som dækkende for denne praksis, der ofte rummer komplekse situationer (Alminde m.fl., 2008). Den tekniske og praktisk rationalitet må her tilføjes en kritisk- emancipatorisk ræsonneren, således at aktionsforskning kan danne baggrund for bedre og mere moralske handlinger jf. pointerne fra Carr og Kemmis. Her kommer spørgsmålet om en utopisk horisont fra den kritiske aktionsforskningstradition ind i billedet. Det utopiske perspektiv om, hvad der kunne (og burde) være.

” a history of utopian culture – a flow of dreams (...) those dreams are essential to understanding conditions and methods for social change” (Nielsen and Nielsen, 2006:82).

Et sådant utopisk perspektiv bliver den målestok, hvormed den aktuelle virkelighed måles og punktet, hvorfra virkeligheden kan udsættes for kritik jf. kapitel 2 om kritisk forskning, og dette gælder også kritisk realisme, jf. kapitel 3. Sådanne utopier kan lyde så stort igen for konkrete aktionsforskningsprojekter. De store visioner/ utopier kan selvfølgelig ikke realiseres igennem enkelte projekter, men utopierne må alligevel influere på – aftegne sig i - de konkrete mål. Målet kan i denne forbindelse bestå i at forbedre mulighederne for at levere et kvalificeret professionelt arbejde gennem at udvikle indsigter i de forhindringer, modsigelser og dilemmaer, der modarbejder dette. Aktionsforskningens opgave bliver her, at bistå praktikere i at sætte spørgsmålstegn ved og forandre aspekter i den professionelle praksis, der tages for givet. Dette projekt fokuserer på kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger og herunder øget socialpolitisk aktørskab og lægger sig op ad den fagligt ressourceudviklende aktionsforskningstilgang, der peger på, at målet kan bestå i forskningens tagen - parti for begrebsligheden (Clausen og Lorentzen, 1992). I dette tilfælde udgøres den begrebsliggjorte utopi af det gode kvalificerede socialfaglige arbejde, således at dette aktionsforskningsprojekt har til hensigt, at understøtte et bedre socialt arbejde til gavn for de borgere, der er i kontakt med det sociale arbejde. Tilgangen læner sig her op ad Archers pointe om, at det er centralt i forandringsprocesser, at deltagerne artikulerer mål (Archer, 1998b).

Det er desuden her meget relevant at medtænke pointen fra Carr og Kemmis om, at målene for konkrete aktionsforsknings projekter på et kritisk grundlag også kan have et væsentligt mere beskedent omfang end den kritiske teoris intention om “altomfattende” forandring. Desuden kan denne aktionsforskningstilgang lade sig ”berolige” i forhold til ” de store armbevægelser” af Carr og Kemmis’ s pointe om, at det handler om at gøre sit bedste under de givne omstændigheder. Den sidste tilføjelse vælger

jeg at tolke som en ”tilladelse” til en form for pragmatisme i mødet med virkelighedens betingelser for gennemførelse af aktionsforskningssamarbejder med praksis.

Forskning vs./ og Forandring

I denne aktionsforskningstilgang bygges der på arven fra Lewin og et af hans centrale elementer: Udvikling af både videnskabelig viden og sociale forandringer, hvilket er i overensstemmelse med ønsket i Den fagligt ressourceopbyggende tilgang. I relation til udvikling af videnskabelig viden er interessen i overensstemmelse med det kritiske realistiske blik at udvikle viden om og blottlægge generative mekanismer og kontekstuelle betingelser, der kan henholdsvis fremme og hæmme udviklinger i professionel praksis i socialt arbejde. Med et kritisk realistisk blik er interessen i vidensudvikling både i relation til det ”sagligt indholdsmæssige”, den intransitive dimension, og viden om de mekanismer og kontekstbetingelser, der påvirker udviklinger af praksis, den transitive dimension.

Eksperimentet

De tidlige aktionsforskningstilgange arbejdede med eksperimentet. Siden har flere aktionsforskningstilgange fravalgt eksperimentet. Denne tilgang vælger at medtage arven fra Lewin: i form af felteksperimenter i tråd med, at eksperimentet fastholdes af den fagligt ressourceopbyggende tilgang, ligesom Argyris og kritisk utopisk aktionsforskning fokuserer på eksperimentet.

”Det sociale eksperiment er et redskab til at få viden – og dermed også større tryghed – om forandringer, som man ikke kender. Sociale eksperimenter skal med andre ord forstås som en udfordring af det, der endnu ikke er, men som er ønskeligt. Den viden, man opnår igennem eksperimentet eller forsøget kaster nyt lys (håb) eller ny erkendelse (kritik) over den eksisterende virkelighed” (Nielsen, 2004:530).

Eksperiment kan umiddelbart lyde naturvidenskabeligt, laboratorieagtigt, men med ordene prøve eller forsøge i stedet, kan det i relation til en professionel praksis bestå i, at deltagerne prøver at gennemføre denne praksis anderledes end tidligere, hvilket netop er tilfældet i denne aktionsforskningstilgang, hvor eksperimentet består i at arbejde med faglig refleksion i forsøget på i højere grad at vidensbasere socialfaglige vurderinger. De fleste aktionsforskningstilgange er procesorienterede og en række af de præsenterede tilgange tager afsæt i noget, der kan minde om Lewins ”trekant” og den cykliske tænkning i relation til processen: Problemidentificering, planlægning, handling og evaluering, hvilket stemmer overens med den cykliske tænkning i kritisk realisme, jf. Archers model i kapitel 3 om kritisk realisme, som vil blive anvendt til at forme en model for dette projekt senere i kapitlet.

Forskerrolle - Aktør vs./og Forsker

Udøvelsen af en forskerrolle varierer kraftigt mellem de forskellige aktionsforskningstilgange. Fra forskeren med stort F, som eksperten, over deltagerforskeren til konsulenten. Der kan forekomme en fare for at udvikle sig til primært

proceskonsulent som i Dialogtraditionen. Forskeren må kunne afbalancere konsulentrollen og forskerrollen. Udover at facilitere processen skal forskeren dokumentere, analysere og sikre det forskningsmæssige håndværk – i samspil med feltets deltagere. Fra den kritiske utopiske aktionsforskning suppleres med pointen om nødvendigheden af aktionsforskerens kritiske selvrefleksion. Samtidig fremhæver den her opstillede tilgang pointen fra den ”socio-tekniske” aktionsforskningstradition om, at det har afgørende betydning, at aktionsforskeren har kendskab til feltet (Finsrud, 1999). Aktionsforskeren må have kendskab og holdninger til det fagligt/saglige indhold i den praksis, som aktionsforskningen vedrører, og må bidrage med sin viden. Samtidig vil jeg her tilføje, at aktionsforskeren ligeledes må vedgå sig sin normativitet i relation hertil, for at der kan blive tale om troværdighed.

Frem for konfrontationen som benyttes i flere tilgange vender jeg mig mod den pragmatiske aktionsforsknings begreb om aktionsforskeren som den venlige udenforstående jf. Greenwood og Levin. Det kan diskuteres, hvor udenforstående jeg er i relation til feltet. Denne diskussion tages op i analysen af processen, hvor også aktionsforskerens handlinger undersøges. Samtidig understreger det nødvendigheden af pointen hos Argyris om, at aktionsforskerens handlinger også må dokumenteres.

Samarbejde / Deltagelse – deltagerpositioner og samarbejdsformer -fora

Mange af de præsenterede tilgange vægter høj grad af demokrati i aktionsforskning, således også de fleste tilgange indenfor den kritiske hovedstrømning af aktionsforskning. Som pointeret i kapitel 4 deler jeg den demokratiske aspiration, men vurderer samtidig, at den pragmatiske tilgang¹⁵⁴ formentlig har en væsentlig pointe i, at den konkrete aktionsforskningstilgang må udformes ud fra den konkrete situation i samarbejde med dem, processen vedrører, hvilket kan resultere i, at demokratiske bestræbelser må nedtones af hensyn til deltagernes reelle muligheder for at deltage.

De deltagende praktikere blev inviteret som medforskere; men virkelighedens betingelser omkring deres praksis satte her nogle klare begrænsninger for, i hvilken udstrækning dette kunne realiseres. Dette vil indgå som en del af beskrivelsen og analysen af forløbet. På denne baggrund lægger denne tilgang sig derfor op ad den fagligt ressourceudviklende tilgang, hvor forskningen primært er forskerens opgave, dog med løbende tilbagemeldinger til de øvrige deltagere. Og med inddragelse af deltagerne i det omfang det er muligt for dem med inspiration fra de mere deltagelsesorienterede kritiske tilgange på statusværkstederne samt i ambassadørgrupperne.

¹⁵⁴ Jf gennemgangen af pragmatisk aktionsforskning ved Greenwood og Levin.

I de mange aktionsforskningstilgange anvendes der en række forskellige begreber for de fora, som indenfor hver tradition er typiske fora for handlingernes rum¹⁵⁵. Denne tilgang vælger arbejdsformen i den fagligt ressourceopbyggende tilgang i form af arbejdsgruppen., hvor forskeren bidrager med kundskab og fungerer som ressourceperson. Dette suppleres med den kritiske utopiske aktionsforskningstilgangs arbejde med forskellige former for værksteder.

Den opstillede aktionsforskningstilgang i relation til udviklingstrækkene i skandinavisk aktionsforskning

Den her opstillede aktionsforskningstilgang vil jeg nu kort vurdere i relation til, hvorledes den forholder sig til de udviklingstræk i skandinavisk aktionsforskning, som jeg tidligere fremdrog fra Svensson og Nielsen (2006) i kapitel 4 om aktionsforskning.

Det første udviklingstræk bestod i, at den skandinaviske aktionsforskning havde bevæget sig fra et eksperimentelt til et lærende design. Denne aktionsforskningstilgang er her ikke i overensstemmelse med denne udvikling, da den har opretholdt arbejdet med eksperimentet, selvom der samtidigt også er et blik på læring.

Det andet udviklingstræk bestod i en bevægelse fra et udgangspunkt i konsensus-tænkning, over konfliktorienterede tilgange til atter hovedsagligt at være kendetegnet af konsensustænkning. I relation til dette udviklingstræk ved den skandinaviske aktionsforskning er denne tilgang heller ikke i overensstemmelse med den overordnede udvikling, da denne tilgang knytter sig til et overordnet konfliktorienteret perspektiv.

Ifølge det tredje udviklingstræk har den skandinaviske aktionsforskning ændret sig fra at tage udgangspunkt i bestemte grupperes interesser, som f.eks. arbejderne eller de sociale klienter, til at tage udgangspunkt i mere brede interesser. Denne tilgang tager ikke umiddelbart afsæt i en bestemt gruppes interesser, men har en utopi/vision om det kvalificerede sociale arbejde. Denne vision kan måske siges at være i bestemte grupperes interesse. Dels de praktikere, der ønsker at kvalificere deres arbejde, dels de borgere, som møder dette sociale arbejde. Denne aktionsforskningstilgang er på den baggrund måske i første omgang i overensstemmelse med de generelle skandinaviske udviklingstræk i aktionsforskning ved at læne sig op af en ”tagen parti” for begrebsligheden ”det kvalificerede sociale arbejde”, men er måske alligevel ikke i overensstemmelse med udviklingen her, da perspektivet i denne ”tagen – parti” for i sidste instans er i bestemte grupperes interesse, nemlig socialt udsatte menneskers.

Det fjerde udviklingstræk i skandinavisk aktionsforskning går fra ønskerne om at udvikle store teorier og mål om demokrati til mere pragmatiske tilgange. Dette udviklingstræk er

¹⁵⁵ f.eks. Hverdagens samarbejdssituationer, eksperimentalt laboratorium, dialogkonferencer, search-konferencer, fremtidsværksted, forskningsværksteder.

denne tilgang delvis i overensstemmelse med. Ønsket er både at understøtte en kvalificering af praksis, men også samtidig at udvikle viden om mekanismer i og betingelser for kvalificeringen af den professionelle praksis. Dette dobbelte fokus er mere end et helt pragmatisk blik på lokal forandring af praksis, men kan ikke siges at begrunde sig i et mål om udvikling af generel stor teori. Selvom det lægger sig op ad de kritiske realistiske aspirationer med både at ville udvikle viden på de intransitive og transitive dimensioner

Det sidste beskrevne udviklingstræk betoner, at der fra binding til enkelte metodiske tilgange i aktionsforskningsprocessen nu kan ses en mangfoldighed i metodetilgange. Dette kendetegner også denne tilgang, idet der dels arbejdes med flere forskellige fora, dels anvendes flere forskellige metoder til datafastholdelse, jf. kapitel 6.

Denne gennemgang viser, at den her opstillede aktionsforskningstilgang på de overordnede linjer ikke er i overensstemmelse med de udviklingstræk, som Svensson og Nielsen har redegjort for kendetegner skandinavisk aktionsforskning. Denne tilgang er på flere af de opstillede dimensioner ”gammeldags” i forhold til de aktuelle udviklingstrends. Og sådan er det.

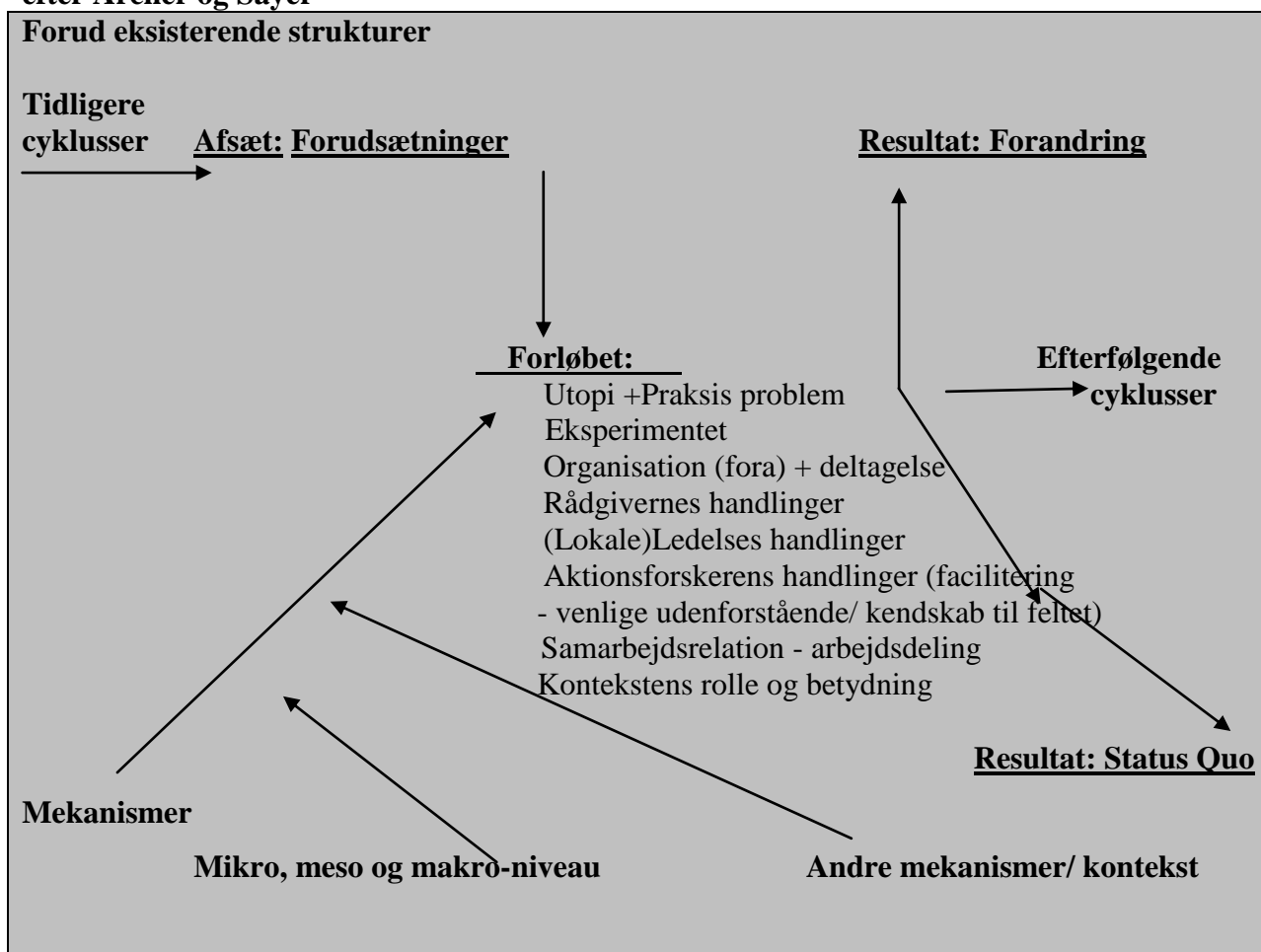
Afrunding i relation til den opstillede aktionsforskningstilgang

I det foregående har jeg opstillet centrale kendetegn, der karakteriserer denne aktionsforskningsproces på baggrund af aktionsforskning i den kritisk aktionsforsknings hovedstrøm. Hensigten er at guide denne proces og indgå i udarbejdelsen af en model for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv.

Model for kritisk realistisk aktionsforskning

I det følgende vil jeg opstille en model for aktionsforskning som forskningsform på baggrund af et kritisk realistisk perspektiv, der kan danne rammen for mit projekt. Fra kritisk realisme tager modellen udgangspunkt i den fremhævede samlede figur Archer/Bhaskar med tilføjelse af Sayers model om kausalitetsforståelse i kritisk realisme samt inspiration fra Danermark m.fl.(2003)´s oversigt over en kritisk realistisk forskningsproces. Disse inspirationer fra kritisk realisme vil jeg koble sammen med aktionsforskning, hvor afsættet tages i den aktionsforskningstilgang, som jeg før opstillede som gældende for dette projekt.

Figur 12: Tilvirket model for aktionsforskning p.b.a. et kritisk realistisk perspektiv efter Archer og Sayer¹⁵⁶

(Kilde: Archer, 1998b:376, Sayer 2000: 15, Buch-Hansen og Nielsen, 2007:27).

Momenterne fra Archers model: T1, T2, T3, T4 (tidspunkter) vælger jeg at betegne således: T1: **Afsæt**, T2 - T3: **Forløbet**, T4: **Resultat** – enten Forandring (transformation) eller Status quo(reproduktion)

Til forståelse af modellen er det centralt at medtænke kritisk realismes forståelse af social aktivitet som en teori om social reproduktion og transformation, hvor den sociale aktivitet forløber i gentagne cyklusser. De sociale aktiviteter i en cyklus skaber betingelserne for udgangspunktet for aktiviteterne i den efterfølgende cyklus. Hvor aktiviteterne i en cyklus kan resultere i enten en forandring/ transformation af udgangspunktets betingelser eller bevarelse af status quo / reproduktion – afhængig af samspillet mellem udgangspunktets betingelser og de virksomme mekanismer undervejs i den aktuelle sociale aktivitet.

”Society is both the ever-present condition (material cause) and the continually reproduced outcome of human agency. And praxis is both work, that is conscious production, and (normally unconscious) reproduction of the conditions of production, that is society” (Bhaskar 1989a.34-35 – in Joseph and Roberts, 2004:3).

Modellen skal udtrykke:

At der forud for aktionsforskningsprojektet i momentet - **Afsæt** - hersker nogle givne betingelser - det foregår i en given kontekst. Disse er resultat af forudgående cyklusser. I

¹⁵⁶ Da jeg ofte henviser til denne model har jeg valgt at indlægge en løs udgave af den, som kan ”følge med under læsningen”.

forhold til denne forandrings- / reproduktionscyklus må de givne betingelser klarlægges på makro, meso og mikro -niveau.. Aktuelt det sociale arbejdes betingelser i det danske velfærdssamfund samt de aktuelle betingelser i de to deltagende forvaltningers familieafdelinger og deres ledelsesmæssige prioriteringer. Deltagernes udgangsposition må desuden klarlægges i relation til arbejdet med socialfaglige vurderinger ligesom mine forudgående betingelser (forforståelse og vilkår) klarlægges. Det er desuden væsentligt at være opmærksom på, at dette projekts arbejde med redskabet Social analyse og handling er et led i en proces af gentagne cyklusser jf. indledningen. Projektet er hermed ikke ”et frit i luften svævende projekt”; men et led i en kæde.

Derpå fokuserer modellen på samspillet mellem strukturelle betingelser og aktører i den sociale interaktion over tid i **Forløbet**. Der tages afsæt i en utopi om det kvalificerede sociale arbejde samt en problemstilling fra praksis, nemlig kvalificering af socialrådgivernes socialfaglige vurderinger. Deltagerne i aktionsforskningsprojektet, det vil sige rådgiverne og deres ledelser og jeg, artikulerer praksis og reflekter over andre mulige forståelser/ ideer samt formulerer mål /utopi – og organiserer – indgår i aktionsforskningens fora for samhandling (temadage, refleksionsmøder, ambassadørgrupper og værksteder). Processen faciliteres af mig som den venlige udenforstående. I løbet af denne aktionsforskningsproces vil der blive eksperimenteret med en anden tilgang end vanlig til arbejdet med socialfaglige vurderinger. Processen dokumenteres, analyseres og fortolkes. Gennem analysen samt arbejde med abduktion og retroduktion identificeres udfaldet af processen og betydningsfulde generative mekanismer i relation til at forstå proces og resultater.

Aktionsforskningen vil udvirke et **Resultat** ved afslutningen af projektet. Der kan være sket en forandring af praksis, således at rådgivernes arbejde med socialfaglige vurderinger har ændret sig, en transformation, eller måske er der ikke sket forandringer, således at der er tale om reproduktion af det hidtil givne, og rådgiverne arbejder ufortrødent videre, som de altid har gjort. Hvorvidt der vil være tale om transformation eller reproduktion vil afhænge af den konkrete sociale interaktion i forløbet samt de virksomme generative mekanismer. Resultatet vil udgøre afsættet for en ny forandrings/reproduktionscyklus. En eventuel manglende transformation af rådgivernes arbejde med socialfaglige vurderinger vil derfor alligevel medføre, at aktionsforskningsprocessens artikuleringer og eksperimenter sætter sig spor, idet disse vil være til rådighed som mulige ideer, mål og utopi i forhold til deres artikulation og refleksion i den næste efterfølgende cyklus.

Denne tilvirkede model vil ”styre” dette aktionsforskningsprojekt i tilrettelæggelsen og analysen af proces og resultater.

Kapitel 6

Metodiske tilgange til kritisk realistisk aktionsforskning, datafastholdelse og analysestrategier

I de foregående kapitler har jeg præsenteret projektets tilslutning til en kritisk forskningstradition samt valget af kritisk realisme som det overordnede videnskabsteoretiske perspektiv. Endvidere er aktionsforskning som forskningsform blevet præsenteret, og denne forskningsform er blevet koblet med det kritisk realistiske perspektiv samt udviklet til en tilvirket model for kritisk realistisk aktionsforskning.

På den baggrund vil jeg i det følgende fremdrage en række metodemæssige overvejelser i relation til, hvorledes denne aktionsforskningsproces er blevet håndteret. Først vil jeg redegøre for kritisk realismes krav til det metodemæssige håndværk, derpå udfolde den udviklede model for kritisk realistisk aktionsforskning designmæssigt. Herefter vil jeg præsentere projektets analysestrategier for derpå at fokusere på generering, fastholdelse og bearbejdning af data samt afslutningsvis diskutere spørgsmål om forskningskvaliteter samt forskningsetiske overvejelser. Vægten vil ligge på de videnskabsteoretiske overvejelser i relation til metodiske tilgange, hvorfor gennemgangen af de enkelte datagenereringsmetoder alene vil bestå af meget summariske gengivelser.

Kritisk realisme – krav til det videnskabelige håndværk

Dette afsnit vil især bygge på anvisninger på kritisk realistiske empiriske undersøgelser og analyser som er fremsat af Danermark m.fl. (1997, 2003), Sayer (2000) samt Blom og Morén (2007) suppleret med overvejelser fra andre kritiske realistiske skribenter samt inddrage Archer (1998) og Bhaskar (1998). Disse anvisninger på mulige kritiske realistiske tilgange til empiriske undersøgelser og analyser vil derefter blive koblet med min aktionsforskningstilgang og tilvirkede model jf. figur 12 i kapitel 5 til et kritisk realistisk aktionsforskningsdesign.

Diskussionerne indenfor samfundsvidenskaberne om udgangspunkter og metoder er ofte præget af dikotomi – tænkning i enten/eller, som tidligere fremhævet for eksempel diskussionen om aktør vs. struktur, men også følgende dikotomier dukker ofte op i samfundsvidenskabelige metodelitteratur:

- Videnskabsteori vs. Praktisk samfundsvidenskab
- Teoretiske vs. Empiriske studier
- Kvantitative vs. Kvalitative metoder

Som ved diskussionen aktør vs. struktur vil kritiske realister også her i stedet arbejde med både/og tænkninger. Kritiske realister vægter sammenhængen mellem de meta-teoretiske spørgsmål og de metoder, der anvendes i den konkrete forskning, og afviser hermed, at der er et modsætningsforhold mellem at arbejde med det videnskabsteoretiske niveau og med

det praktiske forskningsmæssige niveau. Tværtimod må de bagvedliggende ontologiske og epistemologiske antagelser drøftes også i relation til mere konkrete forskningsaktiviteter. Tilsvarende anser kritisk realisme det ikke for muligt at adskille empirisk arbejde fra det teoretiske, idet teori udgør en integreret og central del af forskningstilgangen samtidig med, at alle forskningsobjekter er teoretisk definerede (Danermark m.fl., 2003). Archer fremstiller sammenhængen således:

Social Ontology \rightleftarrows Explanatory Methodology \rightleftarrows Practical Social Theories
(Archer, 1998a: 194). Endelig anses det ofte satte skel mellem kvantitative og kvalitative tilgange for “ulykkeligt”¹⁵⁷. Kvantitative og kvalitative metoder kan i stedet supplere og befrugte hinanden (Danermark, m.fl., 2003)(Sayer, 2000).

“Compared to positivism and interpretivism, critical realism endorses or is compatible with a relatively wide range of research methods, but it implies that the particular choices should depend on the nature of the object in study and what one wants to learn about it”
(Sayer, 2000:19).

Videnskabens opgave er ifølge kritisk realisme at udvikle viden om kausale mekanismer og deres virkemåde i de konkrete kontekstuelle betingelser (Bhaskar, 1998b). Da samfundsvidenskaberne modsat naturvidenskaberne arbejder i åbne og ofte komplekse systemer, kan man ikke isolere og kontrollere de elementer, der skal undersøges. I stedet må man arbejde med omhyggelig begrebsliggørelse og abstraktion. Det er netop denne vægtning af begrebsliggørelse og abstraktion, der begrundes af karakteristikkene af kritisk realisme som begrebsliggende og fortolkende og dermed på sin vis subjektivistisk, jf. Skema 1 i kapitel 3. Sociale fænomener eksisterer uanset forskerens fortolkninger af dem; men fortolkninger gennemføres af individer, der fortolker ud fra deres meningsramme – deres forforståelse – gennem anvendelse af begreber (Andersen, 2007).

”So much depends on our conceptions of particular one-sided components of the concrete object ;(...). So much depends on the modes of abstraction we use, the way of carving up and defining our objects of study” (Sayer, 2000: 19).

Danermark m.fl. peger på, at begrebsdannelse sker gennem arbejdet med begrebslig abstraktion – det vil sige at udskille eller isolere et vist aspekt af et konkret objekt eller fænomen, som abstraheres¹⁵⁸ fra alle andre aspekter af fænomenet – og abstraktion er nødvendig for at håndtere virkelighedens kompleksitet. Danermark m.fl. fremhæver, at der ved abstraktion ikke forstås det modsatte af konkret og virkelighedsnær, som det ofte

¹⁵⁷ I en nyere samfundsvidenskabelig bog om metoder: Bjerg, Ole og Villadsen, Kaspar (red.) (2006) Sociologiske metoder, fremhæves der for eksempel indledningsvist, at der er tale om to forskellige paradigmer inden for de sociologiske metoder, som genfindes i ”distinktionen mellem anvendelsen af kvantitative og kvalitative metoder” (Bjerg, 2006.11), selvom der afslutningsvis konkluderes, at det ”måske ikke engang altid er ønskværdigt (...) at opretholde den rigide opdeling mellem de to metodiske paradigmer” (ibid:27).

¹⁵⁸ ”Abstraktion: Henviser til resultatet af et tankeeksperiment der isolerer bestemte aspekter af et konkret fænomen. Fremgangsmåden benyttes inden for k.r. til at generere systematisk indsigt i de dybe sammenhænge i verden” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 107).

forstås i hverdagsprog og i nogle typer af forskning, der fremhæver det virkelighedsnære og konkrete som modsætning til det virkelighedsfjerne og abstrakte. I kritisk realisme forstås abstraktion som

”något som uppstår när vi – förvisso i tanken – skiljer ut, eller isolerar en vis aspekt av ett konkret objekt eller fenomen, och det vi abstraherar från är alle de många andra aspekter konkreta fenomen har” (Danermark, m.fl, 2003:79).

Abstraktionen skal udskille de konstitutive egenskaber ved fænomenerne i fokus, samt adskille de konstitutive elementer ved fænomenet fra de tilfældige, således at det fastslås,

”vad det är hos objektet som gör det till just vad det är och inte någonting annat”

(Danermark m.fl, 2003:82). Hvor det centrale spørgsmål er, hvad kan ikke fjernes uden at fænomenet ikke længere eksisterer i sin nuværende form? Abstraktion er nødvendig for at få greb om den kompleksitet og heterogenitet, der kendetegner det faktiske domæne, og begrebslig abstraktion er ifølge kritisk realisme samfundsvidenskabernes modsvar til naturvidenskabernes eksperiment (Danermark m.fl., 2003). Det er her centralt at være opmærksom på, at forskellige kræfter kan forårsage de samme effekter, hvorfor forskningsdesignet må være åbent for at identificere sådanne muligheder og være opmærksom på betydningen af de kontekstuelle forhold, samt åben for, at:

”much of what happens does not depend on or correspond to actors understanding; there are unintended consequences and unacknowledged conditions and things can happen to people regardless of their understandings” (Sayer, 2000:20).

Derudover må det konkrete forskningsdesign reflektere, hvordan der arbejdes med abstraktion. Sayer skelner mellem intensive og ekstensive tilgange, som har forskellige formål, men kan supplere hinanden. Denne skelnen modsvarer ifølge Sayer ikke et lighedstegn mellem intensive tilgange og casestudier og ekstensive tilgange og surveys. Den intensive tilgang starter med individerne og sætter fokus på de kausale kræfter i specifikke tilfælde eller et fåtal af tilfælde, medens de ekstensive beskæftiger sig med fænomener/mønstre i en population. De to forskellige designtilgange kan kendetegnes således:

- **Det intensive design** spørger til, hvordan forandringer skabes, og hvordan aktørerne handlede i deres kontekstuelle betingelser. Der søges viden om de kausale kræfter. De typiske metoder udgøres af interaktive interviews, deltagende observation og kvalitative analyser.
- **Det ekstensive design** spørger til regelmæssigheder, mønstre og forskelle, og der søges viden om beskrivende generaliseringer. De typiske metoder udgøres af surveys, spørgeskemaer og standardiseret interview med efterfølgende statistiske analyser (Andersen, 2007, Sayer, 2000).

”Intensive and extensive research have complimentary strengths and weaknesses (...) Intensive research is strong in causal explanation and interpreting meanings in context, but tends to be very time-consuming (...)the adequacy of an analysis of a single case need have nothing to do with how many other such cases there are. Extensive research tells us the extent or quantitative dimensions of certain properties and relations, but these are not

necessarily causal relationships and its explanatory value is minimal” (Sayer, 2000: 21-22).

Det vil sige, at det er gennem de intensive tilgange, at der ifølge kritisk realisme kan opnås viden om de kausale kræfter, (jf. kausalitetsopfattelse i kritisk realisme i kapitel 3), medens ekstensive tilgange kan give viden om, hvordan disse kræfter manifesterer sig empirisk (Danermark, m.fl., 2003).

Om videnskabelige slutninger

Spørgsmålet er, hvordan man videnskabeligt kan komme frem til, at et enkeltstående fænomen kan være del i et mønster eller udgøre kausale kræfter. Dette sker gennem videnskabelige slutninger. Måderne at slutte på er forskellige for forskellige videnskabsteoretiske traditioner. Igen kan kritisk realisme kontrasteres mod positivismen og konstruktivismen, hvilket sker i følgende figur:

Figur 13: Videnskabelige sluttemåder

Metodologi	Empirisme/ Positivism	Konstruktivisme / Hermeneutik	Kritisk Realisme
Slutninger	Deduktion ¹⁵⁹ Induktion ¹⁶⁰	Fortolkninger og Abduktion	Abduktion samt Retroduktion
Metoder	Kvantitative	Kvalitative	Kombination af intensive og ekstensive

(Kilde: Danermark m.fl., 2003: 168-184+191)

Den kritiske realismes slutninger er kendetegnet ved abduktion og retroduktion, hvor retroduktionen er særegen for kritisk realisme, medens abduktionen, fortolkning og rekontekstualisering også er aktuelle i de fortolkende videnskaber (Andersen, 2007):

- **Abduktion:** En empirisk hændelse undersøges og relateres til en regel (en teori), hvilket fører frem til et nyt syn på hændelsen – rekontekstualisering. ”Att rekontextualisera, det vill säga att betrakta, beskriva, tolka och förklara något inom ramen för en ny kontext ”(abduktionen minder om den hermeneutiske cirkel)(Danermark m.fl., 2003:184). Abduktion indebærer nybeskrivelse/rekontekstualisering (ibid.).
- **Retroduktion:** En slutning gennem hvilken man forsøger at komme frem til, hvad der grundlæggende er kendetegnende og konstituerende for fænomenet. At ræsonnere sig ”frem til, hvilke nødvendige mulighedsbetingelser og dybe årsagssammenhænge, der efter alt at dømme må eksistere, for at fænomener eller handlinger kan finde sted” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:108).

¹⁵⁹ ”Deduktion: Logisk ræsonnement hvor der udledes et udsagn fra andre udsagn” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 107).

¹⁶⁰ ”Induktion: Ræsonnement hvor der sluttes fra et antal enkelte tilfælde til generelle regler/love” (Buch-Hansen og Nielsen, 2007: 107).

Gennem abduktionen kan man forstå, hvordan noget er en del af noget andet – og gennem retroduktionen forklare, hvad der kendetegner og konstituerer de strukturer, som man i abduktionen brugte til at forstå fænomenet med. Det centrale spørgsmål er her: Hvordan er fænomenet muligt?

”Vilka egenskaper måste finnas för att X skall existera och vara vad X är? (...)Vad gör X möjligt? (...) Med denna utgångspunkt bliver retroduktion en fråga om att försöka komma fram till kunskap om vilka interna realtioner det är som gör X till vad det är” (Danermark mfl. , 2003:193), – at opnå viden om de konstituerende egenskaber og mekanismer (Danermark mfl. , 2003:197)

Den positivistiske forskning har traditionelt anvendt sig af eksperimentet til at producere viden til brug for sine slutninger. Som et alternativ til hertil har kritisk realisme opstillet **5 forskellige strategier** til gennem **retroduktion** at nå frem til **viden om kausale mekanismer**:

- Kontrafaktisk tænkning (forstå noget i relation til, hvad det ikke er – undersøge noget dialektisk i relation til dets modsætning)
- Sociale eksperimenter og tankeeksperimenter (Inspiration fra etnometodologien)
- At studere patologiske forhold
- At studere ekstreme tilfælde
- At sammenligne mellem forskellige tilfælde (Danermark m.fl., 2003: 197-205)

Kritisk realistisk aktionsforskningsdesign

Hvordan bedrives da forskning konkret på baggrund af et kritisk realistisk perspektiv? Der er ikke nogle entydige faste forskningstilgange indenfor kritisk realisme. Disse må udvikles på baggrund af problemstillingen og de centrale kendetegn ved kritisk realisme. Der er her i landet blevet præsenteret et par forslag til ”opskrifter” på kritiske realistiske forskningstilgange af Jespersen (2004) samt Nygaard (2005). I den engelsksprogede litteratur fremkommer der ligeledes forskellige modeller for forskningstilgange på baggrund af kritisk realisme. For eksempel har Kowalczyk kombineret Archers model med den kritiske realistiske evalueringsmodel fra Pawson og Tilley i en undersøgelse af organisatoriske betydninger af sammenlægninger af tre hospitaler (Kowalczyk, 2004).

Jeg vælger her at inddrage elementer fra tre konkretiserede tilgange til en kritisk realistisk forskningsproces: Den ene tilgang præsenteres af Danermark m.fl.(2003). Forskningsprocessen starter i det konkrete, bevæger sig over i det abstrakte (abstraktion, abduktion, retroduktion samt afgørelse af konkurrerende teoriers forklaringskraft) og derpå retur til det konkrete igen. På samtlige momenter sker der en vekselvirkning mellem forskellige abstraktionsniveauer. Den næste tilgang fra Blom og Morén (2007: 61-68) rummer en proces med fem trin. På nogle af disse trin ekspliciteres forhold, som ikke er taget op i processen hos Danermark m.fl. Det drejer sig om følgende: At det konkrete udover at beskrives også skal dokumenteres, herunder dokumentere: Hvad der sker i processen, deltagernes og forskerens handlinger, resultaterne samt kontekstens rolle og

betydning. Desuden ekspliciteres, at der i forbindelse med retroduktionen arbejdes med kontrafaktisk tænkning samt med generalisering i ønsket om at udvikle teori. Teorier forstås som en måde at bygge bro mellem de aktive mekanismer og den viden, som det er muligt at udvikle om disse mekanismer. Det vil sige en bro over den ontologiske kløft mellem det virkelige domæne og den viden, som kan udvikles om det virkelige. Der vil være tale om teorier med begrænset rækkevidde. Blom og Morén tilslutter sig Mertons begreb om "middle-range theories"¹⁶¹ og anser de teorier, der kan udvikles som

"ett antal begrepp och antaganden som täcker ett mindre område av den sociala verkligheten och avser förklara en specifik uppsättning data (...) Lokal teoriproduktion i en enskild verksamhet kan enligt vår uppfattning – i analytisk mening – vara överförbar till andra liknande praktiker och därmed utgöra "byggstenar" i en efterhand alltmer generell teoribildning" (Blom og Morén, 2007:68).

Endelig har Nygaard opstillet en kritisk realistisk forskningsproces i fem skridt. Hvor der i første skridt ekspliciteres, at det er væsentligt at klarlægge formålet med forskningen. Som det tredje skridt fremhæves alene arbejdet med abduktion, hvortil jeg på baggrund af de øvrige fremhævede tilgange vil tilføje retroduktion, idet jeg ikke deler Nygaards opfattelse af, at de to begreber er synonyme¹⁶² (Nygaard, 2005: 54).

Disse tre tilgange til en kritisk realistisk forskningsproces vil jeg i det efterfølgende afsnit trække på og koble sammen med min tilvirkede model for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv, jf. figur 12 i kapitel 5 til et kritisk realistisk aktionsforskningsdesign.

Design for det aktuelle kritiske realistiske aktionsforskningsprojekt – skitseoversigt:

Formålet med aktionsforskningsprojektet:

- Målsætning: Forandring og viden. Forandring af praksis: Kvalificering af socialarbejdernes socialfaglige vurderinger og øget ageren som socialpolitisk aktør. Udvikling af viden om aktive mekanismer og kontekstbetingelser under forandringsprocessen. Utopien om det kvalificerede sociale arbejde

¹⁶¹ Middle range theory kendetegnes ved "at den befinder sig mellem abstrakt formuleret grand theory (som hos fx Parsons) og mere detaljeret og empiri nær grounded theory. Merton definerer middle range teori som de teorier, der befinder sig mellem de mindre, men nødvendige begrebsapparater og arbejdshypoteser (...) og de mere omfattende formaliserede og systematiske teorikomplekser, der udvikles med henblik på at indfange mere generelle aspekter" (Larsen og Pedersen, 2011: 413).

¹⁶² Nygaard forklarer abduktion således: "Abduktion knyttes (...) til den proces, hvorved videnskaben skaber nye begreber, hypoteser, modeller og teorier om noget(...) Hos Bhaskar og andre kritiske realister anvendes begreberne retrodution og abduction som synonyme" (Nygaard, 2005: 56 – note 7). Denne tilføjelse fra Nygaard om, at abduktion og retroduktion skulle være synonyme finder jeg ikke i overensstemmelse med andre fremstillinger indenfor kritisk realisme jf. for eksempel følgende definitioner:

Abduktion: En empirisk hændelse undersøges og relateres til en regel (en teori), hvilket fører frem til et nyt syn på hændelsen – rekontekstualisering (minder om den hermeneutiske cirkel) (Danermark m.fl., 2003).

Retroduktion: En slutning gennem hvilken vi forsøger at komme frem til, hvad der grundlæggende er kendetegnende og konstituerende for fænomenet. At ræsonnere sig "frem til, hvilke nødvendige mulighedsbetingelser og dybe årsagssammenhænge, der efter alt at dømme må eksistere, for at fænomener eller handlinger kan finde sted" (Buch-Hansen og Nielsen, 2007:108). Der er her således ikke tale om, at abduktion og retroduktion anvendes synonymt.

Aktionsforskningsprocessens tre momenter:

Afsæt: Forudsætningerne: Deltagerne, organisationerne og konteksten (makro, meso, mikro - niveau)

- Italesættelse af socialfaglighed
- Konteksten (forskellige styringsmodeller og konfliktende rationaler samt kritik af socialt arbejde og lovgivningsinitiativer til forbedringer)
- Organisationerne (bevæggrunde til deltagelse)
- Rådgivernes forudsætninger (vidensanvendelse, kendskab til redskabet og forståelse af fænomenet socialpolitisk aktør)
- Aktionsforskerens forudsætninger, perspektiv og kontekst (selvobjektivering)
- Dokumentation af afsæt

Forløbet:

- Praksis problem og utopi - Artikulation og mål
- Organisation (fora) og deltagelse. Benyttede fora for samhandlinger og dialog: Faglige refleksionsmøder/ Ambassadørgrupper/ Værksteder
- Eksperimentet:
 - Handlinger i aktionerne:
 - Rådgivernes handlinger
 - (Den lokale)Ledelses handlinger
 - Aktionsforskerens handlinger (facilitering – venlige udenforstående – kendskab til feltet)
- Samarbejdsrelation i aktionsforskningsprocessen - arbejdsdeling mellem forsker og deltagere
- Kontekstens rolle og betydning – kontekstuelle hændelser
- Dokumentation af forløbet

Resultat (Forandringer eller status quo?)

- Italesættelse af socialfaglighed
- Hvilke resultater kan der identificeres i relation til redskabet social analyse og handlingens bidrag til kvalificering af socialfaglige vurderinger?
- Hvordan har aktionsforskningsprocessen understøttet kvalificering af socialfaglige vurderinger?
- Hvilke resultater kan identificeres i relation til indkredsning af det gode socialfaglige arbejde?
- Hvilke resultater kan der identificeres i relation til en øget ageren som socialpolitiske aktører?

Analyse af aktionsforskningsprocessen og dens resultater:

Analyse af italesættelse af socialfaglighed i Afsæt og Resultat gennemføres ved hjælp af analysestrategi I, medens analysestrategi II anvendes til analyse af forløbet samt resultater og mekanismer. Analysestrategierne behandles i det følgende.

Analysestrategier

Her vil jeg præsentere projektets analysestrategier. I arbejdet med at fremanalysere italesættelser af socialfaglighed samt resultater, hændelser og de virksomme generative mekanismer i forløbet vil der være behov for at anvende to forskellige analysestrategier. Jeg har valgt at vende mig mod kritisk diskursanalyse i relation til at belyse, hvorledes socialfaglighed italesættes i henholdsvis afsæt og resultat. Dette vil udgøre analysestrategi I. Til belysning af hvordan redskabet social analyse og handling kan bidrage til

kvalificering, herunder øgning af socialpolitisk aktørskab, og hvordan denne kvalificering kan understøttes af aktionsforskning samt hvilke betydningsfulde generative mekanismer og kontekstuelle betingelser, der influerer på aktionsforskningsprocessen vælger jeg at udfolde min model for kritisk realistisk aktionsforskning til en analysemodel i analysestrategi II.

Analysestrategi I: Deltagernes adgang til at artikulere faglighed - Kritisk diskursanalyse - en tofaset – tredimensionel analysemodel

Til belysning af hvorledes kvalificering af socialfaglige vurderinger italesættes i henholdsvis afsæt og resultat, vælger jeg kritisk diskursanalyse som analysestrategi, hvilket behandles i det følgende.

Mit valg af diskursanalyse er affødt af min model for kritisk realistisk aktionsforskning (jf. fig. 12), som vægter Archers pointe om artikulation. At aktørerne i en social aktivitet trækker på en fond af ideer, og at der er behov for at have synlige alternativer med henblik på at kunne artikulere sine interesser frem mod en forandring (Archer, 2000). Man kan formulere det som, at der skal være – eller skabes – en diskurs, som udtrykker det, deltagerne ønsker at nå frem til. Den kritiske aktionsforskning lægger ligeledes vægt på deltagernes dialoger om praksis i relation til forandring, jf. kapitel 4 om aktionsforskning. Archers pointe om adgangen til en fond af ideer kan forstås mere statisk¹⁶³, her vil den i overensstemmelse med tankegangene i kritisk aktionsforskning blive udvidet til, at deltagerne enten skal have adgang til en fond af idéer og forståelser eller i fællesskab have mulighed for at udvikle alternative muligheder for artikulation. Der fokuseres derfor på deltagernes muligheder for artikulation af deres forståelser af og mål med kvalificering af socialfaglighed, hvilket bevirker, at diskursanalyse kan udgøre en velvalgt analysetilgang.

Diskursanalyse er dog ikke én velafgrænset tilgang, men består af en række forskellige tværfaglige og multidisciplinære tilgange (Jørgensen og Phillips, 1999), hvoraf jeg vælger at tage afsæt i kritisk diskursanalyse, som den præsenteres af Fairclough (2008). Denne tilgang vil jeg præsentere efterfølgende. Først vil jeg dog argumentere for betimeligheden i at inddrage diskursanalyse i et projekt, der baserer sig på en kritisk realistisk tankegang.

Diskussion af inddragelsen af diskursanalyse i en kritisk realistisk ramme

I diskussionen af diskursanalyse som teori og metode fremhæver Jørgensen og Philips, at de i deres præsentation af diskursanalytiske tilgange fokuserer på

¹⁶³ At anvende betegnelsen statisk i forbindelse med Archers pointe er formentlig at gøre regning uden vært, da jeg ellers læser Archer som meget bevidst om udviklingsmuligheder og forandringer, men for tydelighedens skyld pointerer jeg her udvidelsen.

”tre forskellige tilgange til diskursanalyse, som alle deler det udgangspunkt, at vores måder at tale på ikke afspejler vores omverden, vores identiteter og sociale relationer neutralt, men spiller en aktiv rolle i at skabe og forandre dem” (Jørgensen og Phillips, 1999:6).

En af disse tre tilgange er kritisk diskursanalyse, som den præsenteres af Fairclough¹⁶⁴. Forfatterne peger på, at de tre tilgange *”ligner hinanden i deres fælles socialkonstruktionistiske udgangspunkt”* (Jørgensen og Phillips, 1999:11) og peger samtidig på, at diskursanalyse ikke kan anvendes i relation til hvilken som helst teoretisk ramme, samt at man ikke kan bruge *”diskursanalysen som en analysemetode løsrevet fra det teoretiske og metodologiske grundlag”* (Jørgensen og Phillips, 1999:12). Der er tale om en ”pakke-løsning”, som rummer ontologiske og epistemologiske antagelser om *”sprogets rolle i den sociale konstruktion af verden”* (op.cit.), men her indenfor kan den enkelte forsker til den konkrete analyse designe sin egen pakke (ibid.). Denne opfattelse af, at der er tale om en ”samlet pakke” modsiges imidlertid for Faircloughs vedkommende af Jensen i indledningen til den danske udgave af Faircloughs kritiske diskursanalyse:

”det gode er, at man ikke behøver at ”købe” hele pakken, fordi tilgangen netop er tværfaglig og lægger op til åbenhed. Man kan lade sig inspirere af hans tekstanalyser, men vælge en anden overordnet ramme” (Jensen i Fairclough, 2008:7).

Der er hermed uenighed blandt danske skribenter på diskursanalyseområdet, hvorvidt det er nødvendigt at se diskursanalyse som en ”samlet pakke” – eller om diskursanalyse kan indtænkes i en anden overordnet videnskabsteoretisk ramme. Spørgsmålet er endvidere også, hvorvidt Faircloughs kritiske diskursanalyse i det hele taget er baseret på et helt andet videnskabsteoretisk grundlag. Hvordan kan et socialkonstruktionistisk udgangspunkt for kritisk diskursanalyse, som det her fremstilles af Jørgensen og Phillips inkorporeres i og harmonere med et kritisk realistisk grundlag for projektet? Dette vurderer jeg, at det kan, hvilket jeg i det følgende vil argumentere for. Begrundelserne hænger sammen med, at de nøglepræmisses, som Jørgensen og Phillips fremhæver som gældende for samtlige deres behandlede diskurstilgange, alle udgøres af epistemologiske antagelser. Det drejer sig om følgende:

- ” En kritisk indstilling overfor selvfølgelig viden (...)
- Historisk og kulturel specificitet (...)
- Sammenhæng mellem viden og sociale processer (...)
- Sammenhæng mellem viden og social handling” (Jørgensen og Phillips, 1999:13-14)

Disse epistemologiske antagelser vil heller ikke være fremmede for de epistemologiske antagelser, som den kritiske realisme begrundes i. *”Både postmodernister¹⁶⁵ og kritiske*

¹⁶⁴ De to øvrige består af: Laclau og Mouffes diskursteori og diskurspsykologi ”(Jørgensen og Phillips, 1999).

¹⁶⁵ Buch-Hansen og Nielsen, 2005 skriver om postmodernister, medens Jørgensen og Phillips, 1999 behandler konstruktionister. Denne forskel tænker jeg ikke er afgørende her. Dette understreges af, at Buch-Hansen og Nielsen især fokuserer på Laclau og Mouffes postmodernistiske diskursteori(2005), hvilket er et

realister [er] epistemologiske relativister” (Buch-Hansen og Nielsen, 2005:80). De epistemologiske grundlag kan hermed spille sammen. Den afgørende forskel mellem en konstruktivistisk og en kritisk realistisk tilgang udgøres af de ontologiske antagelser.

”Hvor postmodernisters virkelighed omfatter diskurser, så omfatter kritiske realisters også ikke – diskursive forhold” (Buch-Hansen, 2005:79).

Heroverfor står kritisk realismes ontologiske antagelser om verden som niveaudelt bestående af flere lag og med kræfter, der ikke kan erfares direkte, og som eksisterer uanset menneskets viden om dem. Verden har en *intransitiv*

”dimension, der består af de objekter, som videnskaben har til formål at generere viden om (...) sådanne intransitive objekter eksisterer uafhængigt af menneskers viden om dem” (Buch-Hansen og Nielsen, 2005:22).

Der kan hermed konstateres en afgørende forskel mellem kritisk realisme og postmodernisme/ konstruktionisme i forhold til de ontologiske antagelser. De ontologiske antagelser om virkelighedens beskaffenhed er afgørende for en kritisk realistisk tilgang. Andersen pointerer, at en videnskabsteoretisk ramme baseret på kritisk realisme kan kombineres med andre teoretiske tilgange,

”for så vidt disse tilgange ikke er i modstrid med den realistiske opfattelse af den sociale virkeligheds objektive eksistens (...) [og] at forklaring i samfundsvidenskaberne indebærer en sammenkædning af struktur og handling” (Andersen, 2007:80-81).

Spørgsmålet må på denne baggrund være, hvorledes Faircloughs kritiske diskursanalyse forholder sig til de ontologiske antagelser, som kritisk realisme baserer sig på. Ifølge Jensen udgør Faircloughs kritiske diskursanalyse et dialektisk perspektiv, der ser diskurser *”som både konstituerende, eller formende, og konstitueret (formet) af det sociale. Og ”det sociale” er ikke kun diskurs: Der eksisterer en materiel virkelighed af sociale praksisser, som rækker ud over det diskursive”* (Jensen i Fairclough, 2008:10).

Denne skelnen fremhæves også af Jørgensen og Phillips som et spor i Faircloughs teori af mere traditionel marxisme (1999). Derudover påpeger Jensen, at diskurser ifølge Fairclough også repræsenterer fænomener og tilstande i verden (Jensen i Fairclough, 2008). Sprog opfattes af Fairclough som

”en integreret del af den sociale proces (...) [som en social praksis, hvilket] giver mulighed for at kombinere det strukturelle perspektiv med et handlingsperspektiv. En praksis er på den ene side en relativ permanent måde at handle på socialt, som er defineret af dens position inden for et struktureret netværk af praksisser, og et domæne for social handlen og interaktion, som både reproducerer strukturer og har potentiale til at transformere dem” (Fairclough, 2008:94).

Det kunne hermed se ud til, at Faircloughs kritiske diskursanalyse i et eller andet omfang baserer sig på en realistisk ontologi og hermed kan være mere i overensstemmelse med kritisk realisme, end det umiddelbart fremgår af Jørgensen og Phillips (1999) fremstilling

af de samme forfatterskaber, som Jørgensen og Phillips baserer sin fremstilling på. En diskussion af, hvorvidt de to forfatterskaber taler om det samme, når de henholdsvis anvender termen postmodernisme eller konstruktionisme, vil føre for vidt, og er i realiteten underordnet i forhold til for pointen om det fælles relativistiske epistemologiske standpunkt, men et forskelligt ontologisk grundlag mellem kritisk realisme og postmodernismen/ konstruktionismen.

af Fairclough som konstruktionist. Dette kunne også i høj grad harmonere med, at Fairclough selv fremhæver sin analyseramme i den kritiske diskursanalyse som *"modelleret efter den kritiske teoretiker Roy Bhaskars begreb "forklarende kritik"*" (Fairclough, 2008:98) med henvisning til Bhaskars værk *Scientific realism and human emancipation* (1986). Samtidig fremhæver Andersen i lighed med Joseph og Roberts, at der i realismen ses en øget interesse for at inddrage diskursteoretiske tilgange i relation til syn på vidensudvikling og meningsproduktion, hvor diskursteori kan bibringe hjælp til afdækning af magtrelationer. Gennem inddragelse af diskursteori:

"kan man opnå øget forståelse af, hvordan (ikke-diskursive) samfundsstrukturer bliver reproduceret gennem forskellige former for ideologi og diskurs" (Andersen, 2007:55) (Joseph & Roberts, 2004).

Joseph og Roberts har redigeret en udgivelse, hvori forskellige forfattere diskuterer tilgange til diskursteori. Fælles for dem er realistiske og kritiske tilgange til diskursteori.

"in practice this means that the often excessive claims made on behalf of discourse (e.g. (...) discourses constructs the world (...)) are placed back within the deep layers of reality that over determine our daily lives. But rather than reject outright these excessive claims, the authors here incorporate them within realist framework to develop their respective discourse theories" (Joseph and Roberts, 2004:5).

Det fælles for forfatterne er ifølge Joseph og Roberts et realistiske perspektiv på sociale strukturer, deres reproduktion og transformation og ønsket om at forstå de underliggende strukturer og mekanismer. Ifølge Joseph og Roberts er der tale om en kritisk form for realisme, der er:

"sensitive to "epistemic relativism" while maintaining "judgemental rationalism" through a commitment to the importance of ontology" (Joseph and Roberts, 2004:6).

Denne vægt på det ontologiske understreger, at der også kan ses ikke konstruktivistiske tilgange til forståelse af diskursfænomenet og udviklinger af diskursteori. På denne baggrund kan en kobling mellem kritisk realisme og diskursteoretiske positioner være både relevant og meningsfuld. En sådan kobling etableres ligeledes i omtalte værk, hvor Joseph og Roberts overvejer, hvad kritisk realisme kan tilbyde forståelse af diskurser og peger på kritisk realismes tilbud om en forklarende kritik af de institutioner og strukturer, der producerer diskurserne og denne tankegangs vægt på også at påpege alternativer.

"In this way, critical realism might be said to move from discourses to underlying reality to critique. It therefore opposes those forms of deconstruction and discourse theory – such as the work of Laclau and Mouffe – for being unable to move beyond discourse, thus failing to ontologise their arguments and failing to offer a critique or strategic alternative" (Joseph and Roberts, 2004:3)

og hermed en tilslutning til også de normative kritiske træk ved kritisk realisme.

På trods af, at det tidligere blev fremhævet, at Jensen i sin introduktion til Fairclough peger på, at det ikke er nødvendigt at "købe hele pakken", men at man kan vælge ud og kombinere, så tilføjer Jensen, at Fairclough ikke kan benyttes til alle forskningsspørgsmål,

idet han har en tydelig normativ fundering¹⁶⁶. Ifølge Jensen anser Fairclough alene magt som positiv, såfremt denne magt gavner ”de svage”. Og hans

”projekt er helt tydeligt en kritik af den kapitalistiske økonomi- og en kritik af den måde globaliseringen udfolder sig og italesættes på (...) målet med analyserne [er] at skabe mulighed for at bidrage til mere demokrati, lighed og frigørelse” (Jensen, 2008:14).

Ifølge Fairclough kan kritisk diskursanalyse

”bruges sammen med andre samfundsvidenskabelige metoder i undersøgelsen af social og kulturel forandring og som en ressource til at kæmpe mod udnyttelse og dominans” (Fairclough, 2008:148).

Fairclough peger på, at kritisk forskning må forbindes med aktiviteter, der forsøger at skabe forandring, idet der ellers ikke er store chancer for, at den får nogle effekter i virkeligheden. Forskere må derfor nytænke dels forskningens form og indhold, dels hvor og hvordan den formidles. Fairclough foreslår, at forskere skal

”samarbejde med aktivister om at designe og udføre forskning, og for eksempel forbinde det med de kampagner, der gennemføres af dårligt stillede grupper mod velfærdsreformen” (Fairclough, 2008: 117).

Med dette forslag lægger Fairclough sig mere eller mindre i et kritisk aktionsforsknings spor, dog uden at nævne begrebet aktionsforskning. At Fairclough tydeligvis befinder sig i sporene fra en kritisk normativ forskning understreges af hans fremhævelser af dominansrelationer, konflikt og kampformuleringer.

”Hos Fairclough er diskurser ideologiske, hvis de bidrager til at opretholde dominansrelationer (...) og som sådan skal de bekæmpes med modmagt – moddiskurser” (Jensen, 2008:13).

Faircloughs håb er, at kritisk diskursanalyse kan bidrage til forskning i kulturelle og sociale forandringsprocesser og også kan være til nytte for dem, der forsøger at ændre institutionerne i samfundet, hvor diskursanalysen kan være med til at pege på udviklinger af nyt sprog, som kan udgøre et fundament for at skabe modstand (Fairclough, 2008).

”Det centrale fokuspunkt er at påvise forklarende sammenhænge mellem (innovative eller konventionelle) måder, hvorpå tekster sættes sammen og fortolkes, hvordan tekster produceres, distribueres og konsumeres i en bredere betydning og karakteren af den sociale praksis i forhold til dens forbindelse til sociale strukturer og kampe” (Fairclough, 2008:27).

Fairclough ønsker med sin forskning at underbygge mulighederne for at gennemskue semiosis¹⁶⁷ andel i opretholdelsen af sociale strukturer og dominansrelationer, og gennem

¹⁶⁶ ”hans venstreorienterede og humanistiske standpunkt kan ingen tage fejl af” (Jensen, 2008:8).

¹⁶⁷ I nogle af sine tekster anvender Fairclough begrebet semiosis i stedet for begrebet diskurs i abstrakt form. Semiologi ”Generel videnskab om tegnsystemer. Eks. På systemer af tegn er foruden sprogsystemet (fr. langue) signalsprog (f.eks. trafiksignaler), symbolske ritualer, omgangsformer (kutymer). Et tegnsystem er en kode eller et regelsystem for kommunikation inden for et fællesskab (samfund) og, som sådan af mere eller mindre konventionel karakter, dvs. en social dannelse. Det er følgelig en social institution (...) I stedet for semiologi bruges ofte bet. Semiotik” (Lübcke, 1983:395-396) (semiotisk – Gyldendals røde: 488).

I Faircloughs samarbejde med Jessop og Sayer anvender de termen semiosis, som de forstår som ”the intersubjective production of meaning” (Fairclough, Jessop and Sayer, 2004:23). De gør opmærksom på, at de foretrækker termen semiosis frem for ”language” eller ”discourse” (som abstrakt navneord) fordi semiosis dels indebærer mere end verbalt sprog, dels fordi begrebet er forvirrende. De reserverer begrebet diskurs til brug for konkrete diskurser ” for particular positioned ways of representing aspects of the world”(op.cit.40).

dette blik at åbne for og understøtte en etablering af moddiskurser og udvikle modmagter (ibid.).

Fairclough bidrager endvidere selv til den omtalte bog om realistiske tilgange til diskursteori (Joseph and Roberts, 2004) i et samarbejde med to anerkendte kritiske realistiske skribenter, Jessop og Sayer. I deres fælles artikel peger de på, at kritisk analyse af semiosis, særligt kritisk diskursanalyse, er former for analyser af tekst/sprog (anvendelse), der

“is not only compatible with critical realism but also provides major insights into the role of semiosis in social structuration” (Fairclough, Jessop and Sayer, 2004: 24). Forfatterne fremhæver, at kritisk realisme ikke kan tillade sig at overse betydningen af semiosis, og at ikke-diskursive tilgange bedst kombineres med diskursive tilgange og omvendt med henblik på en udfoldet dialektisk emancipatorisk kritik (ibid.). Samtidig gør de opmærksom på, at den kritiske realismes fokusering på klarlægning af virksomme mekanismer tilbyder diskursteoriene en mulighed for at blive klogere på semiosis, idet *“semiosis involves mechanisms that are intelligible from a critical realist point of view”* (Fairclough, Jessop og Sayer, 2004: 24). Fairclough, Jessop og Sayer vurderer, at semiosis kan fungere som virksomme mekanismer, og de anvender kritisk realisme til at demonstrere, hvordan semiosis fungerer som generativ mekanisme og producerer effekter (ibid.).

Med Faircloughs samarbejde med Jessop og Sayer i denne artikel sættes der spørgsmålstegn ved kategoriseringen af Faircloughs kritiske diskursanalyse som konstruktivistisk funderet. Virkeligheden består ikke kun af sproglige konstruktioner.

“Concrete events have a more or less semiotic (“textual”) character but even primarily semiotic events are co-produced by mental, social and material as well as specifically semiotic structures” (Fairclough, Jessop and Sayer, 2004:33).

Dette understreges yderligere af, at Fairclough, Jessop og Sayer i denne artikel betegner sig selv som kritiske realister, der har behov for både den kritiske diskursanalyse og det kritiske realistiske perspektiv.

“as critical realists, we need the tools and skills of critical semiotic analysis (...) [and] as critical realists, we are interested in how actual semiotic effects are generated, we must focus on the complexities of the real mechanisms (...) concerned with the relationship between semiosis and the material and social world; persons and their intentions, beliefs, desires, etc.; and social relations” (Fairclough, Jessop and Sayer, 2004:32).

Når Fairclough selv fremhæver Bhaskars værk som grundlag for sin analyseramme og samtidig selv i samarbejde med kritiske realister giver udtryk for, at kritisk diskursanalyse og kritisk realisme er forenelig, og omtaler sig selv som kritisk realist, ser jeg ikke nogle holdbare begrundelser imod at tænke denne analyseramme ind i mit projekt funderet på kritisk realisme; uagtet at Jørgensen og Phillips bedømmer Fairclough som konstruktionist. På baggrund af Faircloughs samarbejde med Jessop og Sayer fremstår det langt snarere

som om, at Fairclough befinder sig langt tættere på / indtager en kritisk realistisk position end en konstruktionistisk. Ligeledes bevirker tilslutningen fra Fairclough til en kritisk normativ forskning, at jeg ser en overensstemmelse mellem kritisk diskursanalyse og den forståelse af kritisk realisme, som jeg tager afsæt i. Både kritisk realisme og kritisk diskursanalyse er funderet i en realistisk ontologi, kendetegnes ved epistemologisk relativisme og et kritisk normativt grundlag. Desuden ser jeg en værdimæssig overensstemmelse mellem Faircloughs (uudtalte) aktionsforskningsspor og en kritisk aktionsforskningstradition. Disse ligheder og det fælles normative grundlag tilsiger, at kritisk diskursanalyse kan indarbejdes som en af de valgte analytiske tilgange i en kritisk realistisk ramme. I det følgende vil jeg derfor dykke mere ned i kendetegnene ved Faircloughs kritiske diskursanalyse.

Det teoretiske grundlag for og centrale begreber i Faircloughs kritiske diskursanalyse

Begrebet diskurs anvendes ifølge Jørgensen og Phillips lidt forskelligt af Fairclough i forskellige tekster (Jørgensen og Phillips, 1999). I de tekster, denne fremstilling tager afsæt i, redegør Fairclough for, at han anvender begrebet

””diskurs”, hvor lingvister normalt har skrevet om ”sprogbrug”, (...)” eller ”performance”” (Fairclough, 2008:15),

og det refererer til både det talte og skrevne sprog, såvel som til andre typer af menings skabende aktiviteter som billeder og nonverbal kommunikation (ibid:120). Faircloughs brug af begrebet diskurs indebærer, at sprogbrug udgør en form for social praksis, der er mere end en ren individuel praksis. Dette medfører, at diskurs udgør en måde mennesker handler på i forhold til hinanden og til verden, og samtidig

”indebærer det, at der er et dialektisk forhold mellem diskurs og sociale strukturer og mere generelt mellem sociale praksisser og sociale strukturer: Sidstnævnte er både en betingelse for og en effekt af førstnævnte. På den anden side formes og begrænses diskurs af sociale strukturer i den bredeste forstand og på alle niveauer” (Fairclough, 2008:17).¹⁶⁸

Fairclough fremhæver, at han anser kritisk diskursanalyse for

”et teoretisk perspektiv på sprog (...) (inklusive ”visuelt sprog”, ”kropssprog” og så videre) og et element eller ”moment i den materielle sociale proces (...), der muliggør analyse af sprog (...) inden for bredere analyser af den sociale proces” (Fairclough, 2008:93)

som bør sammenkobles med andre sociale teorier og metoder på en trans -disciplinær måde (ibid.). Diskursiv praksis er en særlig form for social praksis ¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Sociale strukturer udgøres ifølge Fairclough af:

- ”Klasse og andre sociale relationer på samfundsniveau.
- Af relationer, som er specifikke for specifikke institutioner såsom retsvæsen eller uddannelse
- Af klassifikationssystemer
- Af forskellige normer og konventioner af både diskursiv og ikke-diskursiv art” (Fairclough, 2008:17).

¹⁶⁹ Praksis inkluderer ifølge Fairclough: ”

- Produktionsmidler
- Sociale relationer
- Sociale identiteter

”Semiosis inkluderer alle former for menings- og betydningskabelse – visuelle billeder, kropssprog såvel som verbalt sprog. Vi kan opfatte det sociale liv som forbundet af netværk af sociale praksisser af forskellig slags (økonomisk, politisk, kulturel og så videre). Og alle praksisser har et semiotisk element ” (Fairclough, 2008:94).

Semiosis optræder i social praksis på tre måder:

- Som en del af den sociale aktivitet i en praksis (en særlig sproganvendelse koblet til den konkrete sociale aktivitet)
- Som repræsentationer af praksis og dens forskellige positioner
- Som en del af udøvelsen af en bestemt position indenfor en social praksis (den særlige måde, hvorpå en person med sin baggrund udøver positionen)

Kritisk diskursanalyse fokuserer på en analyse af

”de dialektiske relationer mellem semiosis (inklusive sprog) og andre elementer af social praksis” (Fairclough, 2008:95),

og analysens fokus på sociale processer

”giver mulighed for at kombinere det strukturelle perspektiv med et handlingsperspektiv. En praksis er på den ene side en relativ permanent måde at handle på socialt, som er defineret af dens position inden for et struktureret netværk af praksisser, og et domæne for social handlen og interaktion, som både reproducerer strukturer og har potentiale til at transformere dem” (Fairclough, 2008:94).

Her tænker jeg, at Fairclough er fint i overensstemmelse med det syn på social aktivitet og skabelse af forandring (transformation eller reproduktion), der rummes i kritisk realisme, og blandt andet giver sig udtryk i Archers model¹⁷⁰, som min tilvirkede model for kritisk realistisk aktionsforskning¹⁷¹ bygger på, og hvor det er aktuelt at interessere sig for hvorledes rådgiverne italesætter socialfaglighed, hvilke diskurser de tilslutter sig og videreudvikler som signende for deres praksis og praksisudvikling. Fairclough argumenter:

” Subjekter er ideologisk positionerede, men de er også i stand til at handle kreativt for at skabe deres egne forbindelser mellem de forskellige praksis og ideologier, som de eksponeres for, og til at omstrukturere positionerede praksisser og strukturer. Balancen mellem subjektet som ideologisk ”effekt” og subjektet som en aktiv aktør er en variabel, som afhænger af sociale betingelser såsom den relative stabilitet i dominansrelationer” (Fairclough, 2008:51).

Hvilket modsvarer Archers argumentation:

“the structural conditioning of action (constraints or enablement’s) is never a matter of ”hydraulic pressures – which is why it is preferable to speak of ”mediators” linking them rather than “mechanisms” connecting them, for there is nothing mechanical about the processes involved (and none of the concomitant denial of human subjectivity)” (Archer, 1998b:372).

De grundlæggende teoretiske antagelser vedrørende aktør – struktur- diskussionen i kritisk realisme og kritisk diskursanalyse harmonerer således med hinanden. Herpå vil jeg vende

-
- Kulturelle værdier
 - Produktiv aktivitet
 - Bevidsthed
 - Semiosis” (Fairclough, 2008:95). Semiosis – Semiotisk aktivitet – ”det vil sige aktiviteter, som producerer mening” (Fairclough, 2008:120).

¹⁷⁰ Jf. kapitel 3 om kritisk realisme.

¹⁷¹ Jf. figur 12, der blev udviklet i kapitel 5.

mig mod to udvalgte centrale begreber, som jeg trækker på i analysen fra Faircloughs tilgang: Hegemoni og diskursorden.

Om hegemoni.

Den kritiske diskursanalyse har et fokus på forandringer i udviklingen af magtrelationer, særligt på deres diskursive forandring, der samtidig med forandringer i diskurserne bidrager til og affødes af bredere forandringsprocesser. Begrebet stammer ifølge Fairclough fra Gramsci, og udgør en grundsten i dennes analyser af vestlig kapitalisme og revolutionær strategi i vesten. Fairclough fremhæver, at begrebet hegemoni giver

”en måde at teoretisere over forandring i udviklingen af magtrelationer på, som tillader et særligt fokus på diskursiv forandring. Og samtidig giver det en måde, hvorpå man kan se det som noget, der bidrager til og formes af bredere forandringsprocesser” (Fairclough, 2008:52).

Hegemoni betyder ifølge ordbogsopslag: Overherredømme (Brüel, 1969:185) og begrebet betegner ifølge Fairclough lederskab og dominans i samfundets forskellige domæner¹⁷². Dog er dominansen aldrig fuldstændig, men kun delvis og temporært. Der foregår konstante hegemoniske kampe om alliancer og dominansrelationer.

”Hegemoniske kampe finder sted over en bred front, hvilket inkluderer institutioner i det civile samfund (uddannelse, fagforeninger, familien) med mulige uensarttheder mellem forskellige niveauer og domæner” (Fairclough, 2008:52).

Fairclough fremhæver, at hegemonibegrebet er meget centralt i kritisk diskursanalyse og bidrager med

” en måde [til] at analysere den sociale praksis, som diskursen hører hjemme i, med hensyn til magtrelationer, med hensyn til, om de reproducerer, omstrukturerer eller udfordrer eksisterende hegemonier – og en model – en måde, hvorpå man kan analysere selve den diskursive praksis som en form for hegemonisk kamp, der reproducerer, omstrukturerer eller udfordrer eksisterende diskursordner” (Fairclough, 2008:56).

Et afsæt til forandring er ifølge Fairclough problematiseringer af konventioner fra både, dem som producerer de diskursive begivenheder og fra fortolkere heraf. Problematiseringer opstår på grund af oplevede modsætninger og dilemmaer, som de ofte vil forsøge at løse ved innovation og kreativitet i omgangen med konventionerne og hermed forandre diskurserne.

”Sådanne modsætninger, dilemmaer og subjektive forståelser af problemer i konkrete situationer får deres sociale betingelser fra strukturelle modsætninger og kamp på det institutionelle niveau og på samfundsniveau (...) Diskursive begivenheder har i sig selv kumulative effekter på sociale modsætninger og kampene omkring dem” (Fairclough, 2008:58).

Diskursive begivenheder kan dermed bidrage til både at reproducere eller transformere samfundsmæssige eller relationelle forhold (ibid.), og i dette projekt kan forskellige diskurser ses i kamp om hegemoni i relation til at indholdsfulde diskurser om socialfaglighed og samtidig hermed bidrage til at reproducere eller transformere praksis.

¹⁷² Økonomiske, politiske, kulturelle og ideologiske (Fairclough, 2008:52).

Om diskursorden

Diskursorden udgør yderligere et centralt begreb i kritisk diskursanalyse.

"Diskursorden for et socialt domæne er summen af dens diskursive praksisser og relationerne (komplementære, inkluderende, ekskluderende, oppositionelle) mellem dem" (Fairclough, 2008:150) og "En diskursorden er en social strukturering af relationer mellem forskellige måder at skabe mening på – det vil sige forskellige diskurser og genrer. Et aspekt af denne strukturering er dominans: Nogle former for menings- og betydningskabelse er dominerende eller "mainstream" inden for en bestemt diskursorden; andre er marginale, i opposition eller "alternativ" (Fairclough, 2008:97). Diskursorden kan forstås som et udtryk for det diskursive aspekt af et hegemonis

modsætningsfyldte og ustabile ligevægt

"og artikulationen og reartikulationen af diskursordner er tilsvarende en del af den hegemoniske kamp. Desuden er den diskursive praksis (produktionen, distributionen og konsumtionen – inklusive fortolkningen af tekster) en facet af den hegemoniske kamp, som i varierende grad bidrager til reproduktionen eller transformationen, ikke bare af den eksisterende diskursorden (...), men også af eksisterende sociale relationer og magtrelationer" (Fairclough, 2008:53-54).

I det socialfaglige felt kan der identificeres forskellige diskurser, der er involveret i hegemoniske kampe om dominans i forhold til aktørernes forståelser af de faglige indsatsers rammer, form og indhold. I analysen af aktionsforskningsforløbet er udtryk for disse hegemoniske kampe betydningsfulde at afdække i forhold til deltageres adgang til og udvikling af artikulation – gennem den socialfaglige diskursorden - jf. min model for kritisk realistisk aktionsforskning (figur 12).

Kritisk diskursanalyse som element i analysen af aktionsforskningsforløbets kommunikative dele og Faircloughs model

I kritisk diskursanalyse udgør et af fokuspunkterne den diskursive praksis, og hvordan en diskursiv begivenhed trækker på en eksisterende diskursorden, og hvordan dette igen virker tilbage på diskursordenen i form af enten at reproducere eller forandre / omstrukturere denne (Fairclough, 2008). Hermed bliver det meget relevant at inddrage kritisk diskursanalyse i analysen af et kritisk realistisk aktionsforskningsforløb, der som et af sine fokuspunkter har deltageres arbejde med kvalificering af socialfaglighed. Hvordan artikulerer deltagerne dette, og forandres denne artikulation? Hvilke diskurser trækker deltagerne på? På hvilken måde? En aktionsforskningsproces, der iværksætter forandringer, kan derfor analyseres i sine kommunikative udtryk – sin diskursive praksis - med fokus på, om der er tegn på igangværende forandringer eller ej. Samtidig er fokus ikke alene på de diskursive udtryk, men på disse udtryk i relation til den øvrige sociale praksis. Semiosis forstås som en praksis blandt andre. Kritisk diskursanalyse

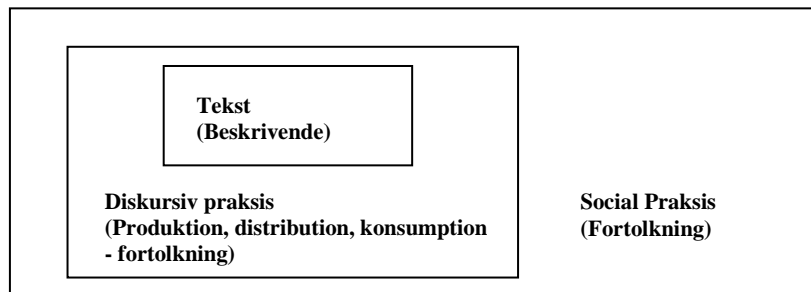
"analyserer de dialektiske relationer mellem semiosis (inklusive sprog) og andre elementer af social praksis" (Fairclough, 2008:95),

herunder aktivitet, produktionsmidler, sociale relationer, sociale identiteter, kulturelle værdier og bevidsthed i dialektisk samspil med de herskende strukturelle betingelser (ibid.).

Analysemodel til kritisk diskursanalyse

Fairclough præsenterer en tredimensionel analyse model til brug i kritisk diskursanalyse.

Faircloughs tredimensionale diskursmodel:

(Kilde: Fairclough, 2008:29).

Med denne model vil Fairclough forene tre analytiske traditioner: 1. Lingvistik – tæt tekstanalyse¹⁷³ - tekst, 2. Makrosociologi – Social praksis i relation til sociale strukturer¹⁷⁴ og 3. Mikrosociologi – Social praksis som noget mennesker aktivt producerer og meningsfylder i sociale interaktioner og relationer¹⁷⁵ og vil både fokusere på de enkelte dimensioner og på relationerne og de gensidige påvirkninger mellem de tre dimensioner (Fairclough, 2008). I det følgende vil jeg gennemgå de tre dimensioner. Fairclough gør opmærksom på, at det ikke er muligt at arbejde med en skarp sondring mellem tekstanalyse og analyse af diskursiv praksis, der vil være overlap.

Tekst og tekst analyse – eller analyse af den kommunikative begivenhed

Fairclough fremhæver, at

”man i tekstanalyse altid simultant [er] i gang med at undersøge spørgsmål, der handler om form, og spørgsmål, der handler om mening(...)tekstsekvenser (...) består af mening kombineret med form” (Fairclough, 2008:30),

og at forskeren i relation til mening må skelne mellem fortolkning og en teksts betydningspotentialer, der stammer fra tidligere diskursiv praksis og kan rumme

”et kompleks af forskelligartede, overlappende og nogle gange modsatrettede meningsenheder” (Fairclough, 2008:31).

Fortolkningerne kan hermed blive meget forskellige. I tekstanalysen retter interessen sig mod tre centrale aspekter i teksten ”konstitutionen af repræsentationer¹⁷⁶, relationer¹⁷⁷ og identiteter” (Fairclough, 2008:125). Tekst udgør en repræsentation af diskursen – det vil sige den del, der kan iagttages (høres) – af den artikulation, som deltagerne anvender/ tager i anvendelse/har mulighed for at tage i anvendelse i aktionsforskningsforløbet.

¹⁷³ I delen Tekst.

¹⁷⁴ I delen Social praksis.

¹⁷⁵ I delen Diskursiv praksis.

¹⁷⁶ ”Repræsentationer og rekontekstualiseringer af social praksis” (Fairclough, 2008:125).

¹⁷⁷ ”Bestemte konstruktioner af afsender- og modtageridentiteter” (op.cit.).

Diskursiv praksis – og analyse af diskursiv praksis:

Den diskursive praksis anses af Fairclough som medierende mellem tekst og den sociokulturelle praksis og omfatter diskursens produktions-, distributions- og konsumptionsprocesser. Disse processer er centrale for diskursen indhold og form og må medtages i analysen. Diskursens produktionsproces er kontekstafhængig og kan være individuel eller kollektiv. Pointeringen af produktionsprocessens betydning er i overensstemmelse med

“Bhaskar [who] (...) argues that the hermeneutic mediation of meanings must be supplemented by semiotic analysis of how those meanings are produced” (Joseph and Roberts, 2004:2).

Udover den ”oprindelige” produktion af de artikulationsmuligheder (diskurser), der er til rådighed, vil det også være centralt, hvordan deltagerne fungerer som medproducenter på forandringer heraf. Distributionsprocessen kan være simpel (f.eks. samtaler) eller kompleks med distribution til mange domæner. Konsumtionen kan være individuel eller kollektiv. Konsumptionsprocessen vil i analysen af dette aktionsforskningsforløb være væsentlig på baggrund af Archers påpegning af, at der skal være tilstedeværende artikulationsmuligheder eller udvikles sådanne for aktørerne i forhold til gennemførelse af sociale forandringsprocesser. Det vil da være centralt, hvordan deltagerne tager mod, fortolker og anvender de artikulationsmuligheder (diskurser), der er til rådighed. Med fokus på betingelserne for produktions- og fortolkningsprocesser i relation til diskursiv praksis spiller den kritiske diskursanalyse fint ind i den tilvirkede kritiske realistiske model for aktionsforskning, idet denne model med baggrund i Archers model, blandt andet fokuserer på deltagerens muligheder for artikulation og betingelserne herfor. Analysen vil fokusere på de sammenhænge, hvor rådgiverne producerer og konsumerer de iagttagne diskurser.

Diskurs som social praksis – analyse af socialpraksis – af sociokulturel praksis

Analysen af en kommunikativ begivenheds sociale praksis dimension kan ud fra karakteren af den konkrete begivenheds foregå på forskellige abstraktionsniveauer. Det kan dreje sig om den konkrete kontekst i forhold til situationen, bredere institutionelle praksisser eller endnu bredere i form af videre samfundsmæssige og kulturelle rammer. Fairclough peger på, at det kan være nyttigt i analysen at skelne mellem økonomiske, politiske (magt og ideologi) og kulturelle (værdier og identiteter) praksisser. Fairclough anfører, at her vil hans fokus være på den politiske praksis, på magt- og dominansrelationer (Fairclough, 2008:152). Med denne dimension inddrager Fairclough derfor centrale spørgsmål om ideologi og magt – og indarbejder

”diskurs i en magtforståelse, hvor magt er hegemoni, og hvor magt relationer udvikles gennem hegemonisk kamp” (Fairclough, 2008:45).

Fairclough peger på, at de hegemoniske kampe om diskurser oftere foregår i bestemte institutioner end de foregår på nationalpolitisk niveau (ibid:55). I dette aktionsforskningsforløb er det relevant at tale om hegemoniske kampe indenfor socialt arbejde i forhold til dominerende forståelser af udøvelsen og kvalificering af social faglighed, som i høj grad vil være påvirket af det (social)politiske niveau, forskning i socialt arbejde samt offentlige debatter om socialt arbejde, hvorfor analysen her vil fokusere på ”fødekilderne” til de iagttagne diskurser, som rådgiverne trækker på.

Om arbejdet med den tredimensionale diskursmodel

I analysen af de tre elementer, tekst, diskursiv praksis og social praksis, er der ikke tale om, at analysen først fokuserer på det ene element, og derpå det andet og til slut det tredje.¹⁷⁸

”Når man skal i gang med at analysere en tekst efter tretrinsmodellen, veksler man hele tiden mellem fokus på den diskursive begivenhed og strukturen eller diskursordenen ”
(Jensen, 2008:12).

Eller med Faircloughs ord - arbejder man i analysen med konstante skift mellem to komplementære fokuspunkter: Den kommunikative begivenhed – teksten – semiosis og Diskursordenen (Fairclough, 2008). Interessen retter sig både mod det partikulære og mod de generelle overordnede strukturer, og mod udviklingen af diskursordenen i overensstemmelse med sociale og kulturelle forandringer samt mod forbindelsen mellem social praksis og sociale strukturer og kampe og udviklingen af diskursordenen. (Fairclough, 2008).

På baggrund af Faircloughs tredimensionale analysemodel har jeg udarbejdet en tofaset tredimensional analysemodel til brug for analysen af, hvorledes socialfaglighed italesættes i henholdsvis afsæt og resultat. Denne model følger her:

Tilvirket model til analysestrategi 1 på baggrund af Faircloughs tredimensionale diskursmodel – en tofaset tredimensional analysemodel:

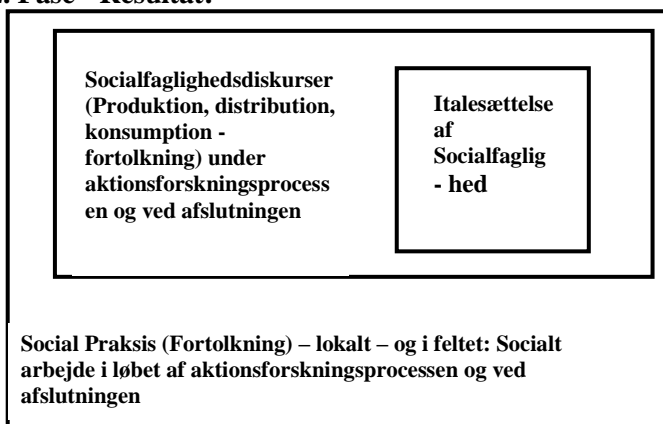
1. Fase - Afsæt:

Første fase skal analysere socialfaglighedsdiskurserne, således som de italesættes før og i forbindelse med iværksættelse af aktionsforskningsprojektet.

¹⁷⁸ På trods af Jensen anvendelse af begrebet tre-trins-model. Men modellen hedder formentligt rettere: Den tredimensionale diskursmodel.

2. Fase - Resultat:

(efter Fairclough, 2008:29)

Anden fase iagttager socialfaglighedsdiskurserne i forbindelse med afslutningen af aktionsforskningsprojektet og analyserer disse som produkter af de konkurrerende diskurser om socialfaglighed i forløbet både lokalt og samfundsmæssigt.

Analysestrategi II Kritisk realisme - empiriske undersøgelser og analyser

Til belysning af hvordan redskabet social analyse og handling kan bidrage til kvalificering, herunder øget socialpolitisk aktørskab, og hvordan denne kvalificering kan understøttes af aktionsforskning samt identificering af betydningsfulde generative mekanismer og kontekstuelle betingelser i aktionsforskningsprocessen vælger jeg at udfolde min model for kritisk realistisk aktionsforskning¹⁷⁹ til analysestrategi II. Den bygger hermed i høj grad på Archers arbejde, der vægter, at agenter i fællesskab rummer emergente kræfter, der kan skabe transformation.

"As an emergent stratum, Corporate Agency has powers proper to itself. This is (...) why the notion of Agents cannot be rendered by any formula of the sorts "individuals plus resources". Its typical powers are capacities for articulating shared interests, organising for collective action, generating social movements and exercising corporate influence in decision-making" (Archer, 2000: 266).

Samtidig med, at agenterne forfølger et mål om at skabe social forandring, transformerer agenterne i fællesskab sig selv til sociale aktører.

"Collective action is an emergent property of agency (...), and the powers to realise it can either be suspended or fostered by the nature of the systemic context in which agents are placed" (Archer, 2000:269).

Disse forståelser af deltagere, deres artikulering, mål og organisering samt de kontekstuelle vilkårs afgørende betydning indebærer, at det aktuelle forløb må analyseres med fokus på de aktuelle praksisser, mulighederne for refleksion herover samt mulighederne for artikulation og organisation i den konkrete kontekst med henblik på at efterspore transformation eller reproduktion i relation til de udviklede mål (ibid.).

¹⁷⁹ Jf. Figur 12 i kapitel 5.

I analyser på baggrund af kritisk realisme vægtes som fremhævet tidligere arbejdet med begrebsliggørelse (Sayer, 2010) gennem abstraktion. Abstraktionen er resultatet af et tankeeksperiment, hvorved et konkret fænomen opløses i sine aspekter og bestemte aspekter isoleres, herved kan man generere indsigt i de dybere sammenhænge i virkeligheden (Buch-Hansen og Nielsen, 2007). Abstraktionen skal udskille de konstitutive egenskaber ved fænomenerne. Sayer definerer abstraktion således:

” an abstract concept, or an abstraction, isolates in thought a one-sided or partial aspect of an object. What we abstract from are the many other aspects which together constitute concrete objects such as people, economics, nations, institutions, activities and so on. In this sense an abstract concept can be precise rather than vague (...) the understanding of concrete events or objects involves a double movement:

Concrete —→ abstract, abstract —→ concrete “(Sayer, 2010:86).

Sayer påpeger, at man først systematisk må abstrahere de relevante aspekter og derpå kombinere dem for at danne begreber, der indfanger objekterne (ibid.). Spørgsmålet er, hvordan man sikrer, at disse abstraktioner udtrykker de forskelle og relationer, som er relevante i forhold til forskningsproblemet. Ifølge Danermark m.fl. er det her centralt at udskille de egenskaber og kræfter, som er nødvendige for, at objektet overhovedtaget eksisterer og kan siges at være, hvad det er. Andre egenskaber kan være mere eller mindre tilfældige og underordnede for objektets eksistens.

”Kritisk realistisk analys är uppbyggd kring denna förståelse av naturlig nödvändighet, och våra abstraktioner skall i första hand syfta till att fastställa dessa nödvändiga och konstitutive egenskaper hos olika objekt – fastställa objektets natur” (Danermark m.fl., 2003:82).

Abstraktionen skal dermed lede frem til kundskab om objektets egenskaber/ dets natur. Nu kan betegnelsen natur have en biklang af naturvidenskab og signalerende noget determinerende, noget der er bestemt af naturen/biologien – en form for uforanderlig essens. Dette er imidlertid ikke det, der præger i tankegangen. Natur skal forstås som af sin art, det vil sige af sin slags eller form. Det som ikke er tilfældigt Det, der gør det til det ganske særlige, som det er. Centralt her er, at samfundsvidenskabernes objekter er relationelle – de er, hvad de er, i kraft af de relationer de indgår i. (Danermark m.fl., 2003). I følge Sayer må analysen udskille objekternes relationer – og fastslå relationernes karakter (Sayer, 2010, Danermark m.fl., 2003). Abstraktion er særlig væsentlig for at identificere strukturer (Sayer, 2010).

”I varje konkret situation finns en komplex kombination av formella och substantiella, externa och interna relationer (...) Vi abstraherar, det vill säga isolerar, en viss aspekt, en uppsättning internt relaterade sociale relationer: en viss struktur. En struktur definieras alltså som en uppsättning internt relaterade object” (Danermark m.fl., 2003:85).

Struktur forstås hermed som den indre sammenhæng, der gør objektet til netop det, det er. Strukturer udgøres ikke kun af sociale strukturer, men kan også være for eksempel psykologiske og biologiske, ligesom sociale strukturer ikke kun udgøres af strukturer på

makroniveauer; men kan analyseres på alle niveauer og områder, som for eksempel strukturer i mindre grupper, sproglige strukturer, personlighedsstrukturer (Danermark m.fl., 2003, Sayer, 2010). Sayer peger på, at der i virkelighedens verden vil være en kompleks kombination af relationer. Simple spørgsmål kan hjælpe forskeren med at afdække disse.

”The structure of a system of interest can be discovered by asking simple questions about such relations: What does the existence of this object (in this form) presuppose? Can it exist on its own as such? If not what else must be present? What is it about the object that makes it do such and such?” (Sayer, 2010:91).

Danermark med flere omformulerer Sayers udsagn til følgende **nøglespørgsmål i relation til at afdække struktur: ”Vad är det, man inte kan ta bort utan att objektet också upphör att finnas till i sin nuvarande form?”** (Danermark mfl., 2003:86).

Til en yderligere konkretisering af analysestrategien inddrager jeg som inspiration et moment fra Dahler-Larsens arbejde med virkningsevaluering. I virkningsevaluering undersøges, hvorfor og hvordan en given indsats virker. I sin ”opskrift” på virkningsevaluering redegør Dahler-Larsen for, at der i arbejdet med at gennemføre evalueringen kan opstilles et flowchart over programteoriens tænkte virkemåde – over kausalkæderne. Dette kan være meget omfattende med mange kausalkæder (2003:68-69). Dahler-Larsen peger på, at forskeren i relation til den konkrete problemstilling må overveje, hvor lange kausalkæder, og hvor konkret eller abstrakt, der arbejdes i analysen, og tilføjer:

”Hvis flowchartet fortsat er alt for stort til, at man har kræfter til at chekke hver eneste kasse, må man udvælge nogle få steder i flowchartet til nærmere undersøgelse. Man kan forestille sig, at man har nogle få mobile kameraer, som man kan opstille rundt omkring i flowchartet på de mest egnede steder” (Dahler-Larsen, 2003:72).

Her vælger jeg at parallelisere et flowchart med min tilvirkede model for kritisk realistisk aktionsforskning. I lighed med at det af Dahler-Larsen opstillede flowchart, der rummer mange meget komplicerede kausalkæder med mange muligheder for virksomme mekanismer undervejs, rummer mit aktionsforskningsprojekt ligeledes mange muligheder for komplicerede kausalrelationer og virksomme mekanismer samt kontekstuelle betingelser undervejs. På den baggrund forestiller jeg mig opstilling af en række ”fotoapparater” på væsentlige fokussteder i aktionsforskningsprojektet, der sikrer fastholdelse og dokumentation af hændelser: Hvad sker der på dette sted i aktionsforskningsprojektet, der har betydning for dets problemstilling? Disse ”fotografier” i form af forskellige former for data danner derpå afsæt for analyserne.

Til analyse af de tre momenter i aktionsforskningsprojektet samt af viden om generative mekanismer:

I det følgende gennemgås de elementer, der skal analyseres. Det er dels de tre momenter i aktionsforskningsprojektet, dels spørgsmålet om identificering betydningsfulde generative mekanismer. I relation til hvert af de 4 elementer fremhæves, hvad der fokuseres på. Hvad

kameraerne er indstillede på at optage billeder (data) af, og som i relation til det pågældende element skal registreres og derpå analyseres. Der arbejdes med intensive analysetilgange, jf. Sayer (2000). Indstillingspunkter for kameraerne stammer fra min tilvirkede model¹⁸⁰. Disse billedindstillinger udgøres af de fokuseringspunkter i denne model, som arbejdet med dels kritisk realisme, dels aktionsforskning som forskningsform viste, har central betydning for aktionsforskning i et kritisk realistisk perspektiv.

Momentet - Afsæt:

Forud for aktionsforskningsprojektet hersker der nogle givne betingelser - det foregår i en given kontekst. Disse betingelser er resultat af forudgående cyklusser. I forhold til denne forandrings- / reproduktionscyklus, som dette aktionsforskningsprojekt udgør - må de givne betingelser klarlægges på makro, meso og mikro -niveau. Konteksten for det sociale arbejde med udsatte børn og familier. Udgangssituationen i de to socialforvaltninger, deres aktuelle betingelser og ledelsesmæssige prioriteringer. Deltagernes udgangsposition i relation til socialfaglige vurderinger, ligesom mine forudgående betingelser samt forforståelse, perspektiv og vilkår som aktionsforsker.

Der fokuseres på følgende/ kameraet indstilles på billeder af:

- Konteksten (forskellige styringsmodeller og konfliktende rationaler samt kritik af socialt arbejde og lovgivningsinitiativer til forbedringer)
- Organisationerne (bevæggrunde til deltagelse)
- Rådgivernes forudsætninger (vidensanvendelse, kendskab til redskabet og forståelse af fænomenet socialpolitisk aktør)
- Aktionsforskerens forudsætninger, perspektiv og kontekst (selvobjektivering).

Momentet - Forløbet:

Der fokuseres på samspillet mellem strukturelle betingelser og aktørernes handlinger i den sociale interaktion over tid i eksperimentet.. Deltagerne i projektet, familierådgiverne, deres ledelser og jeg artikulerer og formulerer mål og reflekter over praksis. Deltagerne og jeg organiserer – indgår i aktionsforskningens samhandlingsfora og eksperimenterer. I løbet af denne aktionsforskningsproces vil der blive arbejdet på at facilitere kvalificering af socialfaglighed, at iværksætte en udvikling, der kan indfri målene. Men samtidig vil der være en række generative mekanismer på spil på mikro, meso, og makroniveau. Disse mekanismer vil interagere med hinanden og influerer på processen. Der fokuseres på følgende/ kameraet indstilles på billeder af:

- Praksis problem og utopi - Artikulation af mål
- Eksperimentet: Organisation (fora) og deltagelse. Benyttede fora for samhandlinger og dialog: Faglige refleksionsmøder, ambassadørgrupper og værksteder
- Eksperimentet:
 - Handlinger i aktionerne - de primære aktører:
 - Rådgivernes handlinger
 - (Den lokale) Ledelses handlinger

¹⁸⁰ Jf. figur 12 i kapitel 5.

- Aktionsforskerens handlinger (facilitering – venlige udenforstående – kendskab til feltet)
- Samarbejdsrelation i aktionsforskningsprocessen - arbejdsdeling mellem forsker og deltagere
- Kontekstens rolle og betydning – kontekstuelle hændelser. (Den store organisation – mange samtidige forandringerne – Beparelser)

Momentet - Resultater (Status Quo eller Forandring?)

Analyse af dokumentationen fra Afslutning – sat i relation til Afsæt og Forløb. Aktionsforskningen vil udvirke et resultat ved afslutningen af projektet. Der kan være sket forandring af praksis, således at rådgiverne arbejder anderledes og mere kvalificeret med socialfaglige vurderinger samt har udviklet en øget tilbøjelighed til ageren som socialpolitisk aktør, en transformation. Eller måske er der ikke sket forandringer, hvorfor der er tale om reproduktion af det hidtil givne. Hvorvidt der vil være tale om transformation eller reproduktion vil afhænge af den konkrete sociale interaktion i aktionsforskningsprocessens forløb og af virksomheden af de generative mekanismer, der gennem eksperimentet har interageret med andre virksomme mekanismer. Resultatet vil udgøre afsættet for en ny forandrings/reproduktionscyklus. Der fokuseres på følgende/kameraet indstilles på billeder af:

- Hvilke resultater kan der identificeres i relation til redskabet social analyse og handlingens bidrag til kvalificering af socialfaglige vurderinger?
- Hvordan har aktionsforskningsprocessen understøttet af kvalificering af socialfaglige vurderinger?
- Hvilke resultater kan identificeres i relation til indkredsning af det gode socialfaglige arbejde?
- Hvilke resultater kan der identificeres i relation til en øget ageren som socialpolitiske aktører?

Udvikling af viden på baggrund af aktionsforskningsprocessen om virksomme generative mekanismer i processer:

Aktionsforskningsprocessens virksomme mekanismer på mikro, meso, og makroniveau samt kontekstmekanismer (Blom og Morén, 2007) skal her identificeres. Den analytiske klarlægning sker gennem abduktion og retroduktion, hvor der i retroduktionen arbejdes med kontrafaktisk tænkning (Danermark m.fl., 2003). Her er det centralt at holde sig for øje, at handlinger eller sociale indsatser i en kritisk realistisk tankegang ikke direkte fører til resultaterne; men affødes af mekanismers virksomhed.

”Betraktat ur ett kritisk realistisk perspektiv orsakas inte resultat direkt av insatser (succeionistisk kausation), däremot genereras resultat av mekanismer (generativ kausation) som kan utlösas av insatser (Pawson& Tilley, 1997)” (Blom og Morén, 2007: 218).

Datagenerering, datafastholdelse og bearbejdning

På baggrund af skitsen over designet for den kritiske realistiske aktionsforskningsproces samt præsentationen af de to analysestrategier, vil jeg i det følgende afsnit vende mig mod projektets data og redegøre for datas bestanddele og former samt de anvendte teknikker til

at generere, fastholde og bearbejde data. Med inspiration fra Dahler-Larsen vil jeg tale om datagenerering frem for dataindsamling¹⁸¹. I det tidligere afsnit om analysestrategi anvendte jeg med inspiration fra Dahler-Larsen billedet af en række fotoapparater, der forskellige steder i aktionsforskningsprojektet indfanger og fastholder data om hændelser og forløb. Dette afsnit vil redegøre for, hvordan disse ”kameraer” har optaget data og lagret dem på ”filmen” samt gjort dem klar til ”fremkaldelse”/analyse samt arbejdet med ”fremkaldelsen”.

I et kritisk realistisk forskningsprojekt er der mulighed for at anvende mange forskellige metoder og teknikker, som afpasses efter det fænomen, der undersøges og den form for viden, der efterspørges. Her er der tale om et langvarigt aktionsforskningsforløb med en række forskellige aktiviteter, hvorfor det har været nødvendigt at tage en række forskellige datagenereringsteknikker i brug for at fæstne begivenheder, handlinger, forløb og resultater. Dette aktionsforskningsprojekt har især vendt sig mod intensive tilgange (Sayer, 2000), selvom der også er anvendt datagenererings teknikker, der traditionelt forbindes med kvantitative studier, er de her anvendt i en overordnet intensiv tilgang¹⁸². De intensive tilgange vil i lighed med et kendetegn, som Dahler-Larsen fremhæver vedrørende kvalitative undersøgelser, være sensitive overfor de kontekstuelle forhold (Dahler-Larsen, 2002), det vil sige, at både empiri om de ”indholdsmæssige” fænomener og om de kontekstuelle forhold må være tilgængelige, og at analysen må gennemføres sensitivt i relation til begge former for empiri, hvorfor det er væsentligt, at så mange data som muligt om aktionsforskningsprocessen er blevet fastholdt. Samtidig er dette sket med bevidstheden om, at omfanget af data er så omfattende, at der er en række data, der ikke kan finde anvendelse i analysen. Hvilke dataelementer, der er de væsentligste, kunne ikke beregnes på forhånd, men har været afhængig af de aktuelle hændelser og udviklinger i forløbet og dets kontekstuelle betingelser.

Mine valg af teknikker til datagenerering kan selvklart diskuteres. Det styrende for valgene har været flere hensyn. Et hensyn har bestået i at have et flerfold af data og datatyper som analysegrundlag i relation til, at der er tale om et langvarigt og relativt kompliceret forløb med mange aktører og flere forskellige handlinger og hændelser. Et andet væsentligt hensyn var, at arbejdet med datagenereringen ikke skulle gribe mere forstyrrende ind i hverken processen eller især i rådgivernes arbejdspressede

¹⁸¹ Dahler-Larsen taler om teknikker til at generere og behandle data og fremhæver: ”Jeg undgår termen ”indsamle data”, fordi den fremkalder en forestilling om, at data ligger ”derude” uafhængigt af forskeren og hans/ hendes undersøgelsesarbejde” (Dahler-Larsen, 2002:24).

¹⁸² Sayer fremhæver at skellet mellem intensive og ekstensive tilgange ikke er det samme som det ofte fremsatte skel mellem kvalitative og kvantitative metoder. Intensive tilgange starter med individer/grupper/aktører og forfølger kausale relationer og undersøger deres natur såvel som antal. Medens de ekstensive tilgange hovedsagelig viser, hvor udbredt fænomener og mønstre er i populationen (Sayer, 2000:20).

hverdag end højst nødvendig. En tredje overvejelse var i at få registreret så mange data om forløbet som muligt, således at jeg ikke bagefter fortrød, at jeg manglede data om... - lidt "et forsikringsspørgsmål" eller om at gå med både livrem og seler. I det følgende vil jeg gennemgå de data genereringsteknikker, der er bragt i anvendelse. Det drejer sig om følgende: Deltagende observation, vignetundersøgelse, fokusgruppeinterview, spørgeskema, dokumentarmetode samt litteraturstudier. I forlængelse af hver af de meget summariske fremstillinger af den pågældende teknik vil jeg redegøre for min anvendelse heraf samt formen af de derved genererede og registrerede data og deres fastholdelse. I et efterfølgende afsnit vil jeg vende mig mod arbejdsprocessen med analyse og fortolkning. I bilag 7 bringes en skematisk oversigt over de genererede data og deres form(er).

Deltagende observation

Observation er en datagenereringsteknik, hvor forskeren observerer hverdagslivets fænomener. En mulig definition fra Kristiansen og Krogstrup:

"Observationsstudiet er en tilgang til generering af data om nonverbal adfærd, uden at dette dog udelukker, at der samtidig gøres brug af data frembragt via andre sanser end synssansen." (Kristiansen og Krogstrup, 1999: 45).

Observation kan med fordel kombineres med andre teknikker, f.eks. interview og spørgeskema, og på den måde skabe et mere nuanceret billede, hvilket har været tilfældet her. Der peges på flere mulige former for observationsstudier i relation til graden af strukturering og deltagelse (ibid.). Her har der været tale om åben og deltagende observation, hvor min deltagerrolle kan beskrives som en midterform i et kontinuum fra den totale deltager, der er gået "native" til den rene observatør (Kristiansen og Krogstrup, 1999, Justesen og Mik-Meyer, 2010). I de indledende personalemøder, hvor jeg dels præsenterede projektet og dels observerede, hvad der i øvrigt foregik, må min tilstedeværelse beskrives som observerende deltager. Sidenhen i de mange refleksionsmøder og i møderne i Ambassadørgrupperne har jeg indtaget rollen som deltagende observatør (Launsø og Rieper, 2005). Dog har graden af deltagelse varieret ganske kraftigt mellem de enkelte møder. I nogle sammenhænge har jeg været meget involveret og i andre haft en mere tilbagetrukket rolle. Dette vil jeg vende tilbage til i analysen af mine handlinger i processen i kapitel 10.

Fastholdelse af observationsdata

I dette projekt har jeg anvendt flere teknikker til datafastholdelse i relation til observation på refleksionsmøder og ambassadørgruppemøder samt indledende personalemøder: Jeg har ført feltnoter over observationer. Karakteren har været beskrivende og primært fokuseret på, hvad der foregik i relation til mødets formål og de fastsatte temaer for "kameraerne"; men har også i en række tilfælde medtaget notater om, hvad der i øvrigt foregik i rummet

og/ eller mellem deltagerne. For eksempel at en mødedeltager ”meldte sig ud” og sad og gennemgik sin kalender. Noterne blev skrevet løbende undervejs i aktiviteten (Justesen og Mik-Meyer, 2010). Samtidig foreligger hovedparten af disse møder desuden også som lydoptagelser. At refleksionsmøderne blev fæstet på lydfiler er mere udtryk for mine tilbøjeligheder til at forsikre mig. Jeg kunne have valgt at nøjes med feltnoterne derfra. Jeg førte desuden løbende en feltdagbog med refleksive noter over, hvad jeg overvejede i relation til mine møder med feltet (Justesen og Mik-Meyer, 2010) (Launsø og Rieper, 2005).

Vignetundersøgelse og efterfølgende fokusgruppe

Formålet med en vignetundersøgelse er at kunne undersøge menneskers vurderinger og valg af hypotetiske situationer. Vignetten sætter svarpersonen overfor at skulle foretage et valg eller en bedømmelse på baggrund af de præsenterede udsagn.

”Vinjetter är korta historier som beskriver en person, en situation eller et skeende som försetts med karakteristika som forskeren kommit fram till är viktiga och avgörande i en val eller bedömningsituation” (Jergeby, 1999: 7).

Selvom vignetmetoden ifølge Jergeby har sit udgangspunkt i en positivistisk tradition, hvor viden om sociale forhold skabes gennem at anvende kvantitative data i form af statistiske analyser med skala og indeks, er metoden med tiden blevet blødt op med kvalitative indslag i form af åbne svarmuligheder og åbne spørgsmål. Hermed er metoden ikke længere rent positivistisk funderet. Jergeby fremhæver, at det er de grundlæggende forskningsspørgsmål og udvalgets størrelse blandt respondentbefolkningen, der afgør den metodologiske tilknytning (Jergeby, 1999). Styrken ved vignetundersøgelser kan være, at de kan give indblik i, hvordan mennesker vurderer en given situation og derpå ville vælge at handle. Dog kan faldgrupper bestå i, at deltagerne svarer ud fra, hvordan de vurderer, at denne praksis burde foregå frem for ud fra, hvordan de plejer at vurdere og gøre i en lignende situation i daglig praksis. (Egelund og Thomsen, 2002). Der er konstrueret to ikke helt enslydende vignetter, idet vignetten til handicaprådgiverne også inddrog handicaprelaterede elementer. Formålet er, at vignetterne skal opleves som relevante og realistiske for deltagerne daglige praksis både som familie- og som handicaprådgiver¹⁸³. Alligevel oplevede familierådgiverne casen mest realistisk, og handicaprådgiverne skulle arbejde mere med at forholde casens problemstillinger til deres daglige praksis på grund af organisatoriske forhold (190209, 240209)¹⁸⁴. Vignetterne blev udfyldt på et møde med rådgiverne i februar 2009, og jeg var til stede under rådgivernes arbejde med vignetterne. Udfyldelse af vignetterne blev efterfulgt af fokusgruppeinterviews.

¹⁸³ Vignetterne er medtaget som Bilag 9.

¹⁸⁴ Dette vender jeg tilbage til i kapitel 13 med overvejelser af projektets tilforlidelighed.

Ved fokusgruppeinterview kan forstås: Et mildt styret interview med en gruppe deltagere koncentreret om et bestemt afgrænset emne, normalt af længere varighed (2-3 timer) og styret af en eller to interviewere, moderatorer eller facilitatorer, der har til opgave at opmuntre deltagerne til at fremsætte udsagn om deres meninger og vurderinger i relation til emnet samt stimulere interaktionen i gruppen (Rieper, 1993). Afgørende er, hvorvidt interaktionen går mellem deltagerne samt, hvor fokuseret gruppen er på emnet/emnerne, der er bestemt af forskeren (Halkier, 2008). Der blev gennemført tre fokusgrupper, to i Horsens på hver af de geografiske lokaliteter samt en med rådgivere fra Syd. Jeg vægtede, at der deltog rådgivere fra forskellige teams, således at alle teams blev repræsenterede, dog var et team ved en fejl fraværende på dagen. Desuden ønskede jeg, at der deltog både relativt nyuddannede og erfarne rådgivere, hvilket til gengæld lykkedes. Alle 3 fokusgrupper forløb i en venlig, interesseret og bidragende atmosfære. Som ordstyrer var min funktion derfor primært at sikre at komme rundt samt få uddybet nogle udsagn, hvor der var behov for dette

I dette projekt indgår både vignetundersøgelsen og fokusgruppen som et led i at klarlægge: Afsæt. Formålet med vignetundersøgelsen, var at give et billede på udgangssituationen: Hvorledes ræsonnerer rådgiverne. Hvilke videnskilder bringer de i anvendelse. Hvordan argumenter de fagligt for de beslutninger, som de når frem til. I fokusgruppen¹⁸⁵ var formålet at udvikle viden om, hvordan deltagerne forstår kvalificering af socialfaglige vurderinger, syn på betydningen af forskellige former for viden i socialt arbejde og tanker om fænomenet socialrådgiveren som socialpolitisk aktør, samt hvilke faglige forventninger de har til projektet. Samtidig kan de gennemførte fokusgrupper i lighed med vignetundersøgelsen dog også forstås som en del af ”startskuddet” på handlingerne i aktionsforskningsprocessen, idet fokuseringen på og dialogerne omkring faglig kvalificering og socialpolitisk aktørskab kan influere på rådgivernes individuelle forståelse samt deres fælles italesættelse heraf.

Fastholdelse af data fra vignetundersøgelsen samt fokusgruppe

Dataene fra vignetundersøgelsen foreligger i skriftlig form. Besvarelser er sorteret efter ansættelsessted og opbevaret i original, og derpå har jeg renskrevet dem som tekstfiler. De tre fokusgruppeinterviews blev optaget og gemt som lydfiler.

Spørgeskema

Spørgeskemaer udgør den ene hovedtype af dataindsamlingsinstrumenter i survey - undersøgelser (Hesse, 2006). Launsø og Rieper definerer spørgeskemaet således:

¹⁸⁵ Spørgsmålne er medtaget som bilag 10.

”Det strukturerede spørgeskema er kendetegnet ved på forhånd opstillede spørgsmål med overvejende forhåndsdefinerede svarmuligheder, også kaldet lukkede svarkategorier” (Launsø og Rieper, 2005:119).

I dette projekt har jeg anvendt en form for spørgeskemaundersøgelse i to omgange, dels i starten, dels i forbindelse med afslutningen. I starten gennemførte jeg en form for spørgeskemaundersøgelse, der blev benævnt faglig dagbog og fokuserede på den enkelte rådgivers forventninger til aktionsforskningsprojektet og arbejdet med refleksionsredskabet, samt rådgiverens tanker om fænomenet: socialrådgiveren som socialpolitisk aktør og endvidere på rådgiverens anvendelse af vidensgrundlag i sin praksis og overvejelser om betydning af refleksion i socialt arbejde¹⁸⁶. Data herfra indgår i dels i analysen af Afsæt i kapitel 9, dels i analysen af mål for processen i kapitel 10. Der er tale om åbne spørgsmål, hvorfor jeg tidligere benævnte det en form for spørgeskemaundersøgelse, da den ikke rummer lukkede svarmuligheder, som traditionelt forbindes med en del spørgeskemaundersøgelser. Derfor har datamaterialet karakter af og behandles som kvalitativt materiale snarere end kvantitativ, hvilket harmonerer med en påpegning hos Olsen og Pedersen af, at såfremt et spørgeskema arbejder med åbne svarmuligheder, indebærer det fortolkninger af svarene, hvorfor dette sætter grænser for omfanget af deltagere i undersøgelsen (Olsen og Pedersen, 1999). Den anden spørgeskemaundersøgelse blev foretaget i forbindelse med statusværkstederne i juni 2011. Hvert værksted begyndte med, at deltagerne udfyldte et spørgeskema med fokus på evaluering af arbejdet med refleksionsredskabet og målet om kvalificering af de socialfaglige vurderinger. Disse data er centrale i forbindelse med analysen af Resultat i kapitel 11. Ligeledes her er der også i høj grad tale om en række åbne spørgsmål og hermed kvalitativt materiale, der skal fortolkes, dog er det i dette tilfælde kombineret med også kvantitativt materiale med skaleringer¹⁸⁷.

Fastholdelse og bearbejdning af data fra spørgeskemaerne

Data fra de faglige dagbøger foreligger for de flestes tilfælde i fil form, enkelte havde afleveret/ fremsendt faglige dagbøger i papirform. Disse har jeg renskrevet til tekstfiler. Alle faglige dagbøger er derpå blevet samlet i filer fra de enkelte teams og derefter fra de enkelte ansættelsessteder. Data fra de udfyldte evalueringsskemaer fra statusværkstederne foreligger i papirform, som jeg derpå renskrev til tekstfiler.

Dokumentarmetode

Metodelitteratur i relation til kvalitative metoder er ofte centreret om interviews og deltagende observation og behandler sjældnere arbejdet med dokumenter (Justesen og Mik-Meyer, 2010)(Lynggaard, 2010). Dokumentarmetoder kan defineres således:

¹⁸⁶ jf. Bilag 11 med disposition for faglig dagbog.

¹⁸⁷ jf. Bilag 12 med spørgeskema.

”Alle former for anvendelse af skriftlige, billedmæssige og andre materialer, som er tilvejebragt med andet formål for øje en den aktuelle undersøgelse.” (Launsø og Rieper, 2005: 115).

Der udspiller sig en diskussion af, hvorvidt forskeren har haft noget at gøre med fremkomsten af materialet. Dette afvises af (Justesen og Mik-Meyer, 2010, Launsø og Rieper, 2005). Andre peger på, at forskeren som hovedregel ikke er involveret i fremstillingen af dokumentet:

”Det særlige ved et dokument er således, at dokumentanalytikeren som hovedregel ikke medvirker til dokumentets produktion. Det vil sige – som hovedregel – at dokumentet ikke er produceret primært med det formål at skulle indgå som data i samfundsvidenskabelige analyser (Lynggaard, 2010:140).

I dette projekt vælger jeg at lægge mig op ad Lynggaards forståelse, idet der i forbindelse med dokumentation og fastholdelse af aktionsforskningsprojektet også er blevet produceret dokumenter i form af referater af ambassadørgruppemøder, der indgår som en del af datagrundlaget. Hovedparten af dokumenterne er dog tekster, der er produceret med andet formål for øje som for eksempel, e-mails udvekslinger, presseklip, rapport fra arbejdstilsynet, forskningsrapporter om praksis i den ene afdeling, og virksomhedsredegørelser. Disse udgør sekundære dokumenter. Medens referaterne fra ambassadørgrupperne de fremstillede protokoller på Idéværkstedet samt referater fra arbejdsgruppearbejde på statusværkstederne forelægger som primære dokumenter (Lynggaard, 2010).

Fastholdelse af data fra dokumenter

Dokumenterne er gemt enten i form af trykte kilder eller i form af datafiler i Word eller PDF - format.

Litteraturstudier

Litteraturstudiet gennemføres typisk indledningsvist for at finde frem til og sætte sig ind i den litteratur, der tidligere er publiceret om emnet for forskningsprojektet (Rasmussen og Østergaard, 2002). I dette projekt gennemførte jeg et indledende litteraturstudie med fokus på forskning omkring socialarbejderes anvendelse af faglig viden og faglige ræsonneren samt de fremherskende diskurser omkring socialt arbejde med udsatte børn og familier. Denne del af projektet blev gennemført med en form for snebold metode (Lynggaard, 2010), hvor et studies referencer ledte frem til flere relevante studier, og så fremdeles. Litteraturstudiedelen indgår som en væsentlig del af analysen af både Afsæt og Forløb, og udgør en del af datagrundlaget for både analysestrategi I og II ¹⁸⁸

Arbejdsproces. analyse og fortolkning

Den første bearbejdning af data i lyd form

¹⁸⁸ jf. Bilag 13 Et indledende litteraturstudie.

Optagelserne fra samtlige ambassadørgruppemøder blev gennemlyttet med ”kameraerne” i baghovedet samt åbent for mulighederne af nye elementer. Jeg forsynede passagerne med temaer og arbejdsnoter samt noterede tidsrummet for særligt sigende passager, der derpå er blevet transskriberet. Jeg fravalgte at gennemlytte alle lydfiletne fra refleksionsmøderne. Der er optaget 69 refleksionsmøder af mellem 1½ og 3 timers varighed. At gennemlytte disse vurderede jeg ville være for omfattende og ikke afgørende for at indfange aktionsforskningsprocessens hændelser og forløb, hvor vægten er på ”de store linjer” i forløbet og ikke på detaljerede analyser af interaktioner mellem enkelte rådgivere, da fokus er på at udvikle viden om mekanismer, der er virksomme i processen¹⁸⁹. Blandt lydfiletne fra refleksionsmøderne udvalgte jeg filer fra enkelte møder til gennemlytning, såfremt jeg på baggrund af feltnoterne, feltdagbogen eller udsagn på ambassadørgruppemøderne forventede, at de kunne bibringe noget uddybende i relation til fokuspunkter og temaer, ligeledes her med et åbent blik for det uventede. For eksempel blev der på et ambassadørgruppemøde fremsat forventning om, at det næste møde i et bestemt team ville blive ”op ad bakke”. Dette møde er på den baggrund blevet gennemlyttet. De gennemlyttede lydfilet fra refleksionsmøder er ligeledes blevet tematiseret med arbejdsnoter og henvisninger. For enkelte af disse lydfiletens vedkommende er passager blevet transskriberet, såfremt jeg vurderede, at der var tale om særligt interessante passager i relation til de opstillede temaer og fokuspunkter. Jeg valgte at prioritere transskribering af passager fra samtlige Ambassadørgruppemøder frem for flere passager fra refleksionsmøder. Prioritering har her været nødvendig af tidsmæssige og økonomiske hensyn. Valget faldt klart på ambassadørgruppemøderne, da disse har et mere overordnet fokus på eksperimentets forløb samt deltagerne og mit fælles arbejde med at fremme og fortolke processen. Lydfiletne fra fokusgrupperne er transskriberet fuldt ud. Hovedparten af transskriberingen er foretaget af studentermedhjælpere efter mine anvisninger¹⁹⁰, dog har en sekretær på Socialrådgiveruddannelsen skrevet fokusgrupperne samt få andre passager. I en transskribering kan mange informationer gå tabt i oversættelsen (Tanggaard og Brinkmann, 2010). At den er foretaget af studentermedhjælpere/ sekretær kan indebære, at jeg har mistet væsentlige informationer. Dog har jeg selv gennemlyttet, tematiseret og udvalgt passagerne i lydfiletne først samt skrevet noter, hvilket betyder, at jeg har en fornemmelse for indholdet, og i et par tvivlstilfælde har kunnet genlytte. Desuden forholder mine analyser sig ikke til et ”mikro - niveau”, hvor pauser, gentagelser, søgen

¹⁸⁹ Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at der for eksempel i et team er meget uhensigtsmæssig interaktion mellem teamets medlemmer, således at misforståelser og personlige fejder blokerer for, at der sker faglige udviklinger i teamet. Men igen: Interessen i projektet samler sig ikke om den faglige kvalificering i hvert enkelt team for sig; men om den samlede medarbejderskare under et på de to pågældende forvaltningsafsnit. Ellers ville det have været et andet projekt.

¹⁹⁰ Et eksempel på en anmodning om transskribering er medtaget som bilag 8.

efter ord m.v. er centrale for analysen, hvorfor denne mulige fejlkilde vil være af mindre afgørende betydning, medmindre der er tale om store misforståelser, hvilket jeg ikke har set eksempler på.

Den første bearbejdning af data i tekstform

Det skriftlige kvalitative materiale fra felten – feltnoterne, feltdagbogen, vignetundersøgelsens tekstfilerer, de faglige dagbøger og evalueringsskemaernes svar på åbne spørgsmål - er gennemlæst flere gange med de opstillede fokuspunkter og temaerne for ”kameraerne” i baghovedet. I denne arbejdsproces skrev jeg tematiserede arbejdsnoter med henvisninger. Udover kameraernes temaer bestræbte jeg mig på at bevare et åbent blik for uventede eller overraskende udsagn eller hændelser, der ligeledes blev noteret. Transskriberingerne er ligeledes blevet gennemlæst med ”kameraernes” fokuspunkter i baghovedet og med åbenhed for uventede udsagn og ledsaget af tematiserede arbejdsnoter med henvisninger. Data fra evalueringsspørgeskemaerne er for de skalamæssige deles vedkommende blevet talt sammen og opstillet i tabelform samt beskrevet. Dokumenterne er ligeledes blevet gennemlæst og der er foretaget arbejdsnoter. I det indledende litteraturstudie er de udvalgte tekster blevet kondenseret, kommenteret og krediteret (Dahler-Larsen, 2001) i arbejdspapirer.

Den fortsatte analyseproces

I forlængelse af de første bearbejdnings havde jeg en stor mængde af arbejdsnotater og arbejdsrapporter. Den fortsatte fortolkning af materialet fulgte mine to udfærdigede analysestrategier. Jeg samlede materialet, der skulle anvendes til analysestrategi I's to faser med hver sine tre dimensioner samt samlede materialet til hvert af de tre momenter i analysestrategi II. Derpå arbejdede jeg med hver af de fem derved fremkomne bunker af data hver for sig i rækkefølge. Materialet blev gennemlæst, tematiseret og kategoriseret på baggrund af ”kameraerne” og et blik for det uventede. Jeg arbejdede her med farvemarkeringer for at adskille i temaer og kategorier og udarbejdede nye arbejdsrapporter. De tematiserede og kategoriserede arbejdsrapporter blev derpå igen gennemlæst og jeg arbejdede med fortolkninger over flere omgange. Fortolkningsarbejdet bestod i at arbejde med abduktion som beskrevet i relation til kritisk realisme. Først fortog jeg en forsøgsvis fortolkning af data, derpå satte jeg den i relation til teori, der kunne belyse og uddybe fortolkningen og derpå rekontekstualiserede jeg fortolkningen til dens sammenhæng med en ny forståelse af sammenhængen. Her har jeg løbende overvejet tolkninger med deltagerne i ambassadørgruppen samt på statusværkstederne, som har ført til justeringer af mine fortolkninger, hvilket jeg belyser i kapitel 10 i afsnittet om samarbejdet mellem forsker og øvrige deltagere.

I relation til analysestrategi I arbejdede jeg først med de tre dimensioner i strategiens første fase i en gensidigvekselvirkning mellem mit materiale fra felten fra projektets begyndelse og materialet fra det indledende litteraturstudie samt kilder i relation til socialforvaltningsarbejde i landet, derpå med de tre dimensioner i strategiens anden fase med materiale fra felten fra forløb og afslutning ligeledes i en vekselvirkning med materiale fra indsamlede dokumenter om blandt andet ministerielle initiativer, politiske hændelser og forskning i relation til socialt arbejde med udsatte børn og familier under forløbet.

I relation til analysestrategi II arbejdede jeg med dens tre momenter i rækkefølge. Jeg analyserede ved hjælp af arbejde med abduktion materiale knyttet til hvert moment i relation til de opstillede temaer i analysestrategi II og sammenholdt derpå fortolkningerne med forskningsmæssige og teoretiske bidrag. Desuden foretog jeg afslutningsvis et arbejde med at identificere de betydningsfulde generative mekanismer på baggrund af analysen af forløbet og gennem et arbejde med retroduktion, hvor jeg har anvendt kontrafaktisk tækning (Danermark m.fl., 2003) som en måde til at forstå, hvad det er, der karakteriserer den identificerede mekanisme. Det kan umiddelbart se ud som en meget velordnet arbejdsproces. Det har det ikke været. Der har været megen ”hiven sig i håret og klynk” undervejs, og adskillige gange er idéer til tolkninger kommet under en gåtur med hunden frem for foran skærmen. Men sådan er det nok.

Kvalitetsbedømmelse af forskning: Tilforladelighed

Efter den foregående gennemgang af de anvendte teknikker til datagenerering, datafastholdelse og bearbejdning vil jeg i det følgende afsnit vende mig mod diskussioner om forskningskvaliteter.

I relation til arbejdet med at analysere lod jeg mig inspirere af Dahler-Larsens overvejelser omkring det videnskabelige håndværk. Dahler-Larsen pointerer, at det er centralt for videnskaben, at den bygger på, at erkendelsen kan stilles til offentlig drøftelse og samtidig, at der er tale om stringens i det videnskabelige arbejde (Dahler-Larsen 2002). Begge ambitioner deler jeg. Som en måde til at sikre gennemskuelighed og fastholde stringens i kvalitativ datafremstilling foreslår Dahler-Larsen, at der arbejdes med displays og opstiller tre regler hertil: Autenticitetsreglen, inklusionsreglen og transparensreglen, som han vurderer, fremmer både forskerens og læserens erkendelse. De tre regler virker fornuftige i relation til at arbejde med intensive analyser, som her. Dog kan reglerne være vanskelige i relation til omfattende aktionsforskningsprojekter (Duus, 2003). Inklusionsreglen er særdeles vanskelig at efterleve set i lyset af dette projekts meget omfattende datagrundlag. Samtidig vil arbejdet, på trods af sin intensive tilgang, fokusere

mere på den samlede proces end på detailanalyser af enkelte dele af processen. Derfor er der i meget høj grad arbejdet med kondensering og koncentration af data. Displays og matricer kan på grund af datamaterialets store omfang ikke nødvendigvis sikre gennemskuelighed og overskuelighed. For eksempel udarbejdede jeg et display med data fra fokusgruppeinterviews, hvor udsagn blev kondenseret og fulgt af data i sin oprindelige form. Dette display fylder 59 sider og er mildest talt ikke specielt overskueligt. Jeg valgte derpå at arbejde med dette displays og øvrige kondenseringer som arbejds papirer, hvorfor der i selve afhandlingen alene vil fremgå kondenserede data samt eksempler på autentiske data. Transparensreglen kan ligeledes være vanskelig at følge fuldt ud i aktionsforskning da aktionsforskerens handlinger også udgør centrale data. Da denne hele tiden udsættes for overraskelser fra den konstant skiftende praksis, må aktionsforskeren konstant agere, hvilket kan være vanskeligt at gøre gennemskueligt, da flere handlinger affødes af nuet frem for af bevidste overvejelser, og dermed heller ikke kan gøres transparente (Duus, 2003). Dog kan de handlinger, der kan iagttages fra aktionsforskerens side selvfølgelig medtages. I arbejdet med udformning kategorier og kondenseringer kan der tilstræbes transparens.

De her fremhævede tre regler anser jeg for værdifulde håndværksmæssige greb, som dog måske bedst fungerer i forhold til mindre omfattende og mere velordnede forskningsprojekter end et omfattende, langvarigt og ”uordentligt” projekt med et mylder af forskelligartede data, hvorfor jeg konkluderede, at jeg ikke kan leve op til dem. Det kan betragtes som en metodisk svaghed. Jeg fravælger dog at følge disse regler, da de i dette tilfælde ville medføre øget uoverskuelighed, netop fordi langt flere mellemregninger ville være med.

Om sikring af kvalitet i forskningsprocessen

Kvalitetsbedømmelse af forskning, dens gennemførelse og resultater afhænger af, hvilket perspektiv denne forskning er rundet af og bedømmes efter. Aktionsforskningstilgangenes anvendelse af kvalitetskriterier svinger fra at overtage de traditionelle samfundsvidenskabelige kvalitetskriterier – fra den positivistiske forskning over den mere hermeneutisk orienterede forskning – til en opstilling af (supplerende) kvalitetskriterier med fokus på forandring og forandringens relation til målet på baggrund af perspektiverne i den valgte tilgang eller til ikke at forholde sig til spørgsmål om forskningens validitet (Eikeland, 2006). Eksempelvis kobler Duus de tre regler opstillet af Dahler-Larsen: autenticitet, transparens og inklusion med sit projekts centrale spørgsmål og dimensionerne i Reason og Bradburys model for PAR og kvalitetskriterierne heri (Duus, 2003). I det følgende afsnit vil jeg først fokusere på diskussioner om relevante kvalitetskriterier i

kvalitativ forskning, der kan paralleliseres til intensive tilgange som kritisk realisme vælger at benytte som begreb, dernæst på kvalitetskriterier i relation til aktionsforskning, og overvejelser af kvalitetskriterier ud fra et kritisk realistisk perspektiv for derpå at opstille relevante kvalitetskriterier for dette aktionsforskningsprojekt.

Kvalitetskriterier i kvalitativ forskning

Kvalitet i relation til videnskabelig viden handler om troværdighed. Kan man have tiltro til den (de) vurdering (er), som den videnskabelige aktivitet resulterer i? I samfundsvidenskaberne har man diskuteret, hvilke begreber, der er relevante som kvalitetskriterier for mere kvalitativt orienterede undersøgelser. Nogle overtager de traditionelle kvalitetskriterier fra den kvantitative positivistisk orienterede forskning: Validitet og reliabilitet. Validitet eller gyldighed fokuserer på ” i hvilket omfang svaret belyser spørgsmålet”, og Reliabilitet eller pålidelighed fokuserer på, ”om indsamlingsmetoden var veldefineret, eller om man bagefter faktisk ikke kan være sikker på, hvad man fik at vide” (Olsen og Pedersen, 1999:190). Validitet i positivistisk orienteret forskning bliver ofte populært forkortet til ” måler vi det, vi siger vi måler”, medens reliabilitet vedrører, hvorvidt metoderne i undersøgelsen er veldefinerede og derfor principielt kan eftergøres af andre forskere. Kvalitetskriterierne validitet og reliabilitet fremhæves ifølge Justesen og Mik-Meyer i også mange traditionelle lærebøger med fokus på kvalitative metoder til trods for, at kravet om reliabilitet står i modsætning til de tilfældigheder, som kvalitative undersøgelser ofte møder. Ligesom validitetsbegrebet ændrer betydning alt efter, hvilken forskningstradition eller forskningsperspektiv, forskningsprojektet knytter an til (Justesen og Mik-Meyer, 2010). Olsen påviser, at disse begreber anvendes med vidt forskellige implikationer, da begreberne er fleksible og fortolkningsmulighederne mangfoldige (Olsen, 2002). Nogle forskere fastholder brugen af disse begreber, andre nuancerer eller omdefinerer deres indhold, og atter andre forkaster dem helt og opstiller helt andre kvalitetskriterier (Justesen og Mik-Meyer, 2010).

Blandt forfattere som afviser de traditionelle begreber for kvalitetsbedømmelse i sin positivistiske forståelse som værende relevant for kvalitativ orienteret forskning nævnes ofte Lincoln og Guba. Lincoln og Guba fremhæver, at den positivistiske forsknings kvalitetsbedømmelse med validitet og reliabilitet må erstattes med et kriterium om **Trustworthiness eller tilforladelighed**¹⁹¹ (Olsen, 2002, Lincoln og Guba, 1985), der kendetegnes ved følgende fire aspekter:

” 1. **Credibility** (*adequate and believable representations of the constructions of reality studied*)

¹⁹¹ Trustworthiness – som jeg vælger at oversætte med tilforladelighed frem for troværdighed for at skelne det fra et af Lincoln og Gubas aspekter: credibility, der kan oversættes med troværdighed.

2. **Transferability** (extent to which working hypotheses can also be employed in other contexts, based on an assessment of similarity between the two contexts)

3. **Dependability** (extent to which interpretation was constructed in a way which avoids instability other than the inherent instability of a social phenomenon)

4. **Confirmability** (ability to trace a researcher's construction of an interpretation by following the data and other records kept)" (Lincoln and Guba, 1985 - her citeret efter Wallendorf and Belk, 1989:71).

Disse fire kan oversættes til 1. Troværdighed, 2. Overførbarhed, 3. Tillidsvækkende - pålidelighed¹⁹² og 4. Bekræftbarhed.(jf. Vinterberg og Axelsen, 1964 samt Sykes (ed)1976).

Thagaard har ligeledes fremsat andre kvalitetskriterier end de traditionelle fra den positivistisk orienterede forskning og foreslår troværdighed, bekræftbarhed og overførbarhed (Thagaard, 2003). Disse ligger meget tæt op ad Lincoln og Gubas uden dog at Thagaard angiver disse (eller andre) som kilde¹⁹³. Desuden udvider Thagaard tilsyneladende kravet om bekræftbarhed mere end Guba og Lincoln, som alene forholder sig til, at forskerens vurderinger skal kunne bekræftes på baggrund af det til rådighed stående materiale, medens Thagaard (2003)inddrager også andre studier som vurderingsgrundlag, hvilket i nogle tilfælde kan umuliggøre en bekræftelse, såfremt forskeren har bevæget sig ind på nye problemstillinger, nye områder.

Olsen peger på, at på trods af diskussioner og uenigheder om kvalitetskriterier kan mange dog enes om, at et krav om analytisk transparens, at alle metodologiske valg og procedurer er tydeliggjort, udgør en væsentlig fordring. Olsen diskuterer følgende kvalitetskriterier: Håndværksmæssig validering, Kommunikativ validering og Pragmatisk validering. Olsen anbefaler håndværksmæssig (den primære) og kommunikativ validering som kriterier og afstår fra pragmatisk validering (Olsen, 2002).

Dahler-Larsen diskuterer forskellige mulige kvalitetskriterier for kvalitativt orienteret forskning og anbefaler følgende kriterier: Håndværksmæssig validitet som "overkriterium" med tre "underkriterier", der alle vil blive fremmet af / fremmer håndværksmæssig validitet: kommunikativ validitet, transparens og det heuristiske kriterium (har undersøgelsen produceret ny viden, nye indsigter, nye perspektiver?) (Dahler-Larsen, 2002).

Af Dahler-Larsens anbefalede kvalitetskriterier kan kriteriet om håndværksmæssig validitet og transparens paralleliseres til Thagaards – og Lincoln og Gubas – kriterier om troværdighed og pålidelighed/tillidsvækkende. Olsens og Dahler-

¹⁹² Her anvendes ordet pålidelighed i min oversættelse, selvom det indgår i de traditionelle positivistiske begreber, som netop søges erstattet med andre. "Dependable a. That may be relied on; hence dependability"(Sykes (ed.) 1976:275). Jeg vil vægte ordet tillidsvækkende.

¹⁹³ Der er ingen kildehenvisninger, hvor Thagaard (2003) første gang introducerer disse begreber på s. 169-170. Siden uddybes behandlingen af begreberne s. 178-188, og her refereres der udover til Kvale, (1997) også til Seale, Clive (1999) The Quality of Quality Research. London. Sage.

Larsens kriterium om kommunikativ validitet ses ikke at være dækket i Thagaards /Lincoln og Gubas udgave; medens omvendt Thagaard/ Lincoln og Gubas kriterium om bekræftbarhed og overførbarehed ikke figurerer i Dahler-Larsens og Olsens kriterier. Ligesom Dahler-Larsens heuristiske kriterium ses ikke at være dækket i de øvrige kriterier. De kriterier, som udelades forekommer mig væsentlige at få med, hvorfor det kan være oplagt at kombinere disse kriterier. Hverken Dahler-Larsen eller Olsen anbefaler et kriterium om pragmatisk validitet. Et sådant kriterium er ifølge Dahler-Larsen et fremmedelement i videnskabeligt arbejde (Dahler-Larsen, 2002).

Denne opfattelse står i skarp modsætning til opfattelsen hos en anden, noget tidligere skribent, der ligeledes har opstillet alternative kvalitetskriterier. Enderud forkastede de traditionelle kvalitetsbegreber som uanvendelige i relation til teoriudviklende og handlingsorienteret forskning, og opstiller i stedet følgende kvalitetskriterier: 1 Forskerrelevans-kriterier (nyhedsværdi, forståelsværdi, og teori eller kundskabsudviklingsværdi) Og 2 Aktørrelevans-kriterier, herunder Praksisværdi (Enderud, 1979: 36-37). Enderuds forskerrelevans-kriterier kan samlet set sidestilles med Dahler-Larsens heuristiske kriterium, som hos Enderud nuanceres i relation til forskellige aspekter af viden. At Enderud netop modsat Dahler-Larsen vægter forskningens praksisværdi som et væsentligt kvalitetskriterium hænger formentlig sammen med, at Enderud arbejder med forskning, der definerer sig selv som handlingsorienteret forskning, hvorfor nytteværdien naturligt vil være en væsentlig parameter. Dette gør sig også gældende i relation til aktionsforskningstilgange, som vil blive behandlet i det efterfølgende.

Kvalitetskriterier i aktionsforskning

I aktionsforskning er en væsentlig kvalitet i mange aktionsforskningstilgange forandringer af/i praksis. Pålshaugen fremhæver, at der må ske nyudvikling af både viden og praksis (Pålshaugen 1996). Tilsvarende peger Launsø og Rieper på, at kvalitetskriterierne i den handlingsrettede forskningstype¹⁹⁴ udgøres af kriterierne: Gyldighed (Læring og ønskede forandringer?)(Launsø og Rieper, 2005:36). Hermed lægger kvalitetskriterierne i aktionsforskning ifølge Launsø og Rieper sig op ad dels et generelt overordnet validitetskriterium, dels et kriterium om forandring. Og ydermere, at denne forandring skal gå i en bestemt retning, spørgsmålet er hvem, der kan afgøre hvilken retning, der er den rigtige? (ibid.). Tilsvarende fremhæver Tofteng og Husted som et validitetskriterium, at

¹⁹⁴ Launsø og Rieper inddeler samfundsforskning i fire forskellige forskningstyper, der skal forstås som idealtypiske og ”hører til på et abstraktionsniveau, der er placeret under det videnskabsteoretiske niveau, men over niveauet for dataindsamlingsmetoder, analyse og fortolkning” (Launsø og Rieper, 2005:12). De fremhæver følgende 4 forskningstyper. Den beskrivende, den forklarende, den forstående og den handlingsrettede, hvor den handlingsrettede forskningstype omfatter aktionsforskning og forskellige former for formativ evaluering (ibid.).

aktionsforskningsprocessen og dens resultater fører til – eller har potentialer for at føre til - nye diskussioner eller nye eksperimenter (Tofteng og Husted, 2006). Reason and Bradbury beskæftiger sig også med spørgsmålet om kvalitet i aktionsforskning og opstiller i relation til deres illustration af aktionsforskningens fem hovedkendetegn, jf. kapitel 4 om aktionsforskning fem spørgsmål i relation til kvalitet: 1. Emergen og vedvarende konsekvens, 2. Resultat og praksis, 3. Flere vidensformer, 4. Relationel praksis – demokratiudvikling, 5. Adressering af betydningsfulde spørgsmål og værdier (Reason and Bradbury, 2006:12). På trods af, at dette aktionsforskningsprojekt ikke baserer sig på et partcipatorisk verdenssyn i Reason og Bradbury's forstand forekommer dele af deres kvalitetskriterier også meget relevante i relation til dette projekt, særlig kravet om adressering af betydningsfulde spørgsmål.

Disse kvalitetskriterier fremstår som væsentlige for et aktionsforskningsprojekt.. Dog må de suppleres med andre kriterier, da de alene forholder sig til resultaterne af projektet, den indholdsmæssige og handlingsmæssige side af aktionsforskningsprojektet, og ikke til ”produktionen” af disse resultater, den håndværksmæssige side af forskningsprocessen. Dette gælder både kriterierne hos Reason and Bradbury, hos Launsø og Rieper samt Tofteng og Husted. Om kvaliteter i relation til produktionen af forskningen er der måske ikke sædvanligvis skrevet så meget i litteratur om aktionsforskning¹⁹⁵. For eksempel anfører repræsentanter for den pragmatiske aktionsforskning, at aktionsforskning:

”is not ”soft” or ”qualitative” research. It is multi-method research, and its validity is tested in action” (Greenwood and Levin, 2007:53) and “The credibility-validity of AR knowledge is measured according to whether actions that arise from it solve problems (workability) and increase participants` control over their own situations” (ibid.: 63).

Uagtet, at der er tale om en mangfoldighed af metoder og en trækken på både intensive og ekstensive tilgange, og at de handlingsmæssige resultater også må anses for centrale i bedømmelsen af kvalitet i aktionsforskning, vurderer jeg, at der er behov for, at aktionsforskning også forholder sig selvkritisk til sine “produktionsbetingelser” og arbejder med kriterier for dens kvalitet og ikke alene lader denne bedømme i handling.

Læssø fremhæver tilsvarende i en artikelsamling, der fokuserer på kritisk handlingsorienteret forskning¹⁹⁶, at der må advares mod at underkende betydningen af kvalitet i det videnskabelige arbejde. Ifølge Læssøe indskrænker diskussionerne sig ofte til

¹⁹⁵ Dog indgår der et kapitel om validitet i aktionsforskning i en kommende udgivelse (efterår 2012) om aktionsforskning, hvortil deltagere i Dansk Aktionsforskningsnetværk er bidragsydere.

¹⁹⁶ De forskningsprojekter, der bidrager til artikelsamlingen, udgør udviklinger videre på den fagligt ressourceopbyggende tradition, hvoraf nogle udvikler sig mere mod dialogtraditionen. En del af de bidragydende projekter, herunder den anvendte artikel om forfatterens projekt, vurderes af forfatterne, i den afsluttende erfaringsopsamling som værende i slægtskab med den kulturradikale aktionsforskning, det vil sige den kritiske hovedstrømning af aktionsforskning (Læssøe og Rasmussen, 1992).

refleksioner over relationerne mellem forskere og øvrige deltagere, medens spørgsmål om vidensproduktionen og troværdighed får væsentligt mindre opmærksomhed. Læssøe opstiller derpå 4 kriterier, der kan anvendes til at vurdere en forsknings troværdighed:

"1. Eksplicitet, 2. Konsistens, 3. Gennemsigtighed: 4 Gyldighed (Læssøe, 1992). Kriterierne om eksplicitet, konsistens og gennemsigtighed gør det muligt at overveje: "(...)giver det foreliggende materiale og tolkningen af det udtryk af at være gennemlevet, gennemtænkt og gennembearbejdet(...)og får vi fortalt en historie, som vi ikke kendte i forvejen?" (Enderud, 1979 - efter Læssøe og Rasmussen, 1992:283).

Kvalitetskriterier der forekommer meget relevante.

Karlsen anser det for væsentligt at skelne analytisk mellem forsknings- og forandringsproces, og at aktionsforskere styrker deres metodologiske kompetencer samt udvikler designs, som imødekommer begge mål for begge processer. Aktionsforskning må vende dets svagheder i relation til de traditionelle krav om validitet til dets styrke.

"Thus means utilizing the special characteristics of action research for purposes of validity" (Karlsen, 1991:155).

Dette vurderer Karlsen i modsætning til Olsen og Dahler-Larsen kan ske gennem at arbejde med pragmatisk validering, samtidig fremhæves betydningen af at anerkende, at aktionsforskningsprocesser er en del af fortløbende cyklusser, hvilket harmonerer med tankegangen i kritisk realisme, og endelig anbefales en anvendelse af konsensus validering, af andre benævnt respondentvalidering (Dahler-Larsen, 2002) eller deltagervalidering (Duus, 2003) samt en form for ekstern validering og konfrontation med "djævlens advokater", der kan stille kritiske spørgsmål fra en udefra position (Karlsen, 1991). Overvejelser, der alle forekommer meget relevante i relation til et aktionsforskningsprojekt.

Fra Argyris og Schöns sammenligning mellem PAR (Whyte, Greenwood og Lazes) og Actions Science kan der udtrækkes et meget væsentligt kvalitetskriterium: Tydeliggørelse af forskerens handlinger, således at deres indflydelse kan medtænkes i analysen (Argyris and Schön, 1991). Toulmin rejser spørgsmålet, om ikke en hermeneutiske mistanke bør afbalanceres af en hermeneutisk selvtvivl, da alle altid vil være biased og peger på, at det er afgørende som (aktions)forsker at kunne håndtere sin egen bias. Den værdimæssige fundering af aktionsforskningsprojektet må derfor være bevidst og åbent formuleret (Toulmin, 1996). Dette kvalitetskrav om åbenhed om de tilgrundliggende værdier finder jeg meget væsentligt, og ser kravet i sammenhæng med dette projekts tilslutning til en kritisk normativ position, jf. kapitel 2.

Kvalitetskriterier i relation til kritisk realisme

Da dette aktionsforskningsprojekt er funderet i et kritisk realistisk perspektiv må kvalitetskriterierne, der skal danne afsæt for bedømmelse af dets tilforladelighed, ligeledes være i overensstemmelse med dette perspektiv. Desværre er det kun i meget begrænset

omfang lykkedes mig at finde kritisk realistiske værker, der har forholdt sig til at diskutere op ad forskningsmæssige kvalitetskriterier¹⁹⁷.

Enkelte bidrag fører dog en sådan diskussion. Blom og Morén diskuterer kort validitet og reliabilitet i relation til præsentationen af en konkret undersøgelse i et kritisk realistisk perspektiv, og tilslutter sig en forståelse af, at en traditionel forståelse af reliabilitet bør undgås til fordel for begreber om nøjagtighed i gennemførelsen af både de praktiske og tankemæssige processer. I relation til validitet må spørgsmålet være, hvorvidt resultater og vurderinger har gyldighed for den sociale indsats, og her anvendes respondentvalidering. Endvidere peges der på, at både andre praktikere indenfor socialt arbejde såvel som kollegaer har givet kvalificeret modspil (Blom og Morén, 2007), noget der må kunne sammenlignes ved ekstern validering eller djævlens advokater jf. Karlsens kriterium i relation til aktionsforskning. Assiter beskæftiger sig med validering af viden og peger ud fra et feministisk og kritisk realistisk perspektiv på betydningen af flere perspektiver for at opnå valid viden (2001). Ifølge Andersen udgør kritisk realisme snarere en videnskabsteoretisk position frem for en socialvidenskabelig metodologi, hvorfor der ikke ses mange skribenter, der diskuterer validitet. Validitet kan betragtes som et primært positivistisk orienteret begreb, da validitetsbegrebet bygger på en antagelse om genspejling af virkeligheden. At empirien kan bekræfte en sandhed. Dette vil man i en kritisk realistisk forståelse afvise, idet virkeligheden forstås med dybde lag, der ikke kan opfattes empirisk, men som må fremanalyseres. Det bliver hermed et spørgsmål om epistemologi (Andersen, 2012). Da jeg finder, at forskning i lighed med socialt arbejde må bedrives på en måde, så det forskningsmæssige håndværk er i orden vælger jeg at redegøre for, hvad jeg i et kritisk realistisk perspektiv vil anse for at være centrale kvalitetskriterier. Her vælger at tage afsæt i Lincoln og Gubas begreb om tilforlidelighed(1985). Lincoln og Guba beskrives af Titchen og Manley (2006) som konstruktivistisk orienterede, hvilket epistemologisk set er i overensstemmelse med kritisk realismes erkendelsesmæssige relativisme vedrørende den transitive dimension. Dog må bedømmelsen af forskningens kvalitet også tage hensyn til, at kritisk realisme er baseret på en realistisk ontologi, en realisme i den intransitive dimension, hvorfor det er muligt at se foranderlig viden om uforanderlige objekter (Warner, 1993), og der må udvikles viden om virkelighedens intransitive dimensioner. Endvidere må der også tages højde for, at der er tale om en bedømmende rationalitet (Archer et al 1998), idet forskellige teoretikere kan beskrive verdens fænomener

¹⁹⁷ Udover at jeg selv har ledt i den litteratur om kritisk realisme, som jeg har benyttet mig af, herunder også Hartwig, Mervyn (ed.) (2007) Dictionary of critical realism. Oxon. Routledge, har min bivejleder Svend Aage Andersen også ledt i sin righoldige beholdning af kritisk realistisk litteratur uden at lykkedes med at finde kritiske realistiske skribenter, der eksplicit og udfoldet diskuterer kvalitetskriterier, hvorpå han udfærdigede et notat om kritisk realisme og validitet (Andersen, 2012, upubliceret).

forskelligt, hvor nogle teorier ifølge Bhaskar vil dække bedre end andre, og derfor må foretrækkes af kognitive, politiske og/ eller moralske grunde (Bhaskar, 2002), hvilket netop er begrundet i kritisk realismes skelnen mellem videnskabens intransitive og transitive objekter.

I lighed med, at der i relation til overordnede kvalitetskriterier til aktionsforskning spørges efter, hvorvidt der er indtrådt forandringer og samtidig udviklet viden, må et overordnet kvalitetskriterium i overensstemmelse med kritisk realismes ontologiske grundlag fokusere på, hvorvidt der er udviklet viden om betydningsfulde generative mekanismer og kontekstuelle betingelser, idet videnskaben opgave ifølge Bhaskar er:

”the production of the knowledge of those enduring and continually active mechanism of nature that produce the phenomena of our world” Bhaskar, 1998 b: 35).

Desuden må ifølge Bhaskar enhver fortolkning ledsages af overvejelser over, hvordan denne fortolkning, denne mening, blev produceret (Bhaskar, 1998c), hvorfra jeg vil udtrække en tilslutning til et kriterium om gennemskuelighed. Her vil jeg anse også andre diskussioner om kvalitetskriterier indenfor samfundsvidenskabelige aktiviteter som havende relevans. Sayer skelner som fremhævet mellem ekstensive og intensive tilgange. Den intensive tilgang starter med individerne og fokuserer på kausale kræfter i specifikke eller et fåtal af tilfælde i lighed med kvalitative undersøgelser (Sayer, 2000, Andersen, 2007). Jeg vil på den baggrund vurdere, at det også er relevant at inkorporere diskussioner om kvalitetskriterier i relation til videnskabelig ”håndværksmæssighed” fra diskussionerne om kvalitative analyser til kvalitetskriterier for intensive analyser funderet i et kritisk realistisk perspektiv, hvor det kritiske realistiske perspektiv danner ”hovedrammen”.

Da kritisk realisme anser videnskaben som normativt funderet og har som formål at bidrage til at udvikle grundlag for kritik og forandring (Bhaskar, 1998c), skønner jeg, at det også vil være i overensstemmelse med en kritisk realistisk forståelse at fremhæve et kvalitetskrav i lighed med Toulmin (1996) om, at forskeren må gøre denne normativitet klart samt reflektere over håndteringen af sin normativitet og dens mulige betydning.

Kvalitetskriterier i dette kritiske realistiske aktionsforskningsprojekt

På baggrund af de foregående redegørelser om kvalitetsbedømmelse af forskning vil jeg i det følgende opstille kvalitetskriterier, der forekommer relevante i relation til et kritisk realistisk aktionsforskningsprojekt. Dette sker ved, at jeg tager afsæt i de overordnede formål med forskning i både aktionsforskning og kritisk realisme og opstiller indholdsmæssige kvalitetsparametre, og tilføjer disse en række af de fremhævede kvalitetskriterier for kvalitativ forskning, der kan udgøre grundlaget for forskningsmæssig

håndværksmæssighed samt fremme, at den gennemførte forskningsproces kan forstås som tilforladelig (Lincoln og Guba, 1985).

Kvalitetskriterierne udgøres af følgende:

Indholdsmæssige kriterier:

Adressering af betydningsfulde spørgsmål og værdier. Har aktionsforskningsprojektet beskæftiget sig med en væsentlig problemstilling? Udgør kvalificering af socialfaglige vurderinger et praksisproblem?/ Gør manglende socialpolitisk ageren? (Reason and Bradbury, 2006).

Med afsæt i aktionsforsknings dobbelte formål om nyudvikling både i relation til forskning og handling samt kritisk realismes formål med videnskab, er der tale om både et pragmatisk og et heuristisk kriterium med mit ordvalg:

Forandring: Skabes der forandring – og er den i en ønsket retning – sker der ændringer i relation til at kvalificere socialfaglige vurderinger og øget socialpolitisk aktørskab? (Launsø og Rieper, 2005)(ihukommende, at dette udgør et moment i en række af fortløbende cyklusser og spørgsmålet om vedvarende konsekvens (Duus, 2003)).

Vidensudvikling: Udvikles der viden og af hvilken karakter(nyhedsværdi, forståelsesværdi og /eller teori- eller kundskabsudviklingsværdi?)(Pålshaugen1996, Enderud, 1979) Udvikles der viden om generative mekanismer og kontekstbetingelser? (Bhaskar, 1998c). Herunder er der ved eventuelle konkurrerende forklaringsmuligheder da valgt den forklaring – den teori – der giver den mest dækkende forklaring? (Andersen, 2007)

Den værdimæssige fundering af aktionsforskningsprojektet er bevidst og åbent formuleret. Forekommer projektets normative fundering klart kommunikeret? (Toulmin, 1996).

Kriterier i relation til det videnskabelige håndværk: Tilforladelighed (Lincoln og Guba, 1985) Disse kriterier handler om ”*kyndighed i håndtering af metoder/teknikker i relation til datamaterialet. Er det forsvarligt gennemført?* ” (Dahler-Larsen, 2002:79). Det overordnede tilforladelighedskriterium kan udmøntes i følgende aspekter:

Fremstillingsmæssig konsistens: Er der en logisk sammenhæng mellem problemstilling og empirisk metode, og mellem empirimaterialet og analysemetoden. Kan der overordnet ses en sammenhæng gennem tilrettelæggelse, gennemførelse og afrapportering? (Læssøe, 1992).

Gennemsigtighed: Er de metodemæssige fremgangsmåder og valg fremlagt tydeligt? (Læssøe, 1992). Er forskerens handlinger tydeliggjorte, således at deres indflydelse kan medtænkes i analysen samt spørgsmål om integritet (Argyris og Schön, 1991, Toulmin, 1996, Hugman, 2010).

Bekræftbarhed¹⁹⁸: Kan forskerens analyse og fortolkning bekræftes gennem de tilgrundliggende data? (Lincoln and Guba, 1985).

Overførbarhed¹⁹⁹,

I en intensiv tilgang er der interesse for, hvorvidt resultaterne kan overføres til andre sociale kontekster af samme art (Olsen, 2002). Overførbarhed af resultater diskuteres i relation til de konkrete aktuelle kontekstuelle betingelser i forhold til tilsvarende kontekstuelle betingelser – og i relation til de iagttagede virksomme generative mekanismer. Her kan der fokuseres på almengørelse ud fra enkelttilfælde - muligheds almengørelse (Mørck, 1995). Tilsvarende har Tofteng og Husted valgt at arbejde med begrebet: Det fælles tredje som afsæt for almengørelse på baggrund af lokale aktionsforskningsprojekter (2006). Lincoln og Guba tilbyder her en tillokkende løsning:

¹⁹⁸ Bekræftbarhed: 4. Confirmability (ability to trace a researcher's construction of an interpretation by following the data and other records kept)” (Lincoln and Guba, 1985, op.cit.).

¹⁹⁹ Transferability (extent to which working hypotheses can also be employed in other contexts, based on an assessment of similarity between the two contexts) (Lincoln and Guba, 1985, op.cit.).

Det må være modtageren, der på baggrund af refleksioner over sine kontekstuelle forhold overvejer, hvorledes de pågældende resultater kan overføres til modtagerens kontekst. Dette forudsætter, at afsenderen redegør grundigt for sine kontekstuelle betingelser (1985). Dog kan det med en kritisk normativ fundering være påkrævet at overveje det almene i det særegne, da netop det særegne kan uddybe kundskaberne om det almene (Hjort, 1975), og da det almene udgør det afsæt, der gør fælles kritiske overvejelser mulige. Kritisk normativ forskning forudsætter en fælles kritisk horisont (Olsén, Nielsen and Nielsen, 2003), og forskning må bidrage til at udvikle denne fælles kritiske horisont (jf. Bhaskar 1998c). Overførbarhed må da kunne bestå i, at forskningsprocessen fremstilles så gennemskuelig så muligt, således at "modtageren" får så gode betingelser som muligt for at vurdere, hvorvidt forskningens transitive udtryk kan bibringe uddybende forståelser af intransitive fænomener hos "modtageren". Desuden må "afsenderen" bestræbe sig på at vurdere, hvor dækkende det transitive udtryk kan være for de intransitive fænomener, den udviklede viden belyser.

De her opstillede kvalitetskriterier vil jeg vende tilbage til i kapitel 13 efter analysen med henblik på at bedømme kvaliteten af den gennemførte forskning, således at denne kvalitetsbedømmelse kan indgå som et grundlag for at vurdere, hvilke konklusioner jeg kan tillade mig at drage i relation til de opstillede forskningsspørgsmål. Jeg vil i det følgende udfolde et spørgsmål i relation til kvalitetskriterier, nemlig respondentvalidering.

Respondentvalidering og praksiskredse

En måde at udfordre sin forsknings kvalitet på kan være at arbejde med kommunikativ validitet. Kan undersøgelsen holde til en efterprøvende dialog? (Kvale, 1997). Kan resultaterne følges, og er de meningsfulde for andre end forskeren? Er der udenforstående, der har påtaget sig rollen som "djævlens advokater"? Dette kan prøves gennem arbejde med respondentvalidering, hvorved forstås,

"at analysen – eller dele af den – præsenteres for de personer, der har bidraget til det empiriske materiale, fx gennem interview, og at interviewpersonerne er med til at validere analysens resultater" (Justesen og Mik-Meyer, 2010:47).

Interviewpersonerne bliver her bedt om at tilkendegive, hvorvidt de kan genkende sig selv i analysen af deres udsagn (ibid.) på baggrund af et ideal om, at tolkningen skal være betydningsdækkende. Respondentvalidering kan imidlertid ifølge Dahler-Larsen rumme nogle vanskeligheder for forskeren, såfremt informanterne ikke vil stå ved, det de har sagt. Dahler-Larsen fremhæver, at informanterne alene kan forventes at forholde sig til egne førstehåndskonstruktioner ikke til en teoretisk andenordenstolkning (Dahler-Larsen, 2002). Dette synspunkt på involvering af – her respondenter/ interviewpersoner – er i modsætning til en række aktionsforskningstilganges krav om involvering af deltagerne også i fortolknings- og forskningsarbejdet. Og ikke blot i modsætning til aktionsforskning, men også for eksempel i modsætning til idealer i kritisk teoretisk funderet forskning, der i lighed med aktionsforskning rummer en demokratisk orientering, der ikke alene handler om udformning af forskningsspørgsmål og aftaleindgåelse, men også om, hvem der deltager i forskningsprocessen. Inden for en kritisk teoretisk tradition, er det

”et centralt princip, at man formulerer sine teorier i ”dialog” med såvel de berørte personer og den beskrevne/ analyserede virkelighed som de eksisterende teorier om disse/ denne” (Elling, 2004:208).

Dette princip er også kendetegnende for de kritiske grene af aktionsforskning.

I relation til kommunikativ validitet redegør Dahler-Larsen endvidere for, at kommunikativ validitet kan tilgodeses gennem drøftelser i det videnskabelige fællesskab, som deler de samme forudsætninger, som undersøgelsen baserer sig på teoretisk og metodisk med fokus på, om resultaterne kan følges ud fra de rådende præmisser (Dahler-Larsen, 2002). Et aktionsforskningsprojekt kan arbejde med begge betydninger af kommunikativ validitet samt udvide betydningen af kommunikativ validitet gennem et aktivt arbejde med tre praksiskredse, der spiller sammen.

- Den første praksiskreds udgøres af ”projektets *primære erfaringsammenhæng (...)* identisk med den *praksissammenhæng, hvor det empiriske materiale (...)* er blevet produceret” (Nielsen, Nielsen og Olsén, 1999: 48). Også her foretages der fortolkninger af forløb og resultater (ibid.).
- Den anden praksiskreds udgøres af forskeren/forskergruppen og dens forskningsmæssige ”bagland” (ibid.), og arbejdet her spejles tilbage til den første praksiskreds.
- Den tredje praksiskreds udgøres af de faktiske og mulige læsere og brugere af forskningsprojektet med fokus på de mulige læsninger, praktiske og videnskabelige inspirationer og resultater, som aktionsforskningsprojektet kan afføde (ibid.).

Der er således tale om en form for kommunikativ validering, men samtidig udvides denne til også at omfatte et egentligt medforskarskab, idet der ikke alene fokuseres på validering af forskerens fortolkninger, men også på fælles fortolkningspraksis i overensstemmelse med kritiske aktionsforskningstraditioner. I dette aktionsforskningsprojekt har jeg i forlængelse af dets fundering i en kritisk aktionsforskningstilgang valgt at gå ind i dette tilbud fra praksiskredse. Den første praksiskreds består af de deltagende praktikere i de to afdelinger samt mig som aktionsforsker. Praksiskredsens samarbejde blev foldet ud i de faglige refleksionsmøder og i de afholdte værksteder samt i ambassadørgrupperne. Den anden praksiskreds udgøres af mig som aktionsforsker og andre aktionsforskere/ forskere i socialt arbejde. Dens virksomhed foldes ud hjemme i mit studerekammer samt i de forskningsnetværk og de ph.d. kurser jeg har deltaget i. Fortolkninger af forløb og resultat er derpå tilgået deltagerne i den første praksiskreds til medfortolkning i ambassadørgrupperne og statusværkstederne. Den tredje praksiskreds blev inddraget på den fælles afsluttende konference, hvor deltagere fra de to første praksiskredse mødtes med andre med interesse i undervisning og forskning i socialt arbejde for at drøfte fortolkning af forløb og resultater samt perspektiver i relation til henholdsvis praksis, undervisning og forskning i socialt arbejde. Praksiskredse og afslutningskonferencen vender jeg tilbage til i kapitel 13 om kvalitetsbedømmelse og kapitel 15 om perspektiver.

Aktionsforskning og forskningsetiske overvejelser

I det følgende afsnit vil jeg fremtrække en række af de forskningsetiske overvejelser, der kan følge af en kritisk realistisk tilgang til aktionsforskning. En forståelse af etik i relation til forskning kan tage afsæt i denne overvejelse hos Hugman:

"Ethics (...) an aspect of research practice, locating (...) within social relationships, especially as these can be understood as constitutive of power dynamics such as the capacity of some people to affect the lives of many others" (Hugman2010:149).

Hugman opstiller en række dimensioner, der kan afføde etiske dilemmaer indenfor forskning i socialt arbejde, blandt disse kan nogle dimensioner være særligt interessante indenfor aktionsforskning, som spørgsmålet om: Ærlighed og integritet. Dette aspekt er inddraget dels i relation til tilforladelighed i aktionsforskningsprocessen²⁰⁰, dels i min analyse af min forvaltning af aktionsforskerrollen²⁰¹. Spørgsmål om eventuelle konfliktende interesser (Hugman, 2010) er interessant i et aktionsforskningsprojekt og vil blive behandlet i sammenhæng med spørgsmålet om kritisk orientering samt i analysen af Forløb og Resultat. Der vil i det følgende blive fokuseret på en række etiske overvejelser i relation til centrale elementer i aktionsforskning i form af følgende kvaliteter ved aktionsforskning:

- En demokratisk orientering
- En kritisk orientering
- Forskerens ageren og engagement
- Fælles læreprocesser

Disse kvaliteter kan afføde nogle etiske dilemmaer, der accentueres, når aktionsforskning fra de kritiske (og deltagende) grene møder den aktuelle virkelighed, som i dette projekt.

En demokratisk orientering

Aktionsforskning er i en række af sine perspektiver forbundet med en demokratisk ambition. Øget demokrati var en af bevæggrundene bag Lewins arbejde, jf. afsnittet om Lewin i kapitel 4 om aktionsforskning.

" aktionsforskningens epistemologi og etik [er]også, (...), gennemsyret af en egalitaristisk eller dehierarkiserende indstilling til selve forskningsaktiviteten, hvor den ofte ulige relation mellem forsker og udforsket på dialektisk vis søges udjævnet" (Jacobsen and Jørgensen, 2007: 197).

Ifølge Toulmin er det karakteristisk, at denne forskningsform eksperimenterer med demokratiske metoder og involverer aktører fra feltet som intellektuelle i produktionen af viden, og ikke kun som data forsyner.

"If we encourage all participants to enter the research on a footing of social equality, they may come up with insights or proposals we might not have arrived without them" (Toulmin, 1996: 224).

²⁰⁰ Jf. Afsnittet tidligere i dette kapitel.

²⁰¹ Jf. Afsnittet om aktionsforskerens handlinger i Aktionsforskningsprocessens moment: Forløbet i kapitel 10.

Aktionsforskning udgør derfor i mange af sine perspektiver ikke en forskning om mennesker, men sammen med mennesker (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Dette er ligeledes idealet for mig som aktionsforsker; men rådgivernes ”fulde” deltagelse har mødt nogle forskellige forhindringer: Udviklingen af forskningsspørgsmålene er foretaget af mig og ikke som et resultat af et fælles samarbejde herom, som idealet foreskriver. Dette har været en følge af, at projektet skulle være ret udførligt beskrevet, førend det blev godkendt som værende værd at støtte ressourcemæssigt, og derfor var længe undervejs. Jeg overvejede, men fravalgte at involvere praktikere i udarbejdelsen af projektforslaget/ansøgningen, dels under hensyntagen til deres arbejdspress, dels og især fordi, det kunne være at indgive dem falske forhåbninger, da jeg var meget usikker på, hvorvidt projektet ville blive godtaget. Der kan derfor i dette projekt ses en antagonisme mellem aktionsforskningstraditionens vægt på det ”ufærdige”(jf. Mathiesen,1992), og det ”færdige” i beskrivelsen af dette aktionsforskningsprojekt ved dets start.

I relation til forskningsspørgsmålet og målet med aktionsforskningsprojektet er det ligeledes et dilemma, hvem projektets resultater tilgodeser (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Er det alene til gavn for de lokale deltagere eller Socialrådgiveruddannelsen og VIA som sponsorer, eller er der også tale om en videre nytte af projektet og dets resultater. Der må være en form for etisk fordring på, at der bliver en videre nytte af projektet, al den stund, at der er mange deltagere, der har involveret tid og energi i deres deltagelse. I forlængelse heraf kan man spørge, om det er en tilstrækkelig legitimitet, at rådgiverne som deltagere (og jeg som aktionsforsker) har anvendt meget tid på dette. Hugman peger på, at forskningslegitimitet sædvanligvis begrundes i forbedringer, som her kvalificering af socialfaglige vurderinger. Men dette anser Hugman ikke for tilstrækkeligt. Forskning i socialt arbejde må understøtte socialt arbejdes målsætninger²⁰², og bør dermed også leve op til socialt arbejdes etiske værdier.

”Research in social work that does not potentially benefit service users in some way, however indirectly, does not accord with the professions ethics more generally”(Hugman, 2010:163).

Projektets resultater og udviklede viden bør derfor kunne bidrage til at kunne kvalificere socialt arbejde mere generelt til gavn for udsatte børn og deres familier (og udsatte mennesker i det hele taget) Dette forventer jeg som initiativtager og projektmager, at det kan. Men alene fremtiden kan vise om det også bliver tilfældet.

Ydermere består der dilemmaer i, hvem der har initiativretten til et forskningsprojekt (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Jeg indgik aftaler om deltagelse med de to afdelingers ledelse; aftalerne kom dog i stand som følge af, at rådgivere begge steder havde foreslået et

²⁰² ”to promote well-being, human rights and social justice” (IFSW/IASSW, 2001) efter Hugman, 2010:162).

samarbejde om projektet. Det, der ved første øjekast kunne se ud som en top-down tilgang, der vil modvirke oplevelse af deltagernes ejerskab, er derfor ved nærmere eftersyn ikke så entydigt. Dog er det kun nogle få rådgivere, der var involveret i at fremsætte dette forslag, og de var mine tidligere studerende på både grunduddannelse og diplomuddannelse samt den ene min medforfatter. Det vil sige, at mine forbindelser til feltet har fremmet min adgang til feltet, men samtidig kan det give anledning til etiske overvejelser om, hvorvidt jeg er for involveret i feltet til at kunne se det klart. Dog vil jeg tilføje, at disse tidligere studerende ikke er personer, som jeg efterfølgende har relationer med, med undtagelse af min medforfatter. Og denne har været på barsel i en del af perioden. Alligevel er relationen til feltet et forhold, der løbende har givet anledning til overvejelser. Ligesom det forhold, at nogle rådgivere har ønsket projektsamarbejdet, som de kunne se som en kvalificeringsmulighed; medens dette for en række andre rådgivere ikke var tilfældet.

Den demokratiske orientering handler ikke alene om udformning af forskningsspørgsmål og aftaleindgåelse, men også om deltagelse i forskningsprocessen. Er forskning alene et ærinde for forskeren eller er deltagerne også involveret heri? Inden for en kritisk teoretisk tradition, er det centralt, at teorier udvikles i dialog med de berørte (Elling, 2004). Dette princip er også kendetegnende for de kritiske grene af aktionsforskning. I forlængelse heraf ønskede jeg også deltagerne involveret i forskningsprocessen, ikke kun udviklingsdelen. Imidlertid var dette vanskeligt på grund af deltagernes mangel på tid. I de indledende drøftelser med lederne var spørgsmålet om tid en væsentlig overvejelse. Jeg tilkendegav da, at jeg mestendels ville deltage i de enkelte teams ordinære aktiviteter, der dog skulle tilrettelægges på en anden måde; men at der også ville indgå ”ekstra” aktiviteter i form af temadag, fokusgrupper, værkstedsdage m.v. samt ad hoc grupper, der kunne indgå som medforskere. Imidlertid blev det primært de to ambassadørgrupper, der kom til at fungere som medforskere, de øvrige deltagere deltog alene heri på en del af værkstedsdagen. Dette kan siges at være i overensstemmelse med traditionen i den fagligt ressourceopbyggende aktionsforskningstilgang; men efterlader alligevel rum for etiske dilemmaer i og med, at langt hovedparten af deltagerne ikke involveres i de forskningsmæssige aktiviteter.

I forlængelse af spørgsmålet om initiativretten og medforskarskab følger et spørgsmål om ejerskab. Nogle deltagere så ikke betydningen af at deltage og anså eksperimentet som en forstyrrelse, hvor jeg som outsider kom med en mening om, hvorledes socialt arbejde bør udføres og kvalificeres. Flere ændrede opfattelse undervejs; men dette ændrer ikke ved, at projektet her rummer et etisk dilemma. Jeg kom udefra og ”vidste”, hvordan deres arbejde kunne kvalificeres til gavn for udsatte børn og familier. Jeg kan her opfatte mig selv, som en tidligere aktiv socialarbejder, der gennem mit arbejde som

underviser i socialt arbejde, er drevet af ”den gode sag” (kvalificering af socialt arbejde til gavn for brugerne), og forestiller mig, at ”den gode sag” i sin egen ret legitimerer dette projekt. På den baggrund kunne rationelle argumenter bestå i en vægt på det kvalificerende. Men samtidig er det min forståelse, at mennesker sjældent handler så rationelt, og at de har behov for selv at udvikle en forståelse af deres situation og behovet for forandringer. Jeg vil her moderere et muligt indtryk af, at jeg agerede meget sikker på eksperimentets udviklingsretning og mål. Jeg tilkendegav, at jeg havde idéer om veje og mål samt en måde at kvalificere på. Alligevel udgør spørgsmålet om ejerskab et etisk dilemma og berører magtforhold, som dette projekt har måttet leve med.

En kritisk orientering

Det overordnede perspektiv for dette aktionsforskningsprojekt er et kritisk normativt perspektiv, og hermed et perspektiv, der fokuserer på konflikter og interessemodsætninger. I det sociale arbejdes felt vil sådanne konfliktende interesser fremtræde som for eksempel et spørgsmål om forskellige rationaler som begrundelser for forskellige prioriteringer og handlinger. Nogle af disse rationaler og handlinger vil dette projekt kritisere som udtryk for, at der er tale om forskellige aspekter af nogle grundlæggende modsatrettede samfundsmæssige interesser. I relation til etiske dilemmaer kan det dels afføde spørgsmålet om, hvorvidt forskningsprojektet og forskeren vedgår, at der er tale om sådanne konflikter eller skjuler dem, samt om, hvorledes disse konflikter håndteres i forskningsprocessen og beretningen om forskningsprocessen og dens resultater. Her er spørgsmålet derfor, hvilken form en sådan kritik antager, og hvorhen kritikken rettes. Rettes den mod socialarbejdernes udførelse af deres arbejde, som et umiddelbart blik på en række nyere kritisk orienteret forskning i socialt arbejde i Danmark kunne antyde²⁰³, idet disse forskningsarbejder er udført på baggrund af interaktionistiske og konstruktivistiske tilgange, hvor opmærksomheden rettes mod socialarbejdernes handlinger og ikke de kontekstuelle forhold, hvorunder disse foregår. I starten udtrykte nogle deltagere bekymring for, at såfremt det ikke lykkedes at kvalificere de socialfaglige vurderinger, ville skylden for denne fejl falde på deres skuldre.

Perspektivet for dette projekt er imidlertid funderet i en kritisk realistisk tilgang, der vil søge forklaringerne på eksperimentet udfald i de generative mekanismers aktuelle samvirke på det virkelige domæne under de konkrete kontekstuelle forhold, og vil som sådan ikke pålægge nogle enkeltindivider eller grupper af individer skyld²⁰⁴ for et

²⁰³ Eksempler herpå er Mik-Meyer, Nana (2004) Dømt til personlig udvikling. Kbh. Hans Reitzels Forlag og Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nana (2003) At skabe en klient. Kbh. Hans Reitzels Forlag, jf. kapitel 2 om kritisk normativ forskning.

²⁰⁴ Medmindre selvfølgelig, at deltagerne skulle beslutte sig for aktivt at modarbejde eller bevidst sabotere eksperimentet, således at det vitterligt var deres ”fortjeneste”, at der ikke skete nogen kvalificering. Såfremt

negativt udfald. Dog har enkeltpersoner og grupper af personers handlinger betydning og deres interageren kan udløse virksomme generative mekanismer, hvorfor det er muligt, at enkeltpersoner og grupper af personer vil opleve, at kritikken går (for) tæt på og bliver ubehagelig, hvorfor der er lagt vægt på, at enkeltpersoner ikke kan genkendes, ligesom det på trods af, at begge afdelinger har tilkendegivet, at de gerne står frem med navn, er søgt sløret, i hvilken afdeling hvilke tildragelser finder sted. Samtidig vil forskningsinteressen ikke centrere sig om enkeltindividernes og gruppernes handlinger, men om de mekanismer, de udløser og konsekvenserne af disse mekanismer.

Forskerens ageren og engagement

En aktionsforsker må formå at opbygge demokratiske arenaer for interaktion mellem forsker og øvrige deltagere og indgå i et ægte samarbejde om både udviklings- og forskningssiden samt facilitere eksperimentet (Olsén, Nielsen and Nielsen, 2003). Som den venlige udefrakommende indtræder jeg i deltagerens travle hverdag og stiller krav til dem. Krav der øger presset på deres travle arbejdsliv. Det har været et løbende dilemma gennem projektet, i hvilket omfang jeg i eksperimentets tjeneste kunne fremsætte krav og ønsker til deltagerens aktiviteter, og i hvilket omfang jeg eventuelt måtte renoncere på aktiviteter, som fik betydning for eksperimentets forløb og udfald.

Samtidig udgjorde et etisk opmærksomhedspunkt mit indgående kendskab til feltet og mine mange relationer til feltets deltagere. Som aktiv socialarbejder har jeg tidligere gennem mange år arbejdet i den ene kommunes socialforvaltning, dog i andre afdelinger. Jeg har samarbejdet med en del af deltagerne og lederne, både som praktiker og som aktiv i vores fælles fagforening. Jeg har også en relation til en række deltagere som deres underviser på grund- og / eller diplomuddannelsen. Det har den fordel, at jeg forstår, hvad de taler om; men omvendt kan jeg hermed have blinde pletter. Det indebærer, at jeg har - tror jeg - et godt ry som fagperson blandt deltagerne og lederne, hvilket kan påvirke eksperimentet positivt. Men samtidig kan der meget vel være socialrådgivere og ledere, der har fundet det ubehageligt at blive ”eksamineret” i deres praksis af deres gamle kollega eller tidligere underviser. Denne relation og de etiske dilemmaer, den afføder, forudsætter, at jeg er omhyggelig med at undersøge mine forståelser af eksperimentets tildragelser i lyset af min forforståelse. Hvilke indflydelser har min viden fra fortiden på mine nuværende forståelser af eksperimentets tildragelser?

Yderligere andrager en etisk overvejelse, i hvilken udstrækning mit egentlige engagement får indflydelse på eksperimentet, bliver jeg overinvolveret eller manipulerende (Jacobsen og Jørgensen, 2007). Som medopfinder og medforfatter til redskabet, der

dette skulle finde sted, ville det være meget interessant at identificere de generative mekanismer, der ville få deltagerne til at agere på en sådan måde, samt de mekanismer, som sådanne reaktioner åbner muligheder for.

arbejdes med i dette eksperiment, kan en indlysende fare bestå i, at jeg kun ser det, jeg ønsker at se. Samtidig kan magtbalancen mellem mig som udefrakommende forsker (in spe) og feltets rådgivere være et opmærksomhedspunkt i relation til etiske overvejelser (Jacobsen og Jørgensen, 2007), idet jeg af deltagerne kan ses som en person, der tiltager sig magt over dem ved at gå ind i deres felt med min faglige viden og måle og vurdere deres praksis, selvom det ligger mig personligt fjernt at ville agere som en magtfaktor. Forskerens kritiske selvrefleksion må derfor være en bestandig ledsager til de øvrige forskningsaktiviteter.

Fælles læreprocesser

De kritiske grene indenfor aktionsforskning har et stærkt blik for fælles læring mellem aktionsforsker og øvrige deltagere. Der er et ønske om at udvikle fælles forståelser af alternativer gennem arbejdet med utopier og i arbejdet med dialoger mellem erfaringsviden og viden fra - "ekspertfeltet" (forskningsfeltet)(Olsén, Nielsen and Nielsen, 2003). Dette aspekt har været inkorporeret på værkstedsdagene samt på den afsluttende fælles konference. Derudover er det blevet tilgodeset i arbejdet i ambassadørgrupperne. Dog kan det anses for et etisk dilemma i relation til en kritisk aktionsforskningstilgang, at dette aspekt ikke udstrækkes til langt flere deltagere end tilfældet er. Men det har været en afvejning af, at i hvilket omfang det er muligt at stille øgede krav til deltagere, der i forvejen er meget arbejdspressede.

Om etiske dilemmaer i dette aktionsforskningsprojekt

Som det er blevet fremhævet i dette afsnit om etiske overvejelser, rummer projektet en række etiske dilemmaer, som er uløseligt forbundet med gennemførelsen af det. Nogle af disse dilemmaer affødes af, at den valgte kritiske aktionsforskningstilgang rummer en række idealer, der kan være vanskelige at efterleve i sine fulde konsekvenser, når aktionsforskningen bevæger sig ind i et meget komplekst felt. Et felt hvor deltagerne er pressede af en lang række hovedopgaver samt presset af tid, således at aktionsforskningseksperimentet alene får karakter af en "bi-opgave", der skal finde sin beskedne plads. Andre etiske dilemmaer affødes af, at der er tale om forskning i socialt arbejde, og atter andre udgør mere generelle etiske dilemmaer ved at bedrive forskning i det hele taget og begive sig ind i andre menneskers felter og hermed påvirke feltet og deltagerne i det. Disse etiske dilemmaer kan ikke "løses", og jeg har alene kunnet bestræbe mig på at håndtere dem bedst muligt samt løbende overveje, hvorledes disse etiske dilemmaer virker ind på eksperimentets forløb og resultater.

Del II

Italesættelse af socialfaglighed i aktionsforskningsprocessens momenter Afsæt og Resultat

De to følgende kapitler vil fokusere på analysen af, hvorledes socialfaglighed italesættes. I kapitel 7 vil der blive fokuseret på momentet Afsæt, og i det efterfølgende kapitel 8 vil italesættelsen i aktionsforskningsmomentet Resultat i forbindelse med processens afslutning blive behandlet. Udgangspunktet for disse to kapitler er deltageres italesættelse af socialfaglighed. Deltageres italesættelse heraf vil blive kontrasteret og diskuteret mod italesættelser af socialfaglighed i socialfaglige værker og forskningsundersøgelser samt i Håndbog om anbringelsesreformen i kapitel 7, og i kapitlet om momentet Resultat vil det være Håndbog i barnets reform, der inddrages.

Analyserne i disse kapitler gennemføres som kritisk diskursanalyse med afsæt i analysestrategi I - den tredimensionale tofasede analysemodel. I analysen sættes fokus på: Italesættelse af socialfaglighed. Hvilke diskurser kan der iagttages i deltageres udtalelser. Hvordan taler deltagerne om deres faglighed – hvilke ord anvender de, og hvilke ord, begreber og fænomener tillægger de henholdsvis positiv og negativ betydning for socialfagligheden. Desuden vil der blive peget på, hvilke underliggende diskurser, deltagerne eventuelt taler op i mod eller tilslutter sig, det vil sige hvordan de forholder sig til den herskende diskursorden. Først vil der for hver af de iagttagne diskurser ske en præsentation af denne. Det vil sige at der præsenteres en beskrivende del vedrørende italesat faglighed og kvalificering af socialfaglige vurderinger, hvorpå jeg i den efterfølgende uddybende analyse for hver af de iagttagne diskurser vil se på disse diskursers produktions-, distributions- og konsumptionsbetingelser for den diskursive praksis. Det vil sige i rådgivernes praksis. Derpå vil jeg vende mig mod den sociale praksis for hver enkelt diskurs med fokus på diskursens ”næringskilder” jf. analysestrategi I – kritisk diskursanalyse – og dermed fokusere på forklaringer på disse diskursers opkomst, forandring og styrkemæssige relationer i forhold til hinanden, det vil sige deres positioner i de hegemoniske kampe om at indholdsfylde diskursen om socialfaglighed og kvalificering af socialfaglige vurderinger.

Kapitel 7

Italesættelse af socialfaglighed i Afsæt

Deltagerne formulerede sig omkring deres forståelser af socialfaglighed og arbejde med socialfaglige vurderinger i forbindelse med de gennemførte vignetundersøgelser med efterfølgende fokusgruppeinterviews jf. kapitel 6 om metode samt bilag 9 med vignetterne.

Vignetundersøgelse og fokusgruppeinterviews fandt sted i februar 2009. Forinden havde jeg præsenteret projektet for deltagerne. En indvending kan derfor være, at data fra vignetterne og fokusgrupperne ikke giver et retvisende billede af det reelle afsæt, idet deltagerne da allerede var opmærksomme på projektets problemstillinger, og måske kunne tænkes at indrette deres svar efter, hvad der i projektets forståelse regnes for værdifuldt i relation til faglighed. Det er en mulighed; men jeg vil pege på, at det ville være vanskeligt at møde ”uberørte” deltagere. Dels skulle min tilstedeværelse og mit ærinde have været forklaret, såfremt jeg var dukket op og havde ønsket at gennemføre sådanne undersøgelser før orienteringen om projektet. Dels ville en række af deltagerne under alle omstændigheder kende mig og mine faglige budskaber på forhånd fra grunduddannelsen, fra diplomuddannelsen og / eller fra bogen om social analyse. Spørgsmålet i relation til momentet afsæt er derfor, hvornår noget begynder. Starter en proces på et bestemt punkt, og er uberørt forud, eller er der tale om, at kræfter / bevægelser i det, der går forud, udgør ansatser og fødekilder til det, der starter? Det er her afgørende at tænke processen som et led i en række af cyklusser, jf. min tilvirkede model²⁰⁵, hvor afsættet netop udgøres af resultaterne af den foregående cyklus. Denne foregående cyklus gav også rum til arbejder med kvalificering af socialrådgiveres socialfaglige vurderinger ved hjælp af refleksionsredskabet. Det er hermed ikke noget kvalitativt helt nyt, hvilket den efterfølgende analyse af afsæt også vil vise. Samtidig har det netop været dette forudgående kendskab, der har fået de to arbejdspladser til at ønske at indgå i projektet. Jeg anser det derfor tilstrækkeligt godtgjort, at data fra de indledende vignetter og fokusgrupper kan udgøre et relevant datamateriale for analyse af deltagernes italesættelse af socialfaglighed/ kvalificering af socialfaglige vurderinger i forbindelse med momentet afsæt.

Indledningsvis vil jeg fremhæve tre forskellige formuleringer af socialfaglige reaktioner på spørgsmålene i den gennemførte vignetundersøgelse – 3 forskellige diskurser. Disse formuleringer har jeg koncentreret på baggrund af de skriftlige udsagn i vignetbesvarelserne. Efter denne første præsentation vil jeg dykke uddybende ned i de sproglige fremstillinger, som ligger bag disse koncentrationer. Disse forholder sig til den diskursorden, der er på spil i de to familieafdelinger, hvor der med diskursorden menes det

²⁰⁵ Figur 12 i kapitel 5.

samlede antal diskurser, der cirkulerer i den enkelte afdeling (Fairclough, 2008). De to afdelingers diskursorden næres af den diskursorden, der kendetegner det socialfaglige arbejde med udsatte børn og familier i socialforvaltningsregi. Denne vil indgå i analysen af diskursernes betingelser for produktion, distribution og konsumtion jf. den tilvirkede model over analysestrategi I.

I afsæt kan der på baggrund af vignetundersøgelserne iagttages følgende tre diskurser i relation til socialfaglighed:

- **Handleparathed – diskursen**
- **Undersøgelses – diskursen**
- **Refleksions - diskursen**

Der kan også i enkelte udsagn ses elementer af en fjerde diskurs: **Retlige overvejelse**. For eksempel overvejelser om, hvorvidt barnet tilhører målgruppen i SEL²⁰⁶? Dog er denne diskurs ikke ret udbredt (Vignetbesvarelser), hvilket måske kan undre. Det kunne være interessant at forfølge dette spørgsmål, hvilket kunne føre over i en meget væsentlig diskussion af betydningen af den juridiske dimension i socialfagligheden. Dog fravælger jeg at behandle denne diskurs i det efterfølgende, da denne diskurs ikke er særligt udbredt i besvarelserne, hvor de tre valgte dominerer. Italesættelserne af socialfaglighed behandles enkeltvis i det følgende i tre underafsnit, der fokuserer på hver af de tre hoveddiskurser. For hver af disse vil fremstillingen bestå af tre dele: Diskurs, der fokuserer på selve diskursen og dens udformning. Diskursiv praksis, der fokuserer på, hvor og hvordan diskursen produceres og konsumeres af deltagerne. Social praksis, der fokuserer på ”fødekilderne” til diskursen i det bredere sociale praksis. Afslutningsvis vil de tre identificerede hoveddiskurser blive diskuteret mod hinanden i relation til de hegemoniske kampe, som de indgår i.

Handleparathed – diskursen

Denne diskurs kunne karakteriseres med en formulering som følgende: *Min problemforståelse? Jeg vælger den indsats og jeg vil gøre sådan og sådan...* På spørgsmålet i vignetten: ” *Redegør for, hvordan du forstå casens problemstilling (er) beskriv*” svares der af rådgivere, hvis udsagn falder indenfor denne diskurs på, hvordan rådgiveren vil handle i den situation, som casen opridser, frem for at besvare spørgsmålet med overvejelser om, hvordan rådgiveren fortolker den opridsede situation. En besvarelse, der kan kendetegne udsagn fra denne diskurs lyder:

” Jeg vil først kontakte mor og fortælle, at vi har modtaget en underretning/bekymring for Line. Jeg vil have moderen ind til en samtale, hvor underretningen/bekymringen gennemgås. Til samtalen vil jeg mærke moderen an, hvordan hun reagerer og fornemme bekymringen ift om moderen virker modtagelig, forstående, påvirket af situationen.

²⁰⁶ SEL: Lov om Social Service.

Derefter vil jeg tage mine observationer med til et sagsmøde, hvor jeg vil fremlægge sagen for at få andres mening, erfaring og viden med til forståelse af sagen. Ud fra det vil der tages stilling til, om der skal igangsættes en § 50 undersøgelse (...).” (Vignet, 240209). Dette udsagn suppleres dog efterfølgende af refleksioner, der kendetegner diskurs nummer 2, der reflekterer over forståelse af omstændighederne. Dette er dog ikke tilfældet i forbindelse med de fleste andre udsagn indenfor denne diskurs, jf. følgende formulering:

” Man bør starte et samarbejde op i tværfaglig regi. Der ligger et motivationsarbejde hos rådgiver (og børnehaver) for at hjælpe mor til at forstå Lines behov.” (Vignet 24.0209).

Denne diskurs er nogenlunde stærkt repræsenteret i de afleverede besvarelser, idet cirka en tredjedel af rådgiverne tager den i anvendelse i deres besvarelser og redegør for, hvordan de vil handle frem for, hvordan de forstår problemstillingen i casen²⁰⁷. Denne diskurs formuleres i to forskellige typer af udsagn. I den ene variant er der i teksten et aktivt handlende subjekt, en rådgiver der påtager sig opgaven og er udfarende:

” Idet jeg indhenter opl starter jeg samtidig en §50 undersøgelse (pga. misbrugsproblematik vil jeg indhente opl efter RSL §11, hvis jeg ikke kan få samtykke). Jeg vil tage på hjemmebesøg (...).” (Vignet 190209).

I den anden variant er dette aktive handlende subjekt fraværende, mens ”nogen” alligevel handler:

” Afklaring af forældremyndighedsspørgsmålet. Vigtigt: Få beskrivelse af barnet. Samtaler med mor vedr. livsbetingelser, netværk, vurdering af modenhed (...) Opstart §50 med div indhentning af oplysning(...).” (Vignet 240209).

I den første variant er der således en tydelig rådgiveridentitet som en aktiv udfarende og initiativtagende professionel, medens den anden variant mere kan ses som en uddelegerende og indsamlede case-manager. Den sidste udlægning er måske for grov, da der også kan være tale om ”økonomisering” med det skrevne ord, hvilket følgende udsagn måske kunne indikere

” Kategoriseres som kat A ifht. Bekymringsbarometret: samme dag kontakt til mor og kontakt til sundhedsplejerske for forløb. Undersøgelse af forholdene i hjemmet. Om mor er påvirket og såfremt hun er det kontaktes far. Det vigtigste bliver sikring af barnets trivsel. (...) Hurtig udarbejdelse af § 50 (...).” (Vignet 240209).

Der er her ikke tale om blot og bart uddelegering fra rådgiver, men om en professionel, der ansvarligt forholder sig til, hvad der ”bør gøres” i den aktuelle situation. Ordvalget i besvarelserne indenfor denne diskurs underbygger en professionel bekymring for barnet. Ordet bekymring og bekymrende gentages flere gange i mange af besvarelserne. Både bekymring hos dagplejemor og rådgiveren. Samtidig tilføres betragtninger om barnet og hendes situation, et barn som muligvis kan anses for truet i sin udvikling eller der rejses tvivl om, hvorvidt hun er alderssvarende udviklet, hvilket underbygger oplevelsen af bekymring. Desuden rejses der i flere tilfælde tvivl om, hvorvidt moderen har forståelse for

²⁰⁷ Der er i alt indkommet 53 vignetbesvarelser. Denne diskurs tages i brug af 16 af de deltagende 53 rådgivere, jf. Bilag 14.

barnets behov og trivsel, og om hvorvidt moderen har omsorgs - evne / forældre - evne, hvilket ligeledes understøtter en professionel bekymring for barnet. Flere besvarelser i denne diskurs fremhæver samtaler med mor eller orientering af mor om bekymringerne, enkelte vælger at stille krav til mor (i relation til misbrug) eller at ville motivere mor, andre anvender ordet samarbejde, og ønsker at etablere samarbejde med mor og far. Der ønskes dermed etableret en relation mellem den professionelle og en af eller begge forældre. Denne relation i form af anvendelsen af både ordene samtale og samarbejde kan forstås som forudsætninger for at kunne indgå i handlinger, der kan imødekomme den professionelle bekymring for barnet. I mange af besvarelserne, der trækker på denne diskurs om handling, vælges desuden også at inddrage kontakter eller samarbejde med andre fagpersoner, som sundhedsplejerske, dagplejemor, læge, PPR og statsforvaltningen, hvilket etablerer relationer mellem rådgiver og de ofte mange fagprofessionelle samarbejdspartere i socialt arbejde med udsatte børn og deres familier (Vignetundersøgelsen).

Denne handleparathedsdiskurs fremstod i vignetundersøgelsen, men blev ikke berørt i det efterfølgende fokusgruppeinterview, hvilket måske heller ikke er så mærkeligt, idet opmærksomheden ikke blev henledt herpå i spørgsmålene og heller ikke af deltagerne selv. Dels vil deltagerne i fokusgruppeinterviewet formentlig i højere grad end deltagerne i vignetundersøgelsen gennemsnitligt være mere optagede af at understøtte en af "moddiskurserne" (undersøgelles- og refleksionsdiskurserne), idet jeg kan antage, at rådgivere som meldte sig til at deltage i fokusgrupperne gjorde det ud fra en interesse i projektets formål. Dels er denne handleparathedsdiskurs formentlig en diskurs, som sætter sig igennem "bag om ryggen" på deltagerne, og derfor dukker upåagtet op netop i for eksempel vignet undersøgelsen, hvor der spørges til forståelser af en situation, eller i det konkrete arbejde med social analyse og udfoldelse af forståelse af barnets og familiens problemstilling, som det efterfølgende kan ses i nogle af de faglige refleksionsmøder (Feltnoter 220409, 031109).

Handleparathedsdiskursen rammer ind i en gammel diskurs om, hvad der kendetegner socialrådgiveres faglige tilgang. Hillgaard og Keiser fremhæver i en ældre bog om socialt arbejde, der i en årrække har været anvendt som en af grundbøgerne på socialrådgiveruddannelserne følgende om undersøgelsesfasen i socialt arbejdes praksis:

"En almindelig fejl i denne fase er nok, at sagsbehandleren lader sig nøje med den første den bedste formulering af problemet, og herefter går direkte over til at stille forslag. Vi får det ligesom Trine i sin butik i "Radiserne". Trine giver psykiatrisk hjælp for 25 øre. Der stilles et enkelt spørgsmål, gives et konkret svar og dermed er problemet løst" (Hillgaard og Keiser, 1979: 119).

Forfatterne opfordrer til, at der bør etableres et informeret grundlag som forudsætning for behandling. De indhentede informationer skal derefter vurderes (ibid.). Denne opfordring til at fundere arbejdet på et fyldestgørende og autentisk billede af problemstillingen følges op af Egelund og Halskov nogle år senere i forlængelse af en undersøgelse af udført socialt arbejde i en socialforvaltning. Her fremhæver de:

”Hvis man ikke checker sin egen viden og mangler ved denne, hvis man ikke fagligt søger at forstå de mange vidensbrokker i en helhed, bliver social indsats dybest set tilfældigt og umetodisk. Det bliver et slumpetræf, om man overhovedet arbejder i forhold til de problemer, klienterne har, og på en måde, der er egnet til at skabe ændring. Meget socialt arbejde i dag har dette tilfældighedernes præg” (Egelund og Halskov, 1984:61).

Dette blev skrevet i 1984. Unægtelig nogle år siden. Dog levede denne handleparathedsdiskurs fortsat også mange år senere. Som projektleder tilrettelagde jeg i et undervisningsforløb for rådgivere en interviewøvelse, hvor opgaven var at interviewe forældre til børn med handicap for at få forældrenes oplevelse af at være forældre til et barn med handicap og at samarbejde med socialforvaltningen. En rådgiver beskrev i sin fortælling om øvelsen: *”Jeg måtte sidde på mine hænder”*. Rådgiveren ønskede at handle og gribe ind i situationen for familien²⁰⁸. Ligeledes kunne rådgivere i forbindelse med oplæg om deres praksisforskningsprojekt fortælle om, hvordan de skulle *”tage sig sammen”* for ikke i en interview situation at springe fra at fungere som den åbne, lyttende, interesserede interviewer og til en erfaren rådgiver, der giver sig til at forklare interviewpersonen, hvorledes systemet fungerer²⁰⁹. Tilsvarende var det i en del af de første runder med arbejdet med social analyse et arbejde for ordstyreren at føre deltagerne tilbage fra handlingspunktet, hvortil de på nogle møder bevægede sig hen ret hurtigt (A 23 0312). Denne gamle diskurs om handleparathed levede således også videre blandt deltagerne i arbejdet med vignetundersøgelsen i foråret 2009, som en del af afsættet for projektet. Måske er denne diskurs om handleparathed: *”Som rådgiver vil jeg gøre!”* ikke så mærkværdig at genfinde.

Handleparathedsdiskursen - Diskursiv praksis

Produktionen og konsumtionen af diskursen, der italesætter faglig forståelse som handling, kan tolkes som havende sammenhæng med fænomenet sagsbehandling, og deltagerens ansættelse og funktion som sagsbehandlere i en kommunal forvaltning.

” Det karakteristiske ved sagsbehandling er, at man henholder nogle fakta til en lovgivning og beslutter at bevilge, afslå, udmåle og udstede begunstigende og bebyrdende forvaltningsakter.” (Egelund og Hillgaard, 1993:76).

I en nyere bog fremhæves om sagsbehandling: *” sagsbehandlingen eller det, mange kalder det administrative arbejde”* (Posborg, Nørrelykke og Antczak, 2009: 97). I begge kilder

²⁰⁸ I perioden 1996 til 2000 var jeg ansat som projektleder i et forsøgsprojekt iværksat af Socialministeriet i Århus Kommune: Hjælp til familier med børn med handicap.

²⁰⁹ Noter fra seminardag d. 19.04.12 i Praksisforskningsnetværket, Socialrådgiveruddannelsen i Århus.

pointeres sammenhængen mellem fænomenet sagsbehandling og andre aspekter af socialt arbejde, også i forvaltningsmæssig regi, som ” *socialrådgivning og social behandling*” (Egelund og Hillgaard, 1993:76) og at der ikke kan udføres socialt sagsarbejde uden at der foretages både socialrådgivning og sagsbehandling (Posborg, Nørrelykke, Antczak, 2009). Hermed forstås sagsbehandling som en integreret del af en større mængde, nemlig socialrådgivning (eller social behandling) /socialt sagsarbejde. Disse to kilder til forståelse af sagsbehandling er anvendt eller anvendes i uddannelsen af socialrådgivere og må som sådan formodes i et vist omfang at påvirke/ have påvirket socialrådgiveres forståelse af aktiviteten sagsbehandling. Alligevel kan der måske iagttages en tendens til, at sagsbehandlingselementet tager over og bliver dominerende, også for familie- og handicaprådgivere, som måtte formodes at arbejde med begge ben i det sociale sagsarbejde (ibid.), og at sagsbehandling forstås lig med bevillinger og handlinger.

Fra de indledende observationer af sagsmøder²¹⁰ kan det iagttages, at sagsmøder hovedsagligt har fokus på bevillinger og på, hvordan rådgiver skal handle. Rådgiverne tager ”sager” med på gruppemøde/ sagsmøde for at drøfte med kollegaer og ledelse: Hvad skal jeg gøre, og hvad kan jeg bevilge? (Feltnoter). På gruppemødernes drøftelser kan der derfor siges at blive produceret en diskurs om, at faglighed forstås som bevilling (afslag) og handling. Denne diskurs distribueres og vedligeholdes derpå gennem rådgivernes tale om behovet for ”sags” drøftelser i forståelsen: drøftelser af, hvad der kan bevilges, og hvordan jeg/vi kan handle. Dette understreges af gentagne gange udtalte frustrationer på møder i de to ambassadørgrupper over, at der ikke har været sagsmøder. Disse frustrationer er blevet fremsat i forlængelse af forklaringer på, at der i det og det team siden sidst ikke har været afholdt refleksionsmøder, da gruppemøderne er blevet aflyste, og der ikke engang har været gennemført ”sags” drøftelser, eller at det har været nødvendigt at prioritere ”sags” drøftelser og bevillinger med deltagelse af afdelingsleder, der skal sanktionere beslutningerne (A 01 09 10, 13 12 10, 01 12 10).

Handleparathedsdiskursen konsumeres og produceres hermed konstant gennem rådgiverens fokusering på at få gennemført ”sags” drøftelser i relation til bevillinger/afslag på ansøgninger i henhold til Servicelovens bestemmelser.

Handleparathedsdiskursen - Social praksis

Handleparathedsdiskurs kan forstås som næret af den handletvang, der ledsager socialt arbejde med udsatte børn og familier. I det følgende vil jeg se på tre forskellige

²¹⁰ 27 0.1.09: Deltaget i møde. Orienteret om projektet samt observeret drøftelserne af sager i gruppen på alm. Sagsmøde. Flue – obs.

28.01.09. Deltaget i driftmøde. Orienteret om projektet. Deltog efterfølgende som obs/ flue.

10 02.09 Obs sagsmøder.

170.2.09: Obs sagsmøder (Logbog).

”næringskilder” til formulering af en sådan diskurs i den bredere sociale praksis omkring socialt arbejde med udsatte børn og familier. Næringskilderne udgår dels fra mange socialrådgiveres bevæggrunde til at vælge denne uddannelse og dette fag, dels fra den sociale lovgivning, og dels fra offentlige diskurser om det sociale systems manglende eller utilstrækkelige hjælp til udsatte børn og unge på baggrund af konkrete sager, der kommer op i medierne affødt af voldsomme hændelser omkring enkelte udsatte børn.

Socialrådgiveres bevæggrunde til at vælge uddannelsen og arbejdet som socialrådgiver affødes for nogle rådgiveres vedkommende af lysten til ”at hjælpe andre mennesker”. Hjemmesiden for Socialrådgiveruddannelsen i Århus:

” NN har altid haft lyst til at hjælpe andre mennesker (...)Det hjælpsomme gen. Jeg har det der hjælpe-gen i mig.”²¹¹.

Ordvalget her får det næsten til at være en biologisk fundering hos socialrådgiverstuderende. De har et hjælper – gen, og drives af ønsket om at hjælpe andre mennesker. Dette er også kendetegnede for nogle nyuddannede socialrådgivere, der deltog i en undersøgelse af nyuddannedes møde med praksis.

” Fælles for dem var, at de ville udrette noget: Hjælpe klienterne, sætte sig igennem overfor systemet, skabe sig socialpolitisk overblik og udvise handlekraft” (Hagen og Johansen, 2003:183).

At hjælperønsket også kan være drivkraften for socialrådgivere med mere erfaring fremgår af en undersøgelse, hvoraf det fremgår, at kernen i socialt arbejde består i at hjælpe,

”at gøre en forskel; at hjælpe dem, som ikke har noget; at hjælpe dem, som ikke kan selv; at hjælpe mennesker i nød” (Fisker m.fl., 2008:57).

Betydningen heraf fremhæves også af deltagere i dette projekt. *”Alle stræber mod at udføre det god arbejde – også for børnenes skyld” (Feltnoter, 281111).* Diskursen om handleparathed kan næres af diskursen om hjælper-genet, som det, der driver socialrådgiverværket.

Samtidig får denne handleparathedsdiskurs også til en vis grad næring fra de retslige bestemmelser. Ifølge Lov om Social Service er forvaltningens og rådgivernes opgaver at yde støtte til børn og unge med særlige behov for støtte, jf. § 40/ § 46²¹². Hvis det antages, at barnet har brug for særlig støtte skal barnets forhold undersøges jf. § 38/50²¹³. Med anbringelsesreformen vægtes forebyggelse og en tidlig indsats, og det fremhæves i Håndbog om anbringelsesreformen, at der

”med tidlig indsats menes at afhjælpe et barns eller en ungs problemer, så snart man er blevet opmærksom på dem” (Servicestyrelsen, 2007:16).

²¹¹ Fra Socialrådgiveruddannelsens hjemmeside – VIA University College – om studerende i praktik. <http://www.viauc.dk/socialraadgiver/uddannelsen/Sider/mariehipkin.aspx> lokaliseret 21 03 2012.

²¹² § 40 i Lov om Social service nr. 708 af 29. juni 2004. Ændres til § 46 med Barnets reform pr. 01.01 2011 med lov nr. 628 af 11.06.2010 <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=136390#K34> lokaliseret 15 08 12.

²¹³ Undersøgelse flyttes over i § 50.fra 1.1. 2007 (Servicestyrelsen, 2007).

Rådgiveren skal handle **så snart** hun øjer et problem. Dette kan som lovgivningens ene perspektiv nære handleparathedsdiskursen. Men samtidig fremhæves der også, at der skal foretages en grundig undersøgelse af barnets situation og at der med anbringelsesreformen stilles nye krav til undersøgelsens udformning (ibid.), som nærer en modsatrettet diskurs, en diskurs om undersøgelse.

Diskursen om faglighed forstået som iværksættelse af handling kan også fortolkes som underbygget af og forstærket af medierne og den store opmærksomhed på sager, hvor børn er blevet ofre for misbrug/ misrøgt/ omsorgssvigt. I en række tilfælde lægger medierne skylden for børnenes ulykkelige situation på utilstrækkelighed i den sociale forvaltnings indsatser, herunder både lederes og socialrådgivernes manglende handlinger (Kildedal, 2009). Den ene af de to arbejdspladser, hvorfra deltagerne kommer, var i den første del af projektperioden ude i mediemæssigt stormvejr på baggrund af håndteringen af en sag om et socialt udsat barn²¹⁴. Sådanne presseomtaler er voldsomme for de fag personer, der udsættes for dem, men påvirker også mange af de øvrige ikke direkte involverede fagprofessionelle, der arbejder på samme felt. Pressestormvejr om ulykkelige børnesager bidrager til at understøtte handleparathedsdiskursen på baggrund af udsagn om, at der ikke handles tilstrækkeligt hurtigt eller i andre sammenhænge netop handles, men da på et påstået forkert grundlag.

Handleparathedsdiskursen næres af forskellige kilder. Men imødegås også af en måske modsatrettet diskurs, som behandles i det følgende.

Undersøgelsesdiskursen

Undersøgelsesdiskursen kunne formuleres som følgende udsagn: *Handle? Uha – nej – Vi laver sandelig § 50 undersøgelser før vi handler! / Vi ved ikke nok – vi skal undersøge mere og uddybe § 50 undersøgelsen, før vi kan tage stilling!* På spørgsmålene, der søger efter rådgivernes forståelse af problemstillingen²¹⁵ svares der med denne diskurs på, at rådgiveren vil have problemstillingen nærmere undersøgt, og at der må iværksættes en § 50 undersøgelse (børnefaglig undersøgelse) af den situation, som casen opridser, frem for at besvare spørgsmålet med rådgiveren fortolkninger af den opridsede situation. Denne diskurs tages i brug af 30 ud af de deltagende 53 rådgivere i et eller flere af deres besvarelser²¹⁶. Denne diskurs tages dermed i anvendelse af mere end halvdelen af rådgiverne og er hermed ret bredt repræsenteret. Denne diskurs fremstår med flere nuancer.

²¹⁴ <http://jp.dk/indland/aar/article1722568.ece> lokaliseret 081110.

²¹⁵ ” Redegør for, hvordan du forstå casens problemstilling (er) beskriv”, eller ” Hvad er de for dig afgørende omstændigheder for, at der bør gøres en indsats /beskriv)” eller: ”Hvordan er du nået frem til den (de) indsats (er) du valgte (beskriv) – hvordan tænker du, at de kan hjælpe familien? (Spørgsmål i vignetundersøgelsen), jf. bilag 9.

²¹⁶ Bilag 14.

Som et af svarene blev formuleret ” *Jamen uha nu gør vi jo tingene på den ”rigtige” måde, så derfor: Ingen foranstaltning/indsats uden § 50*”(Vignet 240209) kunne det svar stå som et af de centrale elementer i denne diskurs. Denne udgave er i sit ordvalg dog noget forsvarspræget og taler op imod den foregående handleparathedsdiskurs. I forventning om at blive mødt med beskyldninger om at handle uden tilstrækkelige undersøgelser af handlegrundlaget fremføres der i denne udgave en form for besværgelse: Vi undersøger sandelig tingene grundigt, inden vi foranstalter. Tilsvarende slås det fast ” *Der skal undersøges før der kan handles*” (Vignet 240209). Dog er der også andre mindre forsvarsprægede udgaver af den samme diskurs, der går ind i nødvendigheden af at undersøge for at klarlægge handlegrundlaget, således at indsatsen kan målrettes behovene.

”(...)Både Lines mors vanskeligheder og Lines trivsel skal afdækkes meget mere. Indsatsen/foranstaltningen skal kunne målrettes.” og ”(...) forholdene skal undersøges nærmere inden der tages stilling (...)” (Vignet, 190209).

Og især et par svar sætter ord på, at rådgiverne har taget § 50 undersøgelsen til sig, idet der fremhæves, at denne rådgiver trak på sin erfaringsbaserede viden, hvorefter en § 50 undersøgelse giver ”*mulighed for at danne sig et godt overblik over familien og specielt barnet*”(Vignet 240209). Undersøgelser bevirker, at rådgiver opnår kendskab til barnets vanskeligheder: ”*Så længe en undersøgelse endnu ikke er gennemført kendes Lines evt. vanskeligheder kun i begrænset omfang*” (Vignet 240209). Besvarelsernes ordvalg centrerer om, at en § 50 undersøgelse er hensigtsmæssig og nødvendig: Undersøgelsen skal undersøge, klarlægge problematikkerne, afdække behovene, afklare behov, udrede, klarlægge hvilke problematikker der reelt er, få flere detaljer frem om familie, få konkret viden frem om barnet, afklare ressourcer og svagheder hos barn og forældre samt ressourcer i netværket og fremskaffe viden om barnets udvikling og adfærd. Formålet er: At sikre den bedst mulige fremtidige indsats, sikre den rigtige indsats, klarlægge formålet med foranstaltningen og målrette en relevant indsats (Vignet besvarelser). Der er således tale om ordvalg, der signalerer en professionel, der ved hvad hun/han har med at gøre, og ikke er i tvivl om nytten af, at gennemføre en § 50 undersøgelse. Denne undersøgelse udgør grundlaget for, at barnet og familien får den relevante hjælp.

Flere besvarelser i denne diskurs fremhæver ligesom det var tilfældet med den foregående diskurs samtaler eller samarbejde med mor eller begge forældre, og samtaler med barnet. Der ønskes derfor ligeledes her etableret en relation mellem den professionelle og en af eller begge forældre og for fleres vedkommende også med barnet. Denne relation kan forstås som forudsætninger for gennem undersøgelsen at kunne nå frem til et tydeligt grundlag, en forståelse af barnets og familiens behov, der kan udgøre et beslutningsgrundlag for en målrettet relevant indsats. I denne diskurs trækkes der også i lighed med den foregående på overvejelser om at inddrage kontakter eller samarbejde med

andre fagpersoner, som sundhedsplejerske, læge, psykiater og psykolog, hvilket etablerer relationer mellem rådgiver og de ofte mange fagprofessionelle samarbejdspartere i socialt arbejde med udsatte børn og deres familier (Vignetundersøgelsen).

Fokusgrupperne italesætter ligeledes vigtigheden af undersøgelsesarbejdet, som noget af det, der udstikker retningslinjer for arbejdet. Det anses for afgørende at få lavet en rigtig god undersøgelse. Rådgiveren skal være sikker på, at have fundet frem til de rigtige problemstillinger, og det kan undersøgelse bidrage til (Fokusgruppe 190209). Undersøgelsesdiskursen baserer sig dermed også på betragtninger om, at undersøgelser kan styrke rådgiverens oplevelse af faglig sikkerhed.

Undersøgelsesdiskursen - Diskursiv praksis

Undersøgelsesdiskursen produceres og konsumeres i rådgivernes daglige praksis, hvor § 50 undersøgelser italesættes som noget der er væsentligt at udarbejde, da det har stor betydning for arbejdet med familierne. I forbindelse med starten af dette projekt deltog jeg i et personalemøde i Horsens, hvor der også blev præsenteret et andet samarbejdsprojekt, som Horsens kommunes familieafdeling ville indgå i. Dette fokuserede på udarbejdelse af § 50 undersøgelser i relation til at blive klarere på mål og indsats i de efterfølgende handleplaner. På mødet drøftede rådgiverne frustrationer over, at når en families problemstilling var visiteret til familiebehandlerne, da beslutter behandlerne metodetilgangen. Rådgiverne tilkendegav, at hvis de formåede at tydeliggøre problemforståelsen i deres § 50 undersøgelse, så ville familiernes behov og mål samt delmål også fremgå klarere i handleplanen. Rådgivernes konklusion var, at såfremt § 50 undersøgelserne blev klarere og tydeligere, kunne det bevirke, at behandlernes valg af behandlingsmetode måske blev mere styret af familiernes behov end af familiebehandlingens aktuelle udbud. Rådgiverne udtrykte hermed et oplevet behov for at kvalificere deres § 50 undersøgelser. Herunder drøftede de også muligheden for at opnå dette ved hjælp af redskabet social analyse (Feltnoter 26. 01 2009) ²¹⁷. Afdelingsmødet producerede hermed en diskurs om, at det for rådgiverne som fagpersoner er afgørende at kunne begrunde de faglige mål og indsats i handleplanerne i en dokumenteret § 50 undersøgelse. På gruppemøder italesættes § 50 undersøgelser ligeledes som en nødvendig forudsætning for iværksættelse af foranstaltninger, og det anses for nødvendigt at drøfte med ledelsen, hvorvidt der for eksempel kan iværksættes foranstaltninger, som rådgiver vurderer, er akut nødvendige, førend § 50 undersøgelsen er tilendebragt, da denne afventer rekvirerede udtalelser fra skolen (Feltnoter 28012009). Tilsvarende kommenterede nogle rådgivere, at når der i vignettens spørgsmål ikke var svarmuligheden: ”§ 50 undersøgelse”,

²¹⁷ Dette samarbejdsprojekt blev dog ikke til noget, Jf. præsentation af aktionsforskningssamarbejdet med Horsens Kommune i bilag 4 A.

så kunne de på vignetundersøgelsens spørgsmål ikke foretage sig andet end at svare: ” Der skal laves en § 50 ” - og så måtte alt andet i relation til problemstillingen vente til den var udarbejdet, hvorfor det ikke var til at svare på vignettens øvrige spørgsmål (Feltnoter 1, 190209).

Diskursen: Vi udarbejder § 50 undersøgelse ser dermed ud til at blive produceret og konsumeret på afdelingernes interne møder. Den udtrykker rådgivernes faglige ståsted som fagprofessionelle, der udfører et grundigt arbejde i og med, at de udfærdiger § 50 undersøgelser som forudsætninger for indsatser i relation til udsatte børn og deres familier. Denne diskurs udbredes gennem drøftelserne på gruppemødet til teamets medlemmer. Og bliver ligeledes overtaget af de nytilkomne, der anvender gruppemødet til at forhøre sig om procedurer i forbindelse med udarbejdelse af § 50 undersøgelserne (Feltnoter 22.04 2009).

Undersøgelsesdiskursen - Social praksis

Den i nogle tilfælde noget defensive udgave af undersøgelsesdiskursen produceres ikke i et vakuum, men næres formentlig af en kritisk mangeldiskurs på området, der udsætter den aktuelle praksis for kritik. Gennem undersøgelser på det sociale børneområde løber der i skriftlige udtalelser fra SFI²¹⁸ og Ankestyrelsen kritik af, at der ikke foretages undersøgelser i nødvendigt omfang, og at de undersøgelser, der gennemføres, ikke i alle tilfælde er grundige nok. SFI har gennemført undersøgelser af det forebyggende arbejde²¹⁹ med udsatte børn og unge, hvor der peges på, at

”kommunerne foretager imidlertid ikke altid § 38²²⁰ undersøgelser. Ifølge kommunernes journaler er der kun gennemført undersøgelser i under halvdelen af de sager, hvor der er bevilget forebyggende foranstaltninger ” (Socialforskningsinstituttet, 2002:13).

Siden kom Ankestyrelsens praksisundersøgelser til og kritiserede ligeledes praksis i en række kommuners sagsarbejde i forbindelse med anbringelsessager. Den første praksisundersøgelse fremkom i 2006 i forlængelse af anbringelsesreformen²²¹. Denne undersøgelse opviste også fejl i relationer til undersøgelsen.

” Ankestyrelsen har gennemført en praksisundersøgelse af korrektheden af kommunernes afgørelser (...). Undersøgelsen har særligt fokus på § 38 undersøgelsen (...). Et gennemgående træk i de indsendte sager er, at kommunerne ikke tilvejebringer oplysninger om alle kravene til en § 38 undersøgelse ”. og ” I 18 procent af sagerne er der slet ikke udarbejdet en § 38 undersøgelse. I yderligere 10 procent opfylder undersøgelsen slet ikke eller kun i ringe grad kravene til en § 38 undersøgelse ” (Ankestyrelsen, 2006: 6-.7).

²¹⁸ Tidligere: Socialforskningsinstituttet. Nu: Det nationale forskningscenter for velfærd. <http://www.sfi.dk/>

²¹⁹ Ved forebyggende arbejde menes der her foranstaltninger, der iværksættes uden at der anbringes uden for hjemmet. SFI gennemførte en evaluering af kommunernes forebyggende indsats, som skulle beskrive og dokumentere denne indsats og sammenholde den med teoretisk og forskningsbaseret viden med henblik på at kunne videreudvikle praksis (Christensen og Egelund, 2002:9).

²²⁰ I den tidligere version af Serviceloven var undersøgelsen omhandlet i § 38, mod senere i § 50.

²²¹ der trådte i kraft 1. januar 2006.

I denne undersøgelse indgår både Horsens og Århus Kommuner som ”leverandører” af undersøgte børnesager ²²². Det fremgår dog ikke, hvordan fordelingen er mellem de deltagende kommuner med hensyn til fejl og mangler i de gennemgåede sager. Tilsvarende fremgår det af Ankestyrelsens praksisundersøgelse fra 2008, at der er fejl i de udvalgte kommuners sagsbehandling på børn og ungeområdet i relation til anbringelser. En af de deltagende kommuner i denne undersøgelse er Århus kommune. I lighed med den foregående praksisundersøgelse er der fokus på kommunernes overholdelse af lovgivningen i forhold til udarbejdelse af § 50 undersøgelser og § 140 handleplaner²²³. I denne undersøgelse er der bearbejdet 143 anbringelsessager fra 11 kommuner.

”Vores samlede vurdering af afgørelserne viser, at 64 procent (91 sager) af de indsendte afgørelser er behæftet med så alvorlige fejl, at de vurderes ikke at være i overensstemmelse med lovgivningen.(...) De væsentligste sagsbehandlingsfejl er, at der ikke er udarbejdet den lovpligtige § 50 undersøgelse og/eller § 140 handleplan (...).” (Ankestyrelsen, 2008: 5-6-7).

I 40 sager – eller 28 % af sagerne - mangler en § 50 undersøgelse, hvor ankestyrelsen vurderer, at en sådan burde have været udarbejdet (ibid.). Ud af Århus kommunes undersøgte 12 sager var lidt mere end halvdelen korrekte (ibid.)²²⁴. Dog må det retfærdigvis tilføjes, at den samme undersøgelse peger på, at når der er udarbejdet en § 50 undersøgelse, så opfyldes de indholdsmæssige krav til § 50 undersøgelserne i vidt omfang (ibid:6).

Disse kritiske røster fra undersøgelser af sagsbehandling på området nærer en diskurs om fejl og mangler i sagsbehandlingen på området for udsatte børn og unge. Denne diskurs ledsages af overvejelser om, hvad der bør gøres. SFI sammenfatter undersøgelser af den forebyggende indsats i relation til børnesager og italesætter forskellige perspektiver på undersøgelsen, idet der både anvendes et fagligt og et organisatorisk blik samt anlægges et børne- forældreperspektiv på manglerne i undersøgelsesarbejdet. I sammenfatningen konkluderes, at der er et behov for at forbedre arbejdet på en række dimensioner, hvilket stiller krav om faglig kvalificering af sagsbehandlere og organisatoriske krav til lederne. Der peges derpå på nogle muligheder som: Udformning af redskaber til brug i sagsbehandlerens arbejde med undersøgelserne, herunder særligt vejledninger, skabeloner til den skriftlige dokumentation, undervisning og supervision, særligt i relation til samarbejde med børn (Christensen og Egelund, 2002). Forandringsmulighederne er især

²²² De 20 deltagende kommuner er:

København, Køge, Roskilde, Holbæk, Korsør, Næstved, Odense, Svendborg, Sønderborg, Vojens, Åbenrå, Esbjerg, Horsens, Vejle, Randers, Skive, Viborg, Århus, Frederikshavn, Ålborg. http://www.ast.dk/Page_Pic/pdf/PU_om_anbringelse_af_boern_og_unge_dec2006_17_01_2007_13_43.pdf lokaliseret 29 03 2012.

²²³ tidligere § 38 undersøgelser og § 58a handleplaner.

²²⁴ 58 % var korrekt og 42 % ikke korrekt.

http://www.ast.dk/Page_Pic/pdf/PU_anbringelse_2007_rapport_10_03_2008_09_45.pdf s. 90 lokaliseret 29 03 2012.

rettede mod sagsbehandlingernes ageren i denne praksis, der dermed italesættes som det, der skal forandres, hvormed diskursen om fejl og mangler er med til at udbrede et bestemt blik på problemstillingen.

Fejl og mangler fremføres for Ankestyrelsens vedkommende i et meget konstaterende ordvalg. Det konstateres, at der er fejl og mangler, og det er kommunens sagsbehandling, der konstateres mangelfuld. Ankestyrelsens praksisundersøgelser følges af anbefalinger til kommunerne, hvoraf det i 2008 fremgår, at

"det bør noteres (...), der bør lægges vægt på (...)kommunerne bør i forbindelse med § 50 undersøgelsen have større opmærksomhed på" (Ankestyrelsen, 2008:8).

Og tilsvarende formuleres i anbefalingerne i 2006:

"Der bør i sagsbehandlingen lægges vægt på (...) Kommunerne bør i forbindelse med § 38 undersøgelsen have øget opmærksomhed på" (Ankestyrelsen, 2006:8-9).

Formuleringerne af anbefalingerne fremhæver, at kommunerne "bør". Men hvem er kommunerne, og hvordan kan en kommune vægte det og det i en sagsbehandling? Konkrete aktører må handle på kommunens vegne. Men hvem? Formentligt må disse nogen, der "bør"... , udgøres af de kommunale sagsbehandlere og ledere. Rådgiverne, der arbejder som kommunale sagsbehandlere, "bør" altså i højere grad agere sådan og sådan, for at sikre, at der bliver udarbejdet § 50 undersøgelser, som samtidig er fyldestgørende. Ankestyrelsens anbefalinger - Kommunerne "bør"... - kan hermed ligeledes ses at nære en diskurs om fejl og mangler, der anlægger et bestemt blik på, hvor fejlen skal placeres.

Dette perspektiv i fejl og mangel diskursen kan forstås som italesættelser i overensstemmelse med tankerne om den parlamentariske styringskæde, der ofte er den tankegang der ligger bag forestillinger om, hvordan den offentlige sektor styres.

"Den parlamentariske styringskæde er et ideal, fordi den tegner et billede af det parlamentariske demokrati som en styringsform, hvor politikerne suverænt styrer den offentlige forvaltning, og hvor politikerne er underlagt en demokratisk kontrol dels baseret på fuld offentlighed i forvaltningen, dels på en velfungerende og kritisk presse" (Hansen, 2010:40).

Hansen fremhæver, at denne forestilling udgør et for forsimplet billede af styringen af den offentlige sektor og dens måde at fungere på. Den offentlige forvaltning rummer flere komplekse sammenhænge end den bureaukratiske styringslogik tilsiger med en direkte linje fra rationelle beslutninger fra politikernes side til omsætning og forvaltning heraf af loyale embedsmænd præcist efter politikernes ide med beslutningen. Dette kan hænge sammen med flere forhold: Uoverensstemmelse mellem mål og midler, herunder politisk afsatte ressourcer og ønskede mål eller at loven ikke administreres efter dens intentioner, (Hansen, 2010). Implementeringsforskningen fokuserer på det komplekse samspil i styringen af den offentlige sektor, og den integrerede implementeringsmodel²²⁵ påviser

²²⁵ Jf. Den integrerede implementeringsmodel er medtaget som bilag 15 (Winter og Nielsen, 2008:18).

netop, at der kan opstå problemer med implementering af den offentlige politik mange steder i processen og af mangfoldige årsager (Winter og Nielsen, 2008:18). Når de tidligere fremhævede anbefalinger peger på, at rådgiverne ”bør” ..., kan man opfatte disse som anbefalinger, der taler ind i tankegangen om den parlamentariske styringskæde og bygger på en bureaukratisk styringslogik. Der fremsættes et udefrakommende ”bør”, som de fagprofessionelle skal rette sig efter. Forvaltningen ”bør” samtidig oprette regler for at sikre, at de fagprofessionelle også retter ind efter dette ”bør”. Samtidig kan man også forstå anbefalingerne fra SFI som en bestræbelse på at tale ind i en dialog om, hvad der bør kendetegner en professionel faglighed, og hvordan den professionelle adfærd bør ændres. Omvendt kunne man også som nærtstående iagttagere af og tidligere udøver i feltet spørge, hvordan rådgivernes betingelser for at leve op til dette fremsatte ”bør” ser ud.

”Den offentlige debat, specielt i forhold til børne- /familie- og arbejdsmarkedsområdet, er præget af kritik af det sociale arbejde, ofte ensidigt rettet mod socialrådgiverne, men kritikken medinddrager sjældent vilkårene og rammerne for det sociale arbejde samt socialrådgivernes meget begrænsede muligheder for efter- og videreuddannelse” (Hagen og Johansen, 2003:17).

Både ledere og professionelle befinder sig i et krydspres mellem opgaver og ressourcer (Hansen, 2010). Anbefalingerne ”bør” tager måske ikke i tilstrækkeligt omfang højde for den kompleksitet og de krydspres, som henholdsvis ledere og professionelle fungerer under.

En af de faktorer, der ofte fremhæves af socialrådgivere i forvaltningsarbejdet er spørgsmålet om tid. Tid italesættes også i afsættet som en faktor i relation til udarbejdelse af § 50 undersøgelsen/den børnefaglige undersøgelse i forhold til, om undersøgelsen bliver grundig nok og afdækker de rigtige problemstillinger samt munder ud i både kortsigtede og langsigtede mål:

” Tid er et problem ifht at lave en god langsigtet undersøgelse (...),og det er ikke altid, at man sådan helt kan efterleve det på grund af den der fantastiske tidsmangel, vi altid snakker om (...)” (Fokusgruppeinterview s.: 28-29).

En diskurs om manglende tid affødes af et krydspres mellem oplevelse af opgaveomfang og de ressourcer (den tid), der er til rådighed i forhold til opgaven (Lipsky, 1980). Spørgsmålet om tilstrækkelig med tid til at udføre opgaverne, som rådgivernes faglige vurdering tilsiger dem, at opgaven burde udføres, er et kompliceret spørgsmål. Tilstrækkelig med tid kan hænge sammen med en række faktorer, herunder: sagstal, sammensætning af arbejdsopgaver, prioritering af forskellige elementer af arbejdsopgaverne i forhold til hinanden fra både rådgivers og ledelses side, forventninger til graden af dybde/kvalitet i opgaveudførelsen og rådgivernes individuelle oplevelser af, hvordan arbejdsmængden opleves. Dansk Socialrådgiverforening (DS) har siden 2007

fremSAT vejledende sagstal²²⁶ og arbejdet på at få disse accepteret i forvaltningerne samt har fulgt op med undersøgelser af antal ”sager” pr. rådgiver. I 2007 viste foreningens undersøgelse, at der var et gennemsnitligt sagstal blandt de adspurgte på 47 ”sager” med familier med børn med sociale problemer mod det anbefalede 30-35 ”sager”^{227 228}. Der er således tale om, at der gennemsnitligt var et væsentligt højere sagstal end anbefalet på børnefamilieområdet. Hvorvidt dette også er tilfældet i de to deltagende afdelinger siger disse tal intet om. Ifølge Kildedal, havde børne-familieområdet i Århus Kommune været udsat for massive besparelser i 2006, hvilket blandt andet resulterede i, at rådgiverne efter 2006 ikke kunne leve op til lovgivningens krav. Men efter en voldsom pressestorm omkring Århus Kommunes børne-familiearbejde i 2008 blev der tilført området 16 ekstra stillinger fra 1.1. 2009. Dette skulle ifølge Kildedals oplysninger indebære, at det gennemsnitlige sagstal ville komme ned i nærheden af 35 familiesager (Kildedal, 2009). I Horsens arbejde man med en hensigtserklæring om 1,1 familiesag pr times arbejdstid, som for en fuldtidsrådgiver ville indebære cirka 41 ”sager”, hvilket overstiger de anbefalede sagstal fra DS (Feltnoter, 281111).

Et er gennemsnitlige sagstal, noget andet er socialrådgiverens tidsforbrug på forskellige typer af opgaver. DS har ligeledes undersøgt dette, og undersøgelsen viser, at socialrådgiverne på forvaltninger indenfor børne- og ungeområdet anvender 48 % af deres arbejdstid på administrative opgaver, medens de anvender 18 % af deres tid på borgerkontakt.

”Resultaterne svarer til, at socialrådgivere på børne- og ungeområdet i gennemsnit bruger 1 time og 20 minutter om dagen på at snakke med børnene og deres familier. Tilsvarende bruger de 3 ½ time om dagen på at lave administrativt arbejde” (DS Notat 2011²²⁹).

En socialrådgiver på børne- og ungeområdet i en kommune peger på, at de ligeledes har set på tidsforbruget og fundet samme fordeling og konstaterer, at det administrative arbejde er

²²⁶ DS’s vejledende sagstal på børne-familieområdet: Ca. 30-35 familier med børn med sociale problemer pr. socialrådgiver, svarende til 30-45 børn. På børnehandicapområdet: Ca. 40-45 familier med syge eller handicappede børn pr. socialrådgiver, svarende til 40-55 børn <http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=417> lokaliseret 16 08 12.

²²⁷ Dansk Socialrådgiverforening (2009) Undersøgelse af socialrådgivernes sagstal i kommunale forvaltninger, november 2009 – s. 10.

<http://www.socialrdg.dk/Files/Filer/FagOgPolitik/Sagstal/2009-11-12-UndersogelseSagstal.pdf> lokaliseret 16 08 12 . Gennemsnitlige sagstal kan imidlertid dække over store forskelle. DS fremhæver, at en række faktorer spiller ind på, hvor mange sager en socialrådgiver kan have ansvaret for. Blandt andet: Sagens kompleksitet, sagsbehandlerens sags - portefølje og opgavesammensætning, sagsbehandleren som person (erfaring og efteruddannelse), støtte og sparring, systemer og planlægning (Dansk Socialrådgiverforening, 2011).

²²⁸ Tal for børnehandicapområdet forelå ikke i 2007 undersøgelsen. Dansk Socialrådgiverforening (2011) Undersøgelse af socialrådgivernes sagstal i kommunale forvaltninger, november 2011 <http://www.socialrdg.dk/Files/Filer/FagOgPolitik/Sagstal/2009-11-12-UndersogelseSagstal.pdf> lokaliseret 16 08 12.

²²⁹ Dansk Socialrådgiverforening (2011) Notat: 11 minutter i timen til borgerkontakt Resultater fra undersøgelse af tidsforbruget blandt socialrådgivere i børne- og unge-forvaltninger. <http://www.socialrdg.dk/Files/Filer/FagOgPolitik/Boern%20og%20unge/2011-05-12-Notat-Tidsforbrug-boerneomraadet.pdf> lokaliseret 16 08 12.

steget på grund af lovgivningsmæssige krav til sagsbehandling og krav om øget dokumentation²³⁰. I disse udtalelser italesættes administrativt arbejde hermed som en tidsrøver, der tager tiden fra det egentlige, nemlig kontakten med børn og familier. I forbindelse med undersøgelsen interviewes Egelund²³¹ til fagbladet Socialrådgiveren om sit syn på fordelingen af tidsforbruget. Egelund fremhævede, at den begrænsede tid til at tale med udsatte familier og deres børn udgør et problem i det sociale børnefamiliearbejde. En af begrundelserne er, at det ikke kan undgå at have uheldige konsekvenser for sagsbehandlingen i form af for eksempel aktiv inddragelse af barn og forældre i deres sagsbehandling som synlige deltagere, forringet kendskab til familien og vanskeligheder ved at følge familiens og barnets forløb.

”Man må forvente, at en arbejdstidsanvendelse, der (...)kun udgør knap en tredjedel af det arbejde, der medgår til administration, udhuler en række centrale målsætninger i lovgivningen, herunder helhedssyn, klientparticipation, kontinuitet i sagsforløbet, et solidt fagligt grundlag for undersøgelser, handleplaner og opfølgning. Det udhuler den brede målsætning om at handle til 'barnets bedste’”²³².

Egelund italesætter her udsagn, der lægger sig op ad en diskurs om, at administrativt arbejde fylder for meget i forhold til det ”egentlige arbejde”. Samtidig havde Egelund i sin egenskab af forsker ved SFI været medproducent af undersøgelser, der nærrede den kritiske fejl- og mangel- diskurs, som netop tages til indtægt for, at der skal reguleres og kontrolleres i forhold til, om de administrative dele af undersøgelsesarbejdet udføres tilstrækkeligt godt, hvilket formentligt alt andet lige vil resultere i flere administrative procedurer og hermed mindre tid med direkte kontakt med børn og familier. Dette såfremt antallet af ”sager” holdes konstant. Der kan således iagttages, at meget modsætningsfyldte diskurser er i kamp om hegemoni i relation til undersøgelsesdiskursen. Dette får dog ikke rådgivere til at slække på en faglig dedikation og en fundering af undersøgelsesarbejdet på en overordnet værdi omkring barnets vilkår – og hensynet til et godt liv for børn. ” *altså (...)for mig er det i hvert fald barnets vilkår, som hele tiden arbejder – eller som hele tiden er målet* ” (fokusgruppe190209).

230

http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=5110&utm_source=nyhedsbrev&utm_medium=email&utm_campaign=NB-12-05-2011.

²³¹ Tine Egelund, tidligere professor ved Stockholms Universitet samt seniorforsker ved SFI (Det Nationale Forskningscenter for Velfærd) og en af landets førende forskere i arbejdet med udsatte familier og børn. Interview med Tine Egelund – DS Nyhedsbrev 12 05 2011.

http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=5112&utm_source=nyhedsbrev&utm_medium=email&utm_campaign=NB-12-05-2011.

²³²

http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=5112&utm_source=nyhedsbrev&utm_medium=email&utm_campaign=NB-12-05-2011: 2.

Refleksionsdiskursen (refleksion og anvendelse af faglig viden)

Denne diskurs indeholder to elementer, første element drejer sig om det positive ved (fælles) faglig refleksion, andet element om at vidensbasere refleksionen.

Refleksion

Første element af diskursen kan kendetegnes ved: *Problemforståelse? Vi reflekterer over, hvordan vi kan forstå familiens problem.* På spørgsmålet om forståelse af casens problemstilling anvendes denne diskurs i praksis i en række af besvarelsene, idet de gennem deres måde at forholde sig til vignettens case demonstrerer en tilslutning til, at faglighed forstås som refleksion og anvendelse af viden. Det gør 37 af de deltagende 53 rådgivere i en eller flere af deres besvarelser. Det kan klart diskuteres, hvor ”fuldtonet” konsumtionen af diskursen er, idet deltagerne ikke selv har formuleret den i ord, Det er min fortolkning af de måder, som de italesætter deres forståelse af casens problemstillinger og deres begrundelser for handling på. Denne diskurs er dog slet ikke entydig til stede i hver enkelt rådgivers besvarelse. Flere besvarelser rummer elementer af flere diskurser i sig. Medens andre besvarelser kan forstås som mere rendyrkede indenfor diskursen. Samtidig er der også stor forskel på, i hvilken grad den slår igennem. I første element af diskursen – vi reflekterer - anvendes der udtryk som: ”*Man kunne forestille sig (...)kunne udvikles sig, hvis ikke*”, ”*Dette ser jeg ud fra*”, ”*jeg tænker*”, eller ”*jeg oplever*”, hvor det i forbindelse med disse udsagn bliver rådgiverens faglige fortolkning af og refleksion over betydningen af de omstændigheder, der er beskrevet i casen, der står som centrale udsagn, frem for gengivelser af casens oplysninger, hvilket andre rådgivere hovedsagligt betjener sig af. Udtryk for denne diskurs:

” Jeg oplever at dagplejemoderen handler professionelt og (...). Ud fra en specialbistandsvinkel ville jeg tænke de mulige vanskeligheder ind som et for tidligt født barn kunne have.” (19 02. 09). Og

” Mistanken [er], at moderen har et misbrug. Mistanken kan være velbegrundet, idet det fremgår at moderen ofte lugter af alkohol(...).Forældrene er flyttet hertil(...). Så moderen kan være meget ensom – det fremgår ikke om moderen er i beskæftigelse, hvilket kan have betydning – moderen er ung – hvilket er en risikofaktor i sig selv(...)” (24 02 09).

Som fremhævet er der dog flere udsagn, der rummer træk af forskellige diskurser. Den følgende besvarelse rummer elementer fra alle tre diskurser, handle, undersøgelses, og refleksionsdiskursen:

” Jeg vil først kontakte mor (...)Til samtalen vil jeg (...)Derefter vil jeg tage mine observationer med til et sagsmøde (...).vil der tages stilling til, om der skal igangsættes en § 50 undersøgelse.

Min umiddelbare vurdering/forståelse af sagen er, at det vil være hensigtsmæssigt med en § 50 undersøgelse. Dette ser jeg ud fra: datter af en ung mor, som udviser manglende forståelse for Lines behov(...)Bekymring for Lines udvikling, svær at opnå kontakt med. Biologisk – en svær fødsel, har måske manglet ilt (evt. hjerneskode) (...)” (24 02 09).

Vidensbasering

Det andet element af denne diskurs kendetegnes ved: *og vi trækker på faglig viden* i forbindelse med at udfolde vores forståelse i refleksionen. Den viden, som rådgiverne trækker på, kan have forskellig oprindelse. Der kan være tale om erfaringsbaseret viden, privat som faglig, teoretisk baseret viden eller viden stammende fra forskning og undersøgelser på feltet. Rådgiverne blev i vignetten også anmodet om at svare på, hvilke typer af viden de trak på i relation til deres besvarelser af spørgsmål om problemforståelse, begrundelse for valg af indsats og vurdering af, hvordan den påtænkte indsats vil hjælpe familien.

Meget få rådgivere (6 ud af 53) svarer, at de anvender viden fra egne familieforhold i deres vurdering af vignettens case. En rådgiver:

"Jeg vil koble al min viden sammen samt søge viden fra andre fagfolk (læge, psykologer andre relevante) og mine kollegaer", og anvender følgende videns elementer fra egne familieforhold: "Ud fra forståelse af børns udvikling og af omsorg, og forståelse" og tilføjer i anden runde: Viden om omsorg fra egen barndom, egne børn"(Vignetbesvarelse). Der er således ikke tale om, at denne rådgiver alene anvender viden om egne familieforhold, men kobler denne med en faglig viden. En anden rådgiver fremhæver relevant viden stammer fra egen opvækst som *"opvokset i familie, hvor mor var/er dybt alkoholiseret"* og fra *"selv været anbragt uden for eget hjem.(...)"*. En rådgiver peger på, at der fra egne forhold kommer: *"Viden om hvad et lille barn har af basale behov: omsorg, tryghed, nærhed mv."* Der er med disse besvarelser fra rådgiverne ikke særligt mange, der angiver at anvende viden fra egne familieforhold, og såfremt de gør, kobles det ofte med andre typer af viden.

Til gengæld er der mange rådgivere, der i begge runder af vignetten tilkendegiver, at de trækker på både erfaringsbaseret og teoretisk baseret viden. Ud af de 53 deltagende rådgivere svarede henholdsvis 41 og 37, at de trak på erfaringsbaseret viden, og henholdsvis 39 og 40 at de anvendte teoretiske baseret viden (Vignetundersøgelsen). Langt de fleste af deltagerne trækker hermed på begge typer af viden.

I relation til den erfaringsbaserede viden angives der i besvarelserne især erfaringer med arbejdet med målgruppens behov, erfaring med unge mødres mulige reaktioner og med betydningen af støtte fra netværket. Flere besvarelser udtrykker erfaringer med forældre og misbrugsproblematikker.

"Jeg har gennem et langvarigt socialrådgiverliv haft kontakt med mange misbrugsfamilier". "Erfaringer med, at misbrugsproblematikker kan have indflydelse på forældrene. "En alkoholiseret mor kan have svært ved at opfylde barnets behov, (...) børn kan blive "de små voksne" med for stort ansvar, og det kan være vanskeligt at arbejde med udvikling af forældreene(...). Barnet må beskyttes" (Vignetbesvarelser). Og der udtrykkes erfaringer for, at unge mødre med misbrugsproblematikker har behov for meget støtte, særligt peger flere besvarelser på erfaring med, at netværket inddrages til at

støtte op. Erfaringer med betydningen af samarbejdet med forældrene og det tværfaglige samarbejde, gode erfaringer med familiebehandling og andre indsatser, der har kunnet hjælpe i lignende problemstillinger. Erfaringer for, at forældres manglende omsorg for barnet skyldes andre problemer i familien. Erfaring for, at undersøgelse og udredning er afgørende, forhold er ikke altid, som de umiddelbart ser ud, derfor er § 50 undersøgelsen god.

I relation til teoretisk viden angives der i besvarelsene især teoretisk viden omkring psykologiske forhold, særligt udviklingspsykologi og teorier om tilknytning og tilknytningsforstyrrelser. I besvarelses fremhæver således: Bowlby, Stern, Eriksson, Mahler og Winnicott. Nygrens model omkring forældrekompetencer og børns behov. Cullberg, Teorier om mestring og resilience. Viden om fødselsskader og social arv. Viden om netværkets betydning (Bronfenbrenner). Teorier om omsorgssvigt (Killén). Læringsteoretiske modeller. Motivationsteori/ motivationsarbejde. Viden om betydningen af at vokse op med misbrugende forældre uden at der angives kilder hertil.

Medens der er en meget stor andel af rådgiverne, der tilkendegiver, at de betjener sig af erfarings- og teoretiskbaseret viden, er det en væsentlig mindre andel, henholdsvis 16 og 14 (Vignetundersøgelsen), der svarer, at de har anvendt forskningsbaseret viden, som den fremkommer i forskningsundersøgelser på feltet. I flere besvarelses besvares spørgsmålet med følgende udsagn: ”SFI- undersøgelser”. Der peges på en række unavngivne undersøgelser på en række relevante områder. Flere besvarelses tilkendegiver da også, at det kan være vanskeligt at huske navnene: ” Kan ikke huske specielle undersøgelser, men undersøgelser om misbrugs indflydelse på børn”. Andre besvarelses på dette spørgsmål peger på relevant teori og teoretikere som Dion Sommer, Piaget og Mahler. Disse svar med fremhævning af teori i relation til et spørgsmål om forskningsbaseret viden i form af undersøgelser tilsiger måske, at det for flere af deltagerne har været vanskeligt at forholde sig til, hvad der er teori, og hvad der er forskningsundersøgelser, hvilket også følgende kommentar fra en rådgiver kan vidne om.

”Skal have mere tid til at reflektere over hvad der evt. er teoretisk viden, hvad der er undersøgelser (...), og hvad der er erfaringsmæssig viden. Dette tyder på, at det ”ligger lidt langt væk i bevidstheden”. Det samme gælder i praksis, (...) det kunne være godt med mere tid til refleksion og genopfriske teorier og undersøgelser” (Vignetbesvarelse).

Rådgiverne tilføjer med disse besvarelses refleksionsdiskursen en fundering i faglig viden. De fleste er tilbageholdende med at basere sig på viden om egne familieforhold Der er en stor andel af de deltagende rådgivere, der tilkendegiver, at de anvender både erfaringsbaseret viden og teoretisk funderet viden som grundlag for deres faglige refleksion. Den erfaringsbaserede viden kendetegnes særligt ved at udgøres af viden om børn og familier i målgruppen samt om erfaringer med indsatser. Den teoretisk

funderede viden udgøres særligt af viden fra psykologiske teoridannelser omkring børns udvikling og tilknytning samt forståelse af omsorgssvigt. En mindre andel af de deltagende rådgiveres besvarelser tilkendegiver, at de derudover også anvender forskningsundersøgelser med resultater af relevans for området. Nogle besvarelser peger på, at det er vanskeligt at huske navne, andre besvarelser fremhæver også her teori, hvilket kan forstås som udtryk for, at det for rådgiverne kan være vanskeligt at skelne mellem de forskellige former for vidensgrundlag, hvilket også tilkendegives.

Fokusgrupperne italesætter ligeledes vigtigheden af refleksion og vidensbasering. I relation til kollegial refleksion og udveksling af perspektiver anvendes ordene ”har stor glæde af” netop som en forudsætning for siden at kunne drage nytte af gensidig erfaringsudveksling i relation til handlingsforslag. Der peges på, at ”det er godt” og ”giver helhed”, når ”mellemregningerne kommer med”, og rådgiverne formår ”at gå dybere ind” også i den erfaringsbaserede viden gennem ”forskellige vinkler” og ”uddybende” spørgsmål (Fokusgruppe 190209). I relation til vidensbasering, tilkendegiver deltagerne, at de oplever, at analysedelen i undersøgelsen springes over, og at de går direkte til konklusionen (Fokusgruppe 190209). Vurderingen gror mere eller mindre frem af undersøgelsen ”af sig selv”. (Fokusgruppe 240209). Heroverfor peger deltagerne på, at det er uhyre væsentligt at kunne italesætte det vidensgrundlag, der fører frem til den socialfaglige vurdering, både i forhold til ledelsen, men også i forhold til familien.

”Jeg synes faktisk, at familierne har krav på, at vi kan gøre klar overfor dem, hvorfor vi egentlig mener, det vi mener – hvorfor vi forstår deres problem sådan” (Fokusgruppe, 190209).

En form for etisk fordring på at kunne klargøre sit vidensgrundlag i relation til børn og forældre kan forstås som en del af refleksionsdiskursen.

Refleksionsdiskursen (refleksion og anvendelse af faglig viden) - Diskursiv praksis

Refleksionsdiskursen produceres ligesom både handleparathedsdiskursen undersøgelsesdiskursen i rådgivernes daglige praksis og konsumeres også her i form af deres trækken på de diskursordner, som de har adgang til. For refleksionsdiskursens vedkommende dog måske især gennem rådgivernes deltagelse i uddannelse på både grund- og efteruddannelsesniveau. Desuden produceres den gennem en oplevet nødvendighed af at blive tydeligere på problemforståelse og identificering af barnets behov samt opstilling af mål med indsatsen, der kan danne udgangspunkt for bestilling af indsatser hos familiebehandlingen, jf. BUM - modellen²³³.

²³³ BUM: Bestiller – Udfører – Modtager – modellen. Begge kommuner arbejder efter BUM- modellen eller en modificeret BUM model (A 11 10 10 00) virksomhedsplan:

"K: Altså (...) dine forestillinger om foranstaltninger, (...) – den var på én måde og så bliver det så til noget andet?"

R: Ja, det synes jeg tit, jeg oplever – og så har jeg egentlig meget fokus på det lige nu – når jeg når til en vurdering og konklusion" (Fokusgruppe 19 02 2009).

På baggrund af oplevelser af, at foranstaltningen "bliver noget helt andet" arbejdes der med at vidensbasere undersøgelse og vurdering, således at rådgiverens indstilling om indsats bliver sværere for udførerne i familiebehandlingen "at komme uden om". Samtidig peger andre rådgivere på, at selvom de kan gøre karakteren af barnets behov langt mere tydelig gennem at vidensbasere undersøgelse og handleplan, så er det ikke nødvendigvis sikkert, at behandlerne kan følge dette op. Der mangler andre og alternative foranstaltninger.

"Så på den måde kan du jo godt ud fra din undersøgelse og handleplan gøre det konkret, hvad familiebehandlingen skal indeholde(...) rent foranstaltningsmæssigt - der mangler vi nogle alternativer(Fokusgruppe 24 02 2009).

Her fremhæver rådgiverne at der er behov for ændringer af tankegangen i praksis. Der må komme mere fokus på processen i undersøgelsen, og den viden, som vurderingen skal begrundes på. Ofte bliver udgangspunktet de indsatsmuligheder, der er til rådighed, og derpå indpasses undersøgelse og handleplan efter dette efterfølgende.

"R: Ddet er jo meningen, at undersøgelsen skal give svar på, hvilke foranstaltninger – det er måske lidt – lidt ofte omvendt – for mit vedkommende i hvert fald

- Ja, men vi ved jo, at 90 % af sagerne, de bliver kontaktpersoner af familiebehandlingen - Lige præcis" (Fokusgruppe 24 02 2009). Og "Vi ved det da længe inden, vi starter den

undersøgelse, hvilken foranstaltning, der kommer på her (...).Så der er en øvelse i at sige: nulpunkt – undersøgelse – foranstaltninger" (ibid.).

En udfordring for rådgivernes konsumtion af refleksionsdiskursen med en vægt på vidensbasering er hermed den daglige praksis i forvaltningen, hvor de som bestillere i en BUM model oplever, dels at deres bestillinger omformuleres i udførerledet, hvilket tilsiger en styrkelse af argumentationen og som baggrund herfor vidensbasering, dels at de som bestillere ikke kan bestille "hvad som helst" i familiebehandlingen, men alene det, som familiebehandlingen tilbyder og "har på hylderne".

I relation til den fælles faglige drøftelse og refleksion giver rådgivere i fokusgrupperne udtryk for, at de ønsker, at der i højere grad end tilfældet er på de sædvanlige gruppemøder, inddrages viden i drøftelserne. De har erfaring for, at drøftelserne kan gå frem og tilbage, hvor det er uklart, hvad det er for en viden, de forskellige udsagn bygger på, og hvor forståelsen af problemstillingen ikke flytter sig ret meget. Sådanne drøftelser efterlader mødedeltagerne trætte(Fokusgruppe 190209). I stedet fremhæver de ønsket om at udvikle en kultur for, at de i de fælles drøftelser får italesat de begreber og teorier, som deltagerne vurderer ligger der udtalt. At arbejde på at tvinge sig selv og hinanden til at bruge begreberne og teorierne (Fokusgruppe 190209). Dette kunne endvidere underbygge,

at rådgiverne i højere grad formår at vidensbasere deres undersøgelser, hvilket de anser for ”rigtigt, rigtigt vigtigt”. Dog møder de her i deres dagligdag en vanskelighed, idet nogle rådgivere har fået besked om

”at de skulle nedsætte ambitionsniveauet på de der § 50 undersøgelser – og det synes jeg egentlig også man kan se, at de har gjort” ((Fokusgruppe 240209).

Dette fremhæves af en nyuddannet rådgiver, der har en oplevelse af, at de ledelsesmæssige krav på dette punkt er modsætningsfulde. På den ene side kræves serviceniveauet nedsat, hvilket ifølge ledelsen indebærer, at rådgiverne ikke kan nå at skrive så udførligt. At udarbejde grundige § 50 undersøgelser anses for ”for ambitiøst”. Men når der derpå kommer undersøgelser, der kritiserer kvaliteten i undersøgelserne, er dette også galt (Fokusgruppe 240209). Den diskursive praksis bidrager til at producere refleksionsdiskursen samt konsumere denne i de daglige gøremål som en diskurs om en positiv og ønskværdig måde at udøve socialfaglighed på. Her kobles refleksionsdiskursen i en række tilfælde med en mere teknisk udgave af undersøgelsesdiskursen, idet refleksion og vidensbasering da italesættes som kvaliteter ved undersøgelsesarbejdet. Samtidig fremkommer der i hverdagens rutiner og praksis italesættelser, der modarbejder refleksionsdiskursens udvikling og konsumtion, ligesom nogle ledelsesmæssige udmeldinger ikke understøtter den, men snarere fremmer modgående diskurser. Refleksionsdiskursen med dens vægt på vidensbasering produceres og konsumeret i høj grad gennem rådgivernes deltagelse i uddannelse, både på grunduddannelsesniveau og efteruddannelse. I uddannelsessfæren indenfor socialt arbejde udgør refleksionsdiskursen en stærk diskursorden, som studerende inviteres til at abonnere på som forudsætninger for at kunne leve op til uddannelsesmæssige krav om videns- og forskningsbasering, jf. uddannelsesbekendtgørelserne. Samtidig ligger tilslutningen til denne diskursorden også lige for, når mange fagprofessionelle kan siges at være kendetegnende ved en form for kald og pligt til faglig udvikling (Hein, 2009), og det italesættes også af rådgivere som en del af deres faglige stolthed at være kvalificeret til at udføre godt socialt arbejde (Fokusgruppe 240209).

Refleksionsdiskursen (refleksion og anvendelse af faglig viden) - Social praksis

Refleksionsdiskursen næres af mere generelle udviklingstræk og diskussioner i og om socialt arbejde med udsatte børn og deres familier, og konsumeres derfor også, og måske særligt, på de forskellige uddannelsesniveauer indenfor socialt arbejde. I uddannelserne inddrages undersøgelser og forskning i og om det sociale arbejde samt faglige synspunkter på fagets udøvelse. I relation til næringen af en diskurs om, at rådgivernes arbejde baseres – eller måske også her – ”bør” baseres på faglig refleksion og viden kan der iagttages flere

kilder hertil. En af næringskilderne har været kritik af den måde, som socialrådgivere har udført deres arbejde på. Dette er både et nationalt og et mere internationalt emne. Affødt af disse kritikker er der udviklet andre næringskilder i form af faglig litteratur, hvori der er blevet fremsat forskellige forslag til, hvorledes denne kritik kan imødekommes. Først vil jeg præsentere centrale dele af kritikkens pointer i relation til socialrådgiveres (socialarbejderes) arbejde med vidensbasering, ræsonneren og socialfaglige vurderinger. Dette baserer sig på et indledende litteraturstudie, jf. Bilag 13. Derpå vil jeg vende mig mod en af flere anvisninger på at ændre arbejdsmådernes tilstand, herunder bevæggrundene bag udviklingen af refleksionsredskabet social analyse og handling.

Kritikken af socialarbejderes arbejde med vidensbasering, ræsonneren og socialfaglige vurderinger.

Den fremsatte kritik kommer som tidligere påpeget blandt andet til udtryk i undersøgelser fra SFI. I en undersøgelse af den forebyggende indsats i børnesager peger Christensen og Egelund på, at socialrådgiverne er uvante med at arbejde med begreber, hvilket gør analyse vanskeligt samt bevirker, at arbejdet især grundes på erfaringsbaseret viden:

”Det forebyggende arbejde bygger sjældent på klare begreber for udviklingstrusler mod børn eller for metodekategorier. Sagsbehandlerne er uvante med at tænke teoretisk og anvende veldefinerede begreber for påvirkninger, der truer børns udvikling, eller for deres egen metodiske indsats, hvilket gør det vanskeligt (eller umuligt) både at analysere/vurdere børns situation i dybden og systematisk at evaluere og udvikle arbejdsmetoden.

(...)Sagsbehandlerne er uvanthede med at anvende begreber for det, de gør, skyldes, at det forebyggende arbejde hviler på den enkeltes erfaringsbaserede viden, som sædvanligvis ikke deles med kollegaer, og der er heller ikke i kommunernes systematisk udviklet fora, der støtter en begrebs- og vidensudvikling” (Christensen og Egelund, 2002: 25-26).

Det er en central opgave både for forvaltningerne selv, men også for uddannelsesinstitutionerne, at sørge for at udvikle sådanne fora og erfaringsopsamlinger (ibid.). Måske kan man umiddelbart ved en hurtig fortolkning forstå kritikken som rummende en afstandstagen til anvendelse af viden baseret på erfaringer. Dog vælger jeg her at fokusere på tillægget ”som sædvanligvis ikke deles med kollegaer”, hvormed jeg fortolker kritikken som en kritik af, at den erfaringsbaserede viden ikke gøres til genstand for italesættelser, erfaringsopsamlinger og fælles overvejelser, men alene fremstår som den enkeltes mere eller mindre ureflekterede og ”tavse viden”. Og hermed en anerkendelse af, at erfaringsbaseret viden også udgør et væsentligt grundlag i socialt arbejde på linje med teoretisk og forskningsbaseret viden, så længe den italesættes og opsamles samt systematiseres

Kritikken af socialarbejdernes/socialrådgivernes arbejde som erfaringsbaseret frem for vidensbaseret og analytisk funderet rummer flere aspekter. Det vedrører både socialarbejdernes vidensstilegnelse, deres vidensgrundlag og vidensanvendelse, deres arbejde med undersøgelsesdelen, og de efterfølgende vurderinger og begrundelser bag

beslutninger samt mere generelt deres måde at ræsonnere socialfagligt på. I det følgende vil jeg inddrage undersøgelser med relevans for disse aspekter. Det er ældre undersøgelser, som dermed måske netop er relevante i relation til at have været virksomme og har kunnet sætte sit præg på afsættet. Disse undersøgelser indgik i mit indledende litteraturstudie og anvendes i det følgende i en syntetiseret form til at karakteriseret en markant næringskilde til refleksionsdiskursens produktion og konsumtion i uddannelse og praksis.

Gennem litteraturstudiet fremstod et meget kritisk billede af socialarbejdernes grundlag for praksis. Frem for en basering på faglig viden bestående af formulerede og systematiserede erfaringer, teoretisk viden samt forskningsmæssig viden i overensstemmelse med refleksionsdiskursen er praksis baseret på ureflekterede erfaringer og mangler analytisk fundering samt karakteriseres som mangelfuld i relation til en række aspekter som: videnstilegnelse, vidensgrundlag og vidensanvendelse, undersøgelsesdelen, de efterfølgende vurderinger og begrundelser bag beslutninger samt mere generelt kritik af deres måde at ræsonnere socialfagligt på. Det er kendetegnende, at disse kritikere er fremført på baggrund af forskningsundersøgelser af praksis. Kritikkerne rejser med sine ordvalg et billede af fejl og mangler. Af undladelser og springen over, af common sense og hverdagsræsonneren, frem for af professionel faglighed. Socialarbejderne er **uvante** med begrebsanvendelse, analyse er **vanskeligt**, **grundes især på erfaringsbaseret viden** (Christensen og Egelund, 2002). **Kun ganske få læser** og følger med fagligt. De fleste er **kundskabsinaktive**. **Kun få lever op til fagets egne standarder**, og de har også **vanskeligt ved at leve op til myndighedernes forventninger om et kundskabsbaseret socialt arbejde** (Bergmark og Lundstrøm, 2000). Socionomer betjener sig i vid udstrækning af **"naiv teori"** (Olsson, 1993), **common sense og egne forestillinger** frem for forskningsbaseret viden om familiers situation og samspil (Egelund, 1997). De **mangler et teoretisk fundament**. De **mangler viden om risikofaktorer**. **Ofte har de taget fejl i vurderingen** af en væsentlig risikofaktor. De **overser**, hvordan risikofaktorer akkumuleres. De **arbejder med en bias** i retning af alene at fokusere på individ og familieniveau.. **Manglende brug af teori og forskningsresultater** i socialt arbejdes praksis. **Common sense fond af psykologi**. **Implicit brug** af teori – *"they use [theory] in a piecemeal, unsystematic and mainly unconscious way"* (Munro, 1998: 98). De **forholder sig ikke aktivt** til, hvorfra de har deres faglige viden. Arbejder med kategoriseringer **uden** en teoretisk eller forskningsbaseret baggrund for disse. Praksiserfaringerne forbliver **implicitte - ikke til rådighed** for en velovervejet og bevidst anvendelse (Rosen m.fl., 1995). Undersøgelsesdelen **overser** familiens samlede historie og de øvrige involverede professionelles viden. Ser på de aktuelle hændelser i/ omkring familien **løsrevet - mangler et langtidsperspektiv**. Journalføringen er **mangelfuld** -

sjældent at se, at der samles op. **Ser ikke** mønstre i familierne. **Mangler** også informationer om fædrene. Mandlig ”**usynlighed**” (Munro, 1998,1999). De professionelle **mister barnet af syne** (Ayre, 1998). Børnene bliver ikke troet, når de modsiger forældrene. Socialarbejderne **er meget skeptiske**, hvis den nye viden **konflikter med deres eget syn** på familien – og **meget lidt skeptiske, hvis den konfirmerer** deres eget syn på familien. Der **medtages for få** informationer om familien. Informationer **samles ofte ikke** sammen. Og hvis den samles sammen, **anvendes den ikke altid** (Munro, 1999). Kendetegnes ved ”**sags-snak**” (Egelund, 1997), **forlader** sig på mundtlige informationer (Munro, 1999). **Fokuserer på fejl** og mangler og **overser** styrker i familierne (Ayre, 1998). **Er ikke blevet bedre til at bedømme** de informationer, som de har samlet. **Har svært ved at lægge brikkerne**. Det er **svært at se**, vidensanvendelse, vurderinger og ræsonneren. Oplysninger herom **fremgår heller ikke** af journalerne (Munro, 1998). **Er længe om at revurdere** deres oprindelige vurderinger på trods af nye kontraindicerende oplysninger (Munro, 1999). De antager, at **det blot gælder om** mere information eller at placere symptombæreren i den korrekte problemkategori (Stål, 1994). Begrundelser **er kun tilfældet** i 10 % af sagerne (Rosen m.fl., 1995). De **har svært ved at redegøre for** deres arbejde, og hvordan de når frem til de beslutninger, de træffer. **Kun få socialarbejdere er reflektive**. De **forlader sig på deres common sense forståelse** (Munro, 1998). **Inability of social workers to conceptualize** their work is revealed in the **poverty of their record-keeping and problems in communication**. De **forlader sig på intuitive færdigheder**. De **reducerer mængden af information**. Er selektive **på en biased måde** (Munro, 1998,1999).

Med disse undersøgelsers fremskrivning optræder der en diskurs af fejl og mangler. Denne giver anledning til produktion og konsumtion af en moddiskurs, der kan kendetegnes som en negation af ”fejl og mangel diskursen”. Den har en række af de kvaliteter, der efterlyses i fejl og mangel diskursen. En mulighed er netop refleksionsdiskursen med sin vægt på faglig refleksion og vidensbasering af denne. Det billede fejl og mangeldiskursen fremskriver af socialarbejdernes måde at udøve deres faglighed på, påvirker praktikerne, når de for eksempel i forbindelse med grund- og diplomuddannelsens præsentation af forskning på området møder disse negativt ladede udsagn om deres faglige praksis. Ligesom kritiske undersøgelser refereres i pressen og gør praktikerne beskæmmede (Fokusgruppe 24 02 09). Den måde kritikken italesættes på kan med sine ordvalg tegne et billede af skyld. Det er socialarbejdernes skyld, at det sociale arbejde udføres så lousy, som disse undersøgelser kan fremskrive. Dog er det her meget væsentligt at erindre, at det sociale arbejde udøves i et kompliceret felt med flere konfliktende rationaler, der rummer stærke dilemmaer og sætter udøverne i et krydspres.

Som Munro pegede på, styres socialarbejdernes valg ikke af praksisproblemstillingerne eller den faglige viden alene, men også af politiske, moralske og økonomiske faktorer. Munros fremhævelse her kan måske have tendens til at gå i glemmebogen ved læsningen af disse undersøgelser, der taler ind i en faglig fornuft og i fagligt drevne diskurser om det vidensbaserede og reflekterende sociale arbejde, baseret på, hvordan det fagligt **bør** bedrives.

Modsvaret til kritikken – positive afsæt og forslag til forbedringer af praksis

I forlængelse af den kritiske forskning på området er der fremkommet en række forbedringsforslag i relation til praksis på feltet. Disse anbefalinger bidrager ligeledes til at italesætte forståelserne af socialfaglighed, og udgør hermed væsentlige næringskilder til de diskurser, der i den aktuelle praksis kæmper om hegemoni, herunder refleksionsdiskursen. Munro fremhæver, at kritikken blandt andet peger på utilstrækkelige ressourcer og mangelfulde procedurer og mangel på nødvendig viden som forklaringslementer til tingenes tilstand. Der kan ifølge Munro iagttages to hovedstrategier i relation til forbedringsønsker. Den ene hovedstrategi munder ofte ud i anbefalingen af at tilføre mere viden. Den anden hovedstrategi har bestået i at forsyne praktikerne med cheklister og guidelines samt håndbøger. Munro fremsætter heroverfor en tredje alternativ strategi, der fokuserer på at udvikle en refleksiv praksis (Munro, 1998), hvilket også fremhæves som et behov i socialt arbejde af Backe-Hansen (2001)²³⁴. Især begge de to første hovedstrategier kan genfindes i tiltag i relation til det danske sociale arbejde, hvor der for eksempel i forbindelse med anbringelsesreformen har været satset på viden i form af omfattende udbud af efteruddannelse – børn og ungediplomuddannelsen - samt udarbejdelse af retningslinjer for den børnefaglige undersøgelse (Servicestyrelsen, (2008) og har som sådan bibragt væsentlige påvirkninger af diskurserne om socialt arbejde på børn og ungeområdet.

Den tredje hovedstrategi udgør udgangspunktet for refleksionsredskabet Social analyse og handling (Alminde m.fl. 2008), som forsøger at modgå kritikken af socialt arbejde som værende primært individuelt erfaringsbaseret. I stedet vil denne strategi basere praksis på formulerede faglige erfaringer sammenholdt med teoretisk- og forskningsbaseret viden. Karakteriseringen af socialt arbejde med udtryk som naiv teori og common sense betragtninger og moralske ytringer finder forfattergruppen problematisk og ønsker at bidrage til udvikling af et reflekteret socialt arbejde, der er bevidst teoretisk og forskningsmæssigt velfunderet og rummer en vis konsistens mellem problemopfattelse og valg af metodisk tilgang (Alminde m.fl., 2008). Formålet med redskabet er:

²³⁴ Disse tre strategier vender jeg tilbage til i kapitel 9 om Afsæt.

”at tydeliggøre og kvalificere socialarbejderes faglige vurderinger gennem bevidst brug af teori, forsknings- og erfaringsbaseret viden (...) formålet med bogen er at inspirere læseren til at få en ny vinkel på at arbejde analytisk, systematisk samt reflektivt med sociale problemer” (Alminde m.fl., 2008:8).

Og det fremhæves, at vi anser dette refleksionsredskab for et redskab,

”der kan understøtte socialarbejderen i at træffe beslutning om en faglig kvalificeret indsats på et konkret socialt problem (...) Tanken er at skabe en reflektiv faglighed, ikke en ensartet faglighed. Den enkelte situation er unik og kræver dermed en unik opgaveløsning. Dette forudsætter refleksion over og analyse af hver eneste handling” (Alminde m.fl., 2008:8).

Med disse tilkendegivelser tager vi afstand fra den hovedstrategi, der primært baserer sig på at tilføje cheklister og guidelines, idet vi fremhæver behovet for unikke løsninger i hvert enkelt tilfælde. Samtidig tilkendegiver vi også, at hovedstrategien med at tilføje viden ikke er tilstrækkelig, idet der er behov for at denne viden anvendes reflektivt. Refleksion er andet end almindelig eftertanke. Det er tanken om tanken og rummer en selvkritisk dimension i forhold til tankens baggrund. Der kan arbejdes med refleksion i både hverdagsprog, fagligt og videnskabeligt sprog. Hverdagsprog må anses for fagligt utilstrækkeligt.

”Vi ser derfor faglig refleksion som overvejelser ved hjælp af faglig viden over de faglige forståelser, der er i fokus, og over, hvilken betydning den valgte faglige viden har for den udviklede forståelse” (Alminde m.fl., 2008:14).

Denne forståelse indebærer, at vi med anvendelsen af begrebet faglig refleksion forudsætter, at denne refleksion er vidensbaseret. Og at det netop er dette arbejde med at vidensbasere de faglige forståelser og vurderinger, der er i fokus for bestræbelser på at kvalificere praksis (Alminde m.fl., 2008). Hovedstrategien med at tilføje viden vil ifølge Munro (1999) afskrive intuitiv viden og erstatte denne med faglig viden. Arbejdet med redskabet lægger derimod op til, at rådgiveren tager afsæt i sin umiddelbare forståelse, sin forforståelse eller intuitive viden, idet den under alle omstændigheder vil være aktiv, og derpå arbejder med at kvalificere denne ved hjælp af både italesatte og opsamlede faglige erfaringer samt teoretisk- og forskningsbaseret viden (Alminde, 2008). Arbejdet med redskabet er således på dette punkt i overensstemmelse med Munros anbefalinger. Med ordvalgene fremhæver vi i bogen som det positive: **refleksion, bevidst teoretisk og forskningsmæssigt vel funderet, tydelige faglige vurderinger, analyse, systematik, refleksivitet, unikke opgaveløsninger**. Hermed har vi som forfattere til et fagligt værk været med til at producere dele af grundlaget for en faglige diskurs, der fokuserer på analyse og refleksion. Samtidig har vi også i fællesskab bidraget til dens konsumtion gennem vores præsentationer af og træningen i denne på en faglig konference og på temadage. Derudover har jeg som underviser og flere af mine underviserkollegaer ligeledes både præsenteret redskabet og trænet deltagerne i undervisningen i at arbejde med faglig refleksion ved hjælp af redskabet både på grunduddannelsesniveaue samt på diplomniveaue,

hvilket ligeledes har bidraget til konsumtionen og udbredelsen af denne diskurs. Endelig har en af deltagerne i den oprindelige praktikergruppe som leder ligeledes bidraget til udbredelsen af denne diskurs ved sammen med nogle af forfatterne at introducere til og indføre arbejdet med refleksion ved hjælp af redskabet i flere forvaltninger. Refleksion ved hjælp af redskabet social analyse og handling knytter sig således op ad en diskurs, der taler om socialt arbejde som en analytisk og refleksiv aktivitet. Derved indgår redskabet i samklang med denne diskurs i hegemoniske kampe om, hvordan kvalificering af det sociale arbejde italesættes og i forlængelse heraf, hvilke strategier for kvalificering, der vinder. Udtrykket vinder er måske for fastlåst, og skal nærmere rettes til, vinder i den aktuelle situation, idet feltet kan forstås som udgørende en konstant kampplads. På denne kæmper diskurserne i en konstant kamp om hegemoni i relation til, hvad der er kendetegnende for det kvalificerede sociale arbejde. På givne tidspunkter kan der måske udskilles en diskurs, der på dette tidspunkt er den aktuelt stærkeste diskurs og lige aktuelt har opnået hegemoni. Dette vil dog konstant blive udfordret af andre diskurser om forståelse af faglighed i socialt arbejde.

De tre iagttagne diskurser og hegemoniske kampe

Idet foregående er der blevet præsenteret tre diskurser, som de kan iagttages i

aktionsforskningsprocessens moment **Afsæt:**

- **Handleparathed – diskursen**
- **Undersøgelses – diskursen**
- **Refleksions - diskursen**

Handleparathedsdiskursen kan dels forstås som et ”ældre vedhæng” fra faget socialt arbejde, hvor der var en tendens til at bevæge sig uformidlet fra en beskrivelse af en situation til handlinger i relation hertil. Dels kan den også forstås som en reaktion på socialt arbejdes handletvang. Endelig kan den også forstås som en reaktion på den frygt for at være med til at foranledige, at et barn omsorgssvigtes i længere tid, såfremt det kunne være undgået ved sociale indsatser samt i denne forbindelse blive udsat for den offentlige gabestok. Diskurs nummer to, Undersøgelsesdiskursen, kan forstås som en reaktion på den første. Der har lydt gentagne kritikker af, at socialrådgivere ikke gennemfører (tilstrækkeligt grundige) børnefaglige undersøgelser, og som en besværgelse mod denne kritik fremsættes et ”forsvar” i form af påpejning af nødvendigheden af undersøgelser, i nogle tilfælde i en lidt ”forskrækket” og forsvarspræget variant. Dog kan den også i nogle tilfælde være affødt af en tilbøjelighed til at vige tilbage for at udfærdige en vurdering og i stedet ville efterspørge fortsat mere viden ud fra den forestilling, at såfremt jeg på et tidspunkt får indhentet mere konkret viden i en kompleks verden, hvor viden kan udvides i det uendelige, så ved jeg også, hvordan jeg skal handle. Her i Afsæt kan

undersøgelsesdiskursen ses som en mere teknisk aktivitet: ”Vi undersøger” uden at den er knyttet sammen med diskurs nummer tre, refleksionsdiskursen. Denne er et udtryk for bestræbelserne på at fremme et mere refleksivt og vidensbaseret socialt arbejde og som sådan et modsvar til kritikken af, at socialt arbejde ikke inddrager teoretisk viden og ej heller baserer sig på forskningsmæssig viden. Refleksionsdiskursen baserer sig på et perspektiv, der forstår socialt arbejde som komplekst og med behov for unikke løsninger på baggrund af refleksion over hvert enkelt socialt problem i sin kontekst.

I momentet Afsæt kan disse tre diskurser iagttages vævet ind i hinanden uden at der kan siges, at en af dem er i en hegemonisk position. Situationen kan betragtes som flydende. I en række tilfælde tager den samme rådgiver de forskellige diskurser i anvendelse, nogle gange i samme udsagn, selvom nogle af dem taler op imod hinanden. Det tyder på, at elementerne i den diskursorden, der hersker i momentet afsæt i de to afdelinger er åbne for kamp og ikke rummer fastlåste ideologiske værdier.

Af særlig interesse i relation til dette projekt er, hvorledes diskursen om det refleksive sociale arbejde positionerer sig i afsæt. Faglig refleksion og redskabet social analyse og handling kan siges at udgøre en diskursgren i en overordnet diskursorden om refleksion i socialt arbejde. En række rådgivere tager denne refleksive diskurs i anvendelse i besvarelsen af vignetten, og dette forstærkes blandt deltagerne i fokusgruppeinterviewene. Dog kan man ikke på tidspunktet afsæt tale om, at den faglige ideologi om refleksion – herunder i den variant, der arbejder med redskabet social analyse og handling – har fået karakter af common sense i en faglig forstand.

”De ideologier, som er indlejrede i diskursive praksisser, er mest effektive, når de bliver naturaliserede og opnår status af common sense” (Fairclough, 2008:47). Common sense ” rummer diverse effekter af fortidige ideologiske kampe, men som også er et konstant mål for restrukturering i pågående kampe” (Fairclough, 2008:53).

Så selvom social analyse og faglig refleksion skulle opnå status af faglig common sense ville den diskurs fortsat indgå i diskursive kampe. I løbet af aktionsforskningsprocessen vil de fremhævede diskurser indgå i fortsatte hegemoniske kampe, nogle vil måske forstærkes andre svækkes eller dø ud, og nye måske komme til. I aktionsforskningsmomentet Resultat vil der derfor kunne iagttages den diskursorden med et aktuelt hegemonisk mønster, som kampene mellem disse diskurser i løbet af denne aktionsforskningsproces har resulteret i. Denne aktionsforskningsproces efterlader hermed dette mønster som et afsæt for nye processer med nye kampe om diskursivt hegemoni i den aktuelle diskursorden.

Kapitel 8

Italesættelse af socialfaglighed i Resultat

Deltagerne har formuleret sig omkring deres forståelser af socialfaglighed og arbejde med socialfaglige vurderinger gennem hele forløbet. I det følgende vil der blive sat fokus på denne italesættelse ved afslutningen. Hvor diskurserne, der kan iagttages, her forstås som produceret og konsumeret gennem forløbet. Dette fokus på italesættelser af praksis affødes af, at italesættelserne påvirker praksis, idet de farver rådgivernes forståelse af praksis og hermed også farver de måder, de tænker og forstår deres praksis på, hvorpå de igen vil farve den måde, som rådgiverne udøver deres praksis på..

Det primære datagrundlag til dette kapitel fremkom på de afsluttende statusværksteder i form af besvarelse af spørgeskemaer samt arbejde i workshops. På værkstederne fremlagde jeg de diskurser, som jeg på daværende tidspunkt havde kunnet høre/ iagttage. Rådgiverne arbejdede med disse i workshops, hvorpå deltagerne sammenskrev kommentarer, der ligeledes udgør en del af datagrundlaget for dette kapitel²³⁵. Datagrundlaget udgøres i mindre omfang af feltnoter og lydoptagelser fra forløbet, og da primært fra møder i ambassadørgrupperne.

I kapitel 7 om italesættelse af socialfaglighed i Afsæt identificerede og behandlede jeg tre diskurser:

- **Handleparathed – diskursen**
- **Undersøgelses- diskursen**
- **Refleksions - diskursen**

I det følgende vil jeg fokusere på, hvorledes disse diskurser aftegner sig i forbindelse med afslutningen – Resultat – om de er blevet forstærkede, svækkede, nuancerede eller måske helt forsvundet og på hvorvidt, der skulle være udviklet nye diskurser undervejs, der kan iagttages til slut. De diskurser, der kunne iagttages i afsæt, er for nogles vedkommende undergået forandringer, for andres vedkommende fortsat meningsfulde forståelser af socialfaglighed. De tre oprindeligt identificerede diskurser vil ikke blive indholdsmæssigt uddybet igen i det følgende²³⁶, men primært behandlet på niveauerne diskursiv praksis (som den praksis hvor rådgiverne producerer og konsumerer den pågældende diskurs) og social praksis (som den bredere sociale praksis, der udgør næringskilderne til diskurserne). Udover de tre diskurser, der blev identificeret i afsæt, kan der identificeres en yderligere diskurs, der har fået en øget betydning undervejs:

- **Økonomi-diskursen**

Denne diskurs vil ligeledes blive behandlet i dette kapitel.

²³⁵ Bilag 16 Samlet udgave af borddiskussionerne fra statusværksted.

²³⁶ Her henvises til Kapitel 7 Italesættelse af socialfaglighed i Afsæt.

Handleparathedes - diskursen

Denne diskurs var fremtrædende i afsættet. Rådgivere italesætter på baggrund af denne diskurs, hvordan de vil handle, når der egentlig fokuseres på forståelse af problemstillingen²³⁷. Den kunne også iagttages i begyndelsen af forløbet på refleksionsmøderne, hvor det i nogle tilfælde kunne være vanskeligt for deltagerne ikke hele tiden at afbryde det igangværende refleksionspunkt og springe frem til handling og italesætte, hvordan der skal handles i relation til problemstillingen. At den var stærk på refleksionsmøderne oplevede både rådgiverne og jeg.

”R: Så har man jo allerede sprunget hen til den bageste ende eller vurdering og handling (...), inden man overhovedet er kommet i gang så. (LER)

R: Ej så I vil også gerne handle, det er jeg glad for, det ikke kun er mig (...)

R: Her er et problem, hvordan løser vi lige det? Det gør vi sådan her. Færdig. Videre til det næste (LER)(...)” (A 26 01 11 s. 15-16).

Jeg drøfter med ambassadørerne, at min oplevelse er, at ordstyreren i starten havde svært ved at holde deltagerne tilbage fra at springe over i handling, men at dette er aftaget undervejs. Dette tilkendegiver ambassadørerne er en oplevelse, de deler (A 23 03 12). Denne handle parathed er gennem forløbet blevet svagere, når der arbejdes med faglig refleksion (Feltnoter). Rådgiverne tilkendegiver på statusværkstedet, at arbejdet med den faglige refleksion er med til at tøjle handleparatheden og minder om, at *”vente med at tænke handling”*, når der arbejdes med faglig refleksion²³⁸. Dog viser handleparathedsdiskursen sig igen i andre faglige sammenhænge end på refleksionsmøderne blandt andet som følge af organisationsforandringer og andre eksterne påvirkninger.

Handleparathedsdiskursen - Diskursiv praksis

I rådgivernes daglige arbejde på børne- og ungeområdet oplever de et stort fokus på, at der skal handles. I de enkelte teams tales der meget om, hvordan rådgiveren vil handle i relation til den og den problemstilling. Samtidig er flere rådgivere bevidste om og drøfter, at de også selv besidder et handle- gen, som de forsøger at tøjle for eksempel ved hjælp af arbejde med supervision eller som her faglig refleksion. Men samtidig lægger de også pres på sig selv og hinanden om at få handlet, ligesom ledelser lægger pres på at få ekspederet arbejdsopgaver indenfor bestemte tidsfrister. Desuden mødes de med forventninger fra samarbejdspartnere og familier om at handle så hurtigt som muligt (A111010 + 230312). Med til at styrke handleparathedsdiskursens produktion og konsumtion er de organisatoriske forandringer. Begge de to afdelingers nye organisering rummer en modtagelsesfunktion, hvor der skal være fokus på handling. Såfremt der ikke skal handles, ville problemstillingen ikke være i Modtagelsen (Feltnoter 230312), hvorfor den

²³⁷ Jf. kapitel 7 om handleparathedsdiskursen.

²³⁸ Udsagn fra spørgeskemabesvarelse på statusværkstedet. Sammenskrivning af spørgeskemabesvarelserne fra statusværkstedet.

organisatoriske forandring har fået en betydning for den diskursive praksis. Ligesom faglige forventninger og krav fra centrale ledere og nye faglige initiativer kan understøtte en handleparathedsdiskurs. For eksempel forventer rådgivere, at indførelsen af konceptet ”Signs of Safety” (SoS) med dens fokusering på handling her og nu være med til at fremme handleparathedsdiskursen.

SoS” (...) er at gøre det hurtigere og mindre bureaukratisk. Og de sidder simpelthen og laver undersøgelser og handleplaner på tavlen med klienterne nogle gange (...). Det er jo sådan lidt ligesom i gamle dage, (...). Vi laver en hurtig undersøgelse inde i vores eget hoved (...) så sætter vi ting i gang simpelthen (...)” (A 161211 00:46:24-00:48:41). Efter rådgivernes vurdering vil arbejdet med SoS være som at gå tilbage til en tidligere tids måde at arbejde på, hvor der ikke i samme omfang som nu, lægges vægt på en grundig analyse af problemstillingen. Med andre ord vil SoS hermed kunne fremme en genopblussen af handleparathedsdiskursen. Hvilket kan harmonere med, at chefen efter ambassadørers oplevelse vil vægte, at der skal arbejdes med meget kortfattede handleplaner, hvor disse mere eller mindre skal erstattes af resultatdokumentation og skaleringer samt vurderinger udtrykt i talværdier (A 161211).

Handleparathedsdiskursen - Social praksis

Handleparathedsdiskursen produceres og konsumeres gennem den diskursive praksis i de enkelte afdelinger og i forvaltningerne som helhed. Samtidig får den næring fra forskellige kilder i den bredere sociale praksis, herunder fra lovgivningen og den offentlige debat (medierne).

Ifølge Lov om Social Service er forvaltningens og rådgivernes opgaver at yde støtte til børn og unge med særlige behov, jf. formålsbestemmelsen i § 46. Hensigten er at sikre, at børnene får mulighed for at opnå samme muligheder som jævnaldrende børn og unge for blandt andet personlig udvikling og sundhed. Støtten skal sikre barnets eller den unges bedste. Med lovgivningen vægtes en tidlig indsats, og det fremhæves i Håndbog om barnets reform, at i tilfælde af bekymrende forhold, er ”*det afgørende, at barnet får hjælp og støtte så tidlig som muligt*” (Servicestyrelsen, 2011:69). Dette kan som lovgivningens ene perspektiv nære handleparathedsdiskursen. Men samtidig fremhæves der også, at der skal foretages en grundig undersøgelse af barnets situation (ibid.), som nærer en diskurs om undersøgelse og endvidere dukker refleksionsdiskursen også op i Håndbogen. Disse konkurrerende diskurser behandles senere i dette kapitel.

Om mediernes betydning for handleparathedsdiskursen

Aktuelt har der i pressen været fokus på en række sager om seksuelt misbrug af børn, hvor socialrådgiverne beskyldes for at være berøringsangste. Socialministeren truer i pressen med at fyre socialrådgivere, der ikke går ind og foranstalter i sådanne misbrugssager.

” Socialrådgivere skal fyres, hvis de ikke passer deres job, mener socialminister Karen Hækkerup (S) (...). »Hvis socialrådgivere ikke er villige til at sparke døren ind, skal de selv sparkes ud. Så er de sig ikke deres arbejde bevidst”²³⁹.

Det kan forekomme meget voldsomt, at en minister truer med at fyre offentlige ansatte, der udfører deres arbejde, som de dog efter ministerens mening ikke udfører godt nok. Det må påvirke socialrådgivere ansatte på området en hel del, når den ansvarlige minister for området udtaler sig på denne måde. Det behandles i fagbladet Socialrådgiveren, hvor formanden for faggruppen for Børn, Unge og Familier udtaler, at det er for letkøbte udtalelser fra ministerens side.

”Det er for nemt at sige sådan. Der findes jo allerede bestemmelser om tvang og muligheder for at komme ind i et hjem. (...) for mig at se handler det også om etik – måden, vi kommer ind i familien på og får et samarbejde i stand (...) vi bliver skældt ud som faggruppe for dispositioner og organisering i kommunerne, der ikke fungerer. (...). Vi er her jo netop, fordi vi brænder for at gøre en forskel for børn, der har behov for særlig støtte.” (Socialrådgiveren nr. 5, 15. marts 2012:)²⁴⁰.

Denne rådgiver peger på ledelsens ansvar, og i lighed hermed skal det også retfærdigvis fremhæves, at socialministeren også peger på lokalpolitikernes ansvar²⁴¹. Udmeldinger med anvendelse af voldsomme ordvalg som at sparke dørene ind og firing af de professionelle fra den ansvarlige minister på området påvirker rådgiverne. Det er svært at være rådgiver i en tid, hvor pressen tillægger rådgiverne ansvaret for børns ulykkelige situationer. Nogle rådgivere har erfaring med at have arbejdet på en arbejdsplads, hvor en børnesag fik meget tragiske følger, og hvor dette affødte en mediestorm. Dette påvirker de berørte rådgivere meget fortsat, selvom det ikke var deres egen ”sag”, og accentueres, når de møder aktuelle alvorlige tegn på, at et barn lever under forhold, som tilsiger behov for indgriben fra socialforvaltningen (A 190312). At være rådgiver i en børne- familieafdeling kan opleves som at have

” 45-50 børn på sine skuldre, som man skal varetage og passe på og værne omkring hele tiden, ikke også, (...) Og får vi det ikke at vide af vores egne, (...), så får vi jo det at vide i medierne hele tiden, at vi kunne gøre vores arbejde bedre” (A 190312 01:26:44-01:28:33).

Reaktionen på ministerens udtalelser svinger blandt deltagerne i Ambassadørgruppen fra vrede over modløshed til en vis form for overbærenhed - ”Hun ved jo ikke bedre”. Samtidig udtrykker deltagerne, at de på sin vis er blevet hårdet af tidligere tildragelser, blandt andet af tidligere udmeldinger fra en politiker i kommunen (A 230312). Men alligevel gør det et betydningsfuldt indtryk og påvirker dem som fagpersoner, når den ansvarlige minister på området udtaler sig således.

R: I en tid hvor pressen skriver, at de her børn ikke var blevet misbrugt, hvis bare vi havde gjort vores arbejde, der er det altså svært at være socialrådgiver (...)

R: Vi skal godt nok holde vagt ved mange familier (...).

²³⁹ http://jp.dk/indland/indland_politik/article2694458.ece_lokaliseret_22_03_2012, .

²⁴⁰ http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=5780_lokaliseret_22_03_2012.

²⁴¹ [http://jp.dk/indland/indland_politik/article2694458.ece_lokaliseret_22_03_2012,.](http://jp.dk/indland/indland_politik/article2694458.ece_lokaliseret_22_03_2012,)

R: *Vi bærer ligesom ansvaret for alt hvad der kan overgå børn(...)*” (A 230312 00:37:08 – 00:40:19 + 00:40:32 – 00:43:13).

Rådgivere kan opleve, at de tillægges ansvaret for, at børn mishandles af deres forældre eller andre, og at det er hårdt at få placeret ansvaret på skuldrene; men at det er afgørende at hjælpe hinanden kollegialt: Arbejdet med faglig refleksion kan være en måde at arbejde på at forsøge at forstå situationer, hvor børn mishandlet og håndtere omgivelsernes behov for at placere ansvar (ibid.).

De voldsomme udladninger i pressen følges i den aktuelle digitaliserede verden i nogle tilfælde op af udhængninger af konkrete socialrådgivere i de sociale medier. Internetsider som for eksempel Facebook er blevet fora, hvor utilfredse borgere udsætter offentlige ansatte for kritik og personlige angreb. Fagbladet Socialrådgiveren bringer en artikel med en rådgiver, som har været udsat for hårde angreb på Facebook fra en mor, hvis barn er blevet tvangsfjernet lige efter fødslen, og hvor

”[navngiven socialrådgiver] netop[er] blevet fritaget for sagen med den desperate mor efter trekvart år med ugentlige og til tider daglige personangreb (...)”²⁴².

I dette tilfælde er der fokus på, at rådgiveren har handlet og anbragt barnet. I andre situationer udløses aktiviteterne på grund af, at socialrådgiveren ikke anses for at handle tilstrækkeligt hurtigt. En artikel i fagbladet Socialrådgiveren beskriver, hvordan en socialrådgiver af pressen tillægges ansvaret for, at en families børn mistrives alvorligt, og pressens behandling følges også her af aktiviteter i de sociale medier.

*”Hun fik dødstrusler, ubehagelige telefonopkald, en Facebook - gruppe opfordrede til en demonstration mod hende, og en net - afstemning ville have hende fyret (...). Der var både dødstrusler og trusler om overgreb på [hendes] egne børn ”*²⁴³.

Sådanne presseaktiviteter og aktiviteter i de sociale medier er voldsomme for de fagpersoner, der udsættes for dem, men påvirker også mange af de øvrige fagprofessionelle, der arbejder på samme felt og bidrager til at understøtte diskurser om, at der ikke handles tilstrækkeligt hurtigt, eller i andre sammenhænge netop handles, men da på et påstået forkert grundlag.

Handleparathedens- diskursen aftager undervejs i styrke i de faglige drøftelser på refleksionsmøderne. Den faglige refleksion er med til at ”tøjle” handle-parathedens diskursive udtryk. Dog produceres og indoptages handleparathedens-diskursen fortsat i andre faglige sammenhænge som de vanlige ”sagsmøder” på grund af fagets handletvang samt som følge af organisationsforandringer med oprettelse af en modtagefunktion og af eksterne påvirkninger i form af faglige forventninger og krav fra centrale ledere og nye faglige initiativer. Desuden er pressens behandling af ulykkelige ”sager” på feltet også en fortsat næringskilde til handleparathedens-diskursen. Handleparathedens - diskursen næres af

²⁴² <http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=5646> lokaliseret 22 03 2012.

²⁴³ <http://www.socialrdg.dk/Default.aspx?ID=5341> lokaliseret 27 03 2012.

forskellige kilder. Men samtidig nuanceres den af en anden diskurs, undersøgelsesdiskursen, som behandles i det følgende.

Undersøgelses - diskursen

Diskursen om nødvendigheden af en § 50 undersøgelse før indsatser foranstalles er fortsat dominerende, men i en noget mindre ”forskrækket”/ defensiv udgave i forhold til Afsæt. Nu mere som et fastslået faktum: Lovgivningen kræver børnefaglige undersøgelser – og dem udfører vi. Dog kan vi nu godt lovmedholdeligt iværksætte indsatser førend undersøgelsen er tilendebragt. Undervejs er der udviklet en variant: Vi udarbejder § 50 undersøgelser, og vi kvalificerer vores § 50 undersøgelse gennem analyser af familiens problemstilling – blandt andet med redskabet social analyse – og gennem vidensbasering. Arbejdet med eksperimentet har hermed fået betydning for den måde, rådgiverne italesætter deres arbejde med de børnefaglige undersøgelser på. Dette italesætter således:

”Sagen bliver bedre dækket/oplyst. Kommer bedre omkring og dybere ned i problemstillingen. Helt konkret førte SA for nylig til, at jeg ændrede en afgørelse i en sag, da det efter SA blev langt mere klart, hvilken problemstilling vi havde med at gøre, og at det var mere alvorligt end først antaget, da vi kom omkring bl.a. de mange risikofaktorer” og ”Det har smittet af på den måde, jeg arbejder med mine socialfaglige undersøgelser på. Jeg er blevet mere bevidst om også at inddrage viden og bruge det i mine vurderinger”.
” Mere systematik. Mindre ”jump to conclusions””(Spørgeskemaer, statusværksteder)²⁴⁴.
Ifølge besvarelserne bevirker den faglige refleksion en dybere forståelse af problemstillingen, en forstærket opmærksomhed på undersøgelsens elementer, der ligger forud for vurdering og konklusion, en højere grad af vidensbasering i undersøgelsen og en byggen på faglig viden i konklusionen samt en mere klar adskillelse mellem undersøgelsens enkelte elementer og en mindre tilbøjelighed til umiddelbart at konkludere. Italesættelser omkring arbejdet med børnefaglige undersøgelser er hermed blevet påvirket af arbejdet med eksperimentets faglige refleksion og dets vægt på analyse og vidensbasering, og har ifølge rådgivernes udsagn også influeret på deres udøvede praksis²⁴⁵. Refleksionsdiskursen har dermed smittet af på undersøgelsesdiskursen. Eksperimentet har fokuseret på refleksion og vidensbasering, hvilket rådgiverne har konsumeret, og dette har produceret varianter af undersøgelsesdiskursen som italesættes mindre teknisk undersøgende end i afsættet, men med vægt på vidensbasering.

Undersøgelsesdiskursen - Diskursiv praksis

Som det fremgik af afsnittet om undersøgelsesdiskursen i kapitlet om italesættelser af socialfaglighed i Afsæt, produceres og konsumeres undersøgelsesdiskursen blandt andet på

²⁴⁴ Spørgeskemabesvarelser fra statusværkstederne på spørgsmålet om, hvorvidt arbejdet med redskabet social analyse og handling har medført forandringer i den måde, de arbejder med en problemstilling på. (Sammenskrivning af spørgeskemabesvarelser fra statusværkstederne).

²⁴⁵ Hvilket jeg vender tilbage til i kapitel 10 og 11 om analyse af forløb og proces.

de interne teammøder. I løbet af eksperimentets refleksionsmøder peges der ligeledes på det væsentlige ved grundige og uddybende børnefaglige undersøgelser. På refleksionsmøder fremhæves, at der bør indhentes yderligere viden, både konkret om det enkelte barn/den enkelte familie (Feltnoter 031109, 101109, 121109, 081 09, 081209, 130110) og mere generaliseret viden i form af teori og forskningsundersøgelser med henblik på uddybe undersøgelsen (Feltnoter 130110, 270110, 180210, 150310). Det er gennemgående, at der gentagne gange peges på, at der mangler viden, både konkret i relation til familien og generelt, som må indhentes²⁴⁶. Dette er en af baggrundene for, at ambassadører pegede på, at arbejdet med redskabet altid førte til mere arbejde (A190612). På nogle refleksionsmøder peges der i nogle tilfælde udtrykkeligt på, at der skal udarbejdes en § 50 undersøgelse (Feltnoter 050510, 101010), og der peges på, at det faglige analytiske grundlag for udarbejdelsen er tilvejebragt med den gennemførte faglige refleksion, og har kvalificeret undersøgelsen (Feltnoter150910, A260111), eller at den allerede udarbejdede undersøgelse skal forsynes med et tillæg (Feltnoter 180110). På enkelte møder medbringer rådgiveren faglitteratur og læser lidt op omkring relevante teoretiske vinkler, der kan uddybe forståelsen til undersøgelsen (Feltnoter130110). En rådgiver giver på et møde udtryk for, at den faglige refleksion har givet rigtig megen energi til arbejdet med undersøgelsen samt tilført nye veje at gå i denne undersøgelse (Feltnoter 050510). På et andet refleksionsmøde vægtes, at rådgiver arbejder aktivt med § 50 undersøgelsen og partshøring i relation til at udvikle forældrenes forståelse af barnets situation (Feltnoter 100510). Udover refleksionsmøderne indtager drøftelser af arbejdet med de børnefaglige undersøgelser også rum på eksperimentets ambassadørgruppemøder. Ambassadørerne udveksler erfaringer fra deres kollegaers arbejde i de enkelte teams med at inddrage den faglige refleksion og vidensbaseret som fundament for § 50 undersøgelserne, og tager disse erfaringer med tilbage til eget team som inspiration (A 150311, A 060911, 160311). En ambassadør beskriver for eksempel, at en kollega havde haft en problemstilling til faglig refleksion, og af kollegaerne var blevet foreslået at uddybe med viden om børn, der vokser op i misbrugsfamilier, hvorpå rådgiveren udarbejdede en indstilling i forlængelse af sin undersøgelse

"(...) jeg tror aldrig, jeg har læst så god en indstilling (...) før. Den var bare så skarp og så teoretisk(...)" (A 1 0312 00:27:34-00:28:11).

Ambassadørgruppemøderne er på denne måde også med til at videreudvikle undersøgelsesdiskursen og lade den farve af refleksionsdiskursen med fokuseringen på, at den udarbejdede undersøgelse i højere grad skal være funderet på faglig viden og ikke alene baseret på konkret viden om det enkelte barn og dennes familie.

²⁴⁶ Dette går igen og igen gennem mine feltnoter fra refleksionsmøderne.

Undersøgelsesdiskursen - Social praksis

I kapitlet Italesættelse af socialfaglighed i Afsæt blev det påpeget, at undersøgelsesdiskursen ikke udviklede sig i et tomrum, men formentlig får en kraftig næring fra kritikken af det sociale arbejde med udsatte børn og unge for ikke at være baseret på tilstrækkelige grundige undersøgelser. Disse kritikker fortsætter med at komme frem også i løbet af eksperimentets forløb. I efteråret 2009 viser en ny praksisundersøgelse fra Ankestyrelsen, at kommunerne ofte ikke følger alle lovkrav, når børn og unge anbringes uden for hjemmet. Konklusionen var, at i 83 procent af ”sagerne” overholder kommunerne ikke en eller flere af de undersøgte lovkrav. I en sammenligning med en tilsvarende undersøgelse fra 2008 viser den nye undersøgelse fra 2009, at kommunernes sagsbehandling på de undersøgte parametre ikke er blevet bedre. I Ankestyrelsens gentagne kritik af den kommunale sagsbehandling peges der på, at der i cirka en tredjedel af de undersøgte ”sager” ikke ses at være en § 50 undersøgelse, og at der blandt de undersøgelser, der er foretaget er tale om overskridelser af tidsfrister. Til gengæld vurderer Ankestyrelsen, at når § 50 undersøgelserne udarbejdes, er der sket en kvalitetsmæssig forbedring i forhold til status i 2008 (ibid.). Ankestyrelsen gennemførte i 2010 en praksisundersøgelse med fokus på ”sager” om frivillige foranstaltninger til børn og unge med særlige behov. Undersøgelsen fokuserer særligt på inddragelse af børn og forældre; men også spørgsmålet om udarbejdelse af de børnefaglige undersøgelser bliver undersøgt. Undersøgelsen viser, at der ikke er udarbejdet en børnefaglig undersøgelse i 27 % af de undersøgte ”sager”, hvor dette burde have været tilfældet²⁴⁷. Både Århus og Horsens Kommuner deltager i denne undersøgelse. Århus bidrager med 7 ”sager”, hvoraf der mangler en § 50 undersøgelse i den ene sag; medens Horsens bidrager med 8 ”sager”, hvoraf der mangler børnefaglige undersøgelser i de 3 (Ankestyrelsen, 2011: 93). I relation til fokuspunktet om inddragelse af børn og forældre viser denne undersøgelse delvis samme tendenser som en ældre engelsk undersøgelse (Ayre, 1998:248), nemlig at rådgiverne i højere grad koncentrerer sig om at inddrage forældrene end børnene (Ankestyrelsen, 2011:249). Ankestyrelsens undersøgelser peger her flere gange på, at det kniber med kommunernes udarbejdelse af lovpligtige § 50 undersøgelser. Ankestyrelsens praksisundersøgelser udgør således et væsentligt element i italesættelsen af behovet for undersøgelser i det socialfaglige rum på området, og er medproducent af en fejl- og

²⁴⁷ http://www.ast.dk/Page_Pic/pdf/PU_born_2010_11_04_2011_14_55.pdf lokaliseret 11 07 12.

²⁴⁸ Som det blev påpeget i Kapitlet Italesættelse af socialfaglighed i Afsæt.

²⁴⁹ ”Undersøgelsen viser, at kommunerne i 88 procent af sagerne har inddraget forældrene i tilstrækkeligt omfang, mens dette kun er tilfældet for barnet eller den unge i 63 procent af sagerne”. <http://www.ast.dk/artikler/default.asp?page=1472> lokaliseret 11 07 12.

mangel- diskurs. Denne konsumeres af ledere og rådgivere og influerer på den lokale diskursive praksis i relation til undersøgelses-diskursen, hvori fraværet af undersøgelse anses for en alvorlig mangel.

Ankestyrelsens undersøgelser blev gennemført forud for udgivelsen af Servicestyrelsens Håndbog i Barnets reform (2011), der skal udgøre et redskab for de kommunale sagsbehandlere i forhold til arbejdet med reformen. Heri findes et tilsvarende centralt budskab fra Socialministeriet og Socialstyrelsen²⁵⁰ om, at undersøgelser har høj prioritet. Det tilkendegives i håndbogen, at ønsket er at fremme og kvalificere arbejdet med de børnefaglige undersøgelser samt at inddrage børn og unge i deres egne undersøgelser – samt ligeledes også at inddrage forældrene. Formålet er at hæve sagsbehandlingens kvalitet til gavn for børnene og sætte deres behov for støtte til at trives og udvikles i centrum. Når der kan være behov for særlig støtte til et barn,

”skal der foretages en grundig undersøgelse af barnets og familiens forhold (...) Samtidig skal resultatet sikre, at den rigtige indsats for barnet og familien kan iværksættes” (Servicestyrelsen, 2011:103).

Undersøgelsen skal være helhedsorienteret, og lovgivningen angiver de områder af barnets liv, der bør inddrages i undersøgelsen medmindre disse skulle vise sig irrelevante²⁵¹. Undersøgelsen skal lede frem til en begrundet stillingtagen til, hvorvidt iværksættelse af foranstaltninger er påkrævet (ibid.). I Håndbogens afsnit ”Værktøjskassen” i relation til den børnefaglige undersøgelse fremhæves, at socialfagligheden består i, at rådgiveren analyserer de indhentede oplysninger fra andre fagpersoner. Det fastslås, at Barnets reform ønsker at fremme helhedsorientering, inddragelse af netværk, og at barnet bør være i centrum. Undersøgelsen bør ifølge Håndbogen tage højde for de retlige rammer og baseres

” på teoretisk socialfaglig viden (...). Den indsamlede viden om barnet og familiens konkrete forhold sammenholdes med teoretisk viden og viden fra praksis gennem en socialfaglig analyse” (Ibid:119),

hvilket nødvendiggør, at rådgiveren besidder kundskabsbaseret viden på området (ibid.). Med denne håndbog i Barnets Reform nærer Socialministeriet og Socialstyrelsen Undersøgelses- diskursen og tilføjer den yderligere kvaliteter i form af, at der ikke blot skal undersøges og gengives omstændigheder om barnets og familiens situation; men den indhentede viden skal analyseres, og de enkelte elementer af viden skal sættes i relation til hinanden under anvendelse af faglig viden, herunder teoretisk baseret kundskab. I Håndbogen refererer Servicestyrelsen desuden eksempler på forskning om undersøgelsesarbejdet og går hermed foran med et godt eksempel på at arbejde vidensbaseret samtidig med, at referencerne kan tjene de kommunale rådgivere som

²⁵⁰ Tidligere Servicestyrelsen.

²⁵¹ Servicelovens § 50 stk. 2: (...)” 1.) udvikling og adfærd, 2) familieforhold, 3) skoleforhold, 4) sundhedsforhold, 5) fritidsforhold og venskaber og 6) andre relevante forhold” (Servicestyrelsen, 2011:105).

inspiration til at uddybe deres viden på området (ibid.). Med Håndbog om barnets reform producerer ministeriet i lighed med rådgiverne en variant af undersøgelsesdiskursen, som abonnerer på og tager farve af refleksionsdiskursen.

Med undersøgelses – diskursen ses børnefaglige undersøgelser som noget entydigt positivt, som der skal udarbejdes flere af, ligesom de skal udfoldes og videreudvikles. Spørgsmålet er, hvorledes hovedpersonerne i disse undersøgelser – børnene og deres familier – oplever dem, om de ligeledes bidrager til de meget positive italesættelser af undersøgelses- diskursen. En fælles dansk – norsk undersøgelse har fokuseret på hovedpersonernes oplevelse af at blive undersøgt. Et interessant resultat her er, at på trods af, at der er interviewet familier, som kommunerne vurderede ville have en positiv oplevelse af forløbet, beskriver familierne utryghed, og at de ikke oplever sig tilstrækkeligt informerede og inddragede, og er usikre på, hvad undersøgelsens indhold, start og slutning. Endelig er det bemærkelsesværdigt, at undersøgelser var noget, som især foregik mellem mor og sagsbehandler. Faderen forekom temmelig perifer (Kildedal m.fl., 2011), hvilket er i overensstemmelse med Munros ældre fund fra engelske undersøgelser (1998,1999) på trods af, at de skandinaviske lande dels tilkendegiver et ønske om ligestilling, dels lovgivningsmæssigt ønsker at fremme familiernes inddragelse. Endvidere viser undersøgelsen, at børnenes inddragelse tendentielt øges, men dog i mindre grad end forældrenes (Kildedal m.fl. 2011), hvilket ligeledes er i tråd med ældre engelske undersøgelser (Ayre, 1998). Denne undersøgelse fremhæver det magtfulde for familierne i at blive undersøgt, og italesætter hermed ud fra et familieperspektiv en varsomhed i relation til undersøgelses- diskursen. Undersøgelser skal ikke blot bevidstløst fremmes som endnu en social teknologi med standarder, der kan modvirke den tilfældighed i undersøgelsesarbejdet, som her blev afdækket, dette ville være at fremme et systemperspektiv og dermed øge familiernes afmagtsfølelse i relation til undersøgelserne. I stedet peger forskerne på, at hvis myndighedsarbejdet skal udfordres, hvilket de mener, det bør, skal der rammesættes så lidt som muligt og i stedet åbnes rum for refleksion, der muliggør en modvirkning af familiernes objektivering (Kildedal m.fl., 2011). Forskningsundersøgelser som denne bidrager hermed til at nuancere undersøgelses- diskursen samt tilføre den træk fra en anden diskurs: refleksions- diskursen

Undersøgelsesdiskursen er fortsat dominerende, men dog i en noget mindre ”forskrækket”/ defensiv udgave end i Afsæt. Nu mere som et fastslået faktum. Undervejs er der udviklet en variant af undersøgelsesdiskursen der vægter betydningen af at kvalificere undersøgelserne gennem analyse og faglig vidensbaseret frem for baseret alene på konkret viden om det enkelte barn og dennes familie. Hermed tilføres den træk fra refleksionsdiskursen og fremstår mindre teknisk undersøgende end i Afsæt. Med

undersøgelses – diskursen ses børnefaglige undersøgelser som noget entydigt positivt, som der skal fremmes, ligesom de skal udfoldes og videreudvikles. Dog nuanceres undersøgelses-diskursen af italesættelser af en varsomhed i relation til undersøgelser ud fra et familieperspektiv. Undersøgelser skal ikke blot bevidstløst fremmes som en social teknologi bestående af standarder, men i stedet udvides med refleksive elementer hvormed undersøgelses-diskursen også her nuanceres og tilføres træk fra refleksions- diskursen.

Refleksions- diskursen (refleksion og anvendelse af faglig viden)

Undervejs tiltager deltagerne anvendelse af refleksionsdiskursen og dens vægt på vidensbasering. Fremhævnning af beskrivelsesdele som mere løsrevne elementer erstattes af italesættelse af behovet for en egentlig analyse, der baserer sig på faglig viden. En sådan analyse kræver et vist teoretisk beredskab for at kunne gennemføres (Munro, 1998). I analysen skal de enkelte videns elementer sættes i spil med hinanden. Den konkrete viden (de enkelte fakta – brikker) om familien sættes i relation til hinanden, således at deres betydninger kan vægtes, og den indhentede viden om familien foldes ud og fortolkes i lyset af generel faglig viden, således at der er opnået en mere dybdegående og faglig kvalificeret forståelse af problemstillingen. Undervejs bliver det i en række tilfælde gennem refleksionerne klart, at der er behov for mere viden om familien og dens forhold eller mere faglig viden for at kunne udvikle en tilstrækkelig nuanceret forståelse af familien og dens problemstilling. På statusværkstederne italesatte en række rådgivere, hvilke kvaliteter de ser ved refleksionsredskabet:

” (...)opmærksom på andre teoretiske vinkler (...)”.

”Skærpe analysen og synliggøre vidensgrundlaget (...)”

”At få teori koblet til den enkelte sag.”

”(...) Jeg er blevet meget opmærksom på, at analysedelen er svær (vant til at det er noget, der bare er foregået i hovedet)”.

” Refleksionen er meget vigtig – de vigtigste kvaliteter er, at man ved refleksionen kommer omkring forskellige teorier og perspektiver ”²⁵².

I besvarelsene fremhæver deltagerne **faglighed** og **refleksion, dybdeniveau** i arbejdet, **faglig/ teoretisk viden**, arbejde med **forforståelse**, **bevidsthed** om og flere teoretiske **perspektiver**, **eksplicit analyse** og **tydeligere vurdering**. Det følgende udsagn kunne stå som en formulering af formålet med lanceringen af refleksionsredskabet og udgør også et betydningsfuldt element bag motiveringen af dette aktionsforskningsprojekt:

”Det vigtigste er, at de faglige refleksioner kommer op på et langt højere niveau på baggrund af systematikken i social analyse. Vigtigt at der bliver sat ord på, hvilken viden vi har og hvilke blinde pletter, der er. Opkvalificering af socialfaglige vurderinger og øget bevidsthed herpå ”²⁵³.

Den bagvedliggende viden skal bevidstgøres og vurderingerne kvalificeres. En deltager:

²⁵² Besvarelser fra spørgeskemaer på de to statusværksteder.

²⁵³ Besvarelse fra spørgeskemaer på de to statusværksteder.

*” Det vigtigste er at blive/ være bevidst om de teorier, jeg anvender inden handling. Jeg har oplevet, at det derved bliver nemmere at tale med familierne og nå frem til fælles problemforståelse. ”*²⁵⁴

Denne pointe om, at et klart teoretisk grundlag gør det lettere som rådgiver at gå ind i en dialog med familien og i fællesskab udvikle en problemforståelse, ligger i tæt forlængelse af de bevæggrunde, der var bag udviklingen af redskabet, og motiverer også, hvorfor projektet kan siges at være til gavn for udsatte børn og familier i sidste instans²⁵⁵. Med en sådan italesættelse af faglig refleksion, som en aktivitet, der rummer bevidsthed om det faglige vidensgrundlag, der da kan kommunikeres i dialog med børn og familier, kan indholdsfylden af refleksions-diskursen måske bidrage til at påvirke sådanne oplevelser i familierne af at blive undersøgt, som den dansk – norske undersøgelse påviste (Kildedal m.fl., 2011).

Besvarelsene på statusværkstedet fremhæver refleksions-diskursen som betydningsfuld for deltagerne og italesætter eksperimentets faglige kvaliteter for deltagerne. Et aspekt af refleksionsdiskursen fik undervejs meget italesat opmærksomhed og har fortsat dette ved afslutningen af eksperimentet. Det drejer sig om det vanskelige ved at inddrage faglig viden i refleksionen samt forholde sig kritisk til denne.

” At anvende den konkrete teori ifht vurdering og handling, da gennemgang af teori til tider bliver overfladisk ”.

” ... At få ”gravet” teorierne frem fra ”gemmerne” og være ajour ”.

” At gøre teorierne synlige (eksplicitte)(...) ”.

(...) Det bliver ofte det samme teori vi kører rundt i ”.

*” At være kritisk i forhold til viden ”.*²⁵⁶

Deltagerne italesætter, at det i forholdet til arbejdet med faglig refleksion er svært at **huske, anvende** og være **ajour** med teori og undgå **overfladiskhed** samt **gentagelser**. Det opleves som vanskeligt at erindre sig teoretisk viden på et tilstrækkeligt udfoldet grundlag til, at den kan anvendes i relation til de konkrete problemstillinger. Desuden at det kan være vanskeligt at ”forny” sig og inddrage andre videns elementer end dem, teamet plejer at inddrage samt både at få ajourført sin viden samt tilegne sig ny viden. Desuden kredser en del besvarelser omkring udsagn angående det vanskelige ved at forholde sig kritisk til den anvendte viden.

Refleksions – diskursen kan ved afslutningen af eksperimentet indholdsfyldes således: Den faglige refleksion hjælper til at kunne foretage en analyse. Dertil er der brug for et teoretisk beredskab og en fond af faglig viden bestående af flere vidensformer, både erfaringsbaseret og teoretiskbaseret viden samt forskningsundersøgelser. Men det er ikke let. Og det kan være svært at ”finde” en udfoldet vidensbase frem – og måske især svært at

²⁵⁴ Besvarelse fra spørgeskemaer på de to statusværksteder.

²⁵⁵ som diskuteret i relation til kapitel 2. Kritisk normativ forskning.

²⁵⁶ Besvarelse fra spørgeskemaer på de to statusværksteder.

holde den ajour og opdateret og huske, hvorfra de enkelte videns elementer fremkommer. For mange deltagere ligger det mere ligefor at anvende eller være mere fortrolige med psykologiske teorier end sociologiske²⁵⁷. At forholde sig kritisk til den anvendte viden er vanskeligt. Disse karakteristika fremlagde jeg på statusværkstederne, hvortil deltagerne efter gruppedrøftelser tilbagemeldte, at det var meget genkendeligt og dækkende formuleringer af det diskursive omkring refleksion og vidensbasering²⁵⁸.

Refleksionsdiskursen (refleksion og anvendelse af faglig viden)- Diskursiv praksis

Undervejs i forløbet har arbejdet med faglig refleksion og vidensbasering udgjort aktionsforskningsprojektets eksperimentelle del. Der er blevet arbejdet hermed i de faglige refleksionsmøder, som dermed har været med til at producere og konsumere refleksionsdiskursen. Refleksionsmødernes arbejde med refleksion italesætter flere rådgivere på møderne som meget fagligt givende og udbytterigt (Feltnoter 011210,150910, 120510, A 011210).

"Jeg synes, det er rigtigt fedt, det her. Det giver rigtigt meget. Jeg sad på et tidspunkt og tænkte, gud, det giver da meget mere end supervision. (Lydoptagelser 011210 02:19:11-02:19:20). "Det her gav meget mere end at være til [lederforum]"²⁵⁹ (Feltnoter 26 01111). Rådgivernes italesættelse af udbyttet af refleksion på refleksionsmøderne er med til yderligere at producere og konsumere refleksionsdiskursen. Tilsvarende er drøftelserne blandt ambassadørerne. I første omgang blandt ambassadørerne, dernæst blandt de øvrige kollegaer, når ambassadørerne drøfter ambassadørgruppens arbejde med egne team-medlemmer. Ambassadørerne italesætter både egne indtryk af refleksionsarbejdet samt deres indtryk af kollegaernes oplevelser heraf.

" (...)Jeg har (...) forsøgt, når jeg laver konklusioner, vurderinger på noget, [at] putte mere teori ind (...) og det tror jeg altså lidt er affødt af social analyse" (A 28 11 11 01:22:28-01:24:31).

"R: Men jeg synes også generelt er det sådan mit indtryk. (...), at kollegerne har taget det til sig efterhånden: social analyse..(...)Altså på en anden måde end det lige var i starten..(...)

R: det er et godt og brugbart redskab(...)" (A 23 03 12 00:12:07- 00:12:32).

På ambassadørgruppemøder, hvor vi arbejdede med fortolkninger af resultater, drøftes spørgsmålet om de psykologiske teories forrang i arbejdet med faglig refleksion.

"Jeg tænker måske meget i de psykologiske baner (...), vi tror, vi gør noget mere, måske også sociologisk, men vi er faktisk meget ovre i den psykologiske. (...) det kan godt være, vi tror, vi er noget helhedsorienteret – vi har sociologien, (...), men det der fylder, det er det psykologisk(...) det bliver meget individfokuseret. Vi er opmærksomme på de andre ting, og vi vil også gerne de andre ting. Men – men jeg synes, virkeligheden ser tit sådan

²⁵⁷ På statusværkstedet var en formulering fra mig: "Iagttagelse: På en række refleksionsmøder er det ofte de psykologiske teori dannelser, der inddrages – de sociologiske forståelser lever ofte en mere tilbagetrukket tilværelse – der skal ekstra anstrengelser til at få dem frem.

²⁵⁸ Afleverede sammenskrevne notater fra bordenes drøftelser på statusværkstederne, jf. bilag 16.

²⁵⁹ Et drøftelsesforum med ledere.

ud, at vi ender der ved det enkelte individ.(...). Og det tænker jeg, så er vi sgu ikke kommet ret meget længere” (A 011210 01:13:30-01:14:39).

Ambassadøren her tilkendegiver, at vedkommende i sin faglige refleksion og i sin praksis generelt ender med at arbejde med et meget individorienteret fokus på trods af et ønske om at arbejde helhedsorienteret og hermed også inddrage sociologiske teoridannelser. På ambassadørmøde italesættes således også, at refleksions-diskursen er mere præget af psykologiske perspektiver end af samfundsmæssige, men at denne prægning ikke er optimal i relation til at arbejde helhedsorienteret. Tilsvarende drøftelser har fundet sted i de enkelte teams og drages frem i ambassadørgruppen i forlængelse af fortællinger om, at den ene arbejdsplads i en periode har haft besøg af en af mine kollegaer²⁶⁰, der har fulgt arbejdet i de enkelte teams, herunder deres sags - og refleksionsmøder. Tilbage meldingen til rådgiverne er, at de arbejder meget individorienteret og kan udvide deres perspektiver:

” (...) noget af det vi manglede, når vi lavede social analyse, det var lidt det der (...) [Bronfenbrenner] perspektiv, at den del havde vi ikke med: Vi var mere ned på individet og så psykosociale.. (...) [og] at det perspektiv kunne vi med fordel tage med ind (...)” (A 23 03 12 00:07:36– 00: 11:42).

Refleksionsdiskursen produceres og konsumeres gennem eksperimentet i de daglige fora, hvor rådgiverne drøfter deres arbejde, herunder på refleksions- og ”sagsmøder” samt på tværs heraf i ambassadørgrupperne. Refleksions- diskursen styrkes herigennem som fagligt givende, og betydningen af vidensbasering af den faglige refleksion understreges i italesættelsen af denne diskurs. Desuden italesættes et lokalt karakteristika ved denne diskurs i begge afdelinger i form af, at deltagerne primært arbejder med individorienterede perspektiver (psykologiske teoridannelser); men at dette ikke er optimalt og bør udvides til også at omfatte samfundsmæssige perspektiver.

Refleksionsdiskursen (refleksion og anvendelse af faglig viden)- Social praksis

Refleksionsdiskursen udvikles ikke kun lokalt i de to afdelinger. Den næres også af andre udviklinger på andre niveauer i det sociale arbejde med udsatte børn og unge, både i relation til det lovgivningsmæssige og centrale administrative retningslinjer samt i forskning omkring socialt arbejde i relation til målgruppen.

Det pointeres i Håndbog om barnets reform, at der ønskes et fokus på lovgrundlag og viden, og det kræves, at det sociale arbejde er vidensbaseret. Den børnefaglige undersøgelse skal nå frem til en begrundet stillingtagen, hvilket kræver en analyse af samtlige oplysninger.

” En analyse skal opsamle problemer og ressourcer og gennem en helhedsorienteret analysetilgang afveje de forskellige elementer i forhold til hinanden, for at det er muligt at nå frem til en kvalificeret, begrundet stillingtagen” (Servicestyrelsen, 2011:111).

²⁶⁰ Min kollega er lektor i socialt arbejde ved Socialrådgiveruddannelsen i Århus, VIA University College.

Håndbogen fremhæver, at rådgiverne bør have et solidt vidensgrundlag og diskuterer forskellige syn på, hvorledes der kan skabes øget sammenhæng mellem forskning og praksis, og hvorledes forskningsresultater kan implementeres i praksis. I forlængelse af denne diskussion fremhæver Håndbogens ”værktøjskasse” eksempler på kvalificering af praksis. Det ene eksempel er faglig refleksion ved hjælp af refleksionsredskabet (Servicestyrelsen, 2011: 305-307). Håndbogen kan dermed ses som en næringskilde til refleksionsdiskursen i en form, hvor denne ledsages af en kvalitet om vidensbasering.

Tilsvarende fremhæver en aktuel forskningsudgivelse med fokus på de børnefaglige undersøgelser, at der er behov for faglig refleksion i arbejdet. Kun faglig refleksion kan modvirke objektivisering af familierne, hvorfor forskerne anbefaler refleksion frem for fastlagte manualer som vejen mod en kvalificering af undersøgelsesarbejdet (Kildedal m.fl., 2011). Denne forskning på området nærer dermed ligeledes udviklingen af refleksions – diskursen.

Der kan endvidere være tegn på en mulig næring af refleksionsdiskursen gennem udbredelsen af kendskabet til refleksionsredskabet Social Analyse og Handling gennem salget af bogen (Alminde m.fl., 2008), såfremt bogens ihæندهavere har læst den. Ligesom gennem undervisningen på det sociale område, hvor der indgår undervisning i faglig refleksion med (dele af) bogen som pensum ved flere af socialrådgiveruddannelserne i landet på flere niveauer²⁶¹, ²⁶², ²⁶³, ²⁶⁴. Samtidig med at refleksionsdiskursen – her i form af faglig refleksion ved hjælp af redskabet Social analyse og handling – udbredes, kan der også iagttages en tendens til, at den farves af, inddrages i eller kombineres med andre tilgange. Som det vil fremgå af kapitlet om Eksperimentet inddrages social analyse i det udarbejdede Fælles Fagligt Grundlag (Kildedal og Verwohlt, 2009), ligesom en leder og en konsulent vil arbejde med at sammentænke Fælles fagligt Grundlag, Social analyse og

²⁶¹ https://studienet.viauc.dk/srg/aarhus/arkiv/RA11I_3SEM/Lists/Pensumlist/Forms/AllItems.aspx

Lokaliseret 14 07 12.

http://socialraadgiver.samf.aau.dk/fileadmin/user_upload/temp/Undervisningsprogram_FO1_3_sem_2.pdf

lokaliseret 14 07 12 lokaliseret 14 07 12.

<http://nubu.dk/~media/Files/Videncentre/Forskningscenter%20for%20Socialt%20Arbejde/NUBU/litt%20liste%20soc%20udd%20metropol.ashx> lokaliseret 14 07 12.

http://ucsj.dk/fileadmin/user_upload/Praktik_klinik_dokumenter/Litteraturliste_1_af_2.pdf lokaliseret 14 07

12

262

http://ucsj.dk/fileadmin/user_upload/Praktik_klinik_dokumenter/Socros/Praktikvejleder_kursus/Dag_3/Forberedelse_til_3_gang_-_praktikvejleder-forloeb.pdf lokaliseret 14 07 12.

²⁶³ Undervisningsplan: Myndighed og leverandør på børne- og ungeområdet – efterår 2012

Hold 8 Modul 3: Metoder i arbejdet med udsatte børn, unge og familier, VIA University College:

Generel litteratur, hele bøger der bør købes:

Alminde, Rikke, Henriksen, Kirsten, Nørmark, Louise Cathrine og Stevnsgaard Andersen, Mona (2008):

Social analyse og handling. Et refleksionsredskab i socialt arbejde. Kbh. Hans Reitzels Forlag

²⁶⁴ http://www.boerneungediplom.dk/filer/Fil184_Vejledning-for-undervisere-og-studerende-del-2.pdf

lokaliseret 14 07 12.

handling med konceptet for SoS. Noget tilsvarende ønsker rådgivere at arbejde med (A 230312). Her kan man forstå Social analyse og refleksionsdiskursen som åben for kamp om at indholdsfylde denne.

”En måde, hvorpå diskursordner er åbne for kamp, er, at elementerne i en diskursorden ikke har fastlåste ideologiske værdier” (Fairclough, 2008:60).

Det må siges at være tilfældet for Social analyse i et vist omfang – som forfattere valgte vi ikke at lægge bestemte teoretiske perspektiver ned over redskabet – og det skaber åbning for kampe om, hvorledes det skal kendetegnes. Dog vil jeg fortsat vurdere, at det ikke er alt, alle tilgange, der kan harmonere med Social analyse og handling, idet det er funderet i en tankegang om refleksion og grundig analyse gennem anvendelse af flere vidensformer (Alminde m.fl., 2008), hvorfor tilgange, der ikke vægter et analytisk element, eller alene baserer sig på en bestemt vidensform ikke vil være i overensstemmelse med redskabet.

Som et særligt interessefelt i relation til denne diskurs kan være spørgsmålet om, hvorvidt den primært er præget af individorienterede (psykologiske) perspektiver frem for mere kollektive. Interessen herfor affødes blandt andet af spørgsmålet om socialfaglig fantasi, der kræver, at socialrådgiveren formår at forbinde individets situation og de konkrete fremtrædelser for sociale problemer hos barnets og dets familie med de omgivende samfundsmæssige betingelser for barnets og familiens liv samt socialt arbejdes muligheder for at bidrage til at modvirke disse problemer. Den førnævnte forskningsundersøgelse peger på, at praksis i relation til undersøgelser er præget af en psykodynamisk tankegang med fokus på samspil mellem mor og barn og deres liv i hjemmet og manglerne heri (Kildedal m.fl., 2011). Denne forskningsundersøgelse fremviser en praksis på det sociale område, der kendetegnes af et individorienteret perspektiv, hvorfor den sociale praksis på feltet kan medvirke til at den udviklede refleksionsdiskurs kan få et præg af psykologiske teoridannelsers forrang på trods af, at feltet anerkender et behov for helhedsorientering. Spørgsmålet hænger formentlig også sammen med forskellige forståelser af, hvad helhedsorientering vil indebære alt efter hvilket perspektiv, der anlægges på sociale problemer og socialt arbejde. Ambassadørerne drøfter, at en individfokusering ikke ”kommer ud af det blå”; men kan anses for at have samfundsmæssige udspring. Hvad er det, der samfundsmæssigt tillægges værdi – både generelt og i relation til praksis i socialt arbejde? Det ser de som et individorienteret fokus, hvorfor dominerende forståelser i socialpolitikken og lovgivningen nærer en individorienteret perspektiv i refleksionsdiskursen og praksis.

” R:(...)For som det er nu, så – så bliver det jo den psykologiske del, man skal ligesom kunne argumentere. Og det har mødt større værdi i en psykologisk udtalelse, frem for mit [sociale bidrag]

K: Men – men, altså – B, jeg – jeg oplever også meget, at du har ret i, at familierådgivere ofte griber til det psykologiske (...)

R: ... barnets behov, og barnets – (...), jamen det er måske blevet (...) lidt misforstået nogle gange, ikke, eller – eller, paletten er ikke bred nok” (...)” (A 011210 01: 15:16-01:17:15). Dette individorienterede fokus dominans og deraf følgende nødvendighed af at argumentere på det individuelle psykologiske niveau kan måske blive forstærket af de økonomiske stramme rammer og en stærkt fremvoksende besparelseskraft (A 011210).

Refleksionsdiskursen får tiltagende tyngde og vægt på vidensbaseret undervej. Fremhævelse af mere løsrevne beskrivelsesdele erstattes af en egentlig analyse, der baserer sig på faglig viden. Ved et klart teoretisk grundlag bliver det lettere som rådgiver at gå ind i en dialog med familien og i fællesskab udvikle en problemforståelse. Refleksionsdiskursen har således en væsentlig betydning som italesættelse af de faglige kvaliteter ved eksperimentet for deltagerne. Arbejdet med faglig viden og at forholde sig kritisk til denne viden italesættes som noget af det vanskelige i arbejdet. Refleksionsdiskursen er mere præget af psykologiske perspektiver end af samfundsmæssige, uden at denne prægning anses for optimal i relation til en helhedsorientering. Dette individorienterede fokus kan måske blive forstærket af en stærkt fremvoksende økonomi-diskurs og medfølgende økonomisk restriktiv praksis.

Økonomi-diskursen

Økonomi-diskursen dukker ikke pludseligt op ”som trold af en æske” i løbet af eksperimentet. Det sociale arbejde med udsatte børn og unge var også før dette aktionsforskningsprojekt kendetegnet ved, at der ikke var rigelige økonomiske midler til rådighed. For eksempel var en begrundelse for tidligere omlægninger i den ene afdeling forud for projektet et økonomisk overforbrug i relation til finansiering af indsatser for udsatte børn (Børn og Ungeforvaltningen, 2005). I løbet af eksperimentet italesættes økonomi og nedskæringer dog som en endnu mere betydende faktor. Der drøftes spørgsmålet om, at modtagefunktionen under indtryk af de økonomiske vilkår skal forsøge at holde fra døren og at forhindre børn og forældre i **”at komme ind”**. De skal helst **”vendes i døren”**. **Besparelserne** vurderes at være **de alvorligste**, som deltagerne kan minde i deres tid som socialarbejdere. Mange **”sager” bliver lukket** i familiebehandlingen uden at dette er et resultat af, at behandlingen er tilendebragt, og uden at myndighedsrådgiverne får anledning til at vurdere, om det er i orden at lukke den ned (A 230911). Besparelserne betegnes som **”en historisk nedskæring”** (A 23091100:13: 10 - 00:18:50). Og karakteriseres som, **”at der bliver skåret ind til benet”**²⁶⁵ samtidig med, at der er bekymringer for børnene relateret til fattigdom. Der italesættes store fattigdomsproblemer, som blandt andet henføres til lave sociale ydelser. Desuden

²⁶⁵ Referat af borddrøftelser på statusværkstederne, jf. Bilag 16.

fremhæves, at **økonomien bliver styrende** for den faglige praksis og **indsnævrer de faglige handlemuligheder**:

”Økonomi styrer alt, (...) hvis det er for dyrt, så skal der findes andre løsninger”.

” Det økonomiske perspektiv betyder indsnævrede handlemuligheder og derfor også restriktioner ifht vurdering i SA ”.

*” Der kan blive et stort spring mellem hvad vi fagligt vurderer, at der skal til, og så hvad der er muligt i virkeligheden. Det ændrer ikke min vurdering, men kan være meget frustrerende”.*²⁶⁶

Og de økonomiske vilkår italesættes som en faktor, der har påvirket niveauet for, hvornår der er tale om et acceptabelt baneliv (ibid.).

Økonomi - diskursen - Diskursiv praksis

Økonomidiskursen er ikke en diskurs, som i førte omgang er produceret af deltagerne, men er et udefrakommende vilkår for det sociale arbejde aktuelt.

”(...) den økonomiske diskurs, det er jo ikke en vi udstikker som familierådgivere, vel?

”(...)Det er et vilkår” (A 011210 01:18:02 – 01:19:45).

Disse vilkår påvirker praksis i det daglige arbejde og deltagernes italesættelse heraf. Det påvirker deres motivation for at udføre godt socialt arbejde²⁶⁷. Økonomien har i projektperioden fået et (endnu mere) dominerende ledelsesmæssigt fokus, hvilket deltagerne italesætter på statusværkstederne i relation til, hvilke betydningsfulde faktorer, de vurderer, har spillet ind på arbejdet med eksperimentet:

” (...) med et øget fokus på økonomi har vi brugt social analyse til at fastholde fokus på faglighed og styrke vores argumenter overfor ledelsen ”

” Social analyse giver en bred faglig viden, hvor flere facetter af problemstillingen bliver blotlagt. Den økonomiske og ledelsesmæssige opstramning/ styring forhindrer indimellem at disse facetter får rum til at udfolde sig. ”

” (...)Aktuelt er det økonomien der afgør indsatsen i familierne – ikke de faglige vurderinger”

*” Redskabet kan være godt i en tid med økonomisk smalhans, da det kan være med til at udfordre den faglige tilgang vi plejer”.*²⁶⁸

Økonomien har ifølge rådgivernes besvarelser afgørende indflydelse, og hensynet til økonomien bevirker, at der er brug for mere argumentation for at få en indstilling igennem. Økonomien begrænser mulige indsatser, således at fremanalyserede behov ikke kan opfyldes, økonomien styrer indsatserne, ikke behovene. Men når den økonomiske situation er, som den er, kan det være godt at udfordre ”plejer” gennem faglig refleksion. For rådgiverne har økonomidiskursen stor betydning for deres praksis, økonomien kommer til at styre foranstaltningsvalget frem for behovet på grund af indsnævrede handlemuligheder. Faglig vurdering og faglig indsats er dermed ikke nødvendigvis i overensstemmelse. Rådgiverne taler om en risiko for at gå i ”samlebåndsmode” i de økonomisk stramme tider,

²⁶⁶ Besvarelser spørgeskemaer fra statusværkstederne.

²⁶⁷ Referat af borddrøftelser på statusværksteder, jf. Bilag 16.

²⁶⁸ Besvarelser i spørgeskemaer fra statusværkstederne.

hvor der helst skal afvises så mange henvendelser som muligt ifølge ledelses udmeldinger i relation til økonomi.

" (...) vi trænger meget til at få noget fagligt ind, fordi vi kan godt ryge ind i det der samlebånds mode. Fordi sager kører ind, og de kører ud, og det skal helst gå hurtigt og de skal helst i det hele taget ikke ind, og de skal helst vendes i døren (...) Vi er bange for, (...) at vi bliver præget for meget (...), bare at leve op til det her (...) uden næsten at stille spørgsmål ved det, (...)". (A 230911 00:57:40 – 01:01:50).

Økonomidiskursen produceret og konsumeres både i de ledelsesmæssige rum og på møder mellem ledelse og rådgivere samt internt i rådgivernes egne faglige diskussioner på gruppemøder. Økonomidiskursen sætter sig umærkeligt igennem og bliver et selvindlysende faktum, som der ikke kan sættes spørgsmålstejn ved. Hensynet til økonomien konsumeres lige så stille og trænger ind og påvirker forståelserne af de fænomener, som rådgiverne møder i den daglige praksis.

"- helt uden du mærker det, (...), så kan vi høre os selv sidde og sige noget, vi ikke sagde for et halvt år siden.(...). Der er forskel på at sige at, at vi gør sådan her, fordi at det skal vi, eller at tage det ind og sige fordi(...) jeg synes det er godt, ikke (...). vi [har] jo de rammer, vi nu en gang har (...), men vigtigt er også, at man alligevel (...) forholder sig fagligt til det (...) ligesom at få markeret ens faglige vurdering (...) jeg også er blevet sådan lidt skræmt over mig selv, (...)når jeg sidder og snakker med folk (...), så kan jeg have sådan en indre film til at køre, (...)hvor jeg tænker, du er ikke i nærheden af at få hjælp her min ven (...), og så kommer det faktisk til at præge samtalen. Fordi jeg ved, det her det er simpelthen ikke stort nok. Og det vil jeg i hvert fald gerne være meget bevidst om"(A 2309 1 00:57:40 – 01:01:50).

Lokalt skal politikere og ledere omsætte de kommunale midler til budgetter for de enkelte aktiviteter. Ledelsesmæssigt udmeldes der om, hvordan personalet skal agere i relation til de økonomiske rammer. I den ene afdeling blev der givet tydelige retningslinjer for, at hensigten var, at modtagefunktionen skulle sørge for, at der ikke kom flere "sager" i baglandet og dermed, at der var færre børn og familier, der fik bevilget en social indsats. Rådgiverne beskriver, at de blev usikre på, hvordan de skulle finde niveauet her. Derfor samlede de et tilfældigt udpluk af de sidste "sager", hvor der var vurderet behov for en indsats og fremlagde disse for ledelsen med henblik på at få en ledelsesmæssig vurdering af, hvorvidt de foretagne socialfaglige vurderinger skulle ses som et udtryk for niveauet, hvor en henvendelse blev til en social "sag". Den ledelsesmæssige tilbagemelding blev, at dette var niveauet. Denne vurdering udgør et dilemma for rådgiverne, for hvis disse "sager" er niveauet", hvordan kan de så undgå at tage mod flere "sager", som økonomidiskursen foreskriver?

" Så tænker jeg: okay, så er vi på niveauet. Men samtidig får vi at vide, at vi skære mere ned ikke. Så vi ved stadig ikke, hvordan det er, vi skal få færre igennem. For nu har de sagt, at vores niveau er passende, ikke. Du kan ikke skære mere ned, end vi gør nu, det er jo det det handler om" (A 23 09 11 00:13: 10 - 00:18:50).

Rådgiverne tilkendegiver, at det er vanskeligt i socialt arbejde aktuelt på grund af de økonomiske stramme vilkår. Det sociale arbejde er neddroset til det lavest mulige niveau

på grund af de økonomiske rammer, og i deres daglige praksis i sagsmøder og kollegiale drøftelser producerer disse vilkår indholdsfulde til negative kvaliteter ved økonomidiskursen, der konsumeres som en negativ diskurs i relation til vilkårene aktuelt i socialt arbejde

Økonomi-diskursen - Social praksis

Baggrunden for økonomi – diskursen udspringer af økonomiske stramme tider og en offentlig forvaltning, hvor der udstikkes stramme økonomiske rammer fra staten i relation til kommunernes virksomhed. Dette vil jeg her nøjes med at konstatere og betragte stram økonomi som et aktuelt vilkår for socialt arbejde uden at diskutere hverken vilkåret eller dets betimelighed nærmere. Økonomi-diskursen næres af den offentlige og politiske debat om finansielle forhold både indlands og udenlands.

I relation til feltet socialt arbejde fremhæver Servicestyrelsen i Håndbog om Barnets reform en anden formulering af økonomi-diskursen – i form af diskursen om den økonomiske ansvarlighed. I håndbogen fremhæves økonomisk ansvarlighed som en kvalificerende faktor for både ledelse og sagsbehandlere. Rådgiverne bør have viden om og agere ansvarligt i relation til de kommunale budgetter. Rådgiverne skal udarbejde

"gode børnefaglige undersøgelser, gode handleplaner med klare mål, præcise bestillinger af ydelser hos leverandøren af indsatsen samt løbende og målrettet opfølgning"
(Servicestyrelsen, 2011: 294).

Økonomien kommer ind *"som en kvalificerende faktor"*(ibid.) både i forbindelse med valg af indsats og opfølgningen på indsatsen. Økonomiske hensyn bevirker ifølge Servicestyrelsen til en sikring af, at den hjælp, som barnet modtager, er den mest hensigtsmæssige. Og ifølge Servicestyrelsen gælder det om at se de aktuelle stramme styringsmæssige rammer som muligheder for personlig og faglig udvikling og anledning til kreativitet i arbejdet.

"At se det som en spændende udfordring at udføre et solidt socialt arbejde inden for de givne rammer – at se muligheder frem for begrænsninger og tage ansvar på alle niveauer"
(Servicestyrelsen, 2011:294).

Servicestyrelsen får med sin fremstilling næsten den økonomiske stramme situation til at fremstå som et positivt og fremmede fænomen for socialt arbejde og dets udvikling²⁶⁹. Rådgivere rejste på afslutningskonferencen spørgsmålet om, hvorvidt økonomi burde være en faglighed (290812). Tilsvarende fremhæver servicestyrelsen, at faglighed og økonomi er forbundne (2011). Dette vil jeg ikke afvise kan være tilfældet. Spørgsmålet er imidlertid, hvilke hensyn der vejer tungest. Hensynet til barnets behov, eller kortsigtede økonomiske hensyn. I sidste instans et spørgsmål om en faglig fornuft overfor en markedsfornuft²⁷⁰.

²⁶⁹ Og er hermed i tråd med den positive tankegang i NPM, jf. Willig i kapitel 2 om kritisk normativ forskning.

²⁷⁰ Spørgsmålet om forskellige rationaler på koalitionskurs vender jeg tilbage til i kapitel 9.

Diskursen om den økonomiske ansvarlighed vil formentligt ikke give samme mening som den negativt ladede økonomi-diskurs for rådgivere, der iagttager det aktuelle sociale arbejde med udsatte børn, og kan fortælle om, hvilke ”sager”, de oplever, bliver lukket:

”- et meget tilpasset barn, (...) er ensbetydende med, at så kan [man] lukke en sag. Jeg synes tit, (...) hvis ikke de her børn, de reagere helt vildt på et eller andet, så skal vi lukke sagen og jeg tænker jamen..

- (...)og dermed vil det sige, at det kun er børn, der er udad,(...) som kan få hjælp, mens børn der er indad reagerende, de skal i hvert fald lige snitte sig selv inden” (A 230911 01:05:20 – 01:05:44). Rådgiverne omtaler denne tendens til lukning af ”sager” som gambling med børns liv.

”-(...) de bliver jo også hurtigt lukket igen. (...)Jeg synes sådan, at det bliver meget sådan gambling af og til. (...)Vi lukker, og så må vi jo så se, hvordan det går.

- venter og ser.

- ja, så må de jo komme igen, altså ” (AS 23 09 11 01:06:18 – 01:06:45).

Økonomi-diskursen dukker ikke pludseligt op i løbet af eksperimentet. Det sociale arbejde med udsatte børn og unge var også tidligere kendetegnet af økonomisk knaphed. Nu øges denne betydning og økonomien italesættes som styrende for den faglige praksis. Økonomi-diskursen har fået stor betydning for niveauer for, hvad der kendetegner et godt liv for børn. Rådgiverne skal helst afvise så mange henvendelser som muligt ifølge ledelses udmeldinger i relation til økonomi. Økonomi -diskursen sætter sig umærkeligt igennem og trænger ind og påvirker forståelserne af de problemstillinger, som børn og familier møder op med. Servicestyrelsen fremhæver en anden formulering i form af diskursen om den økonomiske ansvarlighed. Diskursen om den økonomiske ansvarlighed vil formentligt ikke give samme mening som den negative økonomidiskurs for rådgivere, der iagttager de aktuelle indsatsniveauer i socialt arbejde med udsatte børn.

Diskussion af de fire iagttagne hoveddiskurser i relation til hegemoniske kampe fra Afsæt til Resultat.

I aktionsforskningsprojektets moment Resultat kan der iagttages fire diskurser:

- **Handleparathedes – diskursen**
- **Undersøgelses- diskursen**
- **Refleksions - diskursen**
- **Økonomi-diskursen**

De tre første diskurser kunne ligeledes iagttages i Aktionsforskningsprojektets moment Afsæt, medens den sidste diskurs har forøget sin betydning meget i løbet af projektets eksperimentelle del. Handleparathedes-diskursen kan dels forstås som et ”ældre vedhæng” fra faget socialt arbejde, dels som en nødvendig følge af socialt arbejdes handleimperativ og frygten for at være medvirkende til at et barn omsorgssvigtes i længere tid. Undersøgelsesdiskursen kan forstås som en reaktion på den første diskurs og på gentagne kritikker af manglende og tilstrækkeligt grundige børnefaglige undersøgelser. Endelig udgør diskurs nummer tre det diskursive udtryk for bestræbelser på at fremme et mere refleksivt og vidensbaseret socialt arbejde. Medens økonomi-diskursen har tiltaget sig en central

betydning undervejs og udgør en – set fra rådgivernes side – begrænsning for udfoldelsen af en mere reflektiv og vidensbaseret praksis, idet de økonomiske rammer i en række tilfælde bliver begrænsende for, at den faglige vurderings konklusion på behov for indsats kan gennemføres.

Handleparathedsdiskursen aftager undervejs i styrke på refleksionsmøderne, men produceres og konsumeres fortsat i andre faglige sammenhænge på grund af fagets handleimperativ. Den er derfor nødvendig, men må kombineres med kvaliteter fra refleksionsdiskursen. I nogle tilfælde i form af analyser i ”et splitsekund”. Handleparathedsdiskursen næres desuden af organisationsforandringerne og af andre eksterne påvirkninger.

Undersøgelsesdiskursen er fortsat kraftigt tilstede, men i en noget mindre defensiv udgave end i Afsæt. Undervejs er der produceret og konsumeret en variant af undersøgelsesdiskursen med vægt på betydningen af analyse og vidensbasering, hvor refleksionsdiskursens kvaliteter har smittet af, således at undersøgelsesdiskursen har indoptaget kvaliteter herfra. Undersøgelses-diskursen nuanceres, idet den ikke kun kan forstås som noget entydigt positivt, og der italesættes en varsomhed ud fra et familieperspektiv, således at undersøgelser ikke blot skal fremmes som en standardiseret social teknologi, men i stedet udvides med refleksive elementer, hvormed undersøgelsesdiskursen nuanceres og også her tilføres træk fra refleksions-diskursen.

Refleksions-diskursen får tiltagende tyngde undervejs. Refleksionen fører frem til en egentlig analyse baseret på faglig viden og bevirker, at det bliver lettere som rådgiver at gå ind i en dialog med familien, da rådgiveren kan italesætte sit vidensgrundlag for familien. Refleksionsdiskursen har en væsentlig betydning som italesættelse af de faglige kvaliteter ved eksperimentet for deltagerne i form af at inddrage faglig viden samt forholde sig kritisk til denne viden. Dette italesættes samtidig som noget af det vanskelige i arbejdet. Vidensdelen i refleksions-diskursen er mere præget af psykologiske perspektiver end af samfundsmæssige, uden at denne prægning anses for optimal i relation til en helhedsorientering. Dette individorienterede fokus kan måske blive forstærket af en stærkt fremvoksende økonomi - diskurs og medfølgende økonomisk restriktiv praksis.

Økonomi-diskursen er ikke ny. Men betydningen af økonomisk knaphed øges. Økonomien italesættes som styrende for den faglige praksis. Økonomi-diskursen har fået stor betydning for niveauer for det sociale arbejde. For spørgsmålet om, hvad der kendetegner et godt liv for børn, og for hvilke børn og familier, der anses for at have tilstrækkelig tyngde i deres problemstillinger til, at det kan anses for et socialt problem, der kan kvalificere til en social indsats. Ifølge økonomi-diskursen skal der helst afvises så mange henvendelser som muligt. Diskursen om den økonomiske ansvarlighed fra Servicestyrelsen

vil formentligt ikke give samme mening som økonomi-diskursen for rådgivere, der iagttager de aktuelle indsatsniveauer i socialt arbejde med udsatte børn.

I momentet Afsæt kunne de tre da fundne diskurser iagttages vævet ind i hinanden uden, at en af dem var i en hegemonisk position. Der var tale om en flydende situation. Af særlig interesse var positioneringen af refleksions-diskursen, der blev taget i anvendelse af en række rådgivere uden dog at have fået karakter af common sense i en faglig forstand i momentet Afsæt.(Fairclough, 2008:47).

I momentet Resultat er der fortsat tale om en flydende situation, hvor alle fire diskurser kan iagttages levende mellem hinanden. De produceres og konsumeres konstant, og ingen af diskurserne kan siges at være i en hegemonisk position. Handleparathedsdiskursen kan på sin vis siges at være blevet svækket i relation til arbejde med faglig refleksion, men lever derudover stærkt videre. Undersøgelsesdiskursen er blevet stærkere og samtidig nuanceret. I nogle udgaver er den tilføjet træk fra refleksionsdiskursen i relation til vidensbasering. Refleksionsdiskursen er blevet styrket og kan ses at være på vej til at nærme sig en position i de to afdelinger som common sense i en faglig forstand, jf. Fairclough, (2008), ligesom den har smittet af på undersøgelses-diskursen og farvet denne. Økonomi-diskursen har udviklet sig stærkt og kan måske være på vej til at erobre hegemoni, på trods af, at de øvrige diskurser også fortsat er stærke. Men økonomi-diskursen bidrager i sine praksisudtryk med tungtvejende argumenter, der tendentielt kan overdøve nok så faglige argumenter fra de øvrige diskurser. I denne kampsituation, hvor både rådgivere og ledere befinder sig i et kraftigt krydspres mellem økonomiske vilkår samt NPM's hegemoni og faglige rationaler, kan det være centralt at arbejde med en pointe fra Fairclough om, at det er væsentligt at udarbejde et nyt "sprog" som et alternativ til NPM:

" Situationen kan beskrives med hensyn til fravær inden for diskursordenen: fraværet af et sprog – af diskursive praksisser – gennem hvilke der kan konstitueres autoritetsrelationer og institutionelle og professionelle identiteter, der er forskellige fra enten traditionelle eller markedsgjorte former. (...)en kamp om at udvikle sådan et nyt "sprog" som et nøgleelement i skabelsen af modstand mod markedsgørelse" (Fairclough, 2008:189).

Aktionsforskningsprocessen ophørte på et givet tidspunkt, hvor de iagttagne diskurser var i en aktuel balance på baggrund af de aktuelle styrkeforhold. Efter aktionsforskningsprojektet vil disse diskurser indgå i fortsatte hegemoniske kampe, nogle vil måske forstærkes andre svækkes eller dø ud, og nye måske komme til. Denne aktionsforskningsproces efterlader et aktuelt mønster i diskursordenen, der udgør et afsæt i nye processer med nye kampe om diskursivt hegemoni i de aktuelle diskursordner, og måske med mulighed for, at en anden diskurs kan opnå styrke til at modstå økonomi-diskursen.